ISSN 2518-7252 (print)
ISSN 3079-4609 (online)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

«ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ЖАРШЫСЫ» ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ»

SCIENTIFIC JOURNAL «BULLETIN OF THE ACADEMY OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES»

№ 2 (36) 2025

Қосшы 2025

«ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ЖАРШЫСЫ»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
2025 № 2 (36)

Құрылтайшы:
«Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы» ММ

2016 жылдан бастап шығады.

Жылына 4 рет шығарылады.

Жарияланымдар тілі – қазақ, орыс, ағылшын.

Ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін
ұсынылатын басылымдар тізбесіне енгізілген
(ҚР БҒМ БСБК 17.04.2019 ж. № 396 бұйрығы (күші жойылды),
28.01.2021 ж. № 52 бұйрығы (ҚБПҮ),
«Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі» (РҒДИ) Ресейлік
библиографиялық мәліметтер базасына,
Қазақстандық дәйексөз қорына (ҚазДҚ) енгізілген.

Журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген.
№ 16600-ЖБ тіркеу куәлігі 2017 жылдың 1 шілдесінде берілген.

Редакциялық кеңестің құрамы:
М.И. Сексембаев – (Қазақстан) – **Төраға;**
Е.Б. Абдрасулов – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
С.В. Аракелян – з.ғ.д., профессор (Армения);
И.Ш. Борчашвили – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
М.М. Бринчук – з.ғ.д., профессор (Ресей);
В.А. Бублик – з.ғ.д., профессор (Ресей);
Ә.К. Бұрханов – саяси ғ.к., (Қазақстан);
Г.А. Василевич – з.ғ.д., профессор (Беларусь);
Т.Е. Қаудыров – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.П. Кирица – құқық докторы, доцент (Молдова);
Қ.С. Лақбаев – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.А. Малиновский – з.ғ.д., доцент (Қазақстан);
В.В. Марчук – з.ғ.к. (Беларусь);
Қ.Қ. Сейтенов – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.Г. Татарян – з.ғ.д., профессор (Ресей);
С.Т. Тыныбеков – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
А. Трунк – құқық докторы, профессор (Германия);
Т.А. Ханов – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.М. Хомич – з.ғ.д., профессор (Беларусь);
О.А. Ястребов – з.ғ.д., профессор (Ресей).

Редакциялық алқаның құрамы:
С.Ж. Бекішева – з.ғ.д., доцент – **Бас редактор**;
Е.Т. Әбеуов – з.ғ.к., доцент;
Ә.М. Әлібекова – з.ғ.к.;
Р.А. Әмірханов – з.ғ.к.;
Ұ.Қ. Жанатаева – саяси ғ.д.;
Н.Ш. Жемпиісов – з.ғ.к.;
Д.Б. Қайназарова – з.ғ.к.;
Б.А. Құлмұханбетова – з.ғ.к., доцент;
Р.А. Мирзалимова – з.ғ.к.;
Д.Х. Найманова – аға әділет кеңесшісі;
Г.Ғ. Нубаева – з.ғ.к.;
Р.Р. Нұғманов – з.ғ.к.;
Н.Б. Рахимов – құқық магистрі;
Ж.С. Сейтаева – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор;
О.Б. Филипец – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор;
В.В. Хан – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор;
Ә.Р Шегебаева – философия докторы (PhD).

Редакцияның құрамы:
Е.Б. Абдимажитов – заң ғылымдарының магистрі;
Б.А. Бәкірова – аға әділет кеңесшісі;
З.Ж. Қалмұрзина – заң ғылымдарының магистрі;
Л.А. Ксеубаева – заң ғылымдарының магистрі;
К.А. Мұқанова – кіші әділет кеңесшісі;
Б.Ж. Сағымбеков – LL.M құқық магистрі.

Редакцияның мекенжайы:
010078, Ақмола облысы, Қосшы қ., Республика көшесі, 94-құрылыс.
Эл. пошта: 7340718@prokuror.gov.kz,
7340719@prokuror.gov.kz.

Қолжазбалар қайтарылмайды. Авторлардың пікірлері редакцияның көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін. Материалдарды басқа басылымдарда қолдануға редакцияның жазбаша келісімінен кейін ғана рұқсат етіледі. Ұсынылған материалдардың шынайылығына автор жауапты. Журнал ақпараттарын пайдаланған кезде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

© Құқық қорғау органдары академиясы, 2025 ж.

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ»
№ 2 (36) 2025

Учредитель:
ГУ «Академия правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан»

Издается с 2016 года.

Выпускается 4 раза в год.

Языки публикаций – казахский, русский, английский.

Включен в Перечень изданий, рекомендуемых для публикации
основных результатов научной деятельности
(приказ ККСОН МОН РК № 396 от 17.04.2019 г. (утратил силу),
приказ № 52 от 28.01.2021 г. (ДСП),
Российскую библиографическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ),
Казахстанскую базу цитирования (КазБЦ).

Журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан.
Регистрационное свидетельство № 16600-СИ от 1 июля 2017 года.

Состав Редакционного совета:
Сексембаев М.И. – (Казахстан) – **Председатель**;
Абдрасулов Е.Б. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Аракелян С.В. – д.ю.н., профессор (Армения);
Борчашвили И.Ш. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Бринчук М.М. – д.ю.н., профессор (Россия);
Бублик В.А. – д.ю.н., профессор (Россия);
Бурханов А.К. – к.полит.н. (Казахстан);
Василевич Г.А. – д.ю.н., профессор (Беларусь);
Каудыров Т.Е. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Кирица В.П. – доктор права, доцент (Молдова);
Лакбаев К.С. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Малиновский В.А. – д.ю.н., доцент (Казахстан);
Марчук В.В. – к.ю.н. (Беларусь);
Сейтенов К.К. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Татарян В.Г. – д.ю.н., профессор (Россия);
Тыныбеков С.Т. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Трунк А. – доктор права, профессор (Германия);
Ханов Т.А. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Хомич В.М. – д.ю.н., профессор (Беларусь);
Ястребов О.А. – д.ю.н., профессор (Россия).

Состав Редакционной коллегии:
Бекишева С.Д. – д.ю.н., доцент – **Главный редактор**;
Абеуов Е.Т. – к.ю.н., доцент;
Алибекова А.М. – к.ю.н.;
Амерханов Р.А. – к.ю.н.;
Жанатаева У.К. – д.полит.н.;
Жемпиисов Н.Ш. – к.ю.н.;
Кайназарова Д.Б. – к.ю.н.;
Кулмуханбетова Б.А. – к.ю.н., доцент;
Мирзалимова Р.А. – к.ю.н.;
Найманова Д.Х. – старший советник юстиции;
Нубаева Г.Г. – к.ю.н.;
Нугманов Р.Р. – к.ю.н., доцент;
Рахимов Н.Б. – магистр права;
Сейтаева Ж.С. – к.ю.н., ассоциированный профессор;
Филипец О.Б. – к.ю.н., ассоциированный профессор;
Хан В.В. – к.ю.н., ассоциированный профессор;
Шегебаева А.Р. – доктор философии (PhD).

Состав Редакции:
Абдимажитов Е.Б. – магистр юридических наук;
Бакирова Б.А. – старший советник юстиции;
Калмурзина З.Ж. – магистр юридических наук;
Ксеубаева Л.А. – магистр юридических наук;
Муканова К.А. – младший советник юстиции;
Сагымбеков Б.Ж. – магистр права LL.M.

Адрес редакции:
010078, Акмолинская область, г. Косшы,
ул. Республики, строение 94.
Эл. почта: 7340718@prokuror.gov.kz,
7340719@prokuror.gov.kz.

Рукописи не возвращаются. Мнения авторов могут не совпадать с точкой зрения редакции. Использование материалов в других изданиях допускается только с письменного согласия редакции. За достоверность предоставленных материалов ответственность несет автор. Ссылка на журнал обязательна.

© Академия правоохранительных органов, 2025 г.

«BULLETIN OF THE ACADEMY OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES»
SCIENTIFIC JOURNAL
№ 2 (36) 2025

Founder:
GA «The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan»

Published since 2016.

Issued 4 times a year.

Publication languages – Kazakh, Russian, English.

Included to the List of publications recommended for publication of the main results of scientific activity.
(Order of the CCSM MES RK No. 396 of 17.07.2019 (lost its power),
No. 52 of 28.01.2021 (FOUO),
Russian bibliographic database «Russian science citation index» (RSCI),
Kazakhstan Citation Base (KazCB).

The journal is registered in the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry on Investments and Development of the Republic of Kazakhstan.
Registration Certificate № 16600-SI dated by July 1, 2017.

Members of the Editorial Council:
Seksembayev M.I. – (Kazakhstan) – **Chairman;**
Abdrasulov E.B. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Arakelyan S.V. – Doctor of Law, Professor (Armenia);
Borchashvili I.Sh. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Brinchuk M.M. – Doctor of Law, Professor (Russia);
Bublik V.A. – Doctor of Law, Professor (Russia);
Burkhanov A.K. – Candidate of Political Sciences (Kazakhstan);
Vasilevich G.A. – Doctor of Law, Professor (Belarus);
Kaudyrov T.E. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Kiritsa V.P. – Doctor of Law, Associate Professor (Moldova);
Lakbayev K.S. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Malinovsky V.A. – Doctor of Law., Associate Professor (Kazakhstan);
Marchuk V.V. – Candidate of Law (Belarus);
Seitenov K.K. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Tataryan V.G. – Doctor of Law, Professor (Russia);
Tynybekov S.T. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Trunk A. – Doctor of Law, Professor (Germany);
Khanov T.A. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Khomich V.M. – Doctor of Law, Professor (Belarus);
Yastrebov O.A. – Doctor of Law, Professor (Russia).

Members of the Editorial Board:
Bekisheva S.D. – Doctor of Law, Associate Professor – **Chief Editor**;
Abeuov E.T. – Candidate of Law, Associate Professor;
Alibekova A.M. – Candidate of Law;
Amerkhanov R.A. – Candidate of Law;
Zhanatayeva U.K. – Doctor of Political Science;
Zhempiisov N.Sh. – Candidate of Law;
Kainazarova D.B. – Candidate of Law;
Kulmukhanbetova B.A. – Candidate of Law, Associate professor;
Mirzalimova R.A. – Candidate of Law;
Naimanova D.Kh. – senior Counselor of Justice;
Nubaeva G.G. – Candidate of Law;
Nugmanov R.N. – Candidate of Law, Associate professor;
Rakhimov N.B. – Master of Laws;
Seitayeva Zh.S. – Candidate of Law, Associate Professor;
Filipets O.B. – Candidate of Law, Associate Professor;
Khan V.V. – Candidate of Law, Associate Professor;
Shegebaeva A.R. – Doctor of Philosophy (PhD).

Editors:
Abdimazhitov E.B. – Master of Law;
Bakirova B.A. – senior Counselor of Justice;
Kalmurzina Z.Zh. – Master of Law;
Kseubayeva L.A. – Master of Law;
Mukanova K.A. – junior Counselor of Justice;
Sagymbekov B.Zh. – Master of Law, LL.M.

Editorial address:
010078, Akmola region, Kosshy c., Republic st., building 94.
E-mail: 7340718@prokuror.gov.kz,
7340719@prokuror.gov.kz.

Manuscripts are not returned. Opinions of the authors may not be the same with editors view. The use of materials in other journals is allowed only with the written consent of the publisher. The author is responsible for the accuracy of the materials provided. A link to the journal is required.

© Law Enforcement Academy, 2025.

МАЗМҰНЫ

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ

Э.Б. Аблаева, М.А. Утанов. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ РЕПРОДУКТИВТІ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ....8

Е.Б. Ахметов, Ғ.Е. Имамбаева. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ЗАҢДЫЛЫҚ, ӘДІЛЕТТІЛІК ЖӘНЕ СОТТЫҢ БЕЛСЕНДІ РӨЛІ ҚАҒИДАТТАРЫНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ....18

М.Б. Джансейтова, Р.А. Әмірханов. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ РЕТІНДЕГІ ӘКІМШІЛІК АЙЫППҰЛДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ....26

А.Қ. Калиев, Н.Қ. Иманғалиев. ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ЦИФРЛЫҚ АЛДЫН АЛУ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА «КӨРЕТІН МЕМЛЕКЕТ» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ....33

Н.Б. Рахимов, Қ.Е. Сагинаев. ЭКСТРЕМИЗММЕН КҮРЕС КОНТЕКСТІНДЕГІ СӨЗ ЕРКІНДІГІ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ШЕКТЕРІ ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕСІ....41

Ш.Ш. Орманова, А.Ш. Муталяпова. АЗАМАТТАРДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚҰҚЫҒЫ....50

АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ҚҰҚЫҚ

Е.М. Айтқазин, М.А. Амирова. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ ЖАУАПТЫЛЫҒЫН САҚТАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ: АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙҒА ТАЛДАУ....60

А.М. Есентемирова, А.А. Абдыбаева. ЭНДАУМЕНТ-ҚОРДЫҢ ЖҰМЫС ІСТЕУІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ АРҚЫЛЫ ЖОҒАРЫ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ДЕРБЕСТІГІН КЕҢЕЙТУ....70

М. Жаскайрат. НОТАРИАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТЕГІ МЕДИАЦИЯ....80

А.А. Мукашева, И.К. Болатбекова. ЖАНУАРЛАРДЫҢ ЖОҒАРЫ ҚАУІПТІЛІК КӨЗІ РЕТІНДЕ ЖІКТЕЛУІ: НЕГІЗДЕРІ МЕН САЛДАРЫ....89

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ

М.Е. Әшірбеков, Р.Ә. Жақсылықов. ҚАЗАҚСТАНДА ЖӘНЕ ТМД ЕЛДЕРІНДЕ ЖЕРДІ ӨЗ БЕТІНШЕ БАСЫП АЛУДЫҢ ЖӘНЕ ОНЫ ЗАҢСЫЗ САТУДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ....95

Д.Ж. Муканов, Д.Т. Амуртаева. ӘСКЕРДЕГІ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ ТУРАЛЫ....104

М.Р. Муканов, Ш.Ш. Шаяхметов. ДИНАМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ МЕН ЧИПТЕУ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ КҮЗЕТ ТӘСІЛДЕРІН ҚАЛАЙ ӨЗГЕРТЕДІ....112

Н.К. Мырзабаев, Ж.А. Құранбек. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӨМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР САУДАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ....121

Г.Ғ. Нубаева, Қ.М. Сердалинов. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ СОТҚА ДЕЙІНГІ ТАЛҚЫЛАУ САТЫСЫНДА ТАРАПТАРДЫ ТАТУЛАСТЫРУ ИНСТИТУТЫН ЖЕТІЛДІРУ....129

Ж.С. Тукенова. ЖӘБІРЛЕНУШІНІҢ ЗИЯН КЕЛТІРУГЕ КЕЛІСІМІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ ПЕН ЖАЗАНЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛАУ МӘН-ЖАЙЫ РЕТІНДЕ....138

Ж.Д. Сеилханов, Н.О. Дулатбеков. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ СОҢҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРДІ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДАНЫ САРАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ....146

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СОТ-САРАПТАМА ҚЫЗМЕТІ

А.А. Прокопова. ӘУЕ КЕМЕСІНІҢ ҚҰЛАУ ОРНЫНА ШОЛУ ЖАСАУ КЕЗІНДЕ СЫЗБАЛАРДЫ (КРОКТАРДЫ) ҚҰРУ: ҰСЫНЫМДАР МЕН ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ....155

Д.Ж. Суюнова. СОТТАЛУШЫҒА ҚАТЫСТЫ ҚАМАУҒА АЛУ ТҮРІНДЕГІ БҰЛТАРТПАУ ШАРАСЫН ҚОЛДАНУ (Өзбекстан мен Қазақстан заңнамасын салыстырмалы-құқықтық талдау)....163

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫ

М.Қ. Жусупбекова, М.Қ. Джунусбаева. КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ҚОРШАҒАН ОРТАСЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ....169

Г.Қ. Рашева, Г.Т. Айгаринова. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЖЕР ТУРАЛЫ АҚПАРАТТЫ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ....179

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТАНУ

Г.М. Әбубәкірова, Г.Е. Жандыкеева. ҚЫТАЙ ХАЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АКТИВТЕРДІ ТӘРКІЛЕУ МЕН ҚАЙТАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ: ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДА ҚОЛДАНУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ....187

С.Ж. Айдарбаев, С.Т. Турсунбеков. ЗАҢСЫЗ ШЫҒАРЫЛҒАН АКТИВТЕРДІ МЕМЛЕКЕТКЕ ҚАЙТАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ: ЕО ЖӘНЕ ЕУРОПА КЕҢЕСІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ....195

Т.Ғ. Маханов, А.М. Жұмабеков. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ НЫСАНАЛЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕР ЖИНАУ ЖӘНЕ ЗАҢСЫЗ ШЫҒАРЫЛҒАН АКТИВТЕРДІ ҚАЙТАРУ ЖӨНІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЕТ ЕЛДЕРМЕН ЕКІЖАҚТЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ....205

СОДЕРЖАНИЕ

КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Э.Б. Аблаева, М.А. Утанов. ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ГРАЖДАНАМИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН РЕПРОДУКТИВНЫХ ПРАВ И СВОБОД....8

Е.Б. Ахметов, Г.Е. Имамбаева. ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРИНЦИПОВ ЗАКОННОСТИ, СПРАВЕДЛИВОСТИ И АКТИВНОЙ РОЛИ СУДА В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН....18

М.Б. Джансейтова, Р.А. Амерханов. ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ШТРАФА КАК ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН....26

А.К. Калиев, Н.К. Имангалиев. ПРАВОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ И ЦИФРОВАЯ ПРОФИЛАКТИКА ПРАВОНАРУШЕНИЙ: ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ «ВИДЯЩЕГО ГОСУДАРСТВА» В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН....33

Н.Б. Рахимов, К.Е. Сагинаев. СВОБОДА СЛОВА В КОНТЕКСТЕ БОРЬБЫ С ЭКСТРЕМИЗМОМ: ПРАВОВЫЕ ПРЕДЕЛЫ И ПРОБЛЕМА РЕАЛИЗАЦИИ....41

Ш.Ш. Орманова, А.Ш. Муталяпова. ПРАВО НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ В СИСТЕМЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ ГРАЖДАН....50

ГРАЖДАНСКОЕ И ГРАЖДАНСКО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО

Е.М. Айтказин, М.А. Амирова. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТРАХОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ....60

А.М. Есентемирова, А.А. Абдыбаева. РАСШИРЕНИЕ АВТОНОМИИ ОРГАНИЗАЦИЙ ВЫСШЕГО И ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПУТЕМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭНДАУМЕНТ-ФОНДОВ....70

М. Жаскайрат. МЕДИАЦИЯ В НОТАРИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ....80

А.А. Мукашева, И.К. Болатбекова. КЛАССИФИКАЦИЯ ЖИВОТНЫХ КАК ИСТОЧНИКОВ ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТИ: ОСНОВАНИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ....89

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

М.Е. Аширбеков, Р.А. Жаксылыков. КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВОЛЬНЫХ ЗАХВАТОВ ЗЕМЛИ И ЕЕ НЕЗАКОННОЙ ПРОДАЖИ В КАЗАХСТАНЕ И СТРАНАХ СНГ....95

Д.Ж. Муканов, Д.Т. Амуртаева. О СОСТОЯНИИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В АРМИИ....104

М.Р. Муканов, Ш.Ш. Шаяхметов. ДИНАМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: КАК ТЕХНОЛОГИИ ИСКУСТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ЧИПИРОВАНИЕ МЕНЯЮТ ПОДХОДЫ К ОХРАНЕ В УЧРЕЖДЕНИЯХ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА....112

Н.К. Мырзабаев, Ж.А. Құранбек. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ТОРГОВЛИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН....121

Г.Г. Нубаева, К.М. Сердалинов. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНСТИТУТА ПРИМИРЕНИЯ СТОРОН НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСТАНА....129

Ж.С. Тукенова. СОГЛАСИЕ ЖЕРТВЫ НА ПРИЧИНЕНИЕ ВРЕДА КАК ОБСТОЯТЕЛЬСТВО ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ....138

Ж.Д. Сеилханов, Н.О. Дулатбеков. ОСОБЕННОСТИ КВАЛИФИКАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНТРАБАНДЫ С УЧЕТОМ ПОСЛЕДНИХ ИЗМЕНЕНИЙ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН....146

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

А.А. Прокопова. СОСТАВЛЕНИЕ СХЕМ (КРОКОВ) ПРИ ОСМОТРЕ МЕСТА ПАДЕНИЯ ВОЗДУШНОГО СУДНА: РЕКОМЕНДАЦИИ И ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ....155

Д.Ж. Суюнова. ПРИМЕНЕНИЕ МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ В ВИДЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ПОД СТРАЖУ В ОТНОШЕНИИ ПОДСУДИМОГО (сравнительно-правовой анализ законодательства Узбекистана и Казахстана)....163

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

М.К. Жусупбекова, М.К. Джунусбаева. ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ КАСПИЙСКОГО МОРЯ....169

Г.К. Рашева, Г.Т. Айгаринова. ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИИ О ЗЕМЛЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ....179

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ

Г.М. Абубакирова, Г.Е. Жандыкеева. ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ КОНФИСКАЦИИ И ВОЗВРАТА АКТИВОВ В КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ: АНАЛИЗ ОПЫТА И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ....187

С.Ж. Айдарбаев, С.Т. Турсунбеков. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВОЗВРАТА ГОСУДАРСТВУ НЕЗАКОННО ВЫВЕДЕННЫХ АКТИВОВ: ОПЫТ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И СОВЕТА ЕВРОПЫ....195

Т.Г. Маханов, А.М. Джумабеков. ДВУХСТОРОННЕЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА С ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ ПО СБОРУ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ВОЗВРАТА НЕЗАКОННО ВЫВЕДЕННЫХ АКТИВОВ КАК ЦЕЛЕВОЙ ФАКТОР ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ....205

CONTENTS

CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

E.B. Ablaeva, M.A. Utanov. PROBLEMS OF REALIZATION OF REPRODUCTIVE RIGHTS AND FREEDOMS BY CITIZENS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN....8

E.B. Akhmetov, G.Y. Imambayeva. THE LINK BETWEEN THE PRINCIPLES OF LEGALITY, JUSTICE AND THE ACTIVE ROLE OF THE COURT IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN....18

M.B. Dzhanseytova, R.A. Amerkhanov. FEATURES OF AN ADMINISTRATIVE FINE AS A LEGAL LIABILITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN....26

A.K. Kaliev, N.K. Imangaliyev. LEGAL LITERACY AND DIGITAL PREVENTION OF OFFENSES: SHAPING THE CONCEPT OF A “SEEING STATE” IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN....33

N.B. Rakhimov, K.E. Saginayev. FREEDOM OF SPEECH IN THE CONTEXT OF COMBATING EXTREMISM: LEGAL LIMITS AND THE PROBLEM OF IMPLEMENTATION....41

Sh.Sh. Ormanova, A.Sh. Mytalyapova. THE RIGHT TO HEALTH CARE IN THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS....50

CIVIL AND CIVIL PROCEDURE LAW

Y.M. Aytkazin, M.A. Amirova. LEGAL REGULATION OF PROFESSIONAL LIABILITY INSURANCE OF MEDICAL WORKERS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION....60

A.M. Yessentemirova, A.A. Abdybayeva. EXPANDING THE AUTONOMY OF HIGHER AND POSTGRADUATE EDUCATION ORGANIZATIONS BY IMPROVING THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE FUNCTIONING OF THE ENDOWMENT FUND....70

M. Zhaskairat. THE MEDIATION IN THE NOTARIAL ACTIVITIES....80

A.A. Mukasheva, I.K. Bolatbekova. CLASSIFICATION OF ANIMALS AS SOURCES OF INCREASED DANGER: GROUNDS AND CONSEQUENCES....89

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY, PENAL LAW

M.Y. Ashirbekov, R.A. Zhaxylykov. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF UNAUTHORIZED LAND SEIZURES AND ILLEGAL SALE IN KAZAKHSTAN AND CIS COUNTRIES....95

D.Zh. Mukanov, D.T. Amurtaeva. ON THE STATE OF VIOLENT CRIME IN THE ARMY....104

M.R. Mukanov, Sh.Sh. Shayakhmetov. DYNAMIC SECURITY: HOW AI TECHNOLOGIES AND CHIPPING ARE CHANGING APPROACHES TO SECURITY IN KAZAKHSTAN'S PENITENTIARY INSTITUTIONS....112

N.K. Myrzabayev, Zh.A. Kuranbek. CURRENT STATE AND FEATURES TRAFFICKING OF MINORS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN....121

G.G. Nubaeva, K.M. Serdalinov. IMPROVING THE INSTITUTION OF RECONCILIATION OF THE PARTIES AT THE STAGE OF PRE-TRIAL PROCEEDINGS IN THE CRIMINAL PROCESS OF KAZAKHSTAN....129

Zh.S. Tukenova. VICTIM’S CONSENT TO HARM AS A CIRCUMSTANCE OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT....138

Zh.D. Seilkhanov, N.O. Dulatbekov. THE SPECIFICS OF THE QUALIFICATION OF ECONOMIC SMUGGLING, TAKING INTO ACCOUNT THE LATEST CHANGES IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN....146

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, FORENSIC EXPERTISE

A.A. Prokopova. CONSTRUCTION OF DEBRIS DISTRIBUTION SCHEMES AT AIRCRAFT CRASH SITES: GUIDELINES AND PRACTICAL IMPLEMENTATION....155

D.J. Suyunova. APPLICATION OF A PREVENTIVE MEASURE IN THE FORM OF DETENTION IN CUSTODIAL COURT IN RELATION TO THE DEFENDANT (comparative legal analysis of the legislation of Uzbekistan and Kazakhstan)....163

ENVIRONMENTAL LAW

M.K. Zhusupbekova, M.K. Junusbayeva. LEGAL ISSUES OF ENVIRONMENTAL PROTECTION OF THE CASPIAN SEA....169

G.K. Rasheva, G.T. Aigarinova. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION ON AGRICULTURAL LAND IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION....179

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

G.M. Abubakirova, G.E. Zhandykeyeva. LEGAL MECHANISMS OF ASSET FORFEITURE AND RECOVERY IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: ANALYSIS OF EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR APPLICATION IN KAZAKHSTAN....187

S.Zh. Aidarbayev, S.T. Tursunbekov. LEGAL BASIS FOR THE RETURN OF ILLEGALLY ISSUED ASSETS TO THE STATE: THE EXPERIENCE OF THE EU AND THE COUNCIL OF EUROPE....195

T.G. Makhanov, A.M. Jumabekov. KAZAKHSTAN'S BILATERAL COOPERATION WITH FOREIGN COUNTRIES ON COLLECTING EVIDENCE AND RETURNING ILLEGALLY WITHDRAWN ASSETS AS A TARGET FACTOR IN COMBATING CORRUPTION....205

ӘОЖ 347.61
ХҒТАР 10.15.59

Э.Б. Аблаева[1], М.А. Утанов[2]
[1]Тұран университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
[2]Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ РЕПРОДУКТИВТІ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Ғылыми мақала қазақстандық азаматтардың репродуктивті денсаулықты қорғауға, оның ішінде Қазақстан Республикасында рұқсат етілген қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолдана отырып, бедеулікті емдеуге немесе еңсеруде өз конституциялық құқығын іске асыру мәселелерін талдауға және шешуге арналған. Авторлар репродуктивті денсаулықты қорғау, денсаулық сақтау, міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінде медициналық көмек көрсету, қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолдану, отбасы құқықтары мен мүдделерін қорғау саласындағы заңнаманы және тәжірибені зерттейді. Заңнама мен құқық қолдану тәжірибесін жан-жақты және терең талдау авторларға қазақстандық азаматтар мен отбасыларға міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінің сақтандырылған қатысушылары ретінде міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен қоса алғанда, қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолдану арқылы өздерінің бедеулікті емдеуде немесе еңсеруде репродуктивті құқықтарын іске асыруға кедергі келтіретін елеулі мәселелерді анықтауға мүмкіндік берді. Жұмыс соңында авторлар қарастырылып отырған құқықтық қатынастар саласында қазақстандық заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру жөнінде ұсыныстар береді.

Түйінді сөздер: репродуктивтік құқықтар; репродуктивтік денсаулық; репродуктивтік медицина; қосалқы репродуктивтік әдіс; жасанды ұрықтандыру; бедеулік; құрсақ ана; медициналық сақтандыру.

Э.Б. Аблаева[1], М.А. Утанов[2]
[1]Университет «Туран», г. Алматы, Республика Казахстан
[2]Верховный суд Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ГРАЖДАНАМИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН РЕПРОДУКТИВНЫХ ПРАВ И СВОБОД

Аннотация. Научная статья посвящена анализу и решению проблем реализации казахстанскими гражданами своего конституционного права на охрану репродуктивного здоровья, в т.ч. на лечение и преодоление ими бесплодия с применением разрешенных в Республики Казахстан вспомогательных репродуктивных методов и технологий. Авторы исследуют законодательство и правоприменительную практику в сфере охраны репродуктивного здоровья, здравоохранения, оказания медицинской помощи в системе обязательного социального медицинского страхования, применения вспомогательных репродуктивных методов и технологий, защиты прав и интересов семьи.

Всесторонний и глубокий анализ законодательства и правоприменительной практики позволил авторам выявить серьезные проблемы, препятствующие казахстанским гражданам и семьям реализовать свои репродуктивные права на лечение или преодоление бесплодия посредством применения ими вспомогательных репродуктивных методов и технологий, включая за счет средств Фонда обязательного социального медицинского страхования в качестве застрахованных участников системы обязательного социального медицинского страхования. В завершении работы авторы дают предложения по совершенствованию казахстанского законодательства и правоприменительной практики

в рассматриваемой сфере правоотношений.

Ключевые слова: репродуктивные права; охрана репродуктивного здоровья; репродуктивная медицина; вспомогательный репродуктивный метод; искусственное оплодотворение; бесплодие; суррогатное материнство; медицинское страхование.

E.B. Ablaeva[1], M.A. Utanov[2]
[1]Turan University, Almaty, the Republic of Kazakhstan
[2]The Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, Astana, the Republic of Kazakhstan

PROBLEMS OF REALIZATION OF REPRODUCTIVE RIGHTS AND FREEDOMS BY CITIZENS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The presented scientific article is devoted to the analysis and solution of the problems of realization of the constitutional right of citizens of Kazakhstan to the protection of reproductive health, including the treatment or overcoming of infertility using assisted reproductive methods and technologies permitted in the Republic of Kazakhstan. The authors examine legislation and law enforcement practice in the field of reproductive health, healthcare, medical care in the system of compulsory social health insurance, the use of assisted reproductive methods and technologies, protection of the rights and interests of the family. A comprehensive and in-depth analysis of legislation and law enforcement practice allowed the authors to identify serious problems that prevent Kazakhstani citizens and families from exercising their reproductive rights to treatment or overcoming infertility through the use of assisted reproductive methods and technologies, including using funds from the Compulsory Social Health Insurance Fund as insured participants in the compulsory social health insurance system. At the end of the work, the authors give recommendations on improving Kazakhstan's legislation and law enforcement practice in the field of legal relations under consideration.

Keywords: reproductive rights; protection of reproductive health; reproductive medicine; assisted reproductive method; artificial insemination; infertility; surrogacy; medical insurance.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_8

Кіріспе. Неке мен отбасы қазақстандық қоғамда қашанда құнды институттарының бірі болып табылады. ҚР Конституциясының 27-бабына сәйкес, неке мен отбасы, ана мен әке болу, балалық шақ мемлекеттің қорғауында[1]. Ал ҚР Конституциясының 29-бабымен әр қазақстандық азаматтың өз денсаулығын сақтау құқығы танылған[2]. Осы конституциялық құқықтарды іске асыруда қабылданған Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы ҚР Кодексінің 76-бабымен біздің мемлекетіміз азаматтарымызға репродуктивтілікті таңдау еркіндігіне, репродуктивтік денсаулықты сақтауға және репродуктивтік құқықтарын жүзеге асыруға кепілдік береді. ҚР азаматтары мен отбасының репродуктивтік құқықтарын қорғау саласындағы құқықтары ішінде міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (бұдан әрі – МӘМС) қорының қаражаты есебінен қоса алғанда, бедеулікті емдеуде немесе еңсеруде заманауи қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолдана, толыққанды ұрпақты өмірге келтіру қабілетін көрсететін денсаулығын сақтау, жыныстық жасушалардың, репродуктивтік ағзалар тіндерінің донорлығына, олармен қоса эмбриондарды сақтау құқықтары көрсетілген[3].

Демек, бедеулікті емдеуге немесе оны еңсеруге мұқтаж әрбір азамат және әрбір отбасы медициналық айғақтарына байланысты Қазақстанда рұқсат етілген кез келген қосалқы репродуктивті әдіс пен технологияға міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының

[1] Қазақстан Республикасының Конституциясы: Конституция 1995 ж. 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 02.01.2025).

[2] Сол жерде.

[3] Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы: Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360 (жүгінген күні: 02.01.2025).

қаражаты есебінен жүгінуге толық құқылы. Алайда, аталған Кодекспен қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттары айқындалмаған. Бұл өкілеттілік Денсаулық сақтау министрлігінің құзыретінде. Алайда, Денсаулық сақтау министрлігі осы өкілеттілікті пайдалана отырып, өз құзыретінің шегінен шығып, Қазақстан азаматтары мен отбасыларының репродуктивті денсаулықты қорғау конституциялық құқықтарын бұза отырып, нормативтік құқықтық бұйрықтарымен түрлі тыйымдар мен шектеулер белгілейді. Заң шығару қызметін жүзеге асырған болмақ сымақта Денсаулық сақтау министрлігі өз тарапынан жіберілген заң бұзушылықтарды заңдастырып отыр. Нәтижесінде қазақстандық азаматтар мен отбасылар қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолдану арқылы, оның ішінде міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен ұрпақты болу қабілеттерін жақсарту құқықтарынан іс жүзінде айырылады немесе шектеледі. Бұл бедеулікке тап болған қазақстандық азаматтар мен отбасылардың жеке мәселесі емес деп санамаймыз, өйткені бұл жерде біздің дәстүрлі неке және отбасы институтын сақтау, туу көрсеткішінің өсуі, халқымыздың демографиялық жағдайын жақсаруы туралы сөз болып отыр.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (бұдан әрі – ДДСҰ) соңғы жарияланған жаңа есебіне сәйкес, көп адамдар өмір бойы бедеулік мәселесімен бетпе-бет келеді. Бедеулік әлем бойынша ересек тұрғындардың шамамен 17,5% немесе әрбір 6-шы адамның 1-іне әсер етеді. Бұл дегеніміз бедеулікті емдеуге қолжетімділікті кеңейтудің шұғыл қажеттілігін айқындайды. Жаңа деректер әлемнің әртүрлі аймақтары арасында бедеуліктің таралу деңгейінде айтарлықтай айырмашылықтар жоқ екенін көрсетті. Көрсеткіштер табысы жоғары, орташа және төмен елдерде салыстырмалы, бұл бедеуліктің барлық елдер мен барлық аймақтар үшін денсаулық сақтаудың басты мәселесі болып табылады. ДДСҰ өзінің ресми баяндамасында денсаулық сақтау қызметтерімен жалпыға бірдей қамту бөлек адамдар мен қауымдастықтардың барлығын сапалы медициналық қызметтерге ешбір қаржылық қиындықтарсыз қамтамасыз етуге бағытталғандығын атап өтті. Неғұрлым көп адамдар сапалы медициналық қызмет көрсетуге қол жеткізсе, соғұрлым жалпы халықтың жағдайы, денсаулық сақтау және өмір сүру деңгейі жақсарады, соның ішінде, өмір сүру ұзақтығының артуы, алдын алуға болатын аурулардың санын азайтылуы, медициналық шығындарға байланысты кедейшіліктің төмендеуі деген сияқты[4].

Осы мәселеге орай табысы төмен және орташа елдердегі пациенттерге арналған қосалқы репродуктивті технологиялардың қаржылық шығындарына жүйелі шолу жасаған шетелдік авторлардың статистикалық мәліметтеріне сүйенсек, репродуктивті жастағы ерлі-зайыптылар арасындағы бедеуліктің таралуы дүние жүзінде 12,6%-дан 17,5%-ға дейін ауытқыса, Америка, Батыс Тынық мұхиты, Африка және Еуропа сияқты кейбір аймақтарда салыстырмалы түрде жоғары таралған. Бұл көрсеткіштер тек аймақтық айырмашылықтарды ғана көрсетпей, репродуктивті денсаулық пен құқықтардағы айырмашылықтарды, сондай-ақ медициналық көмекке қолжетімділік пен сапасындағы айырмашылықтарды да көрсетеді. Табысы төмен және орташа елдердің қатарына біздің мемлекетімізді де қосқан жөн болар. Нәтижесінде, табысы төмен және орташа көптеген елдерде бедеулікті мемлекет қаржыландыратын емдеу шектеулі немесе жоқ және медициналық сақтандыру қорынан шығарылған. Бедеулікті шешуге үкіметтің жеткіліксіз мүмкіндігі немесе міндеттемесі көптеген жұптардың емделуі үшін өз қалтасынан төлейтінін білдіреді және емдеудің теңсіздігіне әкелуі мүмкін. Әдеттегідей, табысы төмен және орташа елдерде қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялар жеке медициналық мекемелердің ақылы қызметіне жүгіне алатын тек ауқатты адамдарға ғана қолжетімді. Сөйтіп, балалы болғысы келетін ерлі-зайыптылар елеулі қаржылық қиындықтарды бастан кешіреді. Сондықтан, Пьюрити Ньяги,

[4] World health statistics 2025: monitoring health for the SDGs, Sustainable Development Goals. Geneva: World Health Organization, 2025. – 76 p.

Вим Грут, Силке Дайер және т.б. авторлардың ұсынысы бойынша, табысы төмен және орташа елдерде пациенттер үшін артық қаржылық тәуекелсіз қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялардың қолжетімділігін қолдайтын саясатты жүргізу және бедеуліктің экономикалық салдарын жақсырақ түсіну қажет [1, 3-4 б.].

Ал енді Қазақстан ажырасу бойынша әлемде екінші орында тұрғанын ескеретін болсақ, онда біздің елімізде ажырасудың себептерінің бірі ерлі-зайыптылардың бедеулігін немесе отбасындағы баласыздықты мойындау керек. Репродуктолог дәрігерлердің айтуы бойынша, осы күндері елімізде әрбір 6-отбасы бала сүйе алмай отыр, бедеулік диагнозымен есепте 28 567 әйел мен 111 ер адам тұр, солардың ішінде құрсақ ана көмегіне жүгінетін жұптар да көбейген[5]. Олардың барлығы есепте медициналық тексеру мен жасанды ұрықтандыру қызметіне жұмсалатын қыруар қаражат тапшылығынан тұр.

Сол себепті 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында Қ.К. Тоқаев алаңдаушылық тудырып отырған отбасылық-демографиялық ахуалына нақты тоқталып, 2021 жылдан бастап «Аңсаған сәби» арнайы бағдарламасы аясында экстракорпоральды ұрықтандыру (бұдан әрі – ЭҰ) бағдарламасы бойынша бөлінетін квота санын 7 мыңға дейін көбейтілсін деді[6]. «Аңсаған сәби» бағдарламасы отбасылық-демографиялық жағдайды жақсартатын және қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялардың қолжетімділігін қолдайтын саясат болып танылады. Сөйтіп 2021-2024 жылдар аралығында Қазақстанда ұзақ уақыт бойы балалы болу мәселесіне тап болған отбасыларда 9 мыңнан астам бала дүниеге келген. Алайда, биылғы 2025 жылдан ЭҰ бағдарламасына бөлінетін қаражат мөлшері 2 есе азайды. Алайда, нақты себебі белгісіз[7].

Ең өкініштісі, бедеулік пен баласыздық қазіргі таңда үлкен әлеуметтік мәселе бола тұра, өз шешімін осы күнге дейін таппады. Сол себепті осы жұмыста қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану саласын реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасында орын алған қайшылықтар мен олқылықтарды және өзге де ақауларды ашық көрсету, оларды сынға алу және мүмкіндігінше жою. Сонымен қатар, өз репродуктивтік құқықтарын жүзеге асыру барысында әрбір қазақстандық азаматтар мен отбасылар күнделікті өмірде тап болатын мәселелерге оқырмандардың басты назарын аудару.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми зерттеудің нормативтік құқықтық сипаттағы материалдары ретінде қосалқы репродуктивті әдіс пен технологияларды қолдану негіздерін, ережелерін, шарттары мен тәртібін регламенттейтін ҚР қолданыстағы заңнамасы пайдаланылды. Репродуктивті медицина саласында туындайтын құқықтық қатынастарды реттейтін Ресей заңнамасы ғылыми зерттеудің салыстырмалы материалы ретінде пайдаланылды. Ғылыми зерттеудің теориялық сипатындағы материалдар қазақстандық және шетелдік авторлардың еңбектері болып табылады. ДДСҰ ресми есебі, ЭҰ көмегімен туылған балалардың статистикасы, шетелдік ғалымдардың зерттеу нәтижелері ғылыми зерттеудің эмпирикалық негізін құрады. Объективті шындықты білуде жалпы логикалық, философиялық, арнайы құқықтық әдістер қолданылады.

Нәтижелер, талқылау. Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы ҚР Кодексінің 146-бабында көрсетілген ережелерге сай, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдануға некеде тұратын және тұрмайтын әйелдер мен ер адамдар құқылы[8]. Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялардың түрлеріне жасанды инсеминация, жасанды ұрықтандыру

[5] Қазақстанда суррогат ана қызметі қанша тұрады? Репродуктологпен сұхбат [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://informburo.kz/kaz/kogam/qazaqstanda-surrogat-ana-qyzmeti-qansa-turady-reproduktologpen-suxbat (жүгінген күні: 05.01.2025).

[6] Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі: мемлекет Басшысының 2020 ж. 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020 (жүгінген күні: 22.05.2025).

[7] Президенттің «Аңсаған сәби» арнайы бағдарламасының арқасында, бала сүйе алмаған отбасыларда 9 мыңнан астам сәби дүниеге келді [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.gov.kz/memleket/entities/aktobe/press/news/details/960194?lang=kk (жүгінген күні: 22.05.2025).

[8] Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы: Қазақстан Республикасының 2020 ж. 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360 (жүгінген күні: 05.01.2025).

және эмбриондарды тасымалдау, сондай-ақ донорлық және (немесе) қатырылған жыныстық жасушаларды, репродуктивтік ағзалардың тіндерін және эмбриондарды, құрсақ ананы пайдалану кіреді. Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялар Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінде көрсетілетін медициналық көмекке жатады[9]. «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы» ҚР Заңының 5-бабының 1-бөлігіне сәйкес міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесіндегі медициналық көмекке өздері үшін қорға аударымдар және (немесе) жарналар төлеу жүзеге асырылған, сондай-ақ қорға жарналар төлеуден босатылған адамдардың құқығы бар[10]. Ол дегеніміз, осы медициналық көмектің түріне міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруға жарналарды төлеушілер – жеке тұлғалар жүгіне алады. Ал іс жүзінде бедеулік диагнозы бар азаматтар қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды ақысыз негізде Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен қолдана алмайды. Оның басты себебі Денсаулық сақтау министрлігінің бұйрығымен қойылған шектеулер мен тыйымдар.

Соларға тоқталсақ, алдымен некеде тұрмайтын бедеу әйелдерге қатысты тыйымдар. ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығының 3-тармағына сәйкес, некеде тұрмайтын бедеулігі бар әйелдер бедеулікті емдеуге немесе оны еңсеруге құрсақ анадан басқа қосалқы репродуктивтік әдістер пен технологиялардың барлық түрлерін қолдана алады[11]. Құрсақ ананы қолдануға тікелей медициналық айғақтары бар некеде тұрмайтын бедеу әйелдер құрсақ ана арқылы балалы болу құқығынан айырылып отыр. Біздің ойымызша, бұл әйелдердің денсаулығын сақтау мен бедеулікті емдеуге немесе еңсеруге конституциялық құқықтарын өрескел бұзу, сондай-ақ некеде тұрмайтын әйелдерді әлеуметтік мәртебесі бойынша кемсіту болып табылады.

З.Б. Жукова мен Л.И. Товсултанованың пікірінше, жалғызбасты некеде тұрматын әйелдің қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану құқығы Қазақстан Республикасының заңнамасымен бекітілген. Авторлар Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы әзірлеген құрсақ ана анықтамасына сүйене отырып, жалғызбасты некеде тұрмайтын әйелдің құрсақ ана туралы келісімшарт жасасуға құқығы бар деп санайды. Осылайша, құрсақ ана туралы келісімшартта тапсырыс берушілер арасында ерлі зайыптылар да жалғызбасты некеде тұрмайтын әйел де көрсетілуі мүмкін [2, 82-83 б.].

Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен бедеулікті емдеу немесе еңсеру үшін қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолданудағы іріктеу шарттарына тоқтала кетсек. Солардың бірі ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығының 5 тармағымен аналық без қорына қойылатын талаптар[12]. Денсаулық сақтау министрлігінің пікірінше, Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен бедеулікті емдеуде немесе еңсеруде қолданған қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялардың тиімділігі мен нәтижелігін беретін бедеу әйел ғана медициналық көмек алуы тиіс.

А.Н. Довнардың Ресей мен Қазақстандағы жасанды көбею әдістерін заңнамалық реттеудің салыстырмалы түрде жүргізген талдауы бойынша, Қазақстаннан заңнамасына қарағанда, Ресей заңнамасында қосалқы репродуктивтік әдістер

[9] Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы: Қазақстан Республикасының 2020 ж. 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360 (жүгінген күні: 05.01.2025).

[10] Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы: Қазақстан Республикасының 2015 ж. 16 қарашадағы № 405-V ҚРЗ Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000405 (жүгінген күні: 05.01.2025).

[11] Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 ж. 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021816 (жүгінген күні: 05.01.2025).

[12] Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 ж. 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021816 (жүгінген күні: 05.01.2025).

мен технологиялардың толық тізімі белгілі емес, дегенмен терминологиялық сипаттамада «Ресей Федерациясындағы азаматтардың денсаулығын сақтау негіздері туралы» Федералдық заңы 55-баптың 1-тармағында донорлық және жыныстық жасушаларды криоконсервациялау, сондай-ақ суррогат ана болу, олар Денсаулық сақтау министрлігінің ведомстволық бұйрығында аталған басқа түрлермен бірге қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларға жатқызады және клиникалық тәжірибеде белсенді қолданылады. Сонымен қатар, ҚР заңнамасында репродуктивті құқықтық қатынастар субъектілері үшін жас мөлшерінде айтарлықтай алшақтық байқалады [3, 49-50 б.].

Жасы үлкен топтағы пациенттердің мәселесіне назар аударған қазақстандық ғалымдардың зерттеуі бойынша, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялардың тиімділігі мен оны қолдану нәтижесінде дені сау бала туылуына әсер ететін негізгі фактор ретінде репродуктивті жастан жоғары егде жастағы әйелдер болып табылады. Сол себепті 35 жастан жоғары пациенттерге қолданатын қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялардың тиімділігін арттыратын және олардың репродуктивтік денсаулықтарын жақсартатын жолдарын іздестіруді жалғастыру қажет [4, 21 б.].

Керісінше, бедеулік диагнозы бар кез келген әйел өзінің аналық без қорының әлеуетіне қарамастан, Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолдану мүмкіндігінен еш айырылмау керек деп санаймыз. Өйткені жоғарыда айтылғандай, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялар Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінде көрсетілетін медициналық көмектің түріне жатады. Егер де құрсақ ана мен донорлық жыныстық жасушаларға тікелей медициналық айғақтары бар генетикалық ана немесе бедеу әйел Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруға жарналарды төлеушілер қатарында болса, олар әрине осы қордың есебінен жасанды ұрықтандыру және эмбриондарды тасымалдау ем шараларын ақысыз негізде қолданып, тек құрсақ ана мен донорға тиесілі сыйақыны төлеу керек.

Г. Дэвид Адамсон және тағы басқа шетелдік зерттеушілердің ойынша, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолданудағы кедергі оның қаржылық қолжетімсіздігі. Егер де, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану мемлекеттік медициналық сақтандыру немесе жұмыс беруші тарапынан қаржыланбаса, онда медициналық қызметтің бұл түрі қаражат жағынан көпшілік үшін қолжетімсіз. Сондықтан қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдануды сақтандыру немесе еңбекақы қорлары есебінен қаржыландыру жолдарын қарастырған жөн [5, 476 б.]. Авторлардың осы ойын толық қолдай отырып, бірақ олардың гендерлік теңдік пен әлеуметтік әділеттілікті орнату мақсатында қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды әртүрлі қауымдастықтардағы көптеген адамдарға, мысалы, лесбиянкалар, гейлер, бисексуалдар, трансгендерлер және т.б. қолдануға мүмкіндік беру керек деген ойымен біз келісе алмаймыз. Өйткені, біріншіден, оларға рұқсат ету біздің неке мен отбасы дәстүрлі құндылығымызға зиян тигізеді. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР кодексі неке немесе ерлі-зайыптылық деп тек еркек пен әйел арасындағы тең құқықты одақты таниды, сондай-ақ еркек пен әйелдің немесе бір жыныстағы адамдардың шын мәнінде бірге тұруын жоққа шығарады[13]. Екіншіден, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды медициналық айғақтарға байланысты тек бедеулік диагнозы бар адамдар ғана қолдана алады.

Бұдан бөлек қозғайтын мәселе Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен кейінге қалдырылған тасымалдау жағдайында эмбриондарды тасымалдау. ҚР Денсаулық сақтау министрі-

[13] «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518 (жүгінген күні: 10.01.2025).

нің 2020 жылғы 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығының 4-тармағына сай, Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен кейінге қалдырылған тасымалдау кезінде қатырылған эмбриондарды көшіру тек ынталандырылған циклде эмбриондарды ауыстыруға қарсы көрсетілімдер болған кезде ғана мүмкін, мәселен, аналық бездердің гиперстимуляциясы синдромының қаупі, нәтижелілікті төмендететін факторлардың болуы – овуляцияны ынталандыру шеңберінде эндометрия гиперплазиясы, эндометрия гипоплазиясы, кез-келген жердегі өткір қабыну аурулары және басқалар жағдайында[14]. Демек, тек осы аталған жағдайларда ғана қатырылған эмбриондарды Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен тасымалдауға болады. Өзге жағдайларда қатырылған эмбриондарды тасымалдау науқастың өз жеке қаражаты есебінен төленеді.

Осыған орай, Мария Маттео өзінің ғылыми жұмысында келтірген Еуропа елдеріндегі экстракорпоральды ұрықтандыру нәтижелеріне назар аударсақ, клиникалық жүктілік фолликулярлық сұйықтықтың аспирациясы және тасымалдау көрсеткіштері сәйкесінше 28,0% және 34,8% құрайды. Ооцит цитоплазмасына шәуетті инъекциялаудан кейін тиісті мөлшерлемелер 24% және 33,5% құрайды. Қатырылған эмбрионды тасымалдау циклдері үшін жүктілік пен босану көрсеткіштері экстракорпоральды ұрықтандыру және ооцит цитоплазмасына шәуетті инъекциялау циклдарына қарағанда әлде қайда жоғары. Эмбриондарды кейінге қалдырылған тасымалдау сатысын қарастырған кезде, деректер бластоцист трансферттері үшін клиникалық жүктілік экстракорпоральды ұрықтандыру және ооцит цитоплазмасына шәуетті инъекциялау циклдарымен салыстырғанда жоғары екенін көрсетті: бөліну сатысы эмбриондары үшін сәйкесінше 41,7% қарсы 29,4% [6, 245-247 б.]. Ал бедеулікті емдеу немесе еңсеру әдістеріне келсек, соңғы жылдары Еуропа елдерінде ооцит цитоплазмасына шәуетті инъекциялау тұрақты тенденциясымен ең көп қолданылатын болып қала берсе де, қатырылған эмбриондарды ауыстыру екінші жиі қолданылатын әдіс болып табылады және экстракорпоральды ұрықтандыру және ооцит цитоплазмасына шәуетті инъекциялау циклдерімен салыстырғанда қатырылған эмбрионды тасымалдау үлесінің үдемелі өсуі байқалады.

Қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялар қатарына жыныс жасушаларын криоконсервациялау жатқызылады. Өкінішке орай, бұл әдіс пен технология біздің елімізде Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен қолданылмайды. Тіптен қатерлі ісік ауруына ұшыраған науқастардың өзі осы қордың қаражаты есебінен жыныс жасушаларын криоконсервациялау әдісі мен технологиясына жүгіне алмайды. Біздің ойымызша, бедеулікпен тек күресіп қана қоймай, оның алдын алу керек. Адам ағзасының ұрпақты болу қабілетін сақтау және демографиялық жағдайды жақсарту мақсатында осы қосалқы репродуктивтік әдіс пен технологияны да Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінде көрсетілетін медициналық көмектің түріне жатқызу керек.

Ресей мемлекетінің осы салада жеткен жетістіктерін салыстырмалы түрде алсақ, бедеулік диагнозы бар ресейлік азаматтар Федералды міндетті медициналық сақтандыру қоры есебінен қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдана алады. Мәселен, некеде тұрмайтын және құрсақ ананы қолдануға медициналық айғақтары бар бедеу әйелдер Міндетті медициналық сақтандыру Қорының есебінен қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларға жүгіне алады[15].

Сонымен қатар, қазіргі таңда заманауи

[14] Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 ж. 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021816 (жүгінген күні: 05.01.2025).

[15] Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации: Федеральный закон 21 нояб. 2011 г. № 323-ФЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121895/ (жүгінген күні: 15.01.2025).

қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялар саласындағы жетістіктердің бірі болып әйел жыныс жасушаларын денеден тыс пісуі (IVM) табылады. Өкінішке орай, Қазақстанда бұл әдіс пен технология қолданылмайды. Соңғы жылдары репродуктивтік медицина саласы дамыған өзге елдерде әйел жыныс жасушаларының зертханалық жағдайда денеден тыс пісуі жүктілік көрсеткіштерінің күрт жақсаруына септігін тигізіп отыр. Шетелдік ғалымдардың мәліметтеріне сүйенсек, зертханалық ортада әйел жыныс жасушаларын денеден тыс пісу қабілеті үнемі жетілдіріліп отырады, осы саладағы өзгерістер бірнеше салыстырмалы түрде аз сынақтарға әкелді, бұл әдіс пен технология экстракорпоральды ұрықтандыру циклдарынан әлі де төмен болғанымен, жүктілік көрсеткіштеріне жақындаған және аса үлкен тәуекелдерді тудырмайды [7, 167-168 б.].

Соңғы қозғайтын мәселе ол эмбрионды имплантацияға дейінгі генетикалық тестілеу. Зерттеудің бұл түрі ақылы негізде екі жағдайда ғана мүмкін: пациенттердің қалауы бойынша немесе ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығының 62-тармағына сай көрсетілімдер бойынша жүргізіледі. Көбіне жынысқа байланысты аурулардың тұқым қуалау қаупі жоғары, моногендік аурулары немесе отбасында патологиясы бар баласы болған кезде[16]. Болашақ ұрпақтың денсаулығына тек ата-аналар ғана емес, сонымен қатар өзін әлеуметтік мемлекет ретінде танып Қазақстан Республикасы мемлекетінің өзі де қамқорлық жасауы тиіс деп санаймыз. Сондықтан кез-келген генетикалық ауруларды болдырмау және дені сау ұрпақ тудыру мақсатында медициналық-генетикалық көрсеткіштер болған жағдайда болашақ балаларға генетикалық зерттеу жүргізуді мемлекет көрсететін медициналық көмектің қаражаты есебінен жүзеге асыруға тиіс. Ал пациенттер өз қалауы бойынша генетикалық зерттеу жүргізетін өзге жағдайларда ол өз қаражаты немесе міндетті медициналық әлеуметтік сақтандыру Қорының қаражаты есебінен жүзеге асырылуы тиіс.

Қорытынды. Бедеулігі бар әрбір азаматша ана мен балалы болуда Қазақстанда рұқсат етілген барлық қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды аналық без қорының әлеуетіне, жас мөлшеріне және оның әлеуметтік жағдайына қарамастан, барынша қолдану керек. Қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолдануға медициналық көрсеткіштері бар пациенттерге Денсаулық сақтау министрлігінің тарапынан қойылған шектеулер мен тыйымдарды азаматтардың репродуктивтік құқықтарын өрескел бұзу деп тану керек. Қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолдануға бас тартылған, оның ішінде МӘМС қорының қаражаты есебінен, үйленбеген немесе ажырасқан әйелдерге, ерлі-зайыптыларға «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы» ҚР Заңына, сондай-ақ «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы және «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР кодекстеріне қайшы келетін 2020 жылғы 15 желтоқсандағы № ДСМ-272/2020 ҚР Денсаулық сақтау министрінің «Қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы» бұйрығының заңдылығына дау айту талап арызымен жалпы немесе азаматтық юрисдикция соттарына жүгіну ұсынылады.

Бедеулікті емдеуде немесе еңсеруде қолданған қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялардың тиімділігі мен нәтижелігін басты назарға алсақ, қатырылған эмбрионды тасымалдау циклдері жүктілік пен босану көрсеткіштері бойынша алдыңғы қатарда. Сондықтан бедеулікті емдеуде немесе оны еңсеруде қатырылған эмбрионды тасы-малдау ем шарасын қазақстандық азаматтар үшін Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты есебінен жасаған жөн. Ал медициналық-генетикалық көрсеткіштерге байланысты эмбрионға имплантацияға

[16] Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 ж. 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021816 (жүгінген күні: 15.01.2025).

дейінгі генетикалық тестілеу жүргізуді мемлекет көрсететін медициналық көмектің қаражаты есебінен жүзеге асыру тиіс. Өзге жағдайларда генетикалық тестілеуді міндетті медициналық әлеуметтік сақтандыру жүйесі шеңберінде көрсетілетін медициналық көмектің түріне жатқызу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Njagi, P. Financial costs of assisted reproductive technology for patients in low and middle-income countries: a systematic review / P. Njagi, et al. // Human Reproduction Open. – 2023. – No. 2. – Pp. 1-16.
2. Жукова, З.Б. Проблемы правового регулирования суррогатного материнства в Республике Казахстан / З.Б. Жукова, Л.И. Товсултанова // Научные междисциплинарные исследования. – 2020. – № 3-2. – С. 77-86.
3. Довнар, А.Н. Применение искусственных методов репродукции в России и Казахстане: сравнительно-правовой анализ законодательного регулирования / А.Н. Довнар // Социально-политические науки. – 2022. – № 1. – С. 48-54.
4. Рыбина, А.Н. Современные аспекты вспомогательных репродуктивных технологий в мире и Казахстане / А.Н. Рыбина, С.Ш. Исенова, В.Н. Локшин // Вестник КазНМУ. – 2019. – № 1. – С. 17-21.
5. Adamson, G.D. Global fertility care with assisted reproductive technology / G.D. Adamson, F. Zegers-Hochschild, S. Dyer // Fertility and Sterility. – 2023. – Volume 120. Issue 3. Part 1. – Pp. 473-482.
6. Matteo, M. Assisted Reproductive Technology / M. Matteo // Practical Clinical Andrology. – 2023. – Pp. 237-250.
7. Brezina, P.R. Recent Advances in Assisted Reproductive Technology / P.R. Brezina, et al. // Current Obstetrics and Gynecology Reports. – 2012. – Volume 1. – Pp. 166-173.

References:

1. Njagi, P. Financial costs of assisted reproductive technology for patients in low and middle-income countries: a systematic review / P. Njagi, et al. // Human Reproduction Open. – 2023. – No. 2. – Pp. 1-16.
2. Zhukova, Z.B. Problemy pravovogo regulirovanija surrogatnogo materinstva v Respublike Kazahstan / Z.B. Zhukova, L.I. Tovsultanova // Nauchnye mezhdisciplinarnye issledovanija. – 2020. – № 3-2. – S. 77-86.
3. Dovnar, A.N. Primenenie iskusstvennyh metodov reprodukcii v Rossii i Kazahstane: sravnitel'no-pravovoj analiz zakonodatel'nogo regulirovanija / A.N. Dovnar // Social'no-politicheskie nauki. – 2022. – № 1. – S. 48-54.
4. Rybina, A.N. Sovremennye aspekty vspomogatel'nyh reproduktivnyh tehnologij v mire i Kazahstane / A.N. Rybina, S.Sh. Isenova, V.N. Lokshin // Vestnik KazNMU. – 2019. – № 1. – S. 17-21.
5. Adamson, G.D. Global fertility care with assisted reproductive technology / G.D. Adamson, F. Zegers-Hochschild, S. Dyer // Fertility and Sterility. – 2023. – Volume 120. Issue 3. Part 1. – Pp. 473-482.
6. Matteo, M. Assisted Reproductive Technology / M. Matteo // Practical Clinical Andrology. – 2023. – Pp. 237-250.
7. Brezina, P.R. Recent Advances in Assisted Reproductive Technology / P.R. Brezina, et al. // Current Obstetrics and Gynecology Reports. – 2012. – Volume 1. – Pp. 166-173.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Эльвира Бекболатқызы Аблаева – «Тұран» университетінің Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: ablaeva_1981@mail.

ru.

Аблаева Эльвира Бекболатовна – ассоциированный профессор Высшей школы права Университета «Туран», кандидат юридических наук, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru.

Ablaeva Elvira Bekbolatovna – Associate Professor of Higher School of Law of Turan University, Candidate of Law, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru.

Мұхтархан Айдарханұлы Утанов – Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының қылмыстық істер жөніндегі кеңесшісі, заң ғылымдарының докторы, доцент, e-mail: mau_25 @mail.ru.

Утанов Мухтархан Айдарханович – советник председателя Верховного Суда Республики Казахстан по уголовным делам, доктор юридических наук, доцент, e-mail: mau_25@mail.ru.

Utanov Mukhtarhan Aidarkhanovich – Counsellor to the Chairman of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan in Criminal Cases, Doctor of Law, Associate Professor, e-mail: mau_25@mail.ru.

ӘОЖ 342.924
ХҒТАР 10.17.31

Е.Б. Ахметов[1], Ғ.Е. Имамбаева[2]
[1]Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты, Астана қ., Қазақстан Республикасы
[2]Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ЗАҢДЫЛЫҚ, ӘДІЛЕТТІЛІК ЖӘНЕ СОТТЫҢ БЕЛСЕНДІ РӨЛІ ҚАҒИДАТТАРЫНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы әкімшілік әділет саласындағы құқықтық принциптердің маңызы мен рөлі егжей-тегжейлі қарастырылады. Бұрынғы КСР Одағы елдерінің әкімшілік әділет жүйесіне көшу үлгілерін және оны Қазақстанда енгізу ерекшеліктерін зерттей отырып, авторлар Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде заңдылық пен әділеттілік қағидаттарын заңды бекітуге тоқталады. Әділеттілік принципін заңдылық принципімен қатар қолдану қажеттілігін жүйелі талдау мақаланың әдіснамалық негізіне айналды. Ғылыми жаңалық – әкімшілік процедуралардың принциптерін, демек, қоғамдық басқарудың бүкіл жүйесін анықтайтын ықпалы бар маңызды бағынышты басшылық принциптерді зерттеу.

Әкімшілік сот ісін жүргізу азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Тиісті бақылаудың болмауына байланысты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзу қаупі бар екенін атап өткен жөн.

Әкімшілік әділет азаматтардың құқықтарын қорғаудың бір түрі деп санаймыз. Мақалада Қазақстан Республикасындағы әкімшілік әділет институтын дамыту процесі талданады.

Түйінді сөздер: құқықтық принцип; заңдылық; әділеттілік; әкімшілік әділет; әкімшілік рәсім; ереже; жарыспалылық; әкімшілік сот.

Е.Б. Ахметов[1], Г.Е. Имамбаева[2]
[1]Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан
[2]Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРИНЦИПОВ ЗАКОННОСТИ, СПРАВЕДЛИВОСТИ И АКТИВНОЙ РОЛИ СУДА В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье подробно рассматривается значение и роль правовых принципов в административной юстиции в Республике Казахстан. Исследуя модели перехода стран бывшего Союза ССР к системе административной юстиции и специфику ее внедрения в Казахстане, авторы останавливаются на юридическом закреплении принципов законности и справедливости в Административном процедурно-процессуальном кодексе Республики Казахстан. Системный анализ необходимости применения принципа справедливости наряду с принципом законности лег в методологическую основу статьи. Научная новизна заключается в изучении важных соподчиненных руководящих начал, влияние которых является определяющим для принципов административных процедур, а значит, и всей системы публичного управления.

Административное судопроизводство позволяет обеспечивать судебную защиту прав и свобод гражданина. Необходимо отметить, что из-за не должного контроля существует риск нарушения прав и свобод граждан.

Мы полагаем, что административная юстиция является формой защиты прав граждан. В этой статье анализируется процесс развития института административной юстиции в Республике Казахстан.

Ключевые слова: правовой принцип; законность; справедливость; административная юстиция; административная процедура; правило; состязательность; административный суд.

E.B. Akhmetov[1], G.Y. Imambayeva[2]
[1]Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, the Republic of Kazakhstan
[2]Innovative Eurasian University, Pavlodar, the Republic of Kazakhstan

THE LINK BETWEEN THE PRINCIPLES OF LEGALITY, JUSTICE AND THE ACTIVE ROLE OF THE COURT IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Adstract. The article examines in detail the importance and role of legal principles in administrative justice in the Republic of Kazakhstan. Examining the models of transition of the countries of the former USSR to the administrative justice system and the specifics of its implementation in Kazakhstan, the authors focus on the legal consolidation of the principles of legality and fairness in the Administrative Procedural Code of the Republic of Kazakhstan. A systematic analysis of the need to apply the principle of justice along with the principle of legality formed the methodological basis of the article.

Administrative legal proceedings allow for judicial protection of citizens' rights and freedoms. It should be noted that due to inadequate control, there is a risk of violation of the rights and freedoms of citizens.

We believe that administrative justice is a form of protection of citizens' rights. This article analyzes the process of development of the institute of administrative justice in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: legal principle; legality; fairness; administrative justice; administrative procedure; rule; competition; administrative court.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_18

Кіріспе. Кіріспе. Қазіргі кезеңде отандық және халықаралық ғылыми ортамен әкімшілік әділет жүйесіне көп көңіл бөлінеді. Қазақстан Республикасында бұл жүйенің заңды түрде қалыптасуы үшін шамамен екі онжылдық керек болды. Аталған құқықтық институтты құру және нығайту қажеттілігі құқық үстемдігін және сот төрелігін іске асыру сапасын қамтамасыз ету қажеттілігі итермелейді, сонымен қатар оның қажеттілігі туралы Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж.К. Тоқаев 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Жолдауында ерекше атап өткен[1].

Елімізде әкімшілік әділет құрудың бастапқы нүктесі болып Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітілген 2010-2020 жылдар аралығына арналған ҚР Құқықтық саясатының Тұжырымдамасы саналуы тиіс. Себебі, бұл Тұжырымдаманың мәтінінен Қазақстанда әкімшілік сот ісін жүргізу қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізумен қатарлы сот төрелігін жүзеге асырудың толыққанды формасы болуы тиіс екендігін көруге болады[2].

Қазақстан Республикасы Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің қабылдануымен 2020 жылғы 29 маусымда Қазақстан Республикасында әкімшілік әділет жүйесінің заңнамалық түрде ресімделуі соңына жетті, алайда әкімшілік әділет жүйесін одан әрі жетілдіру бойынша теориялық және тәжірибелік әзірлемелер белсенді түрде жалғасуда.

Осы тұрғыдағы өзекті мәселелердің бірі Қазақстан Республикасы әкімшілік сот ісін жүргізудегі соттың белсенді рөлі, заңдылық және әділеттілік деген қағидаттар болып табылады. Олардың өзекті болғаны рәсімдер туралы мәселенің өте маңызды болуымен байланысты, өйткені ұлттық сот ісін жүргізу жүйесі процестік нормалар мазмұнының сапасымен ғана емес, оларды қолдану тәсілдерімен де ерекшеленеді. Процестік нормаларды қолдану кезіндегі тәсілдер мен әдістер арасындағы айырмашылықтардың белгілері көбінде дәлелдеу бөлігінде орын

[1] Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың. 2022 ж. 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_2 (жүгінген күні: 01.03.2025).

[2] Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 ж. 24 тамыздағы № 858 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_/history (жүгінген күні: 01.03.2025).

алады. Бір жағдайда сот даудағы шындықты өзі анықтауға тырысса, ендігі бір жағдайда сот жеңісті ең бола алатын тараптың пайдасына тиесілі болу үшін, тараптардың дәлелдерін қарастырады.

Бұл мәселе бойынша ұзақ уақыт бойы көптеген елдерде, соның ішінде, Қазақстан Республикасында да талқылаулар және сот ісін жүргізудің пассивті немесе активті рәсімдерін салыстыру жүргізіліп жатыр. Салыстыру әртүрлі параметрлер бойынша жасалады, оның ішінде әлеуметтік шығындар, әділеттілік деңгейі, сот төрелігін жүзеге асырудағы теңдік және басқа да мәселелер бар. Әлі күнге дейін соттың белсенді рөлі сот қабылдаған шешімдердің әділеттілік деңгейін қаншалықты арттыратыны және керісінше, тараптың сот дауындағы сот төрелігінің тиімсіз деңгейіне және әлеуметтік шығындардың жоғарылауына әкелетін жеке әл-ауқатының дәрежесіне жарыспалылық қағидаты қаншалықты тәуелді деген мәселелер пікірталас болып қала береді.

Мысалы, кеңестік кезеңде Қазақстан Республикасында соттың белсенді рөлі қағидатының түрі ретінде инквизициялық процесс үстемдік етті. Тәуелсіздік алғаннан кейін, Қазақстан соттың пассивті рөліне бет бұра бастады, яғни сот ісін жарыспалылық қағидаты бойынша жүргізу қажеттілігі туралы идея басым бола бастады. Алайда халықтың сот төрелігіне (әсіресе әкімшілік процесінде), деген сенімінің төмендеуі, сондай-ақ сот ісіндегі жеңіске жетуі тараптардың материалдық шығындарына байланысты бола бастауының жиіленуі әкімшілік әділет пен әкімшілік сот ісін жүргізу жүйесінде соттың белсенді рөлі қағидатының басым болуына әкелді.

Сонымен бірге соттың белсенді рөлі, заңдылық және әділеттілік деген қағидаттарға тақырыбына, олардың маңыздылығына көп көңіл бөлінуіне қарамастан, ол Қазақстан Республикасындағы зерттеу ізденістерінен алшақ қалып, әртүрлі авторлармен ұсынылған қысқа фрагменттермен және көп қарама-қайшылықпен сипатталатын ескертулердің жиынтығы болып қала беруде. Осы уақытқа дейін соттың белсенді рөлі қағидатының артықшылықтары мен кемшіліктері туралы, жарыспалылық процесінің қандай артықшылықтары бар екендігі туралы, соттың белсенді рөлінің басым болғанда дәлелдеу тәсілдерінің екі түрінің оң және теріс жақтарын теңестіру үшін қандай заңнамалық шаралар қабылдау қажет екендігі туралы толық түсінік жоқ.

Жоғарыда аталған барлық факторлар әкімшілік сот ісін жүргізудегі соттың белсенді рөлі, заңдылық және әділеттілік қағидаттарының мәселелерін, олардың азаматтық сот ісін жүргізудегі ерекшеліктерін салыстырмалы аспектіде зерттеуді өзектендіреді және тұтастай алғанда, әкімшілік әділет дамуын неғұрлым мұқият талдаудың уақтылығын айқындайды.

Материалдар мен әдістер. Таңдалған тақырыпты тереңірек зерттеу мақсатында отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері, уәкілетті органның статистикалық деректері талданды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының заңнамасына талдау жүргізілді.

Әдіснамалық негізін диалектикалық, логикалық, талдау, синтез, индукция, дедукция, сонымен қатар логикалық, тарихи, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық сияқты жалпы ғылыми әдістер құрайды.

Сонымен қатар, мақала жазу барысында жеке ғылыми әдістер де қолданылды, атап айтқанда, техникалық-құқықтық, формальды-құқықтық, кешенді, салааралық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік-құрылымдық және т.б.

Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізу қағидаттарын зерттеуге келесі қазақстандық ғалымдардың үлкен үлес қосқанын атап өткен жөн. Олар: Э.Б. Аблаева, Б.Е. Абдрахманов, Е.Б. Абдрасулов, М.Т. Әлімбеков, С.Н. Досымбеков, Б.З. Елчібаев, Б.А. Жетпісбаев, М.И. Жұмағұлов, С.З. Зиманов, Е.А. Нұғманова, Р.А. Подопригора, А.И. Худяков және т.б.

Нәтижелер, талқылау. Құқықтық қағидаттар заңдардың нормаларын қолдану процесінде үлкен маңызға ие, өйткені олардың құқықтық табиғаты әлі толық ашылмағанына қарамастан, заңнамада көрсетілген құқықтық нормалар мен құқықтық

принциптер арасындағы нақты шекара белгіленбеген. Заң докторы Джордан Дачи құқықтық қағидаттарды анықтаудың күрделілігін дұрыс көрсетеді, өйткені олар кейбір жағдайларда нақты құқықтық нормалар ретінде қарастырылады, ал басқа жағдайларда жалпы құқықтық ережелер ретінде қарастырылады, үшінші жағдайларда олар стандарттар ретінде ұсынылады, бірақ құқықтық нормалар негізделеді [1].

Кейбір зерттеушілердің пікірімен келісу керек, құқық принциптері, бір жағынан, құқықтық ғылым әзірлеген және нормативтік құқықтық Регламенттің бағыты мен мазмұнын жанама түрде анықтайтын жалпы көзқарастар. Екінші жағынан, құқықтық принциптер қазіргі сот төрелігінің мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыруға ықпал ететін құқықтық ұйғарымдар ретінде әрекет етеді [2].

Әкімшілік әділеттілікке көшу процесінде бірінші болып Балтық елдері болды, онда мемлекет мүдделерінің жеке мүдделерден басымдығынан бас тарту тез басталды, ал әкімшілік құқық жалпы адамзаттық құндылықтарды өзектендіре бастады [3]. Латвияның әкімшілік-іс жүргізу заңының 2-бабында мемлекет пен адам арасындағы нақты жария-құқықтық қатынастарға қатысты атқарушы биліктің іс-әрекеттерін тәуелсіз, объективті және құзыретті сот билігін бақылауға бағындыру көзделеді.

Қазақстан Республикасында, алдыңғы зерттеушілер атап өткендей, әкімшілік әділетті ұйымдастыру мәселелері де өте өзекті болды, өйткені оны қалыптастырудың мақсаты мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерін бақылау бойынша нақты құқықтық база құру болды. Әкімшілік әділет адам мен азаматтың құқықтарын қосымша қорғауды қамтамасыз етуге, Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын арттыруға тиіс болды [4].

Сонымен қатар, Қазақстанда шынайы Әкімшілік әділет құру 2020 жылға дейін созылды, өйткені 2010 жылдан бастап қабылданған заң жобасын әзірлеушілердің шаралары бастапқыда бір заңда әкімшілік соттың бір-біріне қайшы келетін екі өкілеттігін біріктіруге бағытталған – бір жағынан, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асыру, екінші жағынан, жария-құқықтық дауларды шешу және адамдардың құқықтарын құзыретті лауазымды адамдар мен органдардың құқыққа қарсы қызметінен қорғауды қамтамасыз ету.

2021 жылғы 1 шілдеден бастап күшіне енген Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекс Қазақстан Республикасында әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік сот ісін жүргізу жүйесінің толыққанды жұмыс істеуінің бастамасы болып қалыптасты, өйткені олардың міндеттері жария-құқықтық қатынастарда жеке және қоғамдық мүдделердің теңгеріміне қол жеткізу жөніндегі шаралар кешенін қамтамасыз ету. Бірінші кезекте адамның құқықтары мен бостандықтарын ықтимал озбырлықтан қорғау арқылы болды атқарушы билік.

Әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік сот ісін жүргізудің қойылған мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу нақты материалдық және іс жүргізу нормаларын дұрыс қолдану арқылы, сондай-ақ құқықтық қағидаттарды қолдану арқылы іске асырылады. Заң шығарушы жеке және заңды тұлғалардың құқықтық қағидаттарды пайдалану құқығын және соттың, басқа да құзыретті органдардың істерді шешу кезінде құқықтық қағидаттарды қолдану құқығын бекіте отырып, олардың санын ҚР ӘРПК-де көрсетілген қағидаттармен шектемеді.

Жаңа құқықтық қағидаттарды орнату кейбір принциптер, соның ішінде дәстүрлі принциптер арасында жүйелік байланыстар дамығанын білдірмейді. Мысалы, әділеттілік принципі заңдылық принципінен бөлек тұрады. Олардың өзара байланысы қандай және нақты жағдайларда қандай принципке артықшылық беру керек?

Егер заңдылық принципі құқықтық ережелерді қатаң сақтауды көздейтін болса, онда әділеттілік принципі, оның тұжырымдамасы бос қабықты емес, терең мазмұны бар категорияны білдіреді. Әділеттілік тек ресми теңдікті ғана емес (мұндай жағдайларға бірдей көзқарас), сонымен қатар әр адамға өзінің «әділдігін» беруді талап ететін әр адамның тең қадір-қасиетіне негізделген маңызды теңдікті де

қамтиды, бұл оның талап ету құқығы [5].

Алайда әділдіктің мазмұны бірде-бір заңнамалық актіде, оның ішінде Қазақстанның әкімшілік сот ісін жүргізу туралы заңнамасында дәл айқындалмаған. Құқықты қолдану субъектісінің әділеттілік қағидатына сүйенуі бір жағынан әкімшілік іске қатысушылардың істің мән-жайларын жан-жақты және толық зерттеуге құқығын іске асыруы үшін тең мүмкіндіктер мен жағдайларды қамтамасыз ету ретінде ҚР ӘРПК-де сипатталған.

Екінші жағынан, әділеттілік қағидаты соттың тиісті мәселелерді шешудегі критерий ретінде қарастырылады. Тұтастай алғанда, заң шығарушының әділдік қағидатының мазмұнына деген осындай көзқарасының дұрыстығын мойындай отырып, қағидаттың мәні толық ашылмаған деп санаймыз. Әділдік қағидатын қолдану туралы норма осы ұғымдардың бағалау сипатына байланысты және олардың мазмұнын ашуды талап ететін парасаттылық, объективтілік және бейтараптық өлшемдерін ұстану қажеттілігімен қатар жүреді.

Сонымен қатар, әділеттілік принципі іс жүргізу аспектісінде көбірек көрінеді, және әкімшілік істе сот қолданатын материалдық құқық нормалары әділеттілік қағидаты туралы мүлдем айтылмайтын көптеген нормативтік құқықтық актілер жүйесінде көрінеді. Бұл ереже әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік сот ісін жүргізудің мәні, сайып келгенде, әділеттілік қағидатының іс жүргізу талаптарын ресми сақтаудан гөрі, әкімшілік істі мәні бойынша заңды және әділ шешуден тұратынына қарамастан орын алады.

Осыған байланысты, жария-құқықтық қатынастарды реттейтін материалдық нормалар жүйесінің мәтіндерінде әділеттілік қағидатының болмауына байланысты олқылық ӘРПК-те дәлірек талап қою арқылы толтырылуы мүмкін. Тек судья ғана емес, әкімшілік істе қоғамдық билікті білдіретін және материалдық құқық нормаларын қолданатын кез-келген басқа субъект әділеттілік қағидатын басшылыққа алуы тиіс.

Әділдік принципінің заңдылық қағидатымен байланысын орнату, жоғарыда айтылғандай, мұқият назар аударуды қажет етеді.

ӘРПК-нің 2-тармақшасы 5-бабына сәйкес әкімшілік сот ісін жүргізудің міндеттерін аша отырып, әкімшілік істерді әділ, бейтарап және уақтылы шешу қажеттігін белгілейді, бұл ретте міндет ретінде бірінші кезекте істерді заңды түрде шешу талабын жіберіп алады.

Заңдылық пен әділеттіліктің арақатынасын орнатудың маңыздылығы, егер ӘРПК-де заңдылық қағидатының мазмұны ашылғанын және судьяның Конституция мен заңдардың талаптарын дәл сақтау міндетін көздейтінін ескерсек, заңдылық пен әділеттілік қағидатының мазмұны абстрактілі түрде және басқа да бағалау ұғымдарына сүйене отырып баяндалғанын ескерсек, мұндай жағдайларда жиі көрінеді.

Осыған байланысты заң судьяның немесе құқықты қолданудың басқа субъектісінің тек заңға бағынуы керек, оның белгілі бір оқиғаларға немесе адамдарға субъективті қатынасы болмауы керек екендігіне баса назар аударады. Алайда, тәжірибеде құқықтық қатынастар жүйесінде белгіленген талаптарға қарағанда күрделі болып шығады. Осыған байланысты, белгілі бір дәрежеде біз заңның олқылықтарының, қарама-қайшылықтарының немесе басқа ақауларының болуын көреміз. Егер сыни тұрғыдан түсінбестен заңның ықтимал қарама-қайшы талаптарын ұстанатын болса және әділеттілік принципін басқа ұқсас құндылықтармен бірге қолданбаса, әділ сот төрелігіне қауіп төндіруі мүмкін екендігімен келісеміз.

Судьяның назарын әкімшілік істі шешу кезінде әділеттілік қағидатын ұстану қажеттілігіне аудару, егер мүмкін болса, осы қағиданы заңда ашу жария-құқықтық қатынастарды құқықтық реттеу жүйесінде айтарлықтай жетістік болар еді. Дәстүрлі құқықтық жүйеде де жанжалдар мен дауларды шешудің, құқықтың жалпы ұғымдарын жеке әділеттіліктің нақты талаптарымен үйлестірудің ерекше тәсілдері бар [6].

Заңдылық қағидатына байланысты тағы бір аспект бар – егер де бұл акт адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзады деген қорытындыға келсе,

Қазақстан Республикасының Конституциялық сотына жүгіну міндетіне қатысты заңның немесе өзге де нормативтік құқықтық актінің Конституцияға қайшы келетіндігін тану туралы сұрау салу арқылы жүзеге асырылады [7].

Жоғарыда айтылғандардан әкімшілік сот ісін жүргізуде қолданылатын басқа қағидаттармен қатар соттың белсенді рөлі қағидаты, заңдылық пен пропорционалдылық қағидаты, сенім құқығын қорғау қағидаты белгілі бір ішкі құрылымға ие екендігін атап өткен жөн [8].

Сонымен қатар, кінәлілік қағидаты әділеттілікті, заңдылықты және азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін әкімшілік сот ісін жүргізудің маңызды элементі болып табылады. Оны сақтау әкімшілік әділеттің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету және қоғамда құқықтық тәртіпті сақтау үшін қажетті шарт болып табылады. Осыған байланысты кінәлілік қағидатын дамыту және қолдануды жетілдіру қазіргі мемлекеттің әкімшілік әділет үшін өзекті міндет болып табылады [9].

Қорытынды. Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің қабылдануы Қазақстан Республикасының азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге, олардың мүдделерін заңсыз әрекеттер мен жария билік шешімдерінен қорғауға бағытталған әкімшілік әділет жүйесіне көшуін белгіледі. Алайда, нормативтік құқықтық актіні қабылдаудың өзі әкімшілік әділеттің мақсаттары мен міндеттері толық көлемде іске асырылатынын білдірмейді. Сот органдарының мемлекеттік әкімшілік пен азаматтар арасындағы даулар мен жанжалдарды шешу кезінде нормативтік құқықтық актілер жүйесін қолдану тиімділігіне байланысты болады. Бұл аспектте заңда көрсетілген құқықтық принциптерге үлкен рөл беріледі.

Сот әділеттілік принципі мен заңдылық принципі арасындағы тепе-теңдікті таба білуі көптеген факторларға, ең алдымен әділеттілік принципінің мағынасын заңнамалық тұрғыдан ашуға байланысты болады. Әділеттілік ұғымын анықтаған кезде, оны көптеген белгілі ойшылдар өзінің жанашырлығы бар шынайы еркін ізгілік деп түсінгендіктен, барлық басқа ізгіліктер іс жүзінде әділеттіліктен туындайды және теориялық тұрғыдан алынады.

Сот қолдану кезінде әділеттілік принципі адамның нақты жағдайлары мен жеке қасиеттеріне сәйкес келетін ең дараланған тәсілді қажет етеді. Бірақ заң белгілі бір құқықтық қатынастарды әділ құқықтық бағалау үшін маңызды барлық жеке факторларды қарастыра алмайды және бекіте алмайды.

Соттың белсенді рөлін, әділеттілік, заңдылық қағидаттарын асыру мәселелері:

1. Тараптар әрқашан сот ұсыныстарын қолдамайды.

2. Мемлекеттік органдар мен ұйымдар сұрау салуларға уақтылы және әрдайым жауап бере бермейді (соның ішінде ПИК-тен, акционерлік қоғамдардан сұрау салуды қиындатады).

3. Сот ісіне қатысуға тар мамандарды тартудың қиындығы (ұйымдар әрдайым олардың жоқтығына байланысты маман ұсынуға келісе бермейді).

Соттың белсенді рөлін, әділеттілік, заңдылық қағидаттарын қамтамасыз ету тәсілдері:

1. Ақшалай өндіріп алу.

2. Сот ұсынымдарын қабылдау қажеттілігін процеске қатысушыларға жеткізе білу (коммуникативтік дағдылар).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Daci, J. Legal Principles, Legal Values and Legal Norms: are they the same or different? / J. Daci // Academicus International Scientific Journal. – 2010. – № 1. – Pp.109-115.

2. Allen, R.J. The Nature of Discretion / R.J. Allen // Law &Contemp. Probs. Autumn Journal. – 1984. – № 1. – Pp. 2-3.

3. Barrat, E. Principle of natural justice and its legal implecations / B. Esher // Bihar journal. – 2020. – № 1. – Pp. 1-6.

4. Huysmans, J. The role of formal principles in legal reasoning / J. Huysmans // Policy within and

through law. – 2015. – № 1. – Pp. 237-259.
5. Velden, B. Analogy and Exemplary Reasoning in Legal Discourse / B.Velden, H. Kaptein // Law, Philosophy. – 2018. – № 2. – Pp. 101-107.
6. Sossin, L. Future of Administrative Justice / L.Sossin // Canadian Journal of Administrative Law & Practice. – 2008. – Volume 21. – Pp. 192-222.
7. Akhmetov, Y. Analyses of the principles of legality and justice in administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan / Y. Akhmetov, Y. Abdrassulov, A. Akhmetova // Public Law and Policy. – 2024. – Vol. 10. No. 5. – Pp. 1-11.
8. Жумагулов, М.И. На пути формирования проекта кодекса Республики Казахстан об административном судопроизводстве: профилактика коррупции в области административного судопроизводства / М.И. Жумагулов // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2015. – № 2 (38). – С. 36-41.
9. Макулбеков, Б.Д. Судебная власть в системе государственной власти в Республике Казахстан: дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2010. – 250 с.

References:

1. Daci, J. Legal Principles, Legal Values and Legal Norms: are they the same or different? / J. Daci // Academicus International Scientific Journal. – 2010. – № 1. – Pp.109-115.
2. Allen, R.J. The Nature of Discretion / R.J. Allen // Law &Contemp. Probs. Autumn Journal. – 1984. – № 1. – Pp. 2-3.
3. Barrat, E. Principle of natural justice and its legal implecations / B. Esher // Bihar journal. – 2020. – № 1. – Pp. 1-6.
4. Huysmans, J. The role of formal principles in legal reasoning / J. Huysmans // Policy within and through law. – 2015. – № 1. – Pp. 237-259.
5. Velden, B. Analogy and Exemplary Reasoning in Legal Discourse / B.Velden, H. Kaptein // Law, Philosophy. – 2018. – № 2. – Pp. 101-107.
6. Sossin, L. Future of Administrative Justice / L.Sossin // Canadian Journal of Administrative Law & Practice. – 2008. – Volume 21. – Pp. 192-222.
7. Akhmetov, Y. Analyses of the principles of legality and justice in administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan / Y. Akhmetov, Y. Abdrassulov, A. Akhmetova // Public Law and Policy. – 2024. – Vol. 10. No. 5. – Pp. 1-11.
8. Zhumagulov, M.I. Na puti formirovanija proekta kodeksa Respubliki Kazahstan ob administrativnom sudoproizvodstve: profilaktika korrupcii v oblasti administrativnogo sudoproizvodstva / M.I. Zhumagulov // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. – 2015. – № 2 (38). – S. 36-41.
9. Makulbekov, B.D. Sudebnaja vlast' v sisteme gosudarstvennoj vlasti v Respublike Kazahstan: dis. ... kand. jurid. nauk. – Almaty, 2010. – 250 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ерік Булатұлы Ахметов – Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының аға ғылыми қызметкері, философия докторы (PhD), e-mail: ahmetov.er-0507@mail.ru.

Ахметов Ерик Булатович – старший научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, доктор философии (PhD), e-mail: ahmetov.er-0507@mail.ru.

Akhmetov Erik Bulatovich – Senior Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, PhD, e-mail: ahmetov.er-0507@mail.ru.

Ғайша Ерсайқызы Имамбаева – Инновациялық Еуразия университетінің Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар кафедрасының профессоры, филология ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: lady.gaysha@mail.ru.

Имамбаева Гайша Ертаевна – профессор кафедры социально-гуманитарных наук Инновационного Евразийского университета, доктор филологических наук, профессор, e-mail: lady.gaysha@mail.ru.

Imambayeva Gaisha Yertaevna – Professor of the Department of Social Sciences and Humanities of the Innovative Eurasian University, Doctor of Philology, Professor, e-mail: lady.gaysha@mail.ru.

ӘОЖ 342.9.086; 351.03
ХҒТАР 10.17.65

М.Б. Джансейтова, Р.А. Әмірханов
Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ РЕТІНДЕГІ ӘКІМШІЛІК АЙЫППҰЛДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада авторлар әкімшілік айыппұлды жауаптылықтың түрі және оның Қазақстан Республикасының заңнамасындағы ерекшеліктері ретінде қарастырады. Қазақстан Республикасының әкімшілік айыппұлдарға қатысты заңнамасын талдау кезінде нормативтік құқықтық актілер зерделенді, олар әкімшілік айыппұл салуға ықпал етеді және заңнамада қайшылықты сәттер туғызады. Әкімшілік айыппұлға қатысты мәселелерді зерттеу қажеттілігі құқықтық және экономикалық тұрғыдан ерекше өзектілікке ие. Сонымен қатар, әкімшілік айыппұлды қарастыруға байланысты мәселелер сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарымен байланысты ерекше маңызға ие. Мұндай өзара байланыс әкімшілік айыппұлдың әкімшілік заңнаманың бір бөлігі ретінде көптеген құқық бұзушылықтарды қамтып, сондай-ақ құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алу шарасы болып табылатындығымен түсіндіріледі. Авторлар мақалада әкімшілік айыппұлға байланысты бар мәселелерді шешу жолдарын ұсынады, оларды жүзеге асыру көптеген қоғамдық қызмет салаларындағы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың санын азайтуға ықпал етуі мүмкін.

Түйінді сөздер: әкімшілік жауаптылық; әкімшілік жаза; ұқсастық; ақшалай жаза; әкімшілік айыппұл; дискреция; құқық бұзушылық; құқықтық мәдениет.

М.Б. Джансейтова, Р.А. Амерханов
Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ШТРАФА КАК ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье авторы рассматривают административный штраф как разновидность правовой ответственности и анализируют его особенности в законодательстве Республики Казахстан. В ходе исследования были изучены нормативные правовые акты, влияющие на применение административного штрафа и вызывающие коллизионные моменты в законодательстве. Необходимость изучения вопросов, связанных с административным штрафом имеет особую актуальность как с правовой, так и с экономической точек зрения. Помимо прочего вопросы, связанные с рассмотрением административного штрафа, представляют особую значимость в совокупности с коррупционными правонарушениями. Такая взаимосвязь обусловлена тем, что административный штраф как часть административного законодательства охватывает большое количество правонарушений и являются также превентивной мерой проступков и преступлений. Авторы в статье также предлагают пути решения существующих проблем, связанных с административным штрафом, реализация которых может уменьшить количество коррупционных правонарушений во многих сферах общественной деятельности.

Ключевые слова: административная ответственность; административное наказание; аналогия; денежное наказание; административный штраф; дискреция; правонарушение; правовая культура.

M.B. Dzhanseytova, R.A. Amerkhanov
The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy c., the Republic of Kazakhstan

FEATURES OF AN ADMINISTRATIVE FINE AS A LEGAL LIABILITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. In the article, the authors consider an administrative fine as a type of liability and its features in the legislation of the Republic of Kazakhstan. When analyzing the legislation of the Republic of Kazakhstan regarding administrative fines, regulatory legal acts were studied that affect the imposition of an administrative fine and create conflicting legal issues. The need to study issues related to an administrative fine is of particular relevance from both a legal and economic point of view. Among other things, issues related to the consideration of an administrative fine are of particular importance in conjunction with corruption offenses. This relationship is due to the fact that an administrative fine as part of administrative legislation covers a large number of offenses and is also a preventive measure for misdemeanors and crimes. The authors in the article also suggest ways to solve existing problems related to an administrative fine, the implementation of which can reduce the number of corruption offenses in many areas of public activity.

Keywords: administrative responsibility; administrative punishment; analogy; monetary punishment; administrative fine; discretion; offense; legal culture.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_26

Кіріспе. Әкімшілік айыппұлды қолдануға байланысты мәселелер қазіргі уақытта ерекше өзектілікке ие болды, себебі қоғамдағы криминогендік ахуалдың кеңеюі тек қана қылмыстық емес, сонымен бірге әкімшілік-деликттік заңнаманың да әрекет ету аясын кеңейтуде. Бұл өсіп жатқан әкімшілік құқық бұзушылықтар саны мен әкімшілік жауаптылыққа тартылатын тұлғалар санымен байланысты, оны Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері растайды (1-сурет)[1]. Аталған мәселелер аясында осы мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының заңнамасындағы әкімшілік айыппұлға қатысты құқықтық жауаптылық саласындағы қарама-қайшылықтарды анықтап, оларды шешу жолдарын ұсыну болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексінің (бұдан әрі – ҚР ӘҚБтК) әкімшілік айыппұлға қатысты нормаларын жан-жақты зерттеу және осы салаға қатысты заңнамалық актілердегі коллизияларды талдау міндеттері қойылды. Бұл зерттеу құқықтық реттеудің үйлесімділігін қамтамасыз ету және әкімшілік жауаптылық институтының тиімділігін арттыруға бағытталған.

2024 жылы да осындай теріс үрдіс жалғасуда, мұнда 2024 жылдың 9 айында:

- әкімшілік құқық бұзушылықтар саны – 11 134 710, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 42,9%-ға көп (7 792 665);
- әкімшілік жауаптылыққа тартылған тұлғалар саны – 10 762 988, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 43,3%-ға көп (7 511 324);
- әкімшілік жаза ретінде салынған айыппұлдар саны – 10 762 988, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 43,3%-ға көп (7 511 324)[2].

Әкімшілік жазалардың кең таралуы құқықтық және қылмыстық іс жүргізудегі келесі кемшіліктерге жауап болып табылады: ұзақ уақытқа созылатын тергеу, жоғары шығындар (жиі жағдайда құқық қорғау органдары шығындарының ақталмауы), кінәлі тұлғаның жылдар бойы стигматизацияға ұшырауы [1, 7 б.]. Сонымен бірге, «әкімшілік айыппұл

[1] Уәкілетті органдардың әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарау нәтижелері туралы: № 1-АД нысанындағы есептегі 2015-2024 жылдағы аралықтағы көрсеткіштер // Құқықтық статистика [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (жүгінген күні: 15.05.2025).

[2] Сол жерде.

мен қылмыстық жазаның шекаралары нақты бөлінуі тиіс» [2, 331 б.].

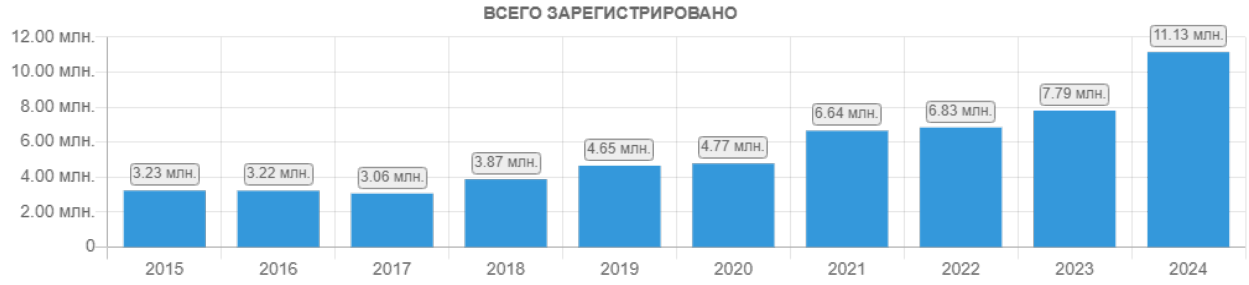

1-сурет. 2015 жылдан бастап 2024 жылдың қыркүйегіне дейінгі әкімшілік құқық бұзушылықтар саны туралы мәліметтер

Әкімшілік айыппұл мен оны төлеу әкімшілік-деликттік заңнаманың бір бөлігі ретінде келесі проблемалармен қиындатылады: құқық бұзушының жазадан жалтаруы, тұлғалардың төлем қабілетсіздігі, төмен табыстарға байланысты қиындықтар. Мұндай жағдай уәкілетті органдар мен лауазымды тұлғалардың кемшіліктерімен қатар, құқық бұзушылардың бір бөлігінің айыппұл төлеуден жалтаруы, оның ауыр қаржылық жүктемесі және құқықтық мәдениеттің төмен деңгейімен байланысты. Адамның қажеттіліктері Маслоу пирамидасына сәйкес заңдылыққа ие екенін атап өткен жөн.

Әкімшілік айыппұл құқық бұзушылық үшін ақшалай жаза ретінде бірнеше функцияларды жүзеге асыруға бағытталған, олардың ішінде алдын алу және қалпына келтіру бар. Осы функцияларды орындай отырып, заңнама гуманизм және сораз-мерлік принциптерін қарастыруы тиіс, бұл құқық қолданушыға қиындықтар туғызады. Осыны ескере отырып, заңнамалық органдар құқық бұзушыны жауапқа тарту өкілеттіктері мен жауаптылық түрлерін белгілейді. Соңғылардың көп болуы кейде кері әсерін тигізеді, себебі нормалардың дискрециясы сыбайлас жемқорлық мүмкіндіктерін арттырады. Әкімшілік айыппұл, қаржылық әсер ету механизмі ретінде, сыбайлас жемқорлықтың үлкен қауіпін тудырады. Әкімшілік айыппұл ақша түрінде салынатын жаза болғандықтан, бұл қоғамда ортақ келісім бойынша қабылданған айырбас құралы болып табылады[3].

Бұл жағдайлар әкімшілік құқықтың дамуына негіз болды, ол 2014 жылы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексті қабылдаумен көрініс тапты. Мұндай кодекстің идеясы 2020 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында қамтылған, онда «әкімшілік құқықтың маңызды құрамдас бөлігі әкімшілік-деликттік құқық болып табылады, оның даму перспективалары әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы заңнаманы жаңартумен байланысты. Оның негізінде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары туралы конституциялық нормаларды тікелей әрекет ететін және заңдардың мағынасын, мазмұнын және қолданылуын айқындайтын негізгі қағида ретінде тану керек» деп көрсетілген»[4]. Бұл көптеген құқық салаларына әсер етті, олар тікелей немесе жанама түрде әкімшілік құқықпен байланысты.

Сонымен қатар, Қазақстан Республика-сының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында әкімшілік-деликттік құқықтың және оның салалық тиесілігінің құқықтық саясаты

[3] Glossary of the European Central Bank // All glossary entries [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.ecb.europa.eu/services/glossary/html/glossm.en.html (жүгінген күні: 15.11.2024).

[4] Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 ж. 24 тамыздағы № 858 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_ (жүгінген күні: 17.11.2024).

анықталған. Оның даму перспективалары бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге және әкімшілік-құқықтық шаралар арқылы қоғамдағы құқықтық жанжалдардың алдын алуға бағытталған әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы заңнаманы жаңартумен байланысты. Мұнда әкімшілік-құқықтық санкциялар олардың қоғамдық қауіптілік дәрежесіне және құқық бұзушылық сипатына сәйкестік қағидасын сақтай отырып қалыптастырылуы тиіс[5].

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің (бұдан әрі – ҚР ӘҚБтК) 2-тарауында көзделген принциптерді қарастыру барысында соразмерлік принципі атап өтілмегенін байқауға болады.

Материалдар мен әдістер. Әкімшілік айыппұлдың ерекшеліктерін қарастыру барысында зерттеудің материалдары ретінде уәкілетті органдар тікелей іске асыратын нормативтік құқықтық актілер, қолданыстағы құқықтық актілер және осы тақырып бойынша ғалымдардың еңбектері пайдаланылды. Сондай-ақ, мақала тақырыбына қатысты мәселелерді зерттеуде жалпығылыми әдістер (талдау, синтез, индукция, дедукция) және құқықтық ғылымның арнайы әдістері (формалды-догматикалық, салыстырмалы-құқықтық) қолданылды. Көрсетілген әдістер осы мақаладағы зерттеудің жан-жақтылығын ашып қана қоймай, құқықтық мәселелерді анықтап, оларды шешу жолдарын табуға ықпал етеді.

Нәтижелер және талқылау. Әкімшілік айыппұлдың құқықтық жауаптылық өлшемі ретінде өмір сүруі көптеген құқықтық жүйелерге тән. Оның белгіленуі, есептелуі және жүзеге асырылу тәртібі өзіндік ерекшеліктері мен қиыншылықтарға ие, бұл Қазақстанға да тән.

Қазақстан Республикасының ӘҚБтК-ге сәйкес, «Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінен тұрады»[6]. Сонымен қатар, мемлекетте 1998 жылғы 1 шілдедегі «Алматы қаласының ерекше мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы әрекет етеді. Аталған Заңның 3-бабына сәйкес, Алматы қаласының өкілдік органы «Алматы қаласының аумағында жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін айыппұлдардың мөлшерін және оларды өндіріп алу тәртібін анықтауға құқылы»[7]. Бұл факт ҚР ӘҚБтК-де көрсетілмеген және иерархияға қатысты ҚР Конституциясынан басқа құқықтық актілерге сілтемелер жоқ. Мұндай мәселе Қазақстан Республикасының «Құқықтық актілер туралы» Заңы бойынша оңай шешіледі, мұнда «әртүрлі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілер нормалары арасында қайшылықтар болған жағдайда, жоғары деңгейдегі актінің нормалары қолданылады» делінген[8]. Мұндай тұжырым ӘҚБтК нормаларының үлкен заңды күші бар екенін көрсетеді, өйткені ӘҚБтК нормативтік құқықтық актілердің иерархиясы бойынша жоғары тұрады. Алайда, іс жүзінде «Алматы қаласының ерекше мәртебесі туралы» ҚР Заңының нормаларын іске асыру жағдайлары болуы мүмкін, өйткені жергілікті деңгейде өз айыппұлдары белгіленеді және оларды алу тәртібі айқындалады. Мұндай әкімшілік айыппұлдар пропорционалдылық қағидатын қамтуы мүмкін және ҚР ӘҚБтК-де осыған ұқсас бұзушылықтар үшін көрсетілгеннен аз болуы мүмкін деген соңғы тұжырым негізделеді. Осыған ұқсас норма Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде қолданылады, онда Еуразиялық экономикалық комиссия трансшекаралық нарықтардағы бәсекелестіктің жалпы ережелерін бұзғаны үшін айыппұл салуы

---

[5] Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 ж. 24 тамыздағы № 858 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_ (жүгінген күні: 17.11.2024).

[6] Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы: Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 ж. 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235 (жүгінген күні: 18.11.2024).

[7] Алматы қаласының ерекше мәртебесі туралы: Қазақстан Республикасының 1998 ж. 1 шілдедегі № 258 Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000258_ (жүгінген күні: 18.11.2024).

[8] Құқықтық актілер туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2016 ж. 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480 (жүгінген күні: 18.11.2024).

мүмкін[9].

Аталған сәттердің жиынтығы Қазақстанның Алматы қаласына қатысты заңнамасында қайшылықты сәтті қамтиды, онда екі нормативтік құқықтық акт қолданылады, оларды өз қалауы бойынша пайдалануға болады. Бұл жағдайдан мәслихаттың мүмкіндігіне байланысты ҚР ӘҚБтК-не өзгеріс енгізу көрінеді. Алматы қаласы аумағында жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін айыппұлдардың мөлшері мен өндіріп алу тәртібін айқындау не «Алматы қаласының ерекше мәртебесі туралы» ҚР Заңынан жергілікті өкілді органдардың өкілеттіктері туралы норманы алып тастау Алматы қаласының аумағында жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін айыппұлдардың мөлшері мен өндіріп алу тәртібін белгілеу.

Қазақстандағы әкімшілік айыппұлдың маңызды ерекшелігі оның мүлдем қатты сомада емес, белгілі бір көрсеткіште айлық есептік көрсеткіш ретінде көрініс табуы болып табылады. Қырғыз Республикасы[10] мен Беларусь Республикасында[11] да осындай тәсіл қолданылады, ал Армения Республикасында[12] айыппұлдар ең төменгі жалақының пайыздық қатынасында есептеледі. Айта кету керек, мұндай сомалар ұлғаяды, ал көтерме және пропорционалды емес әкімшілік айыппұлдарды пайдалану халықтың экономикалық жағдайының нашарлауы және сыбайлас жемқорлықтың өсуі сияқты жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін [3, 46 б].

Кейбір Еуропиялық елдерде Германия[13] мен Франция[14] секілді заңнамасында ақшаның белгілі бір мөлшерінде көрсетілген, ұқсас құқық бұзушылықтар үшін айыппұлдар бар, бірақ рұқсат етілгенге байланысты құқық бұзушылықтардың градациясы бар. Кейбір дамыған елдердің көзқарасы балдық жүйенің болуымен және бұзушылықтарды сыныптарға бөлумен ерекшеленеді, бұл әділеттілік пен сенімділік қағидаттарына сәйкес келеді.

Әкімшілік-деликтілік заңнамаға Қазақстан Республикасының Салықтар және басқа да міндетті төлемдер туралы Кодексіне ұқсастығы бойынша айқындық қағидатын енгізу оң әсер етуі және одан әрі дамыған елдермен ұқсастығы бойынша құқық бұзушылықтарды сыныптарға бөлуі мүмкін.

Қоғамдық-құқықтық қатынастарды реттеудегі ұқсас тәсіл де ерекшелік емес, өйткені құқық бұзушылық жағдайында әкімшілік-азаптау құқығы мен салық құқығының байланысы бар екенін ескере отырып, сәйкессіздікті болдырмауға мүмкіндік береді. Осыған ұқсас тәсілдің тағы бір артықшылығы-нормативтік құқықтық актілерді одан әрі телеологиялық түсіндірудің қол жетімділігі, ол сонымен қатар жоғары құқықтық мәдениетті қалыптастыра отырып, неғұрлым тұрақты, тиісті мінез-құлыққа итермелейді. Сонымен, Р. Циммерман, «телеологиялық интерпретация құқықтық жағдайдың рухы мен мақсатын басшылыққа алуға тырысады, ratio legis. Бұл ratio legis заң актісіне қатысатын адамдар немесе органдар не ойлағанына қарамастан, белгілі бір істі шешу қажет болған кезде, бұл шешімді қабылдаған адамға тұтастай алғанда құқықтық жүйе шеңберінде ақылға қонымды немесе объективті түрде қажет болып көрінетіндігімен анықталады» [4, 170 б.].

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі көптеген баптарда өте қатаң жазаларды белгілейді және сонымен бірге өте жеңіл жазалар түріндегі баламаны көздейді, осылайша

[9] Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартты ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2014 ж. 14 қазандағы № 240-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000240 (жүгінген күні: 19.11.2024).

[10] Кыргыз Республикасынын укук бузуулар жөнүндө кодекси: 2021-жылдын 28-октябры № 128 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://cbd.minjust.gov.kg/112306/edition/14341/kg (жүгінген күні: 20.11.2024).

[11] Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях: от 6 янв. 2021 г. № 91-З [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://etalonline.by/document/?regnum=hk2100091 (жүгінген күні: 20.11.2024).

[12] Кодекс Республики Армения об административных правонарушениях: от 06 дек. 1985 г. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1392&lang=rus (жүгінген күні: 20.11.2024).

[13] Gesetz über Ordnungswidrigkeiten (OWiG) 24.05.1968 // Bundesministerium der Justiz [Электрондық ресурс] –Айналыс режимі: https://www.gesetze-im-internet.de/owig_1968/BJNR004810968.html#BJNR00481096%208BJNG000011309 (жүгінген күні: 21.11.2024).

[14] Code de la route Légifrance // Le service public de la diffusion du droit [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006074228/2024-11-22/ (жүгінген күні: 21.11.2024).

мәселені бейресми шешуге ықпал етеді [5, 154 б.]. Біздің ойымызша, ӘҚБтК-ні одан әрі жетілдіру оның санкциялық саясатын жалпы төмендетуге, сондай-ақ адам, қоғам және мемлекет құқықтарын қорғауды қамтитын алдын алу тетіктерін жақсартуға ұстануға тиіс. Осыған байланысты ескертуді кеңінен қолдану, әкімшілік айыппұл сомаларын азайту, әкімшілік қамауға алу мерзімдерін қысқарту сияқты шараларды іске асыру қажет. Айта кету керек, әкімшілік айыппұлда құқық бұзушылық мультипликаторының элементтері болмауы керек.

Қорытынды. Осылайша, Қазақстанда әкімшілік айыппұлдың аталған ерекшеліктерінің жиынтығы, олар да проблемаларды тудырады, өз шешімін талап етеді, бұл көбіне сенімділік қағидатын іске асыруда талап етіледі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі айыппұл сомасының төменгі және жоғары шектерінен ауытқуларды алып тастап, осы қағидатқа елеулі үлес қосты және бүгінгі күні нақты көрсеткіштің санын белгіледі, бірақ нақты сомада емес. Бұл мәселені шешу үшін ҚР ӘҚБтК-де айыппұлды айлық есептік көрсеткіште емес, нақты сомада көрсетілуі тиіс. Сонымен қатар, нормативтік құқықтық актілерде айқындық қағидатын іске асыру қажет, бұл Алматы қаласының ерекше мәртебесі жағдайында да қайшылықты болдырмауға мүмкіндік береді. Екі нормативтік құқықтық актінің соқтығысуы ҚР ӘҚБтК-де және «құқықтық актілер туралы» ҚР Заңында көрсетілгендей, құқық бұзушылық жасаған адамға қатысты жағдайды жақсартатын норманы ескере отырып шешілуі мүмкін. Осы мәселеге қатысты «Алматы қаласының ерекше мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында айыппұлға қатысты ерекшіліктерді алып тастау керек. Аталған екі шешім Қазақстан Республикасының айыппұлдарға қатысты мәселесін орнықтап және адам құқықтарын қорғау жайында жағымды боп табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Staniszewska, L. Administrative Fines as Instruments of Legal Influence / L. Staniszewska // Contemporary Central & East European Law. – 2024. – S. 1 – Pp. 1-13.
2. Симбагаев, С.М. К вопросу о соотношении штрафа как уголовного и административного наказания / С.М. Симбагаев // Право и государство: теория и практика. – 2022. – № 1 (205). – С. 329-331.
3. Варакосов, Д.В. О возможности замены административного штрафа другим видом административного наказания / Д.В. Варакосов // Академическая мысль. – 2023. – № 2 (23). – С. 45-48.
4. Zimmermann, R. Legal Methodology in Germany / R. Zimmermann // Edinburgh Law Review. – 2022. – № 26:2. – Pp. 153-193.
5. Каждаров, А. Анализ КоАП на предмет коррупционности его норм / А. Каждаров // Вестник КазНУ. Серия: Право. – 2011. – № 2 (58). – С. 153-156.

References:

1. Staniszewska, L. Administrative Fines as Instruments of Legal Influence / L. Staniszewska // Contemporary Central & East European Law. – 2024. – S. 1 – Pp. 1-13.
2. Simbagaev, S.M. K voprosu o sootnoshenii shtrafa kak ugolovnogo i administrativnogo nakazanija / S.M. Simbagaev // Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika. – 2022. – № 1 (205). – S. 329-331.
3. Varakosov, D.V. O vozmozhnosti zameny administrativnogo shtrafa drugim vidom administrativnogo nakazanija / D.V. Varakosov // Akademicheskaja mysl'. – 2023. – № 2 (23). – S. 45-48.
4. Zimmermann, R. Legal Methodology in Germany / R. Zimmermann // Edinburgh Law Review. – 2022. – № 26:2. – Pp. 153-193.
5. Kazhdarov, A. Analiz KoAP na predmet korrupcionnosti ego norm / A. Kazhdarov // Vestnik

KazNU. Serija: Pravo. – 2011. – № 2 (58). – S. 153-156.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Марал Болатқызы Джансейтова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының магистранты, e-mail: djanseitova-maral@mail.ru.

Джансейтова Марал Булатовна – магистрант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: djanseitova-maral@mail.ru.

Dzhanseytova Maral Bulatovna – Master's Degree Student of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: djanseitova-maral@mail.ru.

Руслан Айтқалиұлы Әмірханов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Жалпы заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: amerkhanovrus@mail.ru.

Амерханов Руслан Айткалиевич – доцент кафедры общеюридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, e-mail: amerkhanovrus@mail.ru.

Amerkhanov Ruslan Aitkalievich – Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines at the Institute of Postgraduate Education of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, e-mail: amerkhanovrus@mail.ru.

УДК 342.52
МРНТИ 10.15.35

А.К. Калиев[1], Н.К. Имангалиев[2]
[1]Esil University, г. Астана, Республика Казахстан
[2]Институт парламентаризма, г. Астана, Республика Казахстан

ПРАВОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ И ЦИФРОВАЯ ПРОФИЛАКТИКА ПРАВОНАРУШЕНИЙ: ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ «ВИДЯЩЕГО ГОСУДАРСТВА» В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена исследованию участия гражданского общества в профилактике правонарушений, с акцентом на международный опыт. Авторы анализируют законодательные инициативы и практики, направленные на повышение правовой грамотности и вовлечение общественности в поддержание правопорядка. Рассматриваются примеры цифровых технологий, используемых в разных странах для повышения эффективности профилактических мер, включая видеофиксацию и приложения для сообщений о правонарушениях. Особое внимание уделяется правовым аспектам применения таких технологий и перспективам их внедрения в Казахстане. Авторы предлагают переход к концепции «видящего государства», активно вовлекая граждан в процесс, в т.ч. через использование технологий для видеофиксации административных правонарушений. Отмечается необходимость разработки соответствующего программного обеспечения, возможно, на основе государственно-частного партнерства. Авторы считают, что внедрение подобных инициатив, подкрепленное международным опытом (Китай, Южная Корея, США, Российская Федерация), будет способствовать неотвратимости наказания, укреплению правопорядка, безопасности и развитию правового государства, формированию взаимной ответственности личности и государства.

Ключевые слова: государство; общество; законность; правонарушение; профилактика; общественный порядок; правопорядок; безопасность; полиция.

А.Қ. Калиев[1], Н.Қ. Иманғалиев[2]
[1]Esil University, Астана қ., Қазақстан Республикасы
[2]Парламентаризм институты, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ЦИФРЛЫҚ АЛДЫН АЛУ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА «КӨРЕТІН МЕМЛЕКЕТ» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Мақала азаматтық қоғамның құқық бұзушылықтың алдын алуға қатысуын зерттеуге арналған, халықаралық тәжірибеге баса назар аударылады. Авторлар құқықтық сауаттылықты арттыруға және қоғамды құқықтық тәртіпті сақтауға тартуға бағытталған заңнамалық бастамалар мен практикаларды талдайды. Әртүрлі елдерде профилактикалық шаралардың тиімділігін арттыру үшін қолданылатын цифрлық технологиялардың мысалдары, соның ішінде бейнетіркеу және құқық бұзушылықтар туралы хабарлауға арналған қосымшалар қарастырылады. Мұндай технологияларды қолданудың құқықтық аспектілеріне және оларды Қазақстанда енгізу перспективаларына ерекше назар аударылады. Авторлар азаматтарды, соның ішінде әкімшілік құқық бұзушылықтарды бейнетіркеу үшін технологияларды пайдалану арқылы процеске белсенді қатыстыра отырып, «көретін мемлекет» тұжырымдамасына көшуді ұсынады. Тиісті бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу қажеттілігі, мүмкін, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік негізінде екендігі атап өтіледі. Авторлар халықаралық тәжірибемен (Қытай, Оңтүстік Корея, АҚШ, Ресей Федерациясы) расталған осындай бастамаларды енгізу жазаның бұлтартпаушылығына ықпал етеді, құқықтық тәртіпті, қауіпсіздікті нығайтады және жеке тұлға мен мемлекеттің өзара жауаптылығын қалыптастыра отырып, құқықтық мемлекетті дамытады деп есептейді.

Түйінді сөздер: мемлекет; қоғам; заңдылық; құқық бұзушылық; профилактика; қоғамдық тәртіп; құқықтық тәртіп; қауіпсіздік; полиция.

A.K. Kaliev[1], N.K. Imangaliyev[2]
[1]Esil University, Astana, the Republic of Kazakhstan
[2]Institute of Parliamentarism, Astana, the Republic of Kazakhstan

LEGAL LITERACY AND DIGITAL PREVENTION OF OFFENSES: SHAPING THE CONCEPT OF A "SEEING STATE" IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to the study of civil society participation in crime prevention, with an emphasis on international experience. The authors analyze legislative initiatives and practices aimed at increasing legal literacy and involving the public in maintaining law and order. Examples of digital technologies used in different countries to increase the effectiveness of preventive measures are considered, including video recording and applications for reporting offenses. Special attention is paid to the legal aspects of applying such technologies and the prospects for their implementation in Kazakhstan. The authors proposes a transition to the concept of a "seeing state", actively involving citizens in the process, including through the use of technologies for video recording of administrative offenses. The necessity of developing appropriate software, possibly based on public-private partnership, is noted. The authors believes that the implementation of such initiatives, supported by international experience (China, South Korea, USA, Russia), will contribute to the inevitability of punishment, strengthen law and order, security, and develop a legal state, forming mutual responsibility of the individual and the state.

Keywords: state; society; legality; offense; prevention; public order; law and order; security; police.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_33

Введение. 22 января 2024 года на расширенной коллегии Министерства внутренних дел Глава государства указал на важность повышения правовой грамотности населения и на угрозы, которые возникают при ее отсутствии.

Низкая правовая грамотность способствует негативным социальным явлениям и тормозит развитие страны. Именно поэтому важно не допускать правового нигилизма и способствовать формированию у граждан уважения к закону.

Президент отметил, что его реализация потребует активного участия всех структур власти и гражданского общества, что является важнейшей задачей для достижения верховенства закона и безопасности наших граждан[1].

Материалы и методы. Проведен анализ теоретических источников и норм международного характера. Теоретической основой и отправной идеи анализа послужили исследования отечественных и зарубежных авторов, изучающие вопросы, являющиеся предметом исследования. Применены методы объективизации признаков, указывающих на наличие законодательных, правоприменительных пробелов в профилактике правонарушений, сравнительно-правового исследования (компаративистика), формально-логический метод исследования нормативного материала.

Результаты, обсуждение. Во исполнение поручения Президента в апреле 2025 года в Мажилис Парламента Республики Казахстан (далее – РК) поступил для рассмотрения законопроект «О профилактике правонарушений», который объединил в себе нормы всех действующих законов в сфере профилактики правонарушений («Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы» 1996 г.[2], «Об участии граждан в обеспечении общественного порядка» 2004 г.[3], «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних, предупреждении детской безнадзорности и беспризорности»

[1] Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм: Послание Глава государства К.Ж. Токаева народу Казахстана от 2 сент. 2024 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014 (дата обращения: 30.04.2025).

[2] Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы: закон Республики Казахстан от 15 июля 1996 г. № 28-1 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000028_ (дата обращения: 26.04.2025).

[3] Об участии граждан в обеспечении общественного порядка: закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 г. № 590 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000590_ (дата обращения: 26.04.2025).

2004 г.[4], «О профилактике бытового насилия» 2009 г.[5], «О профилактике правонарушений» 2010 г.[6]).

В законопроекте пересмотрен перечень лиц, подлежащих профилактическому воздействию, прописаны компетенции ответственных органов, механизмы координации, инструменты индивидуальной профилактики.

Как правило, новые законы играют ключевую роль в развитии государства, повышении качества жизни граждан, обеспечении справедливости в обществе и степени соответствия современным вызовам общества.

Ученые об этом отмечали издревле, что хороший законодатель не столько заботится о наказании за преступление, сколько о предупреждении преступлений: он постарается не столько карать, сколько улучшать нравы [1].

В настоящее время в вопросах профилактики правонарушений казахстанское общество уже созрело к переходу от концепта «Слышащего государства» к концепту «Видящего государства».

Следует отметить, что в целях построения правового и безопасного общества Национальным планом развития РК предусмотрен переход от силовой модели работы полиции к сервисной модели взаимодействия правоохранительных органов с гражданами.

По мнению Н.А. Биекенова, серьезной трансформации должна подвергнуться роль региональных комиссий по профилактике правонарушений, которые возглавляют Акимы областей, столицы и городов республиканского значения. Они должны на системной основе инициировать рекомендации в Программу развития направленные на предупреждение преступности и устранение их причин, обеспечение безопасной среды проживания [2].

Вместе с тем имеются мнения и противоположного характера. Так по мнению А.П. Алексеевой, преступления, связанные с реализацией гражданами и их объединениями не возложенных на них законодательно правоохранительной функции, чаще всего совершаются в отношении других людей как с личной выгодой (например, восстановление социальной справедливости с одновременной местью конкретному лицу), так и без нее, с провозглашением благородных целей [3].

В этой связи, Институтом парламентаризма подготовлены поправки в законопроект, которые нацелены на активное вовлечение граждан в профилактику правонарушений, в т.ч. через использование современных технологий, для видеофиксации административных правонарушений.

В частности, субъектом таких правоотношений предлагается сделать граждан Казахстана, а объектом является сам факт административного правонарушения. На практике в Казахстане используются некоторые виды видеофиксации в сфере дорожной безопасности, но это на законодательном уровне не закреплено.

Основными идеями поправок являются следующие положения, позволяющие осуществлять гражданами видеофиксацию административных правонарушений:

- видеофиксация определенных административных правонарушений, посягающих на общественный порядок: статьи 407-2, 434, 434-1, 434-2, 435, 437, 440, 441, 441-1, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449; на транспорте: статьи 591-601, 606, 607, 608, 610, 611, 614, 615, 622, 630 КоАП РК;

- гражданин, предоставляя видеозапись в правоохранительный орган, соглашается с тем, что он принимает на себя ответственность за достоверность видеозаписи и выступить в качестве свидетеля при рассмотрении, данного правонарушении в

[4] О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних, предупреждении детской безнадзорности и беспризорности: закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 г. № 591 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591_ (дата обращения: 26.04.2025).

[5] О профилактике бытового насилия: закон Республики Казахстан от 4 дек. 2009 г. № 214-IV [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214_ (дата обращения: 26.04.2025).

[6] О профилактике правонарушений: закон Республики Казахстан от 29 апр. 2010 г. № 271-IV [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271_ (дата обращения: 26.04.2025).

административном производстве;

- гражданин получает вознаграждения за содействие в профилактике правонарушений в размере до 20% от суммы взысканного с нарушителя штрафа либо иную льготу, которую может предоставить местный исполнительный орган оказывает в черте населенного пункта. Льготы могут быть в виде предоставления бесплатной парковки, бесплатного проезда на общественном транспорте, или другие льготы. Также гражданин вправе указать в качестве получателя вознаграждения благотворительную организацию.

Предлагаемые нами поправки позволят гражданам участвовать в видеофиксации административных правонарушений и предоставлять материалы в правоохранительные органы. Это станет важным шагом в формировании «видящего государства», активизации местного самоуправления, где каждый гражданин будет активным участником профилактики правонарушений.

В Казахстане реализована возможность обращения граждан в полицию через мобильное приложение «102» и чат-боты, размещенные на сайте МВД, в социальных сетях, для отправки видео или аудиосообщений. Однако существующее аппаратное и программное обеспечение правоохранительных служб не справится с работой в условиях массового обращения граждан.

Поэтому внедрение данного проекта должно сопровождаться разработкой специального программного обеспечения, в т.ч. с применением механизма государственно-частного партнерства.

Сегодня есть молодые IT-специалисты, которые могут разработать технические решения, позволяющие обрабатывать большой массив видеоматериалов, выявлять составы административных правонарушений с использованием технологии визуализации лиц.

Также предлагается на уровне подзаконных актов предусмотреть порядок и требования к видеофиксации административных правонарушений физическими лицами.

Видеозапись должна быть достоверной, не смонтированной, содержать различимое изображение, подтверждать начало и конец события (факта) административного правонарушения.

На видеозаписи должно фиксироваться: лицо человека, совершающего административное правонарушение, его речь и действия, вид и марка транспортного средства с государственными регистрационными номерными знаками, на котором совершается правонарушение. Смартфоны и гаджеты должны соответствовать предъявляемым техническим требованиям и обеспечивать качественную запись событий.

Данный подход позволит обеспечить неотвратимость наказания за административные правонарушения. При этом расширение составов или увеличение санкций по административным правонарушениям не предусматривается.

Внедрения подобного механизма в Казахстане позволит каждому гражданину внести свой вклад в обеспечение правопорядка и получить за это вознаграждение. Успешная реализация этой инициативы будет способствовать развитию правового государства и укреплению безопасности в обществе, верховенству закона во всех сферах жизни, взаимной ответственности личности и государства.

Полагаем, что формирование ответственного отношения к обеспечению безопасности как общей ценности всех членов социума и создание атмосферы нетерпимости к насилию, мелким правонарушениям и нарушению законности должны стать нормой общественной жизни.

Данный проект в качестве пилота можно реализовать в одном из республиканских городов и по результатам определить его дальнейшую судьбу.

В целом это не повлечет негативных правовых и социально-экономических последствий, позволит обеспечить неотвратимость наказания за административные наказания.

Вместе с тем, в обществе все чаще обсуждается тема крупных штрафов и административных наказаний за нарушение

правил дорожного движения. Граждан больше пугают штрафы, нежели вероятность получения увечий при дорожно-транспортных происшествиях. По данным Министерства внутренних дел только за первое полугодие 2024 года зафиксировано почти 6 млн фактов нарушения правил дорожного движения, более 10 тысяч дорожно-транспортных происшествий, в которых погибло 981 человек и 12 000 получили ранения [4].

Поэтому важно повышать правовую грамотность населения, которая будет способствовать формированию у граждан уважение к закону и искоренять правовой нигилизм.

В зарубежных странах имеется достаточный широкий опыт использования цифровых инструментов, которые значительно повышают эффективность профилактики правонарушений.

Так, в Китае с 2017 года используется платформа – приложение полиции Пекина «Chaoyang Masses HD», которая предоставляет гражданам удобный инструмент для сообщения о преступлениях и подозрительных действиях.

Пользователи приложения регистрируются, используя номер своего мобильного телефона и получают обновления по пяти категориям: ключевые дела, поиск пропавших людей, найденные предметы, подозреваемые и транспортные средства. Для сообщения о преступлениях или подозрительных действиях они могут загружать видео, фотографии или текстовую информацию [5].

За информацию, которая приводит к арестам, полиция предоставляет денежные вознаграждения, поэтому пользователи имеют материальный стимул для участия в программе.

Отделом дорожной полиции города Чжуншаня внедрены меры поощрения граждан за сообщения о нарушениях правил дорожного движения.

Согласно этим мерам, вознаграждение предусмотрено за сообщения о 24 видах нарушений правил дорожного движения. Вознаграждения делятся на пять категорий: 1 000, 500, 200, 100 и 50 юаней. За сообщения о случаях наездов и побегов максимальное вознаграждение составляет 5 000 юаней.

Граждане могут сообщать о нарушениях правил дорожного движения и преступлениях через телефонные звонки Weibo[7], WeChat[8], письма или лично в отделении дорожной полиции [5].

В Республике Корее Министерство внутренних дел и безопасности используется приложение – «Baro Emergency Reporting App», позволяющее пользователям сообщать о чрезвычайных ситуациях на пяти языках. С его помощью пользователи могут сообщать в полицию, пожарную службу и береговую охрану Кореи, не делая телефонных звонков.

Пользователям достаточно выбрать фотографию, на которой запечатлена их ситуация. Приложение оповестит соответствующую службу с местоположением чрезвычайной ситуации, личными данными человека, попавшего в беду, фото- и видео, которые могут быть полезны для спасателей.

Приложение помогает также с вызовом экстренных служб людям, не владеющим корейским языком, или тем, у кого проблемы со слухом [6].

В США для обеспечения безопасности общества, предотвращения и раскрытия преступлений используется приложение – «Crimestoppers, Inc.». Заявитель может позвонить по телефону, использовать приложение для смартфонов или оставить сообщение на сайте. Оператор ответит на звонок и примет информацию о преступлении, и не требует идентифицирующих личность данных.

После предоставления информации заявителю будет присвоен уникальный кодовый номер и пароль. Этот код нужно запомнить, т.к. он будет использоваться для проверки статуса сообщения. Полученная анонимная информация передается правоохранительным органам,

[7] Weibo – это одна из крупнейших социальных сетей в Китае, часто сравниваемая с Twitter из-за сходства функционала. Запущена в 2009 году компанией Sina Corporation. На платформе Weibo пользователи могут создавать короткие сообщения, добавлять к ним фотографии, видео, и опросы, а также следить за обновлениями других пользователей, в т.ч. знаменитостей и официальных аккаунтов организаций и правительственных учреждений.

[8] WeChat – это многозадачное приложение для общения, платежей и социальных сетей, разработанное компанией Tencent. Приложение позволяет пользователям отправлять сообщения, совершать звонки, делиться моментами, использовать встроенные мини-программы и оплачивать услуги через WeChat Pay.

которые принимают меры и о результатах рассмотрения сообщают «Crimestoppers».

Если информация окажется полезной, заявитель получит в банке денежное вознаграждение наличными, до 2 500 долларов США за любую информацию и до 5 000 долларов США за информацию об убийствах. Размер вознаграждения может быть увеличен, если дело связано с несколькими жертвами или с участием ребенка.

Компания гарантирует анонимность звонящих – телефонные звонки не записываются, предоставленная информация защищена законодательством штата Луизиана[9].

В Российской Федерации для повышения безопасности на дорогах Москвы используется приложение – «Помощник Москвы». Пользователи могут фиксировать различные правонарушения, в т.ч. как остановка, стоянка в запрещенных местах, неоплата парковки и парковка на газонах.

Для регистрации в приложении нужно на портале госуслуг столицы mos.ru, заполнить профиль, скачать приложение и пройти авторизацию. Процесс регистрации занимает не более 5 минут [7].

За каждое нарушение начисляются баллы, которые можно использовать на оплату парковки, проезда в метро, велопрокат и другие услуги. Одно одобренное нарушение 200 баллов, а за три зафиксированных нарушения одной машины, дополнительные 300 баллов.

Приложение предлагает подробные инструкции по фиксации нарушений, требования к фотографиям и правила парковки. Кроме того, в Москве в настоящее время тестируют светофоры, которые будут штрафовать пешеходов.

«Помощник Москвы» также имеет разделы «Рейтинг», где пользователи могут увидеть свои достижения и сравнить их с другими участниками, и «Обратная связь» для связи с поддержкой. Приложение помогает упростить процесс сообщения о нарушениях, экономя время пользователей и способствуя поддержанию порядка на дорогах Москвы10.

Согласно статье 20 Конституции РК, каждый имеет право, как получать, так и распространять информацию любым способом. К такому праву относится и право на фото- и видеосъемку. Однако это право не абсолютное. Отдельные законодательные акты ограничивают процесс съемки судебного процесса без разрешения, съемки стратегических объектов и контртеррористических действий.

Вместе с тем съемка допускается, когда использование изображаемого лица осуществляется в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения. Поэтому можно и даже нужно снимать нарушителя закона для его дальнейшего привлечения к ответственности[11].

Заключение. Таким образом, повышение правовой грамотности и участие граждан в профилактике правонарушений являются приоритетами государственной политики. Законопроект «О профилактике правонарушений», поддержанный Президентом РК, отражает переход к проактивной модели обеспечения правопорядка, где акцент смещается на предупреждение правонарушений.

Предлагаемые меры, включая возможность видеофиксации правонарушений гражданами, формируют базу для становления концепции «видящего государства», где каждый гражданин становится активным участником в обеспечении правопорядка. Это усиливает не только роль местного самоуправления, но и поднимает уровень правосознания и личной ответственности каждого члена нашего общества.

При этом важным условием успешной

[9] Перспективы использования социальных мобильных приложений на примере программно-аппаратного комплекса «Помощник Москвы» [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://cloud.mail.ru/attaches/17479756340553922521%3B0%3B1?folder-id=0&x-email=selin.79%40list.ru&cvg=f (дата обращения: 19.02.2025).

[10] Там же.

[11] Можно ли снимать на камеру без разрешения в РК и какой штраф грозит за такую съемку [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.nur.kz/leisure/interesting-facts/2097287-mozhno-li-snimat-na-kameru-bez-razresheniya-v-rk-i-kakoy-shtraf-grozit-za-takuyu-semku/ (дата обращения: 07.03.2025).

реализации инициативы является наличие прозрачных, технически безопасных, юридически обоснованных и социально одобряемых механизмов привлечения граждан. Введение вознаграждения за помощь в фиксации правонарушений, цифровые технологии, международный опыт усиливают мотивацию, создают прочную связь между обществом и государством в вопросах обеспечения законности.

Реализация подобных мер требует мощной информационной и просветительской кампании, направленной на устранение правового нигилизма и укрепление правовой культуры. Только при условии взаимного доверия, открытости и соблюдения баланса между государственным контролем и личными правами граждан можно обеспечить устойчивое развитие правового государства.

Внедрение пилотных проектов гражданского контроля через цифровые инструменты в отдельных регионах Казахстана, их последующая адаптация и масштабирование на уровне всей страны станет одним из факторов повышения безопасности, укрепления института верховенства закона и формирования атмосферы нетерпимости к правонарушениям.

Список использованной литературы:

1. Монтескье, Ш. Избранные произведения; под общ.ред. М.П. Баскина; Академия наук СССР. Ин-т философии. М. Госполитиздат, 1955. – 799 с.

2. Биекенов, Н.А. Концепция сервисной модели полиции Казахстана: опыт региональной апробации / Н.А. Биекенов // Муниципальная служба; Правовые вопросы. – 2023. – № 4. – С. 23-30.

3. Алексеева, А.П. Виктимологический анализ предпосылок возникновения у граждан и их объединений желания осуществлять не возложенные на них законодательно правоохранительные функции / А.П. Алексеева // Вестник Воронежского института МВД России. – 2013. – № 3. – С. 131-134.

4. А. Вайскопф. В Казахстане стали хуже ездить? Помогают ли штрафы и камеры. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.dw.com/ru/v-kazahstane-stali-huze-ezdit-pomogaut-li-strafy-i-videokamery/a-69868248 (дата обращения: 19.02.2025).

5. V. Ni. Chaoyang masses: the rise of Beijing's neighbourhood patrols [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.theguardian.com/world/2021/oct/30/vigilante-surveillance-the-rise-of-beijings-neighbourhood-patrols (дата обращения: 19.02.2025).

6. A. John. Creating a mobile application for citizen-based accident reporting and real-time ambulance tracking // Ladoke Akintola University of Technology. – 2025 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/390034073_Creating_a_mobile_application_for_citizen-based_accident_reporting_and_real-time_ambulance_tracking (дата обращения: 19.02.2025).

7. Bradford, B. Cooperating with the Police: Social Control and the Reproduction of Police Legitimacy / B. Bradford, J. Jackson // SSRN Electronic Journal. – 2010 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/228223955_Cooperating_with_the_Police_Social_Control_and_the_Reproduction_of_Police_Legitimacy (дата обращения: 19.02.2025).

References:

1. Montesk'e, Sh. Izbrannye proizvedenija; Pod obshh.red. M.P. Baskina; Akademija nauk SSSR. In-t filosofii. M. Gospolitizdat, 1955. – 799 s.

2. Biekenov, N.A. Koncepcija servisnoj modeli policii Kazahstana: opyt regional'noj aprobacii / N.A. Biekenov // Municipal'naja sluzhba; Pravovye voprosy. – 2023. – № 4. – S. 23-30.

3. Alekseeva, A.P. Viktimologicheskij analiz predposylok vozniknovenija u grazhdan i ih ob#edinenij zhelanija osushhestvljat' ne vozlozhennye na nih zakonodatel'no pravoohranitel'nye funkcii

/ A.P. Alekseeva // Vestnik Voronezhskogo instituta MVD Rossii. – 2013. – № 3. – S. 131-134.

4. A. Vajskopf. V Kazahstane stali huzhe ezdit'? Pomogajut li shtrafy i kamery. [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://www.dw.com/ru/v-kazahstane-stali-huze-ezdit-pomogaut-li-strafy-i-videokamery/a-69868248 (data obrashhenija: 19.02.2025).

5. V. Ni. Chaoyang masses: the rise of Beijing's neighbourhood patrols [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://www.theguardian.com/world/2021/oct/30/vigilante-surveillance-the-rise-of-beijings-neighbourhood-patrols (data obrashhenija: 19.02.2025).

6. A. John. Creating a mobile application for citizen-based accident reporting and real-time ambulance tracking // Ladoke Akintola University of Technology. – 2025 [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://www.researchgate.net/publication/390034073_Creating_a_mobile_application_for_citizen-based_accident_reporting_and_real-time_ambulance_tracking (data obrashhenija: 19.02.2025).

7. Bradford, B. Cooperating with the Police: Social Control and the Reproduction of Police Legitimacy / B. Bradford, J. Jackson // SSRN Electronic Journal. – 2010 [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://www.researchgate.net/publication/228223955_Cooperating_with_the_Police_Social_Control_and_the_Reproduction_of_Police_Legitimacy (data obrashhenija: 19.02.2025).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Асқар Қадырұлы Калиев – Esil University құқық кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: kaliev_askar2011@mail.ru.

Калиев Аскар Кадырович – заведующий кафедрой права Esil University, кандидат юридических наук, e-mail: kaliev_askar2011@mail.ru.

Kaliev Askar Kadyrovich – Head of the Department of Law at Esil University, PhD in Law, e-mail: kaliev_askar2011@mail.ru.

Нұртай Қонысбайұлы Иманғалиев – Парламентаризм институты сот жүйесі және құқық қорғау органдары орталығының бас маманы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, e-mail: nurtai_0101@mail.ru.

Имангалиев Нуртай Конысбаевич – главный специалист Центра судебной системы и правоохранительных органов Института парламентаризма, кандидат юридических наук, доцент, e-mail: nurtai_0101@mail.ru.

Imangaliyev Nurtai Konysbaevich – Chief Specialist of the Center for Judicial System and Law Enforcement Agencies Institute of Parliamentarism, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: nurtai_0101@mail.ru.

ӘОЖ 342.7
ХҒТАР 10.15.59

Н.Б. Рахимов, Қ.Е. Сагинаев
Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы

ЭКСТРЕМИЗММЕН КҮРЕС КОНТЕКСТІНДЕГІ СӨЗ ЕРКІНДІГІ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ШЕКТЕРІ ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. Мақала экстремистік ақпараттық материалмен күрес жағдайында сөз және шығармашылық еркіндігін іске асырудың заңдармен кепілдік берілген шектерін анықтауға арналған. Зерттеу барысында қарастырылып отырған демократиялық принциптің рөлі, маңызы, мазмұны және оны негізгі халықаралық құқықтық актілер мен Қазақстан Республикасының заңнамасы тұрғысынан шектеудің айрықша шарттары қарастырылады. Авторлар сөз және шығармашылық еркіндігін іске асырудың заңды шекаралары жеке мүдделерді (бала асырап алу құпиясы, жеке өмірге қол сұғылмаушылық, коммерциялық құпия және т.б.) және көпшілік (мемлекет, қоғам, әлеуметтік топтар) мүдделерін қорғау үшін белгіленген заңнамалық шектеулер болып табылады деген қорытынды жасады. Сонымен қатар, халықтың белгілі бір бөлігінің ұлттық және діни сезімдерін қозғайтын арандатушылық және қорлау сипатындағы наразылық акциялары мен шығармашылық жұмыстарын бағалауға қатысты жекелеген елдердің түрлі көзқарастары проблемасы бойынша пікір білдірілген.

Түйінді сөздер: экстремизм; сөз және шығармашылық еркіндігі; деструктивті; радикалды; ақпарат; ақпаратты тарату; заңнамалық шектеу.

Н.Б. Рахимов, К.Е. Сагинаев
Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан

СВОБОДА СЛОВА В КОНТЕКСТЕ БОРЬБЫ С ЭКСТРЕМИЗМОМ: ПРАВОВЫЕ ПРЕДЕЛЫ И ПРОБЛЕМА РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация. Статья посвящена вопросам определения законодательно-гарантированных рамок реализации свободы слова и творчества в условиях борьбы с экстремистским информационным материалом. В ходе исследования последовательно раскрываются роль, значение, содержание и исключительные условия ограничения рассматриваемого демократического принципа с позиции основных международных правовых актов и законодательства Республики Казахстан. Авторами сделан вывод о том, что юридическими границами реализации свободы слова и творчества являются законодательные ограничения для защиты частных (тайна усыновления, неприкосновенность частной жизни, коммерческая тайна и т.д.) и публичных интересов (государства, общества, социальных групп). Кроме того, выражено мнение по проблеме разных подходов отдельных стран к оценке акций протестов и творческих работ провокационного и оскорбительного характера, затрагивающих национальные и религиозные чувства определенной части населения.

Ключевые слова: экстремизм; свобода слова и творчества; деструктивный; радикальный; информация; распространение информации; законодательное ограничение.

N.B. Rakhimov, K.E. Saginayev
The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshi, the Republic of Kazakhstan

FREEDOM OF SPEECH IN THE CONTEXT OF COMBATING EXTREMISM: LEGAL LIMITS AND THE PROBLEM OF IMPLEMENTATION

Abstract. The article is devoted to the issues of defining a legally guaranteed framework for the implementation

of freedom of speech and creativity in the context of combating extremist information material. In the course of the research, the role, significance, content and exceptional conditions of limitation of the democratic principle under consideration are consistently revealed from the perspective of the main international legal acts and legislation of the Republic of Kazakhstan. The authors conclude that the legal boundaries of the exercise of freedom of speech and creativity are legislative restrictions for the protection of private (secret of adoption, privacy, commercial secrets, etc.) and public interests (state, society, social groups). In addition, an opinion was expressed on the problem of different approaches of individual countries to the assessment of protests and creative works of a provocative and offensive nature, affecting the national and religious feelings of a certain part of the population.

Keywords: extremism; freedom of speech and creativity; destructive; radical; information; dissemination of information; legislative restriction.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_41

Кіріспе. Экстремизм – қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында шеткері, керітартпа көзқарастарға және (немесе) заңсыз іс-қимыл әдістеріне бейімділікті білдіретін қазіргі қоғамның негізгі, ең қауіпті және көпқырлы сын-қатерлерінің бірі.

Қазіргі уақытта бұл қауіптің кең тараған түрі – ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы деструктивті сипаттағы әртүрлі материалдарды заңсыз жасау мен таратудан көрінетін ақпараттық экстремизм.

Бұған әлемнің түкпір-түкпіріндегі адамдардың қарым-қатынасы мен өзін-өзі көрсетуіне, ақпарат алуына шексіз мүмкіндіктер туғызатын әлеуметтік желілер мен мессенджерлер ықпал етеді, оған жеке тұлғаның сөз бен шығармашылық еркіндігіне конституциялық құқығы кепілдік береді.

Сонымен бірге, осы құқықты теріс пайдалану мысалдары жиі кездеседі – пікірталастар, талқылаулар, түсініктемелер радикалды мәлімдемелерге, төзбеушілік көріністеріне ұласып, конституциялық құрылыстың негіздеріне, қоғамдық қауіпсіздікке қол сұғуы, ұлтаралық немесе конфессияаралық келісімді бұзуы мүмкін.

Атап айтқанда, бұқаралық ақпарат құралдарында және киберкеңістікте әдейі немесе заңды білместен саяси режим мен мемлекеттік құрылымға, болып жатқан оқиғаларға қатысты жалпы қабылданған көзқарастар мен құндылықтарды жоққа шығаруға негізделген, көпке топырақ шашатын, шектен тыс қатаң, дәлелденбеген және агрессивті сын айтылып, айып тағылып жататын кездер аз емес, сондай-ақ демократиялық рәсімдерді аттап өтіп, жедел реформаларды жүзеге асыруды талап етушілер де баршылық.

Мұндай жағдайда мәлімдемелер мен тұжырымдардың деструктивті және заңсыз сипатын қалай анықтауға болады? Сөз еркіндігі қай жерде аяқталып, ақпараттық экстремизм қайдан басталады?

Осы сұрақтарға егжей-тегжейлі жауап сөз еркіндігі феноменін және оның құқықтық шеңберін дәйекті түрде қарастыруды талап етеді, бұл жаһандану үрдістері мен халықаралық сахнада демократиялық дәстүрлерді белсенді ілгерілету аясында аса өзекті.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу барысында таңдалған тақырыпты ашу және тұжырымдамалық пікірлерді әзірлеу үшін салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі, логикалық тәсіл қолданылды, бұл қарастырылып отырған мәселелердің маңызды жақтарын анықтауға және теориялық тұрғыдан негіздеуге, атап айтқанда, ақпараттық кеңістіктегі экстремизммен салмақты әрі ұтымды күресу үшін сөз еркіндігін қолданудың заңмен рұқсат етілген аясының кескіндерін анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу пәні арнайы нормативтік құқықтық актілер, ғылыми әдебиеттер және басқа да ақпараттық-талдау материалдары болды.

Нәтижелер, талқылау. Сөз еркіндігі немесе пікір білдіру бостандығы – адамзаттың басты құндылықтарының бірі, қазіргі демократиялық және құқықтық мемлекеттердің ажырамас белгісі.

Оның азаматтық қоғам мен мемлекеттік органдар үшін тарихи маңызы мен рөлі қандай? Онсыз саяси-құқықтық, экономикалық және

әлеуметтік міндеттерді тиімді шешуге бола ма? Осы сұраққа жауап берген кезде көптеген тәжірибелі заңгерлер халықаралық құқық пен ұлттық заңнаманың белгілі ережелерін келтіре отырып, қарастырылып отырған институттың эволюциясы мен философиясына онша терең бойламайды.

Шындығында, сөз бен баспасөз бостандығынсыз (тіпті азғана кепілдендірілген және цензурамен шектелген көлемде) кез-келген мемлекетті елестету қиын.

Сөз еркіндігінің қалыптасуы мен дамуы тарихи тұрғыдан мемлекеттік органдардың елдегі қоғамдық және саяси өмірдің жай-күйі туралы хабардар болуын қамтамасыз ету қажеттілігімен байланысты. Онсыз мемлекеттік аппаратқа өз функцияларын орындау өте қиынға соғады: қоғамды толғандыратын проблемалар мен қайшылықтарды азаматтардың өз аузынан естіп білмей, дұрыс басқару шешімдерін қабылдау мүмкін емес. Сондықтан 1689 жылғы Құқықтар туралы ағылшын Биллі алғашқылардың бірі болып Парламент мүшелеріне Корольдіктің істерін талқылау үшін толық еркіндікке кепілдік берді[1].

Сөз еркіндігі тұжырымдамасы Ағарту дәуірінде пайда болған ізгілік мен рационализм идеяларына негізделген.

Кейіннен қарастырылып отырған құқықтық кепілдік ақиқатты іздеу мен орнатудың маңызды шарттарының біріне, демократияның іргелі негізіне айналды.

Женева университетінің швейцария және еуропалық конституциялық құқық профессоры М. Хертигтің пікірінше, еркін сөйлеу принципі шындығы тексеріле алатын объективті деректерді баяндауға да, сондай-ақ субъективті пікірлер мен жеке эмоцияларға (мысалы, өнер саласында) қатысты болады. Бұған символикалық әрекеттер де кіреді, мысалы, бейбіт және қарусыз ереуілге жиналу, пикет немесе манифестация. Бұл принциптің қорғауында ақпаратты таратудан бастап оны алуға дейінгі барлық қарым-қатынас процесі бар. Сонымен қатар, өз пікірін білдіру еркіндігі абсолютті емес[2].

Сөз еркіндігінің тағы бір әлеуметтік құндылығы мынада жатыр – мемлекет пен азаматтық қоғамның жұмыс істеп тұрған институттары арқылы қоғамдық өмірде осы қағиданы іске асыруды қамтамасыз ету арқылы ғана адамның қалған құқықтары мен бостандықтарын тиімді қорғауға қол жеткізуге болады [1].

Плюрализмге, идеялар бәсекелестігіне, өркениетті пікірталастар мен бәсекелестікке ықпал ете отырып, сөз еркіндігі көптеген маңызды салаларда алға басуға қол жеткізіп, азаматтардың нақты қажеттіліктері мен мұқтаждықтарына бағытталған мемлекеттік басқаруды жетілдіруге мүмкіндік береді.

«Сын түзелмей, мін түзелмейді» деп қазақ даналығында бекер айтылмағандай, орынды әрі қисынды сынсыз кемшіліктер жойылмасы анық.

Адам құқықтары туралы барлық негізгі халықаралық құжаттарда өз ойын еркін білдіруге кепілдік беріледі және осы іргелі ереже әлемнің көптеген елдерінің конституцияларына енгізілген.

1948 жылғы 10 желтоқсандағы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 19-бабында әр адамның пікір ұстану еркіндігіне және оларды еркін білдіруге құқығы бар екендігі бекітілген; бұл құқыққа өз ой-тұжырымдарын кедергісіз ұстану бостандығы және кез-келген тәсілмен және мемлекеттік шекараларға қарамастан ақпарат пен идеяларды іздеу, алу және тарату еркіндігі кіреді.

Өз пікірін ұстану және оны еркін білдіру құқығына 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің *(Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28*

---

[1] Свобода слова // Википедия [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0#:~:text=%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%CC%81%D0%B4%D0%B0%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%CC%81%D0%B2%D0%B0%2C%20%D1%81%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%20%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B5%2010,%D1%81%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%8B%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%8B%D1%85%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9%20%D0%B8 (жүгінген күні: 11.06.2025).

[2] Что такое «свобода слова» и где ее границы? [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.swissinfo.ch/rus/politics/privatisierung-der-demokratie_%D1%87%D1%82%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B5-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B8-%D0%B3%D0%B4%D0%B5-%D0%B5%D0%B5-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B/46585506 (жүгінген күні: 11.06.2025).

қарашадағы Заңымен ратификацияланған) ұқсас бабымен де кепілдік беріледі. Алдыңғы тарихи-құқықтық құжаттағы сияқты өз пікірін кедергісіз білдірудің заңды мүмкіндігі тек ақпаратты ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік шекараларға қарамастан идеяларды іздеу, алу және тарату еркіндігін қамтиды, оны ауызша, баспа немесе көркемдік нысандарда немесе өз қалауы бойынша басқа тәсілдермен жүзеге асыруға болады.

1950 жылғы 4 қарашадағы Адам құқықтары мен негізгі еркіндіктерді қорғау туралы Еуропалық Конвенцияда өз пікірін білдіру құқығының мазмұны оны ұстану еркіндігін және бұқаралық билік тарапынан ешқандай араласусыз және мемлекеттік шекараларға қарамастан ақпарат пен идеяларды алу және тарату еркіндігін қамтиды (10-бап).

Бір айта кетерлігі, қолданылу аясы қандай да бір географиялық шекарамен шектелмейтін халықаралық құқықтың жоғарыда аталған нормаларының құқықтық конструкциялары уақыт сынағынан сәтті өтіп, ақпараттық кеңістік барынша жаһандануға ұшыраған қазіргі заман жағдайына сай келеді.

Сөз және шығармашылық еркіндігі аса маңызды демократиялық қағидат ретінде Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабында бекітілген, ол цензураға тыйым сала отырып, заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен ақпаратты еркін алу және тарату құқығын жариялайды.

Ақпараттық экстремизмге қарсы іс-қимыл контекстінде сөз еркіндігінің заңды шектері бар ма деген сұраққа дәйекті жауап беру аса маңызды.

Айта кету керек, бұл конституциялық еркіндіктің заңнамалық шекараларын бұзу әрдайым экстремистік қызметпен байланысты болуы міндетті емес.

Бұл демократиялық құралды теріс пайдалану, мысалы, басқа адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлауға, есірткіні насихаттауға, тыйым салынған материалдарды (порнографиялық және басқа сипаттағы) заңсыз таратуға, яғни экстремизммен байланысты емес басқа да құқық бұзушылықтар ретінде саралауға әкелуі мүмкін.

Сөз еркіндігінің шекараларын анықтауда кейбір қиындықтар туындайды, өйткені бұл мәселені шешудің тәсілдері әртүрлі, халықаралық құқықтағы сөз және шығармашылық еркіндігі туралы нормалардың айтарлықтай бірізденуіне қарамастан, ұлттық деңгейде әмбебап және бірыңғай стандарттар жоқ.

Сонымен қатар, Г.В. Синцов, Д.Е. Феоктистов әділ атап өткендей, ой мен сөз бостандығының барлық көріністеріне, олар радикалды болса да, заңсыз, атап айтқанда экстремистік деп қарауға болмайды. Аталған саладағы құқықтық реттеу өте сақ болуы керек, демократиялық қоғамдағы еркіндік, бір адамның құқықтары мен бостандықтары және ұлттық қауіпсіздік, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету арасындағы тепе-теңдікті бұзбау маңызды [2].

Көпшілік алдында жарияланған ой-пікір, «Айтылған сөз – атылған оқ» демекші, әртүрлі, кейде болжанбайтын салдарға әкелуі мүмкін. Р.А. Исаевтың, А.Ю. Боренованың пікірінше, бір арандатушылық бейнеролик тек этникалық, нәсілдік, діни алауыздыққа тікелей шақыру жағдайында ғана емес, сонымен бірге адам экстремистік мәлімдемелерді ашық жариялamай, бірақ өз мәлімдемелерімен экстремистік көңіл-күй үшін қолайлы жағдай жасайтын шындықты объективті емес, қате бағалау кезінде де әлеуметтік жарылыстың катализаторы бола алады [3].

А.Б. Эктумаев Ресей Федерациясындағы сөз еркіндігіне конституциялық құқықтың шегі ретінде мыналарды көрсетеді: конституциялық құрылыстың негіздері; жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің негіздері; мемлекеттік билік институттары қамтамасыз ететін сөз еркіндігі құқығын жүзеге асырудың конституциялық шарттары [4].

Сөз еркіндігі мен басқа да қоғамдық қатынастардың ауқымын ажырату мәселесінде, біздің ойымызша, сөз еркіндігіне конституциялық-құқықтық шектеулер немесе тыйым салулар ең айқын және прагматикалық тәсілдердің бірі болып табылады.

Атап айтқанда, кейбір авторлар (А.Б. Эктумаев, Б.С. Эбзеев) оларға адамның жеке өмірі туралы ақпаратты оның келісімін-

сіз жинауға және таратуға тыйым салуды, үгіт пен насихаттың белгілі бір түрлеріне тыйым салуды, мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтерді жариялауға тыйым салуды жатқызады [4].

Осы көзқарастың дұрыстығы мен негізділігі халықаралық-құқықтық құжаттармен және Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелерімен расталады.

Бұрын келтірілген 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 19-бабының 3-тармағына сәйкес, өз пікірін еркін білдіру құқығын іске асыру тұлғаларға ерекше міндеттер мен жауаптылық жүктейді. Ол келесі қажетті жағдайларда заңмен шектелуі мүмкін:

1) басқа адамдардың құқықтары мен беделін құрметтеу үшін;

2) мемлекеттік қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығын немесе адамгершілікті қорғау үшін.

Мазмұны жағынан ұқсас норма 1950 жылғы Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 10-бабында бекітілген, оған сәйкес сөз еркіндігін жүзеге асыру заңда көзделген және демократиялық қоғамда ұлттық қауіпсіздік, аумақтық тұтастық немесе қоғамдық тәртіп мүдделері үшін, тәртіпсіздіктердің немесе қылмыстардың алдын алу, денсаулық пен адамгершілікті қорғау, басқа адамдардың беделін немесе құқықтарын қорғау, алынған ақпаратты құпия түрде жария етудің алдын алу немесе сот төрелігінің беделі мен бейтараптығын қамтамасыз ету мақсатында қажет болатын белгілі бір жалпы ережелермен, шарттармен, шектеулермен немесе санкциялармен ұштасуы мүмкін.

Жекелеген айрықша жағдайларда сөз және шығармашылық еркіндігін теріс пайдалануға конституциялық-құқықтық тыйым Қазақстан Республикасы Негізгі Заңының 20-бабының 3-тармағында көзделген: «Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді».

Қазақстан Конституциясының 39-бабы кеңейтілген түсіндіруге жатпайтын адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеудің мынадай шартын белгілейді: мұндай шектеу тек заңдармен және конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын қорғау мақсатында қажет шамада ғана мүмкін болады.

Осы бапта (3-тармақ) ешқандай жағдайда шектеуге жатпайтын абсолютті құқықтар мен бостандықтардың тізімі қарастырылған, онда сөз және шығармашылық еркіндігі жоқ. Демек, заң шығарушы мемлекеттік және қоғамдық өмірдің кейбір маңызды салаларында адам мен азаматтың осы конституциялық құқығының шегін белгілеуге құқылы.

Сөз және шығармашылық еркіндігі саласындағы құқықтық тыйымдардың неғұрлым егжей-тегжейлі тізбесі «Масс-медиа туралы» 2024 жылғы 19 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңында бекітілген, оның 2-бабына сәйкес, мемлекеттік құпияларды немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді жария етуге, *экстремизмді немесе терроризмді насихаттауға және ақтауға, терроризмге қарсы операцияларды жүргізу кезеңінде олардың техникалық тәсілдері мен тактикасын ашатын ақпаратты тарату,* есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестер мен прекурсорларды, жарылғыш заттар мен жарғыш құрылғыларды, сондай-ақ қатыгездікке, зорлық-зомбылыққа бас ұруды және порнографияны насихаттауға тыйым салынады.

Жоғарыда келтірілген пікірлер мен халықаралық, ұлттық құқық нормаларын талдай отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: сөз еркіндігі *жеке мүдделерді* (бала асырап алу құпиясы, жеке өмірге қол сұғылмаушылық, коммерциялық құпия және т.б.) және *көпшілік мүдделерін* (мемлекет, қоғам, әлеуметтік топтар) қорғау үшін заңнамалық шектеулер белгіленген жерде аяқталады.

Біздің тақырыпқа қатысты сөз еркіндігі

мен экстремизмді ажырату үшін экстремистік және террористік қылмыстар қол сұғатын қоғамдық мүдделер саласы маңызды болып табылады.

Проблема. Экстремистік мазмұнды сәйкестендіру мәселесінде белгілі бір дилемманы арандатушылық сипаты бар және халық арасында жағымсыз қоғамдық резонанс тудырған сатиралық бағыттағы қорлаушы, масқаралаушы шығармашылық жұмыстарға, діни кітаптарды жария түрде өртеу акцияларына жекелеген демократиялық елдердің (Франция, Дания, Швеция) құқық қорғау органдарының екіұшты көзқарасы да тудырады.

Кезінде Мұхаммед пайғамбарға жасалған жария карикатуралар қандай жағымсыз салдарға әкелгенін көпшілік біледі, алғаш рет олар 2005 жылы Данияда шығып, содан кейін француздық Charlie Hebdo сатиралық журналы мұндай материалдарды қайта басып шығарды. Бұл мұсылмандар арасында қызу наразылық тудырды және Еуропа мемлекеттерінде мәдениетаралық қақтығыстың себебі болды.

Кейінгі жылдары журнал пайғамбарға карикатураларды жариялауды жалғастырды, мұны фундаментализмді қабылдамау және сөз бостандығы үшін күрес деп түсіндірді.

Жағдайдың ушыққаны соншалық, 2015 жылы радикалды исламизмнің екі ағайынды ізбасары Париждегі Charlie Hebdo редакциясына шабуыл жасап, басылымның жетекші суретшілері мен журналистерін қоса қанда 12 адамның өмірін қиды [5].

Соңғы екі жылда Скандинавия аймағында бірнеше Құранды өртеу акциялары болып өтті. 2023 жылдың қаңтарында дат-швед әсіре оңшыл белсендісі Расмус Палудан Стокгольмдегі Түрік елшілігінің жанында Құранды өртеуге рұқсат алды [6]. Швецияның Сыртқы істер министрлігі бұл мінез-құлық сөз еркіндігінің көрінісі деп мәлімдеді. Жауап ретінде наразылық Стамбулдағы Швецияның Бас консулдығында өтті, оның барысында белсенділер швед туын өртеп жіберді.

Кейінірек, сол жылдың тамызында Швеция билігі Құранды өртеу арқылы қоғамдық акцияларға рұқсат беретін қоғамдық тәртіп туралы заңды қайта қарау ниетін білдірді[3].

2023 жылы Швецияда 2020 жылы Құранды өртеп жіберген 27 жастағы ер адамды алғаш рет сот этносаралық өшпенділікті қоздырғаны үшін кінәлі деп танып, шартты түрде соттады. Бұған дейін Швеция прокуратурасы мұндай наразылықтарға қарсы айып тақпай, бұл акция сөз еркіндігі мен өз ойын білдіру туралы заңнамаға сәйкес келеді деп мәлімдеген еді[4].

Алайда, осыған қарамастан, Швецияда мұндай акциялар 2024 жылы да жалғасты, онда бір әйел мұсылмандардың қасиетті кітабын оның үстінде крест ұстап өртеп жіберді, ал «Евровидение» музыкалық байқауы қарсаңында Мальме қаласының полициясы Құранның көпшілік алдында өртенуін мақұлдады[5].

Жоғарыда келтірілген мысалдар жекелеген еуропалық елдер мен Қазақстанда сөз және шығармашылық еркіндігі демократиялық қағидатын әр түрлі түсінілуін көрсетеді.

Сатиралық журнал мен Құран өртеушілердің әрекеттері зорлық-зомбылық емес, бірақ нақты бір діннің еуропалық қоғамдағы рөлі мен ықпалын жоққа шығару түрінде оған деген теріс көзқарасты білдірді. Ресми-заңи тұрғыда бұл мемлекеттің зайырлы сипатына және сөз еркіндігі конституциялық құқығына сәйкес келеді, бірақ халықтың белгілі бір бөлігінің діни сезімдерін қорлайды. Сондықтан Қазақстан Республикасында мұндай акцияларға Конституцияның 39-бабының 2-тармағымен белгіленген тыйым салынады: «Ұлтаралық және конфессияаралық татулықты бұзатын кез келген әрекет конституциялық емес деп танылады».

Мынаны айта кету керек, Қазақстан Республикасында құқық қорғау органдарының деректері бойынша рухани және мәдени рәміздерді жою, қорлау және осыған іспеттес

[3] В Швеции перед «Евровидением» дали разрешение на акцию с сожжением Корана. – 2 мая 2024 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://iz.ru/export/google/amp/1690855 (жүгінген күні: 11.06.2025).

[4] В Швеции не раз сжигали Коран. Впервые за это вынесен обвинительный приговор. Служба. – 12 октября 2023 // BBC News Русская [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.bbc.com/russian/articles/cw4jlg0195po (жүгінген күні: 11.06.2025).

[5] В Швеции перед «Евровидением» дали разрешение на акцию с сожжением Корана. – 2 мая 2024 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://iz.ru/export/google/amp/1690855 (жүгінген күні: 11.06.2025).

діни тақырыптағы жария акцияларды ұйымдастыру фактілері болған жоқ.

Сонымен қатар, қоғамдық қауіптілік дәрежесі мен ауырлығына байланысты осындай құқық бұзушылықтар үшін ӘҚБтК-нің 490-бабының 2-бөлігі бойынша әкімшілік жауаптылық (... жеке тұлғалардың азаматтық құқықтарын дінге көзқарасы себептері бойынша бұзу немесе олардың діни сезімдерін қорлау не қандай да бір дінді ұстанушылар қастерлейтін заттарды, құрылыстар мен орындарды бүлдіру, егер жоғарыда баяндалған барлық әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса) және ҚР ҚК 174-бабының 1 немесе 3-бөліктері бойынша қылмыстық жауаптылық көзделген.

Біз Францияда, Швецияда және Данияда пікір білдіру еркіндігін іске асыру басым конституциялық принцип ретінде жеке мүдделер мен қоғамдық келісім арасындағы үйлесімділікті сақтау қажеттілігімен әркез шектелмейтінін көреміз. Басқаша айтқанда, бір адамның индивидуализмі мен ашық өзімшілдігі әлеуметтік топтар түріндегі қоғамның мүдделеріне қарсы қойылады, бұл сайып келгенде резонанс пен басқа да ауыр, теріс салдарға әкеледі. Қарастырылып отырған жағдай кезекті рет Қазақстан Республикасындағы экстремизмнің, оның ішінде зорлық-зомбылықсыз сипатындағы, кез келген көріністеріне қарсы іс-қимыл жөніндегі мемлекеттік-құқықтық саясаттың дұрыстығы мен теңгерімділігін дәлелдейді.

Сөз соңында осы жұмыстағы тұжырымдамалардың өзегі ретінде ғылымдағы мына бір көзқарасты келтіргенді жөн көрдік: «... шектелмеген еркіндік оны теріс пайдалануға, сол арқылы басқа тұлғалардың еркіндіктерін бұзуға әкеледі, осыған байланысты, сөз еркіндігі мемлекет әлеуметтің мүддесін қорғау үшін жүргізетін шекараның болуын қажет етеді...» [7].

Қорытынды. Осы мақаланы қорытындылай келе, экстремистік сипаттағы ақпараттық материалдарға қарсы іс-қимылда ескеру үшін мыналарды тұжырымдау маңызды болып көрінеді:

- деструктивті, радикалды идеялармен және үндеулермен күрес контекстінде халықаралық құқық тұрғысынан да, Қазақстан Республикасының заңнамасы тұрғысынан да сөз және шығармашылық еркіндігі құқығын іске асырудың заңды шектері болып көпшілік мүдделерін (мемлекет, қоғам, әлеуметтік топтар) қорғау үшін заңнамалық шектеулер танылады;

- жекелеген шет елдер мен Қазақстанның халықтың жекелеген этникалық, діни топтары үшін қорлайтын және арандатушылық сипаттағы шығармашылық жұмыстарды жариялау, наразылық акцияларын өткізу фактілерін бағалауға әртүрлі көзқарастарына қарамастан, халықаралық құқық және қазақстандық заңнама нормалары бойынша мұндай жағдайлар сөз және шығармашылық еркіндігінің құқықтық шеңберінен тыс жатады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Большаков, Л.М. Значение конституционной свободы слова для реализации прав и свобод человека, развития гражданского общества и правового государства / Л.М. Большаков // Вестник ЮУрГУ. Серия: Право. – 2018. – № 4. – С. 62-67.
2. Синцов, Г.В. Свобода мысли и слова в контексте противодействия информационному экстремизму / Г.В. Синцов, Д.Е. Феоктистов // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Общественные науки. – 2018. – № 4 (48). – С. 15-21.
3. Исаев, Р.А. Свобода слова в России в условиях противодействия экстремизму / Р.А. Исаев, А.Ю. Боренов // Теория и практика общественного развития. – 2015. – № 23. – С. 95-97.
4. Эктумаев, А.Б. Пределы и границы права на свободу слова [Электрондық ресурс] / А.Б. Эктумаев // Общество: политика, экономика, право. – 2017. – № 1. – Айналыс режимі: https://cyberleninka.ru/article/n/predely-i-granitsy-prava-na-svobodu-slova (жүгінген күні: 20.06.2025).
5. N.P. Petrikowski. Charlie Hebdo shooting [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.britannica.com/event/Charlie-Hebdo-shooting (жүгінген күні: 11.06.2025).
6. I. Karlidag. Sweden's Quran burnings put freedom of expression law to test [Электрондық

ресурс] – Айналыс режимі: https://www.bbc.com/news/world-europe-66310285 (жүгінген күні: 11.06.2025).

7. Идрисов, Х.В. Свобода мысли, слова и выражения мнения: некоторые проблемы формулировки и определения границ в контексте влияния религиозного фактора [Электрондық ресурс] / Х.В. Идрисов // Правоприменение. – 2022. – № 1 (6). – Айналыс режимі: https://enforcement.omsu.ru/jour/article/view/596 (жүгінген күні: 11.06.2025).

References:

1. Bol'shakov, L.M. Znachenie konstitucionnoj svobody slova dlja realizacii prav i svobod cheloveka, razvitija grazhdanskogo obshhestva i pravovogo gosudarstva / L.M. Bol'shakov // Vestnik JuUrGU. Serija: Pravo. – 2018. – № 4. – S. 62-67.

2. Sincov, G.V. Svoboda mysli i slova v kontekste protivodejstvija informacionnomu jekstremizmu / G.V. Sincov, D.E. Feoktistov // Izvestija VUZov. Povolzhskij region. Obshhestvennye nauki. – 2018. – № 4 (48). – S. 15-21.

3. Isaev, R.A. Svoboda slova v Rossii v uslovijah protivodejstvija jekstremizmu / R.A. Isaev, A.Ju. Borenov // Teorija i praktika obshhestvennogo razvitija. – 2015. – № 23. – S. 95-97.

4. Jektumaev, A.B. Predely i granicy prava na svobodu slova [Jelektrondyқ resurs] / A.B. Jektumaev // Obshhestvo: politika, jekonomika, pravo. – 2017. – № 1. – Ajnalys rezhimi: https://cyberleninka.ru/article/n/predely-i-granitsy-prava-na-svobodu-slova (zhygingen kyni: 20.06.2025).

5. N.P. Petrikowski. Charlie Hebdo shooting [Jelektrondyқ resurs] – Ajnalys rezhimi: https://www.britannica.com/event/Charlie-Hebdo-shooting (zhygingen kyni: 11.06.2025).

6. I. Karlidag. Sweden's Quran burnings put freedom of expression law to test [Jelektrondyқ resurs] – Ajnalys rezhimi: https://www.bbc.com/news/world-europe-66310285 (zhygingen kyni: 11.06.2025).

7. Idrisov, H.V. Svoboda mysli, slova i vyrazhenija mnenija: nekotorye problemy formulirovki i opredelenija granic v kontekste vlijanija religioznogo faktora [Jelektrondyқ resurs] / H.V. Idrisov // Pravoprimenenie. – 2022. – № 1 (6). – Ajnalys rezhimi: https://enforcement.omsu.ru/jour/article/view/596 (zhygingen kyni: 11.06.2025).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Нұрғали Берікұлы Рахимов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Кәсіби оқыту институты жаһандық қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимыл бойынша арнайы даярлау кафедрасының доценті, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: nurgali.83@inbox.ru.

Рахимов Нургали Берикович – доцент кафедры специальной подготовки по противодействию глобальным угрозам Института профессионального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юридических наук, e-mail: nurgali.83@inbox.ru.

Rakhimov Nurgali Berikovich – Associate Professor of the Department of Special Training in Countering Global Threats at the Institute of Professional Training of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, e-mail: nurgali.83@inbox.ru.

Қуантай Есенұлы Сагинаев – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Кәсіби оқыту институты жаһандық қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимыл бойынша арнайы даярлау кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: 7340336@prokuror.gov.kz.

Сагинаев Куантай Есенович – старший преподаватель кафедры специальной подготовки по противодействию глобальным угрозам Института профессионального обучения Академии

правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юридических наук, e-mail: 7340336@prokuror.gov.kz.

Saginayev Kuantay Esenovich – Senior lecturer of the Department of Special Training in Countering Global Threats at the Institute of Professional Training of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, e-mail: 7340336@prokuror.gov.kz.

УДК 342.7
МРНТИ 10.15.59

Ш.Ш. Орманова[1], А.Ш. Муталяпова[2]
[1]Казахстанско-Американский Свободный университет,
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Республика Казахстан

ПРАВО НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ В СИСТЕМЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ ГРАЖДАН

Аннотация. Право на охрану здоровья является основой для других прав и свобод человека. Становление здравоохранения на сегодня не только социальной проблемой, но и конституционно-правовой категорией, придает исследованию особую значимость. Целью работы является анализ места права на охрану здоровья в системе конституционных прав граждан, выявление его взаимосвязи с другими основными правами, а также установление его содержания и конституционно-правовых характеристик.

Объект исследования – общественные отношения, связанные с обеспечением права граждан на охрану здоровья.

Предмет исследования – его соотношение и взаимодействие с иными конституционными правами, такими как право на жизнь, социальное обеспечение и благоприятную окружающую среду.

Исследование методологически основывается на рассмотрении норм национального и международного права, на использовании в качестве теоретической основы трудов зарубежных и отечественных авторов и документов международных организаций.

Авторы пришли к заключению о необходимости направления обращения в Конституционный Суд Республики Казахстан для разработки официального толкования статьи 29 Конституции и нормативно-правовое разъяснения смысла и содержания конституционных норм, связанных с вопросами охраны здоровья.

Ключевые слова: Конституция Республики Казахстан; конституционные права; система здравоохранения; право на здоровье; право на охрану здоровья; социальное государство; медицинская помощь; регулирование здравоохранения.

Ш.Ш. Орманова[1], А.Ш. Муталяпова[2]
[1]Қазақстан-Американ Еркін университеті, Өскемен қ., Қазақстан Республикасы
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

АЗАМАТТАРДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚҰҚЫҒЫ

Аннотация. Денсаулықты қорғау құқығы адамның басқа құқықтары мен бостандықтарының негізі болып табылады. Денсаулық сақтаудың бүгінгі күні тек әлеуметтік мәселе ретінде ғана емес, сонымен қатар конституциялық-құқықтық категория ретінде пайда болуы зерттеуге ерекше мән беріп отыр. Жұмыстың мақсаты – азаматтардың конституциялық құқықтары жүйесіндегі денсаулықты қорғау құқығының орнын талдау, оның басқа да негізгі құқықтармен байланысын анықтау, сонымен қатар оның мазмұны мен конституциялық-құқықтық сипаттамаларын белгілеу.

Зерттеу объектісі – азаматтардың денсаулығын қорғау құқығын қамтамасыз етуге байланысты қоғамдық қатынастар.

Зерттеу пәні – оның өмір сүру құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру және қолайлы қоршаған орта сияқты басқа конституциялық құқықтармен байланысы мен өзара әрекеті.

Зерттеу әдістемелік тұрғыдан ұлттық және халықаралық құқық нормаларын қарастыруға, шетелдік және отандық авторлардың еңбектерін және халықаралық ұйымдардың құжаттарын теориялық негіз ретінде пайдалануға негізделген.

Авторлар Конституцияның 29-бабының ресми түсіндірмесін және денсаулықты қорғау мәселелеріне қатысты конституциялық нормалардың мәні мен мазмұнын нормативтік-құқықтық түсіндіруді әзірлеу үшін

Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотына үндеу жолдау қажеттілігі туралы қорытындыға келді.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасының Конституциясы; конституциялық құқықтар; денсаулық сақтау жүйесі; денсаулық құқығы; денсаулықты қорғау құқығы; әлеуметтік мемлекет; медициналық көмек; денсаулық сақтауды реттеу.

Sh.Sh Ormanova[1], A.Sh. Mytalyapova[2]
[1]Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, the Republic of Kazakhstan
[2]L.N. Gumilyov Eurasian University Law Faculty, Astana, the Republic of Kazakhstan

THE RIGHT TO HEALTH CARE IN THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS

Abstract. The right to health protection is the basis for other human rights and freedoms. The emergence of health care today not only as a social problem, but also as a constitutional and legal category, gives the study special significance. The purpose of the work is to analyze the place of the right to health protection in the system of constitutional rights of citizens, to identify its relationship with other fundamental rights, as well as to establish its content and constitutional and legal characteristics.

The object of the study is public relations related to ensuring the right of citizens to health protection.

The subject of the study is its relationship and interaction with other constitutional rights, such as the right to life, social security and a favorable environment.

The study is methodologically based on the consideration of the norms of national and international law, on the use of the works of foreign and domestic authors and documents of international organizations as a theoretical basis.

The authors came to the conclusion about the need to send an appeal to the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan to develop an official interpretation of Article 29 of the Constitution and a normative and legal explanation of the meaning and content of constitutional norms related to health protection issues.

Keywords: Constitution of the Republic of Kazakhstan; constitutional rights; healthcare system; right to health; right to health care; social state; medical care; healthcare regulation.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_50

Введение. Целью, данной работы является рассмотрение взаимосвязи права на охрану здоровья с другими конституционными правами граждан и установление содержания данного конституционного права путем анализа положений Конституции и законодательных актов, изучение научных исследований на данную тему и других материалов.

Изучение права граждан на охрану здоровья имеет важное научное и практическое значение. Выводы по данной теме полезны для изучения в вузах с медицинским профилем при изучении будущими работниками медицинской сферы медицинского права; для ученых в сфере науки юридического, медицинского, социального и иных направлений при дальнейшей теоретизации вопросов права на охрану здоровья.

Выводы исследования также могут быть использованы при принятии законодательных актов по вопросам здравоохранения; в судебно-следственной практике, в деятельности профильного министерства, других госорганов, а также адвокатов, частнопрактикующих юристов при защите прав граждан на охрану здоровья и медицинскую помощь.

Материалы и методы. В работе применяются системно-структурный, логический и диалектический методы исследования в основе анализа норм Конституции, законодательства и изучения научно-правовых материалов.

При рассмотрении данной темы проанализирован широкий круг материалов, в т.ч. нормативные правовые акты Республики Казахстан (далее – РК) (Конституция Казахстана, конституции других стран, Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года «О здоровье народа и системе здравоохранения», постановление Правительства Казахстана от 24 ноября 2022 года № 945 «Об утверждении Концепции развития здравоохранения

Республики Казахстан до 2026 года», приказы Министра здравоохранения и другие нормативные правовые акты), монографии, учебные материалы, методические пособия и научные статьи на исследуемую тему.

Результаты, обсуждение. Признание прав на охрану здоровья как конституционного права устанавливает четкое обязательство государства обеспечивать здоровье своих граждан. Эта ответственность имеет важное значение для содействия формированию здорового общества и обеспечения того, чтобы люди могли вести полноценную жизнь [1]. Следует отметить, что благодаря конституционному регулированию в государствах регламентированы основные нормы, которые формируют процесс развития общества, страны и индивидуума, обеспечивая необходимый уровень защищенности интересов граждан, используя при необходимости внутригосударственные инструменты защиты [2]. Однако стоит отметить, что на сегодняшний день существует ряд государств, где право на охрану здоровья не продекларировано в Основном законе, что порождает такие социальные проблемы как: низкий уровень заработной платы медицинских работников, сокращение больничных коек в государственных медицинских учреждениях, сокращение образовательных учреждений для подготовки медицинских работников [3]. К примеру, в США, Конституция которой не гарантирует рассматриваемое право сталкиваются со значительными трудностями в обеспечении граждан качественной и доступной системой общественного здравоохранения из-за своей конституционной структуры и акцента на индивидуализме [4].

Включение права на охрану здоровья стало более распространенным на современном этапе. К примеру, среди конституций, принятых до 1970 годов только 29% напрямую нацелены на защиту здоровья всех граждан. Среди конституций, принятых в 2000–2017 гг., 100% содержат положения, касающиеся прав на здоровье всех граждан. Однако, конституционное закрепление рассматриваемого права существенно варьируется в разных странах. В Основном законе некоторых государств право на охрану здоровья гарантируется в полном объеме, включая четкие обязательства государства по его обеспечению, предоставлению медицинской помощи и доступу к лечению. В других случаях конституции лишь провозглашают право на здоровье как устремление или долгосрочную цель, указывая отдельные аспекты охраны здоровья, как медобслуживание, охват граждан системой общественного здравоохранения или принципы прогрессивной реализации указанного права. Такой подход свидетельствует о разнообразности существующих в мире моделей государственно-правового регулирования права на охрану здоровья, диктуемое историческими, социальными и экономическими особенностями отдельных стран[1] (Таблица 1).

Право на охрану здоровья в конституциях государств	Процент стран
Явное закрепление права на охрану здоровья граждан	74%
Гарантия права на здоровье	58%
Указывание права на охрану здоровья в качестве устремления и постепенной реализации	16%
Указывание право на медицинскую помощь	56%
Указывание право на здоровье в целом	47%
Указывание право на общественное здравоохранение	36%

Таблица 1. Конституционные подходы к закреплению права на охрану здоровья глобально

Повышение значимости права на охрану здоровья как конституционного права имеет жизненно важное значение для обеспечения подотчетности государства,

[1] Constitutional Approaches to the Right to Health // WORLD Policy Analysis Center - 2020 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.worldpolicycenter.org/constitutional-approaches-to-the-right-to-health (дата обращения: 09.06.2025).

защиты человеческого достоинства, усиления мер реагирования общественного здравоохранения и содействия эффективной реализации социальной политики в сфере здравоохранения. Эти факторы в совокупности способствуют более здоровому и справедливому обществу [1]. В РК обеспечение права на охрану здоровья граждан включает в себя совокупность мер политического, социально-экономического, правового, медицинского, санитарно-гигиенического и противоэпидемиологического характера, направленных на сохранение и укрепление физического и психического здоровья каждого гражданина, поддержание его активной долголетней жизни, предоставление ему медицинской помощи в случае утраты здоровья [5, 467 стр.]. Это говорит о том, что государство с момента обретения независимости построило достаточно прогрессивную модель организации и регулирования здравоохранения и вопросов здоровья нации [6]. Одно из направлений государственной политики Казахстана – это повышение качества медицинской помощи и развитие высокотехнологичной медицины и системы здравоохранения. Государство признает в качестве задачи внедрение современных методов лечения, соответствующих международным стандартам и доказательной медицине [7].

В научно-практическом комментарии к Конституции Казахстана отмечается, что право на охрану здоровья корреспондируется с обязанностью государства охранять здоровье граждан путем создания соответствующих условий правового, социального, экономического, научного характера; развивать систему здравоохранения; содействовать в формировании здорового образа жизни; обеспечивать право граждан на получение безопасной, эффективной и качественной медицинской помощи, ее доступности, солидарной ответственности государства, работодателей и граждан за сохранение и укрепление индивидуального и общественного здоровья и других мер [8, 243 стр.].

В целом, в отдельных источниках делаются попытки раскрыть содержание статьи 29 Конституции Казахстана, которые имеют больше общеразъяснительный характер. Поэтому данная статья требует более углубленного и детального изучения, в частности, в целях определения внутриотраслевой взаимосвязи ее правил и соотношения ее с другими конституционными нормами.

Для детального изучения и исследования данного вопроса в первую очередь следует обратить внимание на пункт 1 статьи 1 Конституции, который провозглашает высшими ценностями государства – человека, его жизнь, права и свободы.

Из постановления Конституционного Совета от 21 декабря 2001 года № 18/2 следует, что положение Конституции о том, что РК утверждает себя социальным государством означает, что оно намерено развиваться как государство, которое берет на себя обязательство смягчать социальное неравенство путем создания условий для достойной жизни своим гражданам и свободного развития личности, адекватных возможностям государства[2]. Данное положение раскрывается в различных нормах Основного Закона, в числе которых право граждан на охрану здоровья, на бесплатное получение гарантированного объема медицинской помощи; государственная охрана окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека.

Теперь остановимся на содержании статьи 29 Конституции, которая является концептуальной в регулировании вопросов здравоохранения.

Справочно: статья 29 Конституции:

1. Граждане Республики Казахстан имеют право на охрану здоровья.

2. Граждане Республики вправе получать бесплатно гарантированный объем медицинской помощи, установленный законом.

3. Получение платной медицинской помощи в государственных и частных лечебных учреждениях, а также у лиц, занимающихся частной медицинской практикой, производится на основаниях и в порядке, установленных законом.

Данная статья Основного Закона состоит

[2] Об официальном толковании пункта 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан: постановление Конституционного Совета от 21 дек. 2001 г. № 18/2 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/S010000018_ (дата обращения: 11.01.2025).

из трех пунктов, которых путем логико-содержательного анализа можно разделить на разные блоки.

Первое. Норма пункта 1 статьи 29 Конституции составлена предельно ясно, т.е. не является нормой-принципом или нормой-идеей, содержащиеся в ней формулировки с позиции нормативистской теории сформулированы юридически точно, изложены четко.

По характеру норма пункта 1 статьи 29 Конституции является императивной и управомочивает граждан реализовывать свое право на охрану здоровья.

В таком же плане изложена норма пункта 2 статьи 29 Конституции, с одной лишь особенностью – она, предоставляя право гражданам получать бесплатно гарантированный объем медицинской помощи, отсылает его реализацию на закон.

В настоящее время таким законом является Кодекс РК от 7 июля 2020 года «О здоровье народа и системе здравоохранения», в пункте 1 статьи 3 которого прямо указано, что регулирует общественные отношения в области здравоохранения в целях реализации конституционного права граждан Республики Казахстан на охрану здоровья[3].

Гарантированный объем бесплатной медицинской помощи – это объем медицинской помощи, предоставляемой за счет бюджетных средств (пп. 244) п. 1 ст. 3 Кодекса).

При этом в соответствии со статьей 117 Кодекса медицинская помощь предоставляется в трех формах: экстренная, неотложная, плановая.

Однако, законодательное регулирование вопросов, связанных с нормами статьи 29 Конституции, полагаем недостаточным ввиду отсутствия нормативного постановления Конституционного Суда, где необходимо раскрыть суть и содержание этой нормы, границы законодательного ограничения данного права, определить конституционно допустимый объем гарантированной медицинской помощи, конституционно допустимые пределы платной медицинской помощи и другие вопросы.

Эти вопросы возникают в связи с тем, что нормы статьи 29 Конституции, а также другие положения, связанные со здравоохранением, обладают характерной для конституционных норм абстрактностью и специальной терминологией, а также неясностью восприятия.

Считаем, что Конституционный Суд при подготовке официального толкования должен учесть логическую взаимосвязь и сопряженность норм статьи 29 Конституции с общими положениями и принципами Основного Закона, восполнить смысловое понимание этих норм для прямого конституционного регулирования здравоохранения.

Второе. Пункт 2 вносит коррективы норму пункта 1 статьи 29 Конституции, являющейся для государства больше принципом права (императивное требование), чем нормой права (правила поведения).

При этом, если норма пункта 1 статьи 29 охрану здоровья провозглашает всеобъемлющим, то пункт 2 сужает данное право до гарантированного законом объема, оказываемого государством бесплатно.

Третье. Иное, за пределами этого становится платным, о чем говорится уже в пункте 3 данной статьи Конституции, согласно которому получение платной медицинской помощи в государственных и частных лечебных учреждениях, а также у лиц, занимающихся частной медицинской практикой, производится на основаниях и в порядке, установленных законом.

Тем самым, анализ норм статьи 29 Основного Закона дает возможность выделить следующие категории конституционных правоотношений в изучаемой области:

- охрана здоровья является неотъемлемым и абсолютным правом каждого.

Такое мнение подтверждается также академическим курсом «Конституционное право Республики Казахстан», где сказано, что в Конституции при характеристике прав и свобод человека как абсолютных и неотчуждаемых подчеркнуты невозможность и недопустимость лишения человека этих прав и свобод. Так, нельзя произвольно лишить человека права на

[3] О здоровье народа и системе здравоохранения: кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 г. № 360-VI ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360 (дата обращения: 11.01.2025).

достоинство, на свободу слова и творчества, на охрану здоровья и иных прав [5];

- Конституция признает две формы охраны здоровья: бесплатная и платная.

Объем бесплатной помощи гарантируется государством и устанавливается законом, соответственно иное ограничение данного права, кроме законодательного, является априори неконституционным.

Платную медицинскую помощь могут оказывать:

- государственные лечебные учреждения;
- частные лечебные учреждения;
- а также лица, занимающиеся частной медицинской практикой.

Из всего изложенного можно сделать вывод, что право на охрану здоровья не предполагает лишь бесплатную медицинскую помощь, а показывает, что охрана здоровья может оказываться медицинскими учреждениями разной формы собственности.

Следующий вопрос – являются ли получателями медицинской помощи лица, не являющиеся гражданами Казахстана.

Во-первых, если исходить из прямого текста данной нормы, то Конституция Казахстана предполагает, что такое право предоставляется лишь гражданам нашей страны.

Такой вывод можно сделать из постановления Конституционного Совета от 1 декабря 2003 года № 12 «Об официальном толковании статей 10 и 12 Конституции Республики Казахстан». В постановлении Конституционного Совета прямо указано, что когда в тексте Конституции говорится о «каждом» и «всех», то имеются в виду, как граждане Республики, так и лица, не обладающие гражданством Республики; когда «граждане Республики Казахстан» – только лица, связанные гражданством с государством Казахстан. Тем самым, Конституция устанавливает для этих субъектов разный объем прав и свобод, и разный объем обязанностей[4].

Как отмечают казахстанские авторы «в Конституции РК основы правового статуса личности обозначаются, прежде всего, как права и свободы, принадлежащие человеку и гражданину. В связи с этим представляется необходимым рассмотреть, одинаковы или различны понятия «права» и «свободы», «человек» и «гражданин», «права человека» и «права гражданина». Вместе с тем понятие «право» определяет конкретные правомочия лица на пользование благами, установленными в Конституции и гарантированными государством (право на отдых; право на охрану здоровья и др.)»[5].

Во-вторых, данную конституционную норму нельзя рассматривать в отрыве от пункта 2 той же статьи Основного Закона, в соответствии с которым граждане Республики вправе получать бесплатно гарантированный объем медицинской помощи, установленный законом.

Если предположить, что норма пункта 1 статьи 29 Конституции, все же подразумевает распространение права на охрану здоровья не только гражданам Республики, но и иностранцам и лицам без гражданства, исходя из международных обязательств государства, то положение пункта 2 подразумевает лишь граждан Казахстана.

Конституционное право на охрану здоровья связано с правами граждан, имеющими непосредственное отношение к охране здоровья, указанными в статьях 31, 32, пункт 1 статьи 39, пункт 2 статьи 61, подпункт 7) пункта 3 статьи 62 и других статей Конституции.

В частности, в статье 31 Конституции сказано, что государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. Сокрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом.

Граждане РК вправе мирно и без оружия собираться, проводить собрания, митинги и демонстрации, шествия и пикетирование. Пользование этим правом может ограничиваться законом в интересах государственной безопасности, общественного порядка, охраны здоровья, защиты прав и свобод других лиц (ст. 32 Конституции).

В целом, право на охрану здоровья тождественно праву на жизнь, которое защищается статьей 15 Конституции Казахстана. Безопасная и здоровая жизнь

[4] Об официальном толковании статей 10 и 12 Конституции Республики Казахстан: постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 1 дек. 2003 г. № 12 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/S030000012_ (дата обращения: 11.01.2025).

играет ключевую роль в осуществлении всех других прав. Механизм обеспечения здоровья граждан также проявляется через право на образование (ст. 30), где начинается формирование здорового образа жизни и профилактика заболеваний через образовательные программы.

Кроме того, право на охрану здоровья взаимосвязано с правом на свободу труда (ст. 24 Конституции), т.к. состояние здоровья напрямую влияет на возможность трудовой деятельности и, соответственно, на экономическое благополучие граждан.

Не менее важно и непосредственно воздействие на право граждан на охрану здоровья через право на социальное обеспечение (ст. 28 Конституции), которое включает в себя как материальную поддержку, так и медицинское обслуживание. Данные конституционные положения устанавливают, что охрана здоровья является основанием для ограничения других прав, что сочетается с особым характером и ролью данного права в жизни человека. В целом, как отмечают авторы, комплекс мер по охране здоровья не исчерпывается только лишь медицинской деятельностью. Санитарно-эпидемиологическое и экологическое благополучие, медицинское страхование, производство и оборот лекарственных средств, надзор в сфере медицинских услуг и фармакологии, контроль за качеством медицинской помощи, суррогатное материнство, физкультура, спорт и т.п. – все это также входит в систему мер, направленных на охрану здоровья [8].

Полагаем, что весьма важным и значимым является соотношение понятий «право на здоровье» и «право на охрану здоровья». Конституция Казахстана закрепляет: «граждане Республики Казахстан имеют право на охрану здоровья», соответственно данное конституционное положение имеет более узкий правовой смысл, чем «право на здоровье», которое, на наш взгляд, по своему содержанию охватывает и охрану данного права. Ю.Ю. Швец отмечает, что право на охрану здоровья следует рассматривать как часть права человека на здоровье, что делает значение последнего более широким, хоть и есть семантическая близость между данными понятиями. Право человека на здоровье – это комплекс прав и свобод. В основе же охраны права лежит конституционный принцип, который направлен на обеспечение и создание соответствующих условий реализации права [9].

Обосновывая наибольшую приемлемость понятия, право на здоровье Б. Тобес пишет: «во-первых, этот термин является наилучшим с точки зрения соответствия международным документам и соглашениям, во-вторых, чаще используется на международном уровне, в-третьих, помогает осознать, что речь идет не только об охране здоровья, но и о праве на ряд условий, без которых невозможно здоровье» [10, 67 стр.]. Считаем, что ключевым в разграничении этих двух важных понятий в правовом обороте Казахстана является то, что «право на охрану здоровья» предусматривается непосредственно в Конституции, и это не допускает рассматривать данное понятие в узком смысле и отождествлять лишь с принципом для реализации права на здоровье.

Право на охрану здоровья признано в большинстве основных международных договоров по правам человека, а также в других международных и региональных документах и декларациях [11]. Она обращает внимание, что базовыми документами в вопросе охраны здоровья являются Всеобщая декларация прав человека 1948 года, которая гарантирует каждому человеку такой жизненный уровень, включая пищу, одежду, жилище, медицинский уход и необходимое социальное обслуживание, который необходим для поддержания здоровья и благополучия его самого и его семьи, и право на обеспечение на случай безработицы, инвалидности, вдовства, наступления старости или иного случая утраты средств к существованию по не зависящим от него обстоятельствам (ст. 25)[5], а также Международный пакт об экономических, социальных и культурных

[5] Всеобщая декларация прав человека: принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 дек. 1948 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001 (дата обращения: 26.03.2025).

правах (далее – МПЭСКП) (ст. 12)[6]. В Пакте сказано, что участвующие государства признают право каждого человека на наивысший достижимый уровень физического и психического здоровья [12]. Меры, которые должны быть приняты участвующими в Пакте государствами, касаются снижения детской смертности, улучшения гигиены внешней среды и гигиены труда, предупреждения и лечения различных заболеваний, обеспечение медицинским обслуживанием и т.д.[7]. Комитет по экономическим, социальным и культурным правам играет решающую роль в толковании положений МПЭСКП. Он изучает отчеты государств-участников, разъясняет значение положений Пакта [13].

Таким образом, право на охрану здоровья, в частности обеспечение граждан данным правом, подразумевает неделимость и взаимозависимость всех прав человека – гражданских и политических, а также экономических и социальных. Для достижения справедливости и поддержания модели социального государства необходимо рассматривать право на охрану здоровья в контексте всех детерминант здоровья (социальные, политические). Комплексный подход в рассмотрении данного права путем принятия соответствующих законов, соблюдения принципов, а также внедрения соответствующих технических подходов к обеспечению равенства в сфере здравоохранения могут стать мощными инструментами, усиливающие соблюдение, как всех прав человека, так и равенства в сфере здравоохранения [14].

Заключение. В современных условиях необходимо комплексное исследование конституционного права на охрану здоровья. Оно является самостоятельным конституционным правом, в его содержание включены элементы, которые в системе создают единый уникальный объект права, что позволяет говорить о его сущностной особенности. В связи с этим можно говорить о том, что значение права на охрану здоровья в системе конституционных прав заключается в том, что благодаря его реализации создаются гарантии для осуществления других прав (в частности, права на жизнь, на труд). Одновременно с этим его реализация требует создания определенных предпосылок, которыми могут выступать такие права, как право на достаточный жизненный уровень, экологическое благополучие и т.д.

Таким образом, право на охрану здоровья в Конституции Казахстана является взаимосвязанным с другими правами, создавая единую систему, направленную на защиту и развитие человеческой личности, ее благосостояния и социальной справедливости. В конечном итоге, такая взаимосвязь подчеркивает значение государства в роли гаранта не только отдельных прав, но и целостного подхода к обеспечению достойной жизни всех граждан.

Проблемами в реализации конституционной нормы о праве граждан на охрану здоровья являются:

- отсутствие концептуального и комплексного научного исследования вопросов реализации права граждан на охрану здоровья в сочетании с другими взаимосвязанными конституционными правами;

- отсутствие нормативного постановления Конституционного Совета/Суда об официальном толковании статьи 29 Конституции по установлению и разъяснению ее содержания и смысла, с учетом конституционных норм, связанных с вопросами охраны здоровья, здравоохранения и медицинской помощи.

Статья подготовлена в рамках реализации грантового проекта «Проблемные вопросы законодательной реализации конституционного права на охрану здоровья в Республике Казахстан», финансируемого Казахстанско-Американским Свободным университетом.

[6] Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах: принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 дек. 1966 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtm (дата обращения: 26.03.2025).

[7] О ратификации Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах: закон Республики Казахстан от 21 нояб. 2005 г. № 87 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000087_/info (дата обращения: 26.03.2025).

Список использованной литературы:

1. Society, K. Constitutional status and management system of the right to health as a fundamental right of the state / K. Society, S.B. Cha, E.A. Kim // Forum of Public Safety and Culture. – 2024. – Pp. 61-70.
2. Yamin, A.E. Analysing governments' progress on the right to health / A.E. Yamin, L.B. Filho, C.G. Malca // Bulletin of the World Health Organization. – 2024. – № 102 (5). – Pp. 307-313.
3. Туркин, М.М. Социально-правовые вопросы охраны здоровья в Российской Федерации и США / М.М. Туркин, Е.В. Пушкарская // Закон и право. – 2020. – № 6. – С. 73-76.
4. Hochang, R. A Comparative Study on the Protection of Citizens' Right to Health Focus on the Public Health Policy of Korea and the USA / R. Hochang, Kim. A Jongho // Asian Journal of WTO & International Health Law and Policy. – 2019. – № 1 (14). – Pp. 179-226.
5. Коллектив авторов. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс: в 2-х т. Т.1. / под общ. ред. К.А. Мами. – Алматы, 2021. – 640 с.
6. Ибрагимова, Ф.Г. Право граждан Республики Казахстан на охрану здоровья: теоретические и практические аспекты / Ф.Г. Ибрагимова, Е.М. Айтказин // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2022. – № 1 (23). – С. 25-31.
7. Ибрагимова, Ф.Г. Некоторые аспекты правового регулирования качества медицинской помощи в Республике Казахстан: проблемы и пути решения / Ф.Г. Ибрагимова, Е.М. Айтказин, Ж.Т. Калияуов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2022. – № 4 (26). – С. 56-65.
8. Конституция Республики Казахстан: научно-практический комментарий. – Астана, 2018. – 640 с.
9. Швец, Ю.Ю. Содержание конституционного права человека на охрану здоровья / Ю.Ю. Швец // Евразийская адвокатура. – 2019. – № 5 (42). – С. 67-70.
10. Тобес, Б. Право на здоровье: теория и практика / Б. Тобес. – М.: Устойчивый мир, 2001. – 370 с.
11. Gutterman, A.S. Right to Health under International Human Rights Law / A.S. Gutterman // SSRN Electronic Journal. – 2023. – Pp. 1-25.
12. Yamin, A.E. The right to health / A.E. Yamin // Research Handbook on Economic, Social and Cultural Rights as Human Rights. – 2020. – Pp. 159-179.
13. Riedel, E. The Right to Health under the ICESCR: Existing Scope, New Challenges and How to Deal with It; In: von Arnauld A, von der Decken K, Susi M, editors // The Cambridge Handbook of New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric. – Cambridge University Press, 2020. – Pp. 107-123.
14. Braveman, P. Social conditions, health equity, and human rights / P. Braveman // Health and human rights. – 2010. – № 12,2. – Pp. 31-48.

References:

1. Society, K. Constitutional status and management system of the right to health as a fundamental right of the state / K. Society, S.B. Cha, E.A. Kim // Forum of Public Safety and Culture. – 2024. – Pp. 61-70.
2. Yamin, A.E. Analysing governments' progress on the right to health / A.E. Yamin, L.B. Filho, C.G. Malca // Bulletin of the World Health Organization. – 2024. – № 102 (5). – Pp. 307-313.
3. Turkin, M.M. Social'no-pravovye voprosy ohrany zdorov'ja v Rossijskoj Federacii i SShA / M.M. Turkin, E.V. Pushkarskaja // Zakon i pravo. – 2020. – № 6. – S. 73-76.
4. Hochang, R. A Comparative Study on the Protection of Citizens' Right to Health Focus on the Public Health Policy of Korea and the USA / R. Hochang, Kim. A Jongho // Asian Journal of WTO & International Health Law and Policy. – 2019. – № 1 (14). – Pp. 179-226.
5. Kollektiv avtorov. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan. Akademicheskij kurs: v 2-h t. T.1. / pod obshh. red. K.A. Mami. – Almaty, 2021. – 640 s.

6. Ibragimova, F.G. Pravo grazhdan Respubliki Kazahstan na ohranu zdorov'ja: teoreticheskie i prakticheskie aspekty / F.G. Ibragimova, E.M. Ajtkazin // Құқық қорғау organdary akademijasynyң Zharshysy. – 2022. – № 1 (23). – S. 25-31.
7. Ibragimova, F.G. Nekotorye aspekty pravovogo regulirovanija kachestva medicinskoj pomoshhi v Respublike Kazahstan: problemy i puti reshenija / F.G. Ibragimova, E.M. Ajtkazin, Zh.T. Kalijauov // Құқық қорғау organdary akademijasynyң Zharshysy. – 2022. – № 4 (26). – S. 56-65.
8. Konstitucija Respubliki Kazahstan: nauchno-prakticheskij kommentarij. – Astana, 2018. – 640 s.
9. Shvec, Ju.Ju. Soderzhanie konstitucionnogo prava cheloveka na ohranu zdorov'ja / Ju.Ju. Shvec // Evrazijskaja advokatura. – 2019. – № 5 (42). – S. 67-70.
10. Tobes, B. Pravo na zdorov'e: teorija i praktika / B. Tobes. – M.: Ustojchivyj mir, 2001. – 370 s.
11. Gutterman, A.S. Right to Health under International Human Rights Law / A.S. Gutterman // SSRN Electronic Journal. – 2023. – Pp. 1-25.
12. Yamin, A.E. The right to health / A.E. Yamin // Research Handbook on Economic, Social and Cultural Rights as Human Rights. – 2020. – Pp. 159-179.
13. Riedel, E. The Right to Health under the ICESCR: Existing Scope, New Challenges and How to Deal with It; In: von Arnauld A, von der Decken K, Susi M, editors // The Cambridge Handbook of New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric. – Cambridge University Press, 2020. – Pp. 107-123.
14. Braveman, P. Social conditions, health equity, and human rights / P. Braveman // Health and human rights. – 2010. – № 12,2. – Pp. 31-48.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Шолпан Шереханқызы Орманова – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: sholpanormanova1@gmail.com.

Орманова Шолпан Шерехановна – доцент кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, кандидат юридических наук, e-mail: sholpanormanova1@gmail.com.

Ormanova Sholpan Sherekhanovna – Associate Professor of the Department of Constitutional and Civil Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, PhD, e-mail: sholpanormanova1 @gmail.com.

Айман Шерехановна Муталяпова – Қазақстан-Американ Еркін университетінің Құқық және халықаралық қатынастар кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: ojan-12@mail.ru.

Муталяпова Айман Шерехановна – ассоциированный профессор кафедры права и международных отношений Казахстанско-Американского Свободного университета, кандидат юридических наук, e-mail: ojan-12@mail.ru.

Mytalyapova Ayman Sherekhanovna – Associate Professor of the Department of Law and International Relations of the Kazakh-American Free University, Candidate of Law, e-mail: ojan-12@ mail.ru.

UDC 347.5
IRSTI 10.27.65

Y.M. Aytkazin, M.A. Amirova
Alikhan Bokeikhan University, Semey, the Republic of Kazakhstan

LEGAL REGULATION OF PROFESSIONAL LIABILITY INSURANCE OF MEDICAL WORKERS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION

Abstract. The article discusses the legal foundations of the system of professional liability insurance for medical workers in the Republic of Kazakhstan and evaluates the practical application of insurance mechanisms. Particular attention is given to legislative initiatives and regulations governing the compulsory insurance of professional liability for medical workers, as well as to identifying problems and shortcomings within the current system. The mechanisms of professional risk insurance, the role of insurance companies, and the involvement of medical institutions in ensuring the protection of the rights of both patients and doctors are examined in detail.

The authors analyze existing gaps in legal regulation that may affect the effectiveness of the system and present proposals for improving legislation to enhance the level of legal protection for medical professionals and patients. International practices in the field of health insurance, which may offer useful insights for adapting the system in Kazakhstan, are also considered. The article concludes that improvements are necessary.

Keywords: medical care; medical professional; liability; insurance; patient; doctor; medical organization; insurance contract.

Е.М. Айтқазин, М.А. Амирова
Alikhan Bokeikhan University, Семей қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ ЖАУАПТЫЛЫҒЫН САҚТАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ: АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙҒА ТАЛДАУ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы медицина қызметкерлерінің кәсіби жауаптылығын сақтандыру жүйесінің құқықтық негізі талқыланады, сақтандырудың тәжірибеде қолданылуына баға беріледі. Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауаптылығын міндетті сақтандыруды, сондай-ақ қолданыстағы жүйедегі мәселелерге, реттейтін заңнамалық бастамалар мен нормативтік актілерге ерекше назар аударылады. Кәсіптік тәуекелдерді сақтандыру тетіктері, пациенттер мен дәрігерлердің құқықтарын қорғауды қамтамасыз етудегі сақтандыру компаниялары мен медициналық мекемелердің рөлі қарастырылады.

Авторлар сақтандыру жүйесінің тиімділігіне кері әсер етуі мүмкін құқықтық реттеудегі бар олқылықтарды, сондай-ақ медицина қызметкерлері мен пациенттерді құқықтық қорғау деңгейін арттыру мақсатындағы заңнаманы жетілдіру жолдарын талқылайды. Сондай-ақ, қазақстандық жүйені бейімдеу үшін пайдалы болуы мүмкін медициналық сақтандыру саласындағы халықаралық тәжірибелер қамтылған. Мақалада денсаулық сақтау саласындағы тұрақтылықты, оған деген сенімді нығайту үшін кәсіби жауаптылығын сақтандыру жүйесіне қатысты заңнаманы жетілдіру қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: медициналық көмек; медицина қызметкері; жауаптылық; сақтандыру; науқас; дәрігер; медициналық ұйым; сақтандыру шарты.

Е.М. Айтказин, М.А. Амирова
Alikhan Bokeikhan University, г. Семей, Республика Казахстан

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТРАХОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ

Аннотация. В статье обсуждаются правовые основы системы страхования профессиональной ответственности медицинских работников в Республике Казахстан, дается оценка применения страхования на практике. Особое внимание уделяется законодательным инициативам и нормативным актам, регулирующим обязательное страхование профессиональной ответственности медицинских работников, а также выявлению проблем и недостатков в действующей системе. Рассматриваются механизмы страхования профессиональных рисков, роль страховых компаний и медицинских учреждений в обеспечении защиты прав пациентов и врачей.

Авторы анализируют существующие пробелы в правовом регулировании, которые могут влиять на эффективность системы, а также предложения по улучшению законодательства в целях повышения уровня правовой защиты медицинских работников и пациентов. Также освещены международные практики в области медицинского страхования, которые могут быть полезны для адаптации казахстанской системы. В статье делается вывод о необходимости совершенствования правового регулирования в сфере медицинского страхования для обеспечения стабильности и доверия в здравоохранении.

Ключевые слова: медицинская помощь; медицинский работник; ответственность; страхование; пациент; врач; медицинская организация; договор страхования.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_60

Introduction. Professional liability insurance for medical workers has been in use worldwide since the end of the last century. In Kazakhstan, until 2024, such insurance was available only on a voluntary basis, and the introduction of a mandatory system has been one of the most pressing issues in the healthcare sector in recent years. The large-scale implementation of professional liability insurance for medical workers in Kazakhstan required, first of all, the selection of an economically efficient model for the system, followed by the approval of specific procedures for its legal regulation.

At the end of 2024, the system of professional liability insurance for medical workers was launched. In order to consolidate the legislative framework, amendments were made to the Code of the Republic of Kazakhstan “On Public Health and the Healthcare System”, special orders of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan were issued, determining the insurance procedure, and amendments and additions were made to other regulatory acts.

This type of insurance is new for our country, and the issues of forming its legislative framework and applying insurance in practice are relevant. The scientific literature on it is mainly foreign, with only a few domestic theoretical and scientific studies.

The purpose of the scientific article is to review the legal basis of a new type of insurance, analyze the possibilities of its implementation in practice and the existing risks, and determine the necessary and sufficient conditions for professional liability insurance as a form of social and legal protection of medical workers.

Materials and methods. The legislative framework regulating healthcare in the Republic of Kazakhstan was used as materials for the preparation of the article, including a comprehensive analysis of individual articles of the Code “On Public Health and the Healthcare System”, the Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Healthcare Issues” dated April 19, 2024, the

Orders of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan “On Approval of the Rules for Professional Liability Insurance of Medical Workers” and “On Approval of a Model Contract for Joint Professional Liability Insurance of Medical Workers” dated July 24, 2024.

During the research, a set of analysis, synthesis, systematic approach, dogmatic-legal and systematic-legal methods was used. With the help of these methods, it was possible to conduct an analytical review of the current legislation and the newly introduced amendments to it, determine the nature and features of legal relations arising in the field of professional liability insurance, discuss problematic issues in the area of the research topic, and develop proposals for the formation and improvement of legislation.

Results, discussion. The problem of medical error and the determination of its legal consequences occupy an important place among the current issues in jurisprudence. The reasons for this lie in the specifics of medical services, which are aimed at protecting one of the most important material values for a person – health. Opinions on the definition of medical error vary depending on the content and objectives of the research. A medical error is usually understood as an avoidable or predictable outcome of a medical action, resulting from a mistake in judgment, failure to follow professional standards, or an omission in the provision of care. It is important to distinguish this from intentional harm or gross negligence.

Domestic scientists also note that the number of complaints about the quality of medical services in the Republic of Kazakhstan is increasing. The majority of complaints received from citizens are related to professional ethics; however, the volume of complaints regarding the quality of medical services remains high [1].

No one is immune to errors, and the human factor will always be present. In this context, it is important to think about ways to prevent errors and reduce risks while maintaining appropriate working conditions for doctors. Cognitive support tools, such as action algorithms and communication tools, can also help reduce errors in healthcare [2].

In 2019, the World Health Organization, at its seventy-second session, adopted a resolution highlighting the urgent need to focus on patient safety[1] worldwide. Every year, there are approximately 134 million cases of medical errors or negligence by healthcare professionals in developing countries, resulting in approximately 2.6 million deaths. In developed countries, it is estimated that one in ten patients suffers harm during hospital treatment. According to the World Health Organization, adverse health outcomes are one of the 10 leading causes of death and disability worldwide [1].

Although the professional liability insurance system constitutes a significant component of health policy, systematic and comprehensive research in this area remains insufficient. The existing liability insurance mechanisms primarily originated from the socio-economic conditions prevailing during the global crisis of the 1970s. The legal and institutional constraints of that period significantly influenced the current structure of the insurance system and contributed to its prolonged persistence. At present, this system continues to function under the influence of ongoing reforms and institutional transformations in the field of professional liability. According to data from the World Health Organization, medical errors are recorded in 8-12% of hospitalized patients in the member states of the European Union [3].

Nevertheless, global best practices and effective models serve as important guidelines for improving the professional liability insurance system in our country, fostering hope for its future development.

The best practices of professional liability insurance systems for healthcare workers have undoubtedly been established in the European Union countries. In the European Union, the insurance market is well-developed, and the legal regulatory mechanisms are comprehensive. For instance, in Belgium, France, and England, professional liability insurance for medical errors is mandatory, and the right of third parties to make direct claims against insurers is legally guaranteed. This system is designed

[1] Global action on patient safety // Seventy-second World Health Assembly: Resolution WHA72.6 of May 28, 2019 [Electronic resource] – Access mode: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA72/A72_R6-en.pdf (Access date: 11.02.2025).

to protect patients' rights, enhance physicians' confidence, and ensure the financial stability of the healthcare system.

Under Belgian legislation, the compensation payable by the insurer is limited to the actual damages suffered by the insured. Such damages include losses related to the loss of use of property and loss of income.

Similarly, under French legislation, compensation is paid solely to cover the insured's losses. For example, as stated in Article L1142-2 of the French Public Health Code, damage refers to harm caused to third parties resulting from events covered by the insurance contract of the insured.

In English law, compensation is payable only for losses incurred during the insurance period. If the loss did not occur within the insurance period, a claim for compensation is not permissible [4].

Since 2010, professional liability insurance has been mandatory for healthcare workers in Turkey. This insurance system aims to protect physicians from errors and negligence that may arise in the course of their professional activities. However, the effectiveness of the insurance system and physicians' trust in it remain subjects of ongoing discussion. Studies have shown that although physicians consider this insurance necessary, there are issues concerning premiums and coverage limits [5].

In the United States, the professional liability insurance system for healthcare workers is highly developed and regulated differently in accordance with the legislation of each state. This insurance protects physicians from claims arising due to medical errors and negligence. The U.S. insurance system is characterized by high premiums and frequent litigation, which in turn contributes to increased healthcare costs [6].

The package of regulatory acts put into effect as a result of the 2020 reforms created a legal basis for ensuring the civil protection of the patient, but at the same time significantly increased the risks of the professional activities of a medical worker. This is because none of the existing regulations provided for the necessary norms for organizing and implementing proper legal protection of a doctor in the event of his civil liability for harming the life and health of a patient. Only the Code "On Public Health and the Healthcare System" provided for the right of a medical worker to insure his professional liability for harming the health of a citizen due to negligence in the provision of services. However, this right of a medical worker is not disclosed in any of the special regulatory legal acts.

According to A.V. Tsoi, this situation has led to a violation of the legal balance in the relationship between the patient and the medical worker. The scales have tipped in favor of the patient, leaving medical workers-whose profession is inherently complex and associated with significant risks-practically without adequate legal protection [7].

Perhaps that is why the issue of professional liability insurance for medical workers has begun to appear on the agenda, and its adoption was only a matter of time.

The results of recent studies show that the majority of medical workers, or rather 65,7% of them, expressed a positive attitude towards the introduction of a system of professional liability insurance for medical workers in the Republic of Kazakhstan. Also, most specialists believe that it is important that the amount of premium paid for insurance takes into account the specialty of the insured, the region of work, and work experience [8, 79 p.].

According to domestic researchers, achieving positive results in this area requires selecting the most effective and practical approach for implementation. Based on the authors' study, three potential models of professional liability insurance have been identified as potentially suitable for the domestic healthcare system:

1. The establishment of an independent non-commercial fund dedicated to the compulsory professional liability insurance of medical workers.

2. The organization of professional liability insurance for medical workers through existing insurance companies.

3. The implementation of insurance through professional associations of medical workers of the Republic of Kazakhstan.

According to the authors, each of these options can contribute to the development of legal and financial protection for medical workers [9].

So, on April 19, 2024, the Head of State

signed the Law of the Republic of Kazakhstan "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts[2] of the Republic of Kazakhstan on Healthcare Issues". The Code of the Republic of Kazakhstan "On Public Health and the Healthcare System" of July 7, 2020 has been supplemented with several articles. For example, new articles 270-1, 270-2, 270-3, 270-4 have been added to the code, and articles 7 and 15 have been supplemented, dedicated to the insurance of professional liability of medical workers[3].

The orders of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan dated July 24, 2024 "On approval of the Rules for professional liability insurance of medical workers"[4] and "On approval of a model contract for joint professional liability insurance of medical workers"[5] were issued, which determine the procedure for applying insurance.

Medical liability insurance is a tool to protect medical professionals from claims related to their activities [10]. Insurance covers the risks of inadvertent harm to the health and life of patients as a result of the performance of professional duties by medical professionals.

According to paragraph 1) of Article 270-1 of the Code "On Public Health and the Healthcare System": "Professional liability insurance of a medical worker is carried out on the basis of a joint insurance contract concluded by a healthcare entity with participants of a single insurance (reinsurance) pool"[6].

According to the Minister of Health, Akmaral Alnazarova: "a three-tier system is being introduced in the country, which operates at the level of the medical organization, the regional health department, and the Committee for Medical and Pharmaceutical Control. If harm to a patient's health is identified, and the patient or their relatives are willing to accept compensation, the damage will be compensated from the insurance pool. The medical worker will not bear any direct financial responsibility, the compensation will be paid from the insurance fund, which is formed through annual premiums paid by employers for their medical workers"[7].

It is stipulated that the healthcare organization is obliged to establish an independent expert commission within three working days after receiving information from the patient support service or a direct request from the patient, his/her spouse, close relatives or legal representative about possible harm to the patient's life and health as a result of medical services. This commission must determine and confirm the fact of harm to the patient's life and health in connection with medical services. The commission consists of specialists in the relevant fields, who are involved as experts, as well as representatives of professional medical associations and insurance companies participating in the unified insurance pool. Representatives of trade unions of medical workers and a mediator may be involved in the work of the commission. The register of specialized specialists who may be invited to consider such applications is formed by local health authorities of regions, cities of republican significance and the capital. Specialized specialists involved in expert work must comply with the requirements established by the authorized body.

A person cannot be an expert if:

- he/she has been subject to a court-ordered administrative penalty for giving a manifestly false conclusion within the last year;
- he/she has a criminal record that has not been served or recovered in accordance with the procedure established by law;
- he/she has been convicted of a criminal

[2] Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2024 ж. 19 сәуірдегі № 74-VIII ҚРЗ [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000074 (Access date: 19.02.2025).

[3] On public health and healthcare system: Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 № 360-VI [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000360 (Access date: 19.02.2025).

[4] Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2024 ж. 24 шілдедегі № 58 бұйрығы [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034803 (Access date: 19.02.2025).

[5] Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін ортақ сақтандырудың үлгілік шартын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2024 ж. 24 шілдедегі № 57 бұйрығы [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034802 (Access date: 19.02.2025).

[6] On public health and healthcare system: Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 № 360-VI [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000360 (Access date: 24.02.2025).

[7] С октября 2024 года в Казахстане введено вмененное страхование профессиональной ответственности медицинских работников [Electronic resource] – Access mode: https://ortcom.kz/ru/novosti/1732530943 (Access date: 25.02.2025).

offense within the last three years or has been released from criminal liability for committing a criminal offense.

The patient or his/her close relatives, spouse, legal representative have the right to participate in the meetings of the commission. Representatives of the healthcare organization where the treatment was provided cannot be members of the commission. If it is not possible to involve specialists, the local healthcare authority is obliged to ensure the presence of the necessary expert. The procedure for the work of the independent expert commission and the minimum requirements for determining the fact of harm to the patient's life and health shall be established by the authorized body. The commission must issue a conclusion within five working days confirming or denying the fact of harm to the patient as a result of medical services. The conclusion of the commission is drawn up on the basis of the opinions of specialized specialists based on proven scientific and clinical data and serves as the basis for confirming the insurance status within the framework of the professional responsibility of the medical worker[8].

However, we assume that in practice, problems may arise when creating such commissions. There is a suspicion that the system will not be fully functional due to the lack of qualified experts, especially in the regions. In addition, the issue of paying experts who are part of the commission has not been resolved in the legislation.

Industry specialists and experts also mention the existence of such risks. For example, according to R. Duysenov, executive director of the Almaty Clinics Association, member of the Medkonstruktor Association of Doctors: "Firstly, we may not have enough experts to create a special expert commission for each complaint, and secondly, there is the issue of paying them. It is clear that the specialists involved in the commission will not perform their services for free. And the medical organization will have to pay the expenses paid to the experts. As a result, the administration of small hospitals will try not to submit the complaint to the insurance company, but instead will try to negotiate directly with the patient and offer him the money. And in this case, the point of insurance will also be lost" [11].

According to Almagul Kauysheva, Director of the Department of Science and Human Resources of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan: *"Today, the rules for the activities of experts have been approved. Their number should be about 12,500 throughout the republic, and work is currently underway to form a register of such specialists in the regions. We are also considering the issue of paying for the services of experts. However, this is still only a plan"* [12].

Healthcare entities (medical organizations and individuals engaged in private medical practice) are obliged to insure the professional liability of medical workers and conclude an insurance contract with a single insurance pool. The single insurance pool was established on October 2, 2024 and will operate on the basis of a joint activity agreement concluded by its participants. The pool includes 14 insurance organizations licensed by the authorized body for the class of professional liability insurance[9].

The newly introduced Article 270-4 of the Code establishes the minimum amounts of insurance payments in the form of 500, 600, 800 MCI in the event of a patient being diagnosed with a disability of the third, second and first groups, respectively, a child with a disability – 500 MCI, for damage resulting in death – 3000 MCI, for damage caused to the life and health of the patient without establishing disability – 300 MCI. The legislation also establishes the amount of reimbursement of expenses for the services of lawyers to insured medical workers, which does not exceed 5% of the amount of insurance premium paid by this healthcare entity[10].

Another issue that could be difficult to implement in practice is the expected increase

[8] On public health and healthcare system: Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 № 360-VI [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000360 (Access date: 03.03.2025).

[9] В Казахстане начали страховать ответственность медработников [Electronic resource] – Access mode: https://www.kt.kz/rus/state/v_kazahstane_nachali_strahovat_otvetstvennost_medrabotnikov_1377970624.html (Access date: 05.03.2025).

[10] On public health and healthcare system: Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 № 360-VI [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000360 (Access date: 05.03.2025).

in claims volume. We believe that this risk is real and could have a negative impact on the insurance market and hinder the successful implementation of the overall system.

According to one of the drafters of the law, insurance market expert Yerlan Burabayev: "Patients do not distinguish between the concepts of "medical accident" and "medical error» and begin to independently determine the scope of responsibility of a medical professional". *"Some cases may not be the doctor's fault, but patients will try to prove the opposite, and there may be many such attempts. Each case will have to be determined by clinics and expert committees, which is understandable, not easy"* [8]. What we would like to note here is that paragraph 5) of Article 270-1 of the Code clearly states: "a medical accident is not an insured event"11.

Representatives of the relevant ministries are also aware of the existence of such risks, as Almagul Kauysheva noted: "We understand that there will be much more complaints, their number may increase by 40-50 percent. It is quite possible that some patients really want to receive compensation, while others, wanting to use it as additional income, will file unfounded complaints" [12].

The increase in the volume of claims is likely to place a significant burden on the insurance system and increase the work of expert commissions. It is clear that considering the validity of each claim and examining the related documents will affect the time it takes to process claims.

According to M.A. Alchimbaeva, specific solutions are needed that will improve the functionality of the healthcare system, provide a favorable environment for the provision of medical services, and reduce many economic, social, and legislative burdens. They will help create a safety zone for medical workers and reduce the risk of deterioration of relations with the patient. The author includes such solutions as the need to focus "legislative attention" not on tightening punishment for professional misconduct, but on satisfying the victim, the need to take measures to prevent the formation of practices that include elements of "defensive medicine", stimulating the activities of medical personnel through KPIs, feedback, and so on [8, pp. 90-92].

Conclusion. Professional liability insurance of medical workers is insurance of compensation for harm caused to the life and health of patients as a result of the performance of their activities by medical workers. We assume that the introduction of such insurance in our country should contribute to the effective protection of the population from professional errors of doctors, as a result of poor-quality medical care. In such a situation, the new procedure for compensation for harm caused will undoubtedly contribute to increasing patients' confidence in the quality of medical care provided. According to the conclusion of the independent expert commission, if harm to the life and health of patients is determined, the insurance payment will be made immediately, that is, the period for payment of compensation should be reduced, and this can be considered one of the important advantages of introducing this type of insurance.

Based on the analysis of the newly introduced legislative innovations, we have determined that neither the Code "On Public Health and the Healthcare System" nor the two above-mentioned orders provide a definition of "Professional Liability Insurance of Medical Workers", and we believe that there should be a clear definition of such a basic concept. We believe that such a definition should be included in the "basic concepts" given in paragraph 2 of Chapter 1 of the Order of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan "On Approval of the Rules for the Insurance of Professional Liability of Medical Workers" dated July 24, 2024.

The approval of the definition will establish a specific legislative concept of professional liability insurance for medical workers and prevent various interpretations and distortions regarding it. The following text is proposed for the definition: "Professional liability insurance for medical workers is insurance of compensation for harm caused to the life and health of a patient as a result of the provision of medical services by medical workers".

11 On public health and healthcare system: Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 № 360-VI [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000360 (Access date: 05.03.2025).

We believe that it is still too early to make any recommendations for improving the legislation, since the type of insurance under discussion is just being introduced in our country, and we assume that it will be possible to analyze its practical results only in a year or two. The fact that the issues raised in this analysis are largely speculative suggests that further research in this area is still needed.

We believe that this is the approved procedure for now, and the legal basis for insurance has been laid. The adopted package of regulatory acts fully defines the procedure for professional liability insurance of medical workers in our country and should be sufficient for its introduction at the initial level.

The article was prepared within the framework of the grant research project "Effectiveness of legal liability mechanisms in the healthcare system of the Republic of Kazakhstan: national priorities and international standards" (AR 19674495), implemented with the funding of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

List of used literature:

1. Seidanov, A. Legal Liability of a Physician for Providing Inadequate Medical Care to a Patient: Analysis of Approaches Based on the Examples of Kazakhstan and the United States / A. Seidanov, A. Akhpanov, L. Nurlumbayeva, M. Kulbayeva // Access to Justice in Eastern Europe. – 2024. – № 7 (3). – Pp. 410-438.
2. Alghrani, A. Balancing the scales of safety: the criminal law's impact on patient safety and error reduction / A. Alghrani, U. Rehman, M.S. Sarwar, P.A. Brennan // British Journal of Oral and Maxillofacial Surgery. – 2024. – Volume 62, Issue 3. – Pp. 229-232.
3. Kudeikina, I. Insurance of Medical Personnel Professional Responsibility as a Form of Legal and Social Responsibility / I. Kudeikina, K. Palkova // Academic Journal of Interdisciplinary Studies. – 2016. – Vol 5. No 3. S1. – Pp. 320-326.
4. Nguyen, T.B.A. Medical malpractice liability insurance: Comparision of Vietnam to some European countries / T.B.A. Nguyen // CTU Journal of Innovation and Sustainable Development. – 2020. – Vol. 12. No. 3. – Pp. 73-79.
5. Kerç, E. Türkiye'de uygulanmakta olan hekim mesleki sorumluluk sigortalarina yönelik bir araştirma / E. Kerç, Ö. Akpınar // Öneri Dergisi. – 2018. – № 13 (50). – Pp. 229-246.
6. Guirguis-Blake, J. The US Medical Liability System: evidence for legislative reform / J. Guirguis-Blake, G.E. Fryer, R.L.Jr. Phillips, R. Szabat, L.A. Green // Annals of family medicine. – 2006. – № 4 (3). – Pp. 240-246.
7. Цой, А.В. Страхования профессиональной ответственности медицинских работников как один из элементов системы медицинского страхования / А.В. Цой, М.Е. Шоранов, А.Р. Демесинов // Медицинские технологии. Оценка и выбор. – 2015. – № 3 (21). – С. 47-52.
8. Алчимбаева, М.А. Научное обоснование механизма внедрения инструментов защиты профессиональной деятельности медицинских работников: диссертация на соискание степени доктора философии (PhD) / М.А. Алчимбаева. – Астана: Некоммерческое Акционерное общество «Медицинский университет Астана», 2024. – 129 с.
9. Abildina, A. Introduction of professional liability insurance for legal and financial protection of medical workers: Policy brief / A. Abildina, M. Zhumakarimov, R. Urimov, B. Salkhayeva // Journal of Health Development. – 2021. – № 40 (Special Issue). – Pp. 58-68.
10. Marshall, D.C. Medical malpractice claims in radiation oncology: A population-based study 1985-2012 / D.C. Marshall // International Journal of Radiation Oncology Biology Physics. – 2015. – Vol. 93, № 2. – Pp. 241-250.
11. О. Акулова. Тысячи поводов, чтобы отказать [Electronic resource] – Access mode: https://time.kz/articles/territory/2024/05/22/tysyachi-povodov-chtoby-otkazat (Access date: 28.02.2025).
12. О. Акулова. Жалобы по поводу и без [Electronic resource] – Access mode: https://time.kz/articles/territory/2024/09/12/zhaloby-po-povodu-i-bez (Access date: 03.03.2025).

References:

1. Seidanov, A. Legal Liability of a Physician for Providing Inadequate Medical Care to a Patient: Analysis of Approaches Based on the Examples of Kazakhstan and the United States / A. Seidanov, A. Akhpanov, L. Nurlumbayeva, M. Kulbayeva // Access to Justice in Eastern Europe. – 2024. – № 7 (3). – Pp. 410-438.
2. Alghrani, A. Balancing the scales of safety: the criminal law's impact on patient safety and error reduction / A. Alghrani, U. Rehman, M.S. Sarwar, P.A. Brennan // British Journal of Oral and Maxillofacial Surgery. – 2024. – Volume 62, Issue 3. – Pp. 229-232.
3. Kudeikina, I. Insurance of Medical Personnel Professional Responsibility as a Form of Legal and Social Responsibility / I. Kudeikina, K. Palkova // Academic Journal of Interdisciplinary Studies. – 2016. – Vol 5. No 3. S1. – Pp. 320-326.
4. Nguyen, T.B.A. Medical malpractice liability insurance: Comparision of Vietnam to some European countries / T.B.A. Nguyen // CTU Journal of Innovation and Sustainable Development. – 2020. – Vol. 12. No. 3. – Pp. 73-79.
5. Kerç, E. Türkiye'de uygulanmakta olan hekim mesleki sorumluluk sigortalarina yönelik bir araştirma / E. Kerç, Ö. Akpınar // Öneri Dergisi. – 2018. – № 13 (50). – Pp. 229-246.
6. Guirguis-Blake, J. The US Medical Liability System: evidence for legislative reform / J. Guirguis-Blake, G.E. Fryer, R.L.Jr. Phillips, R. Szabat, L.A. Green // Annals of family medicine. – 2006. – № 4 (3). – Pp. 240-246.
7. Coj, A.V. Strahovanija professional'noj otvetstvennosti medicinskih rabotnikov kak odin iz jelementov sistemy medicinskogo strahovanija / A.V. Coj, M.E. Shoranov, A.R. Demesinov // Medicinskie tehnologii. Ocenka i vybor. – 2015. – № 3 (21). – S. 47-52.
8. Alchimbaeva, M.A. Nauchnoe obosnovanie mehanizma vnedrenija instrumentov zashhity professional'noj dejatel'nosti medicinskih rabotnikov: dissertacija na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD) / M.A. Alchimbaeva. – Astana: Nekommercheskoe Akcionernoe obshhestvo «Medicinskij universitet Astana», 2024. – 129 s.
9. Abildina, A. Introduction of professional liability insurance for legal and financial protection of medical workers: Policy brief / A. Abildina, M. Zhumakarimov, R. Urimov, B. Salkhayeva // Journal of Health Development. – 2021. – № 40 (Special Issue). – Pp. 58-68.
10. Marshall, D.C. Medical malpractice claims in radiation oncology: A population-based study 1985-2012 / D.C. Marshall // International Journal of Radiation Oncology Biology Physics. – 2015. – Vol. 93, № 2. – Pp. 241-250.
11. O. Akulova. Tysjachi povodov, chtoby otkazat' [Electronic resource] – Access mode: https://time.kz/articles/territory/2024/05/22/tysyachi-povodov-chtoby-otkazat (Access date: 28.02.2025).
12. O. Akulova. Zhaloby po povodu i bez [Electronic resource] – Access mode: https://time.kz/articles/territory/2024/09/12/zhaloby-po-povodu-i-bez (Access date: 03.03.2025).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ерлан Майданұлы Айтқазин – Alikhan Bokeikhan University докторанты, құқық магистрі, e-mail: aytkazin1805@mail.ru.

Айтказин Ерлан Майданулы – докторант Alikhan Bokeikhan University, магистр права, e-mail: aytkazin1805@mail.ru.

Aytkazin Yerlan Maydanuly – Doctoral student at Alikhan Bokeikhan University, Master of Law, e-mail: aytkazin1805@mail.ru.

Меруерт Аскаровна Амирова– Alikhan Bokeikhan University азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD), e-mail: amirova_mika@mail.ru.

Амирова Меруерт Аскаровна – старший преподаватель кафедры гражданско-правовых

дисциплин Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD), e-mail: amirova_mika@mail.ru.

Amirova Meruyert Askarovna – Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines of Alikhan Bokeikhan University, PhD, e-mail: amirova_mika@mail.ru.

ӘОЖ 347.08
ХҒТАР 10.27.21

А.М. Есентемирова[1], А.А. Абдыбаева[2]
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы
[2]Ұлттық зияткерлік меншік институты, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ЭНДАУМЕНТ-ҚОРДЫҢ ЖҰМЫС ІСТЕУІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ АРҚЫЛЫ ЖОҒАРЫ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ДЕРБЕСТІГІН КЕҢЕЙТУ

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстандағы эндаумент-қорларды құру және басқару мәселелері қарастырылады. Дамыған елдердің университеттері ұзақ мерзімді тұрақтылық пен инновацияларды қамтамасыз ету үшін эндаумент-қорларды кеңінен қолдануда. Қазақстанда мұндай қорларды дамытуға қажетті заңнамалық негіздің болмауы олардың әлеуетін толық пайдалануға мүмкіндік бермейді. Зерттеуде эндаумент-қорлар арқылы ғылыми және білім беру мекемелерінің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету жолдары ұсынылады. Арнайы заң жобасы қаражат тартуды, ұзақ мерзімді даму стратегияларын жүзеге асыруды және университеттердің тұрақтылығын қамтамасыз етуді көздейді. Ұсынылған тәсілдер қорларды тиімді басқаруды, инвестицияларды қорғауды және олардың ашықтығын қамтамасыз етуге бағытталған. Зерттеу нәтижелері эндаумент-қорлардың маңыздылығын көрсетіп, Қазақстандағы білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың жолдарын ұсынады.

Түйінді сөздер: эндаумент-қор; даму; инвестиция; заңнама; білім беру жүйесі; қаржылық тұрақтылық; стратегия; жоғары білім; ашықтық.

А.М. Есентемирова[1], А.А. Абдыбаева[2]
[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан
[2]Национальный институт интеллектуальной собственности, г. Астана, Республика Казахстан

РАСШИРЕНИЕ АВТОНОМИИ ОРГАНИЗАЦИЙ ВЫСШЕГО И ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПУТЕМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭНДАУМЕНТ-ФОНДОВ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы создания и управления эндаумент-фондами в Казахстане. Университеты развитых стран активно используют такие фонды для обеспечения долгосрочной финансовой устойчивости и инновационного развития. В Казахстане отсутствие необходимой законодательной базы ограничивает потенциал использования эндаумент-фондов. Исследование предлагает пути законодательного регулирования для обеспечения финансовой стабильности научных и образовательных учреждений. Разработка специального закона позволит привлечь инвестиции, реализовать долгосрочные стратегии и укрепить устойчивость университетов. Предлагаемые меры направлены на эффективное управление фондами, защиту инвестиций и прозрачность их деятельности. Результаты исследования демонстрируют значимость эндаумент-фондов для Казахстана и их роль в повышении конкурентоспособности образовательной системы страны.

Ключевые слова: эндаумент-фонд; развитие; инвестиция; законодательство; система образования; финансовая устойчивость; стратегия; высшее образование; прозрачность.

A.M. Yessentemirova[1], A.A. Abdybayeva[2]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, the Republic of Kazakhstan
[2]National Institute of Intellectual Property, Astana, the Republic of Kazakhstan

EXPANDING THE AUTONOMY OF HIGHER AND POSTGRADUATE EDUCATION ORGANIZATIONS BY IMPROVING THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE FUNCTIONING OF THE ENDOWMENT FUND

Abstract. The article discusses the issues of establishing and managing endowment funds in Kazakhstan. Leading universities in developed countries widely use such funds to ensure long-term financial stability and innovative development. However, the absence of an appropriate legal framework in Kazakhstan limits their potential utilization. The study proposes legislative measures to secure the financial stability of scientific and educational institutions. Developing a specialized law will attract investments, implement long-term development strategies, and enhance the resilience of universities. The proposed measures aim to ensure effective fund management, investment protection, and operational transparency. The research results highlight the significance of endowment funds for Kazakhstan and their role in improving the competitiveness of the national education system.

Keywords: endowment fund; development; investment; legislation; education system; financial sustainability; strategy; higher education; transparency.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_70

Кіріспе. Ғылымды дамыту мемлекеттік саясаттың аса маңызды бағыттарының бірі болып табылады[1].

Эндаумент-қор нысаналы капиталды, білім беру ұйымының негізгі қызметін қолдауға бағытталатын басқарудан түсетін табысты білдіреді. Мұндай қорлардың жұмыс істеуінің құқықтық негіздерін жетілдіру оларды құруды, басқаруды, салық салуды және есептілікті реттейтін неғұрлым айқын және ашық заңнамалық нормаларды әзірлеуді қамтиды. Негізгі аспектілердің бірі – эндаумент қорларының кірістерін салықтан босату, сондай-ақ донорларға салықтық жеңілдіктер беру, бұл жаңа қайырымдылықтардың ағынын ынталандыруы және білім беру мекемелерінің қаржылық тұрақтылығын нығайтуы мүмкін.

Әрбір еркін адам үшін тең дәрежеде және жоғары сапалы деңгейде білім алу мүмкіндіктеріне қол жеткізу деп танылған білім алу құқығы ежелгі дәуірдің, ағартушылық дәуірдің жетекші ойшылдарының және қазіргі заманның философиялық және құқықтық ой классиктерінің еңбектерінен бастау алады. Жалпыға бірдей принциптердің негізін қалады. Бұл құқық болмыстың нормативті түрде ұйымдастырылған сипаттамасы және адамның жеке басының бостандығының дәрежесін анықтайтын жеке мүдделерді жүзеге асыру тәсілі ретінде қарастырылады. Ол білім беру үдерісіндегі мемлекеттің саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени динамикасының қасиеттеріне байланысты, бұл жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің осы саладағы өзара іс-қимылының ерекшеліктерін көрсетеді [1].

Білім алу құқығы бағдарламалық-нысаналы қасиеттерге ие бола отырып, оқыту мен тәрбиелеудің барлық аспектілері бойынша әлеуметтік қатынастарды реттеуші ретінде жұмыс істейді, бұл білім беру заңнамасын және мемлекеттің осы құқықты жүзеге асыруды қолдаудағы күш-жігерін үнемі жетілдіріп отыру қажеттілігін білдіреді. Білім алу құқығын жүзеге асыру жеке тұлғаның, мемлекеттік құрылымдардың және мүдделері келісілген және бірін-бірі толықтыратын, тиімді білім беру жүйесін қалыптастыруға ықпал ететін қоғамдық бірлестіктер ұсынатын қоғамның өзара әрекеттестігі арқылы жүзеге асады [1].

[1] Токаев о развитии науки в Казахстане: мы должны быть в числе ведущих стран, а не ведомы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.kt.kz/rus/state/tokaev_o_razvitii_nauki_v_kazahstane_ my_dolzhny_byt_v_1377948880.html (жүгінген күні: 09.09.2024).

Адам құқықтары жүйесі оның құрамдас бөліктерінің әртүрлі контексттердегі өзара әрекеттесуін қамтитындай құрылымдалған. Бұл жүйедегі әрбір құқықтың оны басқалардан ерекшелендіретін атрибуттарының, қасиеттерінің және сипаттамаларының бірегей үйлесімі бар. Білім алу құқығы әлеуметтік құрылым үшін маңыздылығына байланысты бұл жүйеде ерекше орын алады. Білім алу құқығының алуан түрлілігі қоғам үшін білім беру процестерінің маңыздылығына негізделген. В.М. Сырыхқа сәйкес, білім беру басқа әлеуметтік, интеллектуалдық әлеуетін дамытудың, сондай-ақ соңғы ғылыми және технологиялық жетістіктерді қолданудың орталық саласы ретінде әрекет етеді [2].

ҚР «Білім туралы» Заңының 1-бабы білім беруді адамгершілік, интеллектуалдық, мәдени, дене бітімін дамытуға және кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағытталған оқыту мен тәрбиелеудің ұзақ мерзімді процесі ретінде анықтайды. Кең мағынада білім беру жеке тұлғаның интеллектуалдық, рухани, адамгершілік, шығармашылық, физикалық және/немесе кәсіби дамуына, сондай-ақ олардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруға қажетті білімнің, дағдылардың, құндылықтардың, тәжірибелер мен құзыреттердің жиынтығы болып табылады және мүдделері. Осы анықтамадан білім алу құқығы адамның отбасында, қоғамда және мемлекетте лайықты өмір сүруінің іргелі шарты болып табылады, оның белсенді әлеуметтенуіне мүмкіндіктер береді, оның интеллектуалдық, шығармашылық және кәсіби аспектілерін таниды және қолдайды, сондай-ақ дамудың кепілі ретінде қызмет етедіқоғам мен мемлекеттің тұрақтылығы мен өркендеуі.

ҚР «Білім туралы» Заңы жоғары сапалы білім алуға тең құқықты қамтамасыз етуді қамтитын және осы саланы басымдық ретінде дамытуға баса назар аударатын білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаларын белгілейді. Заң білім беру үдерісінің үздіксіздігіне баса назар аударады, бұл оқыту деңгейлері бойынша дәйекті ілгерілеуді қамтамасыз етеді, сонымен қатар оқыту мен тәрбиенің біртұтастығына кепілдік береді. Ол сондай-ақ білім беру саласындағы демократиялық басқаруға, білім беру жүйелерінің ашықтығына және меншік нысандарына, оқыту мен тәрбиелеу әдістеріне, сондай-ақ білім беру салаларына байланысты білім беру ұйымдарының әртүрлілігіне баса назар аударады[2].

Ғылым және технологиялар жөніндегі ұлттық кеңестің бірінші отырысында президент Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан экономикасын жаңғыртудағы ғылымның маңызды рөлін атап өтті. Мемлекет басшысы ғылымға стратегиялық көзқарас экономикалық өсу мен технологиялық дамуға қалай ықпал ететінін көрсететін АҚШ, Қытай, Сингапур, Жапония, Оңтүстік Корея және Түркия сияқты жетекші елдердің табысты әлемдік тәжірибесіне назар аударды. Атап айтқанда, ол Қытайда маңызды мемлекеттік шешімдер қабылданып жатқанын атап өтті қоғамның білім тұжырымдамасын нығайта отырып, ғылыми сараптама арқылы. Президент Қазақстанда осы елдерде қабылданғанға ұқсас ашық ғылыми модельді дамыту қажеттілігі туралы пікірін білдіріп, ғылымға жеке инвестицияларды тартудың және технологиялық секторды ынталандырудың маңыздылығын атап өтті. Тоқаев ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді қолдау үшін салықтық жеңілдіктер мен инвестициялық жеңілдіктерді енгізуді ұсынды. Оның айтуынша, мұндай шаралар ғылым мен бизнес арасында өзара тиімді серіктестік орнатуға, инновацияларды ілгерілетуге және инновациялардың құнын төмендетуге көмектеседі.

Сонымен қатар, Президент ғылыми-зерттеу университеттерін қолдау және ғылыми мекемелер мен өндірістік сектор арасындағы байланысты нығайту қажеттігін атап өтті. Ол сондай-ақ жастарды ғылымға белсенді түрде тарту қажеттігін айтып, отандық ғалымдардың жаңа буынын қалыптастыру үшін жас ғалымдарды ғылыми орталықтарға жұмысқа тартуды ұсынды. Тоқаев өз сөзінде сондай-ақ ғылым мен

[2] Білім туралы: Қазақстан Республикасының 2007 ж. 27 шілдедегі № 319-III Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (жүгінген күні: 06.09.2024).

жоғары білімді дамытудың 2029 жылға дейінгі жаңа тұжырымдамасы тақырыбын қозғап, ғылымды дамытудың жаңа тәсілдерін заңнамалық тұрғыдан бекітуге және ғылыми-технологиялық саясатты мемлекеттің экономикалық стратегиясымен тығыз байланыстыруға мүмкіндік беретін ғылым және технологиялық саясат туралы жеке заңның әзірленуін жариялады[3].

Біздің пікірімізше, жоғары білім беруді тиімді қаржыландыру мемлекеттік бюджеттік қаржыландыруды да, білім беру ұйымдарының өздері бастамашылық ететін қосымша қаржыландыру көздерін де біріктіретін икемді және аралас модельді қабылдауды талап етеді. Өнімділікке және институционалдық келісім-шарттарға негізделген қаржыландыру жүйесіне көшу білім беру сапасы мен ғылыми зерттеулердің тиімділігін арттыруға деген ұмтылысты көрсетеді. Бұл өзгерістер білім беру ресурстарын басқаруды жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар жаһандық бәсекеге қабілеттілікті және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын қолдаудың кілті болып табылатын инновациялық дамуды ынталандырады.

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – жоғары оқу орындары мен аспирантуралардың қаржылық және әкімшілік дербестігін кеңейту мақсатында жарғылық капитал қорларының қызметін реттейтін заңнамалық базаны жетілдіруді зерттеу және ұсыну.

Материалдар мен әдістер. Осы зерттеудің мақсаттарына жету үшін жоғары оқу орындарындағы эндаумент-қорлармен байланысты құқықтық негіздер мен тәжірибелерді терең түсінуге бағытталған кешенді әдіснамалық тәсілдер қолданылды. Ең алдымен, эндаумент-қорлардың құрылуы мен жұмыс істеуін реттейтін ұлттық және халықаралық заңнамалық және нормативтік құжаттарды зерделеуді қамтитын құжаттық талдау жүргізілді. Осы әдістемелік құрал арқылы, біз қолымыздан келді білім беруді қаржыландыруды басқаратын негізгі құқықтық ережелер мен саясатты анықтау, бұл әрі қарай талдау үшін негіз құруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің маңызды бөлігі – эндаумент-қорларды пайдаланудың құқықтық және басқарушылық тәжірибелерін АҚШ пен Ұлыбритания сияқты елдердегі үлгілермен салыстырмалы талдау жүргізу. Бұл толыққанды қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осы талдаудың мақсаты – зерттелетін контексте қолдану үшін бейімделуі мүмкін ең жақсы тәжірибелерді және ең тиімді басқару үлгілерін анықтау. Бұл табысты тәжірибені беру және дәлелденген шешімдерді бейімдеу мүмкіндігін жасау, білім беру ұйымдарын қаржыландырудың құқықтық негіздерін жетілдіру арқылы олардың дербестігін кеңейтудің негізгі факторы болып табылады.

Нәтижелер, талқылау. Эндаумент-қорлар дүние жүзіндегі жетекші оқу орындарында қаржыландырудың тұрақтылығы мен болжамдылығын қамтамасыз етуде негізгі функцияны орындайды. Әр түрлі елдердің заңнамалық актілерін талдай отырып, осы қорларды реттеудің негізгі тенденциялары мен әдістерін бөліп көрсетуге болады. Білім беру қызметтері дамыған және қайырымдылық дәстүрлері қалыптасқан елдерде, мысалы, АҚШ пен Ұлыбританияда университеттерге қаражат жинауға ғана емес, сонымен бірге оларды әдейі инвестициялауға мүмкіндік беретін тиімді жүйелер қалыптасты, осылайша ұзақ мерзімді қаржылық әл-ауқат қамтамасыз етілді.

Заңнаманы талдай отырып, Қазақстанның білім беру саясаты елді әлемдік білім беру және мәдени кеңістікке интеграциялауға бағытталғанын атап өтуге болады. Бұл сала тұлғаны әлеуметтендіруде, оның ішінде білім беру үдерісіне әртүрлі әлеуметтік институттарды қосуда шешуші рөл атқарады. Өзінің бұқаралылығы мен жүйелілігінің арқасында білім беру жаңа қоғамдық сананың қалыптасуына ықпал ете отырып, жалпыадамзаттық және ұлттық мәдениеттің құндылықтарын жеткізеді және нығайтады. Осылайша, білім беру елдің рухани өміріне, экономикасына және саяси

[3] В Казахстане разработают закон о науке и технологической политике [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://kapital.kz/economic/114716/v-kazakhstane-razrabotayut-zakon-o-nauke-i-tekhnologicheskoy-politike.html (жүгінген күні: 10.09.2024).

процестеріне айтарлықтай әсер етеді.

Соңғы бірнеше жылда Қазақстандағы жоғары оқу орындарының саны 122-ден 104-ға дейін қысқарды. Дегенмен, бұл сан жабылған оқу орындарының толық бейнесін көрсетпейді, өйткені жабылған жоғары оқу орындарының нақты саны жоғары болды. Мәселен, 2021 жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті сегіз университеттің жабылатындығы туралы хабарлады. 2022 жылы тағы үш жоғары оқу орны сот шешімімен білім беру лицензиясынан айырылды. Сонымен қатар, осы жылдар ішінде жаңа университеттер мен институттардың филиалдары да ашылды[4].

2017 жылдан 2022 жылға дейін университеттерге меншік құрылымындағы өзгерістер елдегі жоғары білім беру жүйесінің трансформациясын көрсетеді. Көптеген мемлекеттік оқу орындары жекеменшік болып қайта құрылды[5].

Шетелдік тәжірибені талдап көрейік. АҚШ-тағы модельдер негізінен орталықтандырылмаған басқаруға және жергілікті қауымдастықтардың белсенді рөліне негізделген. Мемлекеттік және жергілікті білім беру органдарының жоғары дербестігінің арқасында білім беру жүйесі әр аймақтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін білім беру бағдарламаларын әзірлейді. Сонымен қатар, денсаулық сақтау саласында федералды және штаттық деңгейлерде әртүрлі бағдарламалар жүзеге асырылуда және халықтың денсаулығын жақсартуға көп күш жұмсалуда. Федералды үкімет инфрақұрылымды дамытуға, инновациялық бағдарламаларды қолдауға және жұмыс күшін оқытуға бағытталған гранттар мен субсидиялар арқылы қаражат бөледі. Алайда қаржыландырудың едәуір бөлігі жергілікті органдардан келеді, бұл әр аймақтың ерекше қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді. Мысалы, кейбір штаттар STEM-ге баса назар аударады – білім беру (ғылым, технология, инженерия және математика), ал басқаларында – гуманитарлық немесе кәсіптік-техникалық бағдарламаларға [3].

АҚШ-тағы эндаумент-қорларды реттеу моделі федералдық және штаттық заңдардың жиынтығына негізделеді, бұл осы қорларды басқаруға кешенді тәсілді қамтамасыз етеді. Эндаументтік қорларды реттейтін негізгі федералдық заңдар салықтық жеңілдіктер туралы заңдар және коммерциялық емес ұйымдар туралы заңдар болып табылады. Бұл заңдар донорларға салық жеңілдіктерін белгілейді, осылайша қайырымдылық көмектерін ынталандырады. Сондай-ақ федералды заңнамада белгіленген есеп беру мен ашықтық талаптары маңызды рөл атқарады, бұл университеттерге және олардың қаржылық қызметіне деген жоғары сенімге ықпал етеді [3, 4 б.].

Мемлекеттік деңгейде жергілікті заңнаманың ерекшеліктеріне және әрбір мемлекеттің ерекшеліктеріне байланысты өзгеруі мүмкін реттеудің әртүрлі үлгілері ұсынылған. Мысалы, кейбір штаттарда эндаументтік қорлардан түскен қаражатты білім беру мақсаттарына ең аз мөлшерде бөлу туралы міндетті талап бар, бұл университеттерді қаражатты тиімді пайдалануға ынталандырады. Бұдан басқа, кейбір мемлекеттер активтерді қорғау және қаржылық теріс қылықтардың алдын алу үшін қосымша шараларды белгілейді [3].

Ұлыбританияда, керісінше, орталықтандырылған басқару моделі қолданылады. Білім беру саласында орталық үкіметтің нұсқаулары мен стандарттары қатаң сақталады. Ұлыбританияның теңдігі сонымен қатар оқу бағдарламалары мен стандарттарын реттейді және мектептер мен университеттерге мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады.

Орталықтандырылған басқару моделі Ұлыбританияға әртүрлі секторлардағы қызметтердің сапасы мен баламалылығының жоғары деңгейін сақтауға мүмкіндік бергенімен, ол да белгілі бір қиындықтарға тап болады. Мысалы, орталық үкіметтің

[4] В Казахстане сокращается количество ВУЗов [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://businessmir.kz/2023/11/09/v-kazahstane-sokrashhaetsya-kolichestvo-vuzov/ (жүгінген күні: 10.09.2024).

[5] Қазақстан Республикасындағы жоғары білім // Білім беру, ғылым және инновациялар статистикасы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://stat.gov.kz/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/8752/ (жүгінген күні: 07.09.2024).

жоғары деңгейдегі бақылауы икемділіктің жеткіліксіздігіне және жергілікті жерлерде инновацияларды енгізу процесінің баяулауына әкелуі мүмкін. Аймақтық айырмашылықтар мен жергілікті халықтың бірегей қажеттіліктері назардан тыс қалуы мүмкін, бұл қызметтерді нақты жағдайларға бейімдеу әрекеттерінде белгілі бір қиындықтарды тудырады [4].

Ұлыбританиядағы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді реттеу мемлекеттік және құқықтық саясаттан туындайтын бірнеше негізгі аспектілерді қамтиды. Осындай модельдердің бірі – білім беру ұйымдарына қаржылық дербестік пен тұрақтылықты қамтамасыз ететін эндаументтік қор. Ұлыбританияда осы саладағы заңнама салықтық жеңілдіктер мен мемлекеттік гранттар арқылы эндаументтік қорларды құру мен дамытуды ынталандыруға бағытталған. Бұл университеттерге және басқа жоғары оқу орындарына мемлекеттік қаржыландыруға немесе оқу ақысына тәуелсіз ұзақ мерзімді кірістер алуға мүмкіндік береді.

Ұлыбританиядағы эндаумент-қорлардың қызметін реттейтін заңдарға басқару мен есеп берудің ашықтығына, сондай-ақ қаражаттың дұрыс пайдаланылуын қамтамасыз етуге бағытталған актілер кіреді. Мысалы, «Қайырымдылық ұйымдары туралы» заң қайырымдылық қорларының тек мекеменің миссиясына сәйкес мақсаттарға жұмсалуын талап етеді. Сонымен қатар, қорлардың инвестициялық қызметіне қатаң бақылау бар, бұл қаржылық тәуекелдерді барынша азайтуға және донорлар мен бенефициарлардың мүдделерін қорғауға мүмкіндік береді.

Эндаументтік қор моделінің артықшылықтары университеттерге қаржылық тәуелсіздік беру болып табылады, бұл олардың білім беру және экономикалық ортадағы өзгерістерге икемді әрекет етуіне мүмкіндік береді.

Академиялық мекемелерге арналған мақсатты капитал қорлары жағдайында алынған кірістер мекеменің операциялық немесе капиталдық қажеттіліктерінің бір бөлігін қаржыландыруға арналған. Университеттің жарғылық капиталының жалпы қорынан басқа, мекемелер сонымен қатар профессорлық-оқытушылық құрамды, стипендияларды және гранттарды қоса алғанда, мекеме ішіндегі белгілі бір салаларды қаржыландыруға арналған бірқатар шектеулі қорларды ұстай алады.

Коннектикуттағы Гарвард және Йель университеттері түлектердің қаражат жинауын бірінші болып қабылдады. Олардың XX ғасырдың басындағы жыл сайынғы түлектер қорлары мен қаражат жинау науқандары ауқатты түлектерді қайырымдылықты жалғастыруға шабыттандырды.

Кейбір эндаументтік қорларда жылдық инвестициялық кірістің қанша бөлігін жұмсауға болатынын анықтайтын нұсқаулар бар. Көптеген университеттер үшін бұл сома эндаумент активтерінің жалпы құнының шамамен 5% құрайды. Гарвард сияқты кейбір элиталық мекемелерде миллиардтаған доллар тұратын қайырымдылықтар бар, сондықтан бұл 5% сома ақыр соңында үлкен ақшаға айналуы мүмкін.

АҚШ-тағы эндаумент-қорлар жұмысының артықшылықтарының бірі ұйымның сыртқы қаржылық ресурстарды немесе қарыз қаражаттарын тартуы кезінде негізгі капиталды қаржылық қамтамасыз ету ретінде пайдалану мүмкіндігі болып табылады.

АҚШ-тағы тәжірибе университеттердің эндаументтік қорларының үлкен еркіндікке, белсенділікке және жауаптылыққа ие болуымен сипатталады. Олар өз инвестицияларын делдалдық немесе араласуды қажет етпей, өз комитеттері арқылы басқарады. Менеджментті, мысалы, кәсіби ұйымды кімге сеніп тапсыру керек деген мәселе толығымен университеттің өз шешіміне байланысты.

Қайырымдылық активтерін тұрақты түрде басқарудың маңыздылығы корпоративтік мәдениет пен инвестициялық философияда терең тамыр жайған OUem. Инвестициялық процеске экологиялық, әлеуметтік және басқарушылық (ESG) факторларды қосу жеке қызмет түрі емес, тәуекелдерді басқарудың негізгі құралы болып табылады.

Инвестициялық комитеттің құрамына

инвестицияларды басқаруда соңғы және тиісті тәжірибесі бар, сондай-ақ климаттың өзгеруін ескеретін инвестицияларда соңғы және тиісті тәжірибесі бар Басқарма тағайындаған бір мүше кіреді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда білім беруді қаржыландырудың жетіспеушілігі жоғары оқу орындарының материалдық-техникалық жабдықталуына және қазіргі кезде ең өзекті болып табылатын білім беру саласына ақпараттық технологияларды енгізуге әсер етуде.

Бүгінде Қазақстан білім беру үдерістеріне инновациялық қызметті енгізу жолында.

Қазір эндаумент-қорлар барған сайын маңызды институтқа айналуда. Назарбаев Университеті бұл тәжірибені бірінші болып байыпты түрде енгізді. Эндаументтердің арқасында университет бюджетті айтарлықтай ұлғайта алады, ірі білім беру және ғылыми жобаларға қаражат тарта алады, атақты профессорларды шақыра алады, студенттерге шәкіртақы бере алады және т.б. Университет бағдарламаларын қаржыландыру инвестициялық кірістер есебінен жүзеге асырылады, бұл ретте қор капиталының өзі өзгеріссіз қалады.

Қазіргі уақытта эндаумент-қорлардағы ақшаның басым бөлігі алғыс білдірген түлектердің сыйлықтары мен жарнамаларынан түседі.

Тәжірибені зерделеп шет елдердің білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау және құқықтық реформалар салаларында Қазақстан озық әлемдік тәжірибелерді қолдана отырып, өз бағдарламаларын жетілдіре алады. Бұл тәжірибелерді жергілікті жағдайларға бейімдеуге және тиімді даму саясатын құру үшін пайдалануға болады.

Қазақстанның заңнамалық жүйесін жетілдіру бойынша ұсынымдар:

1. Механизм зейнетақы қорларына қайырымдылық жасайтын компаниялар мен жеке тұлғаларға салықтық жеңілдіктердің кеңеюін қамтамасыз етеді. Мысалы, салық базасын есептеу кезінде салық шегерімін қайырымдылық сомасынан 200%-ға дейін арттыру ұсынылады. Зейнетақы қорларын инвестициялық кірістерге салынатын барлық салықтардан босату жоспарлануда.

2. Активтерді кәсіби басқаруды қамтамасыз ету үшін эндаументтік қорларды басқару үшін білім беру ұйымдарында арнайы топтар немесе бөлімдер құру.

3. Эндаумент-қорларды басқаратын мамандардың кәсіби дағдылары мен құзыреттілік деңгейін арттыру үшін оларды оқыту және сертификаттау.

Эндаумент-қор пайда табуы үшін оның капиталы көп болуы керек. Себебі қор капиталдың өзін емес, тек кірісті пайдаланады. Осыншама капиталды тарту көп уақытты қажет етеді және ол қажетті деңгейге жеткенше, оны құруға кететін шығындар оқу орны үшін жойқын шығындарға әкелуі мүмкін. Бұл жоғары оқу орындары үшін эндаументтік қорларды тарта алмауы мүмкін, өйткені олар көбінесе капиталының қомақты болуын күткеннен гөрі шұғыл мақсаттар үшін ақшаны қажет етеді.

Қазақстанға эндаумент-қорлар жүйесін нақты және жалпы коммерциялық емес ұйымдарды ғана емес, сонымен қатар жоғары білім беруді қаржыландырудың негізгі әдістерінің біріне айналдыру үшін ұзақ жол жүріп, маңызды мәселелерді шешу қажет.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері шетелде эндаумент-қорларды пайдалану өте тиімді екенін көрсетті. Бұл тетіктің басты артықшылығы – білім беру ұйымдары ұзақ мерзімді білім беру, ғылыми және басқа бағдарламалар үшін тұрақты қаржыландыру көзін ала алады. Бұл қазіргі жағдайда оқу орындарының болуы үшін өте маңызды.

Мемлекет пен жүйеде шешуші рөл атқаратын қорлар жоғары білім беру қорларын құру үшін жағдай жасау үшін алғашқы қадамдарды жасады. Дегенмен, мақсатты капитал идеясын жүзеге асырудың нақты әдістерінің жеткіліксіз зерттелуі қорлар мен университеттерге мақсатты қорларды табысты дамытуға және олардың ресурстарын арттыруға кедергі келтіреді.

Білім беру жүйесіндегі өзгерістер жағдайында осы саладағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің табысты дамуы көп жағдайда жұмыс механизмдерін жетілдіруге байланысты. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік саласындағы заңнамалық базаны жақсарту заң шығарушылар үшін маңызды

міндеттердің біріне айналуға тиіс.

Қазіргі уақытта мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің әртүрлі нысандары бойынша заңнаманы жетілдіру бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде және оларды жүзеге асыру үшін институттар мен тетіктер құрылуда. Қазақстанда жоғары білім берудегі мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің көптеген түрлері даму үстінде.

Дамыған елдердегі мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту тәжірибесін зерделеу Қазақстанда осындай тетікті енгізу жоспарын әзірлеуге көмектесті. Біріншіден, заңнамалық базаны, институционалдық ортаны құруға, осы саладағы мамандарды даярлауға, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік стандарттарын әзірлеуге және енгізуге баса назар аудару қажет. Бұдан кейін осындай серіктестіктерді қолдану аясын кеңейту, қаржыландырудың жаңа көздерін іздеу және оңтайлы формалар мен модельдерді таңдау кезінде әр түрлі салалардың ерекшеліктерін ескеру бойынша жұмыстар жалғасады. Бұл мемлекет пен бизнестің мүдделері арасындағы тепе-теңдікті табуға, әртүрлі қолдау шаралары арқылы мемлекеттің қатысу мүмкіндіктері мен дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді.

Құқықтық негіздеме жоғарыда айтылғандай, ұлттық заңнамаға тиісті өзгерістер енгізу арқылы ғана мүмкін болады. Эндаумент қорларының жұмыс істеу негізі тек заңға негізделуі керек, сондықтан қазіргі уақытта заң жобасын әзірлеу уақытылы деп есептейміз.

Сондай-ақ қабылданған заңнамада ондағы қаражаттың пайдаланылуы мен игерілуі туралы есепті немесе ақпаратты аталған ЖОО сайтына жүктеп салуды міндеттейтін норманы қарастыру қажет. Сонда тек қаржылай көмек көрсететін адамдар ғана ақпарат алып қоймайды, сонымен қатар жаңадан қаражат салғысы келетіндер де ақпарат пен жарнаманы тегін алады.

Интернет-ресурстағы ақпараттың дұрыс еместігі тиісті мемлекеттік қадағалау және бақылаушы арнайы қаржы органының құзыреті аясында ғана талқыланатынын атап өтейік. Мұндай бақылау ешбір оқу орнының автономды басқаруына кедергі келтірмейтіні белгілі.

Біздің ойымызша, еліміздің жоғары оқу орындары әлемнің көптеген университеттеріндегі қызмет аясын, эндаумент-қорлар жүйесін зерделеу және зерттеу бойынша ауқымды жұмыс жүргізуі керек. Біздің ойымызша, олардың ең тиімдісі АҚШ-тың эндаументтеріне қызмет көрсету жүйесі болып табылады.

Ең алдымен, эндаумент қорларының құқықтық негіздері тек жоғары білім саласын реттейтін нормативтік құқықтық актілерге және тек жоғары білімге қатысты басқа да нормативтік құқықтық актілерге тиісті өзгерістер енгізу арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

Бұл зерттеуде авторлар университеттердегі эндаумент-қорлардың қызметіне донорларды тарту механизмдерін жан-жақты қарастырған. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, келесі қорытындыларды жасауға болады:

Елімізде құрылған эндаумент-қорлардың қызметі әлемдік тәжірибеге толық сәйкес келмейді.

Эндаумент қорларын құрудың мақсаты, авторлардың пікірінше, ашық және жария болуы керек және бұл тұжырым қабылданған заңда көрсетілуі керек. Сонымен бірге, ұсынылған заң жобасының деректемесіне сәйкес, қаражатты аудару және пайдалану үшін белгіленген мерзім (шексіз немесе кемінде 10 жыл мерзімге) меценаттар үшін тартымды емес деп есептейміз.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының жаңа Салық кодексін қабылдау туралы Қазақстан Республикасы Президентінің жолдауында берілген тапсырмаларды ескере отырып, эндаумент қорларын қаржыландыруға қатысатын субъектілер үшін салықтық жеңілдіктерді ескеру қажет.

Бұл ретте белгілі бір қызмет түріне салық салудың шекті мөлшерін белгілеу бөлігінде Германия мен АҚШ тәжірибесін мұқият зерделеу қажет деп санаймыз [5].

Германияның салық заңнамасын талдау қайырымдылық мақсаттарының немесе қаражатты сенімгерлік басқаруға берудің нақты тізбесін белгілейді, содан кейін олар

эндаумент қорының жарғысында жазылады, бұл кейіннен салық жеңілдіктерін беру тәртібін жеңілдетеді.

Жоғары оқу орындарындағы эндаумент қорлары қарапайым халық пен кәсіпкерлердің қаржысын ұрлаудың айласына айналып кетпесіне ешкім кепілдік бере алмайды. Яғни, қаралып жатқан заң жобасында аударылған қаражаттың жауаптылығы мен толық қорғалуына кепілдік беретін нормалар қамтылуы тиіс.

Заңнамада жоғары оқу орындарының басшыларының қол сұғушылықтарынан ақша қаражатын ысырап етуден және пайдаланудан, сыбайлас жемқорлықтан және т.б. қорғау үшін арнайы жауаптылық қарастырылмаған. Арнайы жауаптылық, яғни жеке қызметкерлердің материалдық жауаптылығы және корпоративтік жауаптылық заңмен нақты белгіленбеген. Бұл мекемені басқарып отырған адамның моральдық қасиеттеріне сүйене отырып, эндаумент қорына қаражатты дұрыс жинау мүмкін емес деген сөз. Ал қаражат жинауда жүйе мен тұрақтылықтың жоқтығынан эндаумент қоры өміршең болмайды.

Сондықтан біз заңнамалық базаны тәжірибесі мол жоғары оқу орындарында жұмыс істеп келе жатқан АҚШ-тың эндаумент-фонд үлгісі негізінде жүзеге асыру керек деп есептейміз.

АҚШ тәжірибесін пайдалану университет ректорларының эндаумент қорларын пайдаланудағы жауаптылығын күшейтіп, халық алдындағы есептілікті қамтамасыз етеді және жоғары оқу орындарындағы көлеңкелі, бейресми қаржылық басқаруға заңды кедергі болады.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің қаржыландыруымен іске асырылудағы «Эндаумент қорының жұмыс істеуінің құқықтық негіздерін жетілдіру арқылы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарының автономиясын кеңейту» (AP22684823) гранттық ғылыми жоба аясында дайындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Amandykova, S. Legal issues for the regulation of higher schools' transformation in the Republic of Kazakhstan / S. Amandykova, et al. // Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores. – 2019. – № 6 (25). – Pp. 1-16.
2. Osmanova, D. Theoretical and legal framework to regulate the system of higher and postgraduate education in the republic of Kazakhstan / D. Osmanova, et al. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory. – 2021. – Issues 24 (S5). – Pp. 1-12.
3. Захарчук, Е.А. Муниципалды басқарудың шетелдік тәжірибелері: тәжірибе және енгізу ерекшеліктері (АҚШ муниципалитеттерінің мысалында) / Е.А. Захарчук // Еуразиялық ғылым жаршысы. – 2023. – № 6. – 1-11 б.
4. Зарипова, Л.Р. Департамент Образования, Как Центральный Орган Управления Образованием Великобритании [Электрондық ресурс] / Л.Р. Зарипова, Т.А. Магсумов // Научный лидер. – 2023. – № 1 (99). – Айналыс режимі: https://scilead.ru/article/3736-departament-obrazovaniya-kak-tsentralnij-orga (жүгінген күні: 09.09.2024).
5. R. Franz, S. Kranner. University Endowments A Primer. – CFA Institute Research Foundation. Retrieved from. – 2019 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.cfainstitute.org/-/media/documents/article/rf-brief/rf-brief-franz-university-endowments.ashx (жүгінген күні: 12.06.2025).

References:

1. Amandykova, S. Legal issues for the regulation of higher schools' transformation in the Republic of Kazakhstan / S. Amandykova, et al. // Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores. – 2019. – № 6 (25). – Pp. 1-16.
2. Osmanova, D. Theoretical and legal framework to regulate the system of higher and postgraduate education in the republic of Kazakhstan / D. Osmanova, et al. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory.

– 2021. – Issues 24 (S5). – Pp. 1-12.
3. Zaharchuk, E.A. Municipaldy basқarudyң sheteldik tәzhiribeleri: tәzhiribe zhәne engizu erekshelikteri (AQSh municipalitetterinің mysalynda) / E.A. Zaharchuk // Eurazijalyқ ғylym zharshysy. – 2023. – № 6. – 1-11 b.
4. Zaripova, L.R. Departament Obrazovanija, Kak Central'nyj Organ Upravlenija Obrazovaniem Velikobritanii [Jelektrondyқ resurs] / L.R. Zaripova, T.A. Magsumov // Nauchnyj lider. – 2023. – № 1 (99). – Ajnalys rezhimi: https://scilead.ru/article/3736-departament-obrazovaniya-kak-tsentralnij-orga (zhүgingen kүni: 09.09.2024).
5. R. Franz, S. Kranner. University Endowments A Primer. – CFA Institute Research Foundation. Retrieved from. – 2019 [Jelektrondyқ resurs] – Ajnalys rezhimi: https://www.cfainstitute.org/-/media/documents/article/rf-brief/rf-brief-franz-university-endowments.ashx (zhүgingen kүni: 12.06.2025).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Айгүл Маратқызы Есентемирова – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторантурадан кейінгі зерттеуші, философия докторы (PhD), e-mail: bam051289@inbox.ru.

Есентемирова Айгуль Маратовна – постдокторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, доктор философии (PhD), e-mail: bam051289@inbox.ru.

Yessentemirova Aigul Maratovna – Postdoctoral Student of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, PhD, e-mail: bam051289@inbox.ru.

Аружан Асанқызы Абдыбаева – Ұлттық зияткерлік меншік институты Даму және халықаралық ынтымақтастық бөлімінің бас маманы, бизнес әкімшілігі магистрі, e-mail: aruzhan.abdybayeva@gmail.com.

Абдыбаева Аружан Асановна – главный специалист отдела развития и международного сотрудничества Национального института интеллектуальной собственности, магистр делового администрирования, e-mail: aruzhan.abdybayeva@gmail.com.

Abdybayeva Aruzhan Assanovna – Head Specialist of Development and international cooperation division National Institute of Intellectual Property, Master of Business Administration, e-mail: aruzhan.abdybayeva@gmail.com.

УДК 347
МРНТИ 10.27.01

М. Жаскайрат
Международный университет «Астана», г. Астана, Республика Казахстан

МЕДИАЦИЯ В НОТАРИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. Статья посвящена исследованию медиации как альтернативному способу разрешения споров в нотариальной деятельности.

Нотариат, обладающий особой правовой природой и действующий в нашей стране, как и во многих других, на основе единых принципов и стандартов, выполняет функцию регулятора частноправовых отношений и потому способен не только привлечь внимание к медиации, но и сыграть активную роль в стимулировании медиативных процедур.

Медиация как предмет полномочий нотариуса имеет распространение в странах латинского нотариата, который определяет основную функцию нотариуса как придание частным соглашениям аутентичного характера, особой доказательственной и исполнительной силы, защите публичного интереса. Роль нотариуса во многом дополняет функции медиатора и может быть использована для сближения позиций сторон через их доверие к самой процедуре медиации.

Ключевые слова: конфликт; медиативные технологии; примирительная процедура; медиация; посредничество; переговоры; медиатор; латинский нотариат; нотариус; медиативное соглашение.

М. Жаскайрат
«Астана» халықаралық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

НОТАРИАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТЕГІ МЕДИАЦИЯ

Аннотация. Мақала нотариаттық қызметтегі дауларды шешудің балама әдісі ретінде медиацияны зерттеуге арналған. Біздің елімізде нотариаттық қызмет ерекше құқықтық сипатқа ие және біздің мемлекетімізде, көптеген басқа елдерде бірыңғай қағидаттар мен стандарттар негізінде жұмыс істейтін жеке құқықтық қатынастарды реттеуші қызметін атқарады, сондықтан нотариат медиацияға назар аударып қана қоймай, медиативтік рәсімдерді белсендіруші рөлін де атқара алады. Сонымен қатар медиация нотариустың өкілеттігінің мәні ретінде латын нотариаты елдерінде таралады, ол нотариустың негізгі қызметін жеке келісімдерге шынайы сипат, ерекше дәлелді және атқарушы күш беру, қоғамдық мүдделерді қорғау ретінде анықтайды. Нотариустың рөлі медиатордың функцияларын едәуір толықтырады және тараптардың позицияларын олардың сенімі арқылы медиация процедурасына жақындату үшін қолданыла алады.

Түйінді сөздер: жанжал; медиативтік технологиялар; татуластыру рәсімі; медиация; делдалдық; келіссөздер; медиатор; латын нотариаты; нотариус; медиативтік келісім.

M. Zhaskairat
Astana International University, Astana, the Republic of Kazakhstan

THE MEDIATION IN THE NOTARIAL ACTIVITIES

Abstract. The article is devoted to the study of mediation as an alternative method of dispute resolution in notary activity. The notary office, which has a special legal nature and operates in our state, as in many other countries, on the basis of common principles and standards, performs the function of a regulator of private law relations and therefore is able not only to draw attention to mediation, but also to play the role of an activator of mediation procedures. Mediation as a subject of notary's powers is widespread in the countries of the Latin notary, which defines the main function of a notary as giving authentic character to private agreements, special evidentiary and executive force, and protection of public interest. The role of a notary largely complements the functions of a mediator and can be used to bring the positions of the parties closer through their trust in the

mediation procedure itself.

Keywords: conflict; mediation technologies; conciliation procedure; mediation; intermediation; negotiations; mediator; latin notary; notary; mediation agreement.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_80

Введение. Во все времена посредничество играло важную роль в урегулировании конфликтов, способствуя разрешению противоречий и сохранению взаимоотношений между сторонами. Современная медиация как форма мирного переговорного процесса с участием нейтрального профессионала эффективно решает споры, опираясь на знания в области психологии, коммуникации и конфликтологии. Конфликт является естественным проявлением общественной динамики и законом развития, отражающим борьбу противоположностей – необходимое условие для трансформации социальной структуры. Казахстанское общество, как и любое другое, не является исключением: конфликты неизбежны и требуют цивилизованных механизмов разрешения.

Современные реалии убедительно свидетельствуют о преимуществах внесудебных форм разрешения споров, среди которых особое место занимает процедура медиации. Медиация как альтернативный способ разрешения конфликтов является поиском компромисса, аргументационной культуры согласия и диалога оппозиций. Практика медиации – признак зрелости общества, определенного уровня гражданского самосознания.

Особенно значимо внедрение медиации в нотариальную деятельность. Нотариус – одна из ключевых фигур, обеспечивающих превентивную правовую защиту и правовую безопасность гражданско-правовых отношений. Именно в нотариальной практике стороны зачастую впервые обращаются к юристу в ситуации потенциального конфликта: при заключении сделок, наследовании, брачно-семейных спорах, разделе имущества и др. Однако в настоящее время медиативная компетенция нотариуса законодательно очерчена фрагментарно, а правоприменительная практика ее реализации остается ограниченной.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью теоретического обоснования и практической проработки механизма интеграции медиации в нотариальную деятельность в Республике Казахстан (далее – РК). Это направление соответствует общей стратегии разгрузки судов, развития правовой культуры и укрепления доверия к несудебным способам разрешения споров.

Материалы и методы. Для исследования использованы нормативные материалы: Закон РК от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации»[1], Закон РК от 14 июля 1997 года № 155-I «О нотариате»[2], Гражданский кодекс РК[3], также международные документы и практики: Типовый закон ЮНСИТРАЛ «О международной торговой медиации и международных соглашениях, достигнутых в результате медиации» (2018)[4], опыт стран ЕС в интеграции медиации в нотариальную практику. Были изучены труды казахстанских и зарубежных авторов, посвященные вопросам медиации и нотариальной деятельности, научных журналах и сборниках конференций. В частности, работы Ж. Кумарбекқызы, Р.А. Амерханова [1], А.И Кариповой, А.Н. Романовой [2].

В исследовании использовались аналитический метод (анализ действующего

[1] О медиации: закон Республики Казахстан от 28 янв. 2011 г. № 401-IV (с изм. и доп. по сост. на 01.05.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376 (дата обращения: 24.09.2024).

[2] О нотариате: закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 г. № 155-I (с изм. и доп. по сост. на 17.07.2024 г.). [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008028 (дата обращения: 24.09.2024).

[3] Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): от 27 дек. 1994 г. (с изм. и доп. по сост. на 01.09.2024 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061 (дата обращения: 25.09.2024).

[4] Типовой закон ЮНСИТРАЛ о международной коммерческой медиации и международных мировых соглашениях, достигнутых в результате медиации (2018 г.) // Комиссия Организации Объединенных Наций по праву международной торговли [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://uncitral.un.org/ru/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation (дата обращения: 01.10.2024).

законодательства РК, регулирующего медиацию и нотариальную деятельность, а также международных стандартов в данной сфере), сравнительно-правовой метод (сравнение опыта применения медиации в нотариальной практике Казахстана с практиками других стран), метод юридического моделирования (предлагается внесение изменений в законодательство РК для интеграции медиативных процедур в нотариальную деятельность, статистический метод (изучены данные о количестве споров, урегулированных с использованием медиации, в нотариальной практике Казахстана, проведен анализ динамики запросов на услуги нотариусов и медиаторов за последние годы). Использование указанных методов обусловлено необходимостью комплексного изучения правовых, практических и социальных аспектов применения медиации в нотариальной деятельности в РК. Применение сравнительно-правового подхода позволило учесть международный опыт, а использование других методов способствовало выявлению реального состояния и перспектив развития института медиации в нотариальной практике Казахстана.

Принято считать, что исторические корни медиативных технологий в РК лежат в социальном институте, именуемом «суды биев». Примирение спорящих сторон и согласие сторон с решением суда биев являлись одновременно и внешним проявлением примирения человека со своей совестью. В завершении судом биев выносилось решение для восстановления мира и согласия между сторонами [3, 42 стр.].

На наш взгляд, суд биев можно признать прообразом третейских судов, но не медиации. Феномен медиации заключается в возможности принятия решений самими сторонами, а не судом или другими должностными лицами. В этом смысле примирительные процедуры в судебном производстве, а также проводимые судьями-примирителями достаточно специфичны, т.к. в медиации воля сторон должна быть первична.

Правосудие всегда было универсальным механизмом рассмотрения и разрешения конфликтов. Однако тезис об универсальности правосудия претерпевает серьезные изменения в современный период, поскольку всякая система подлежит совершенствованию. Действенность судебной системы зависит от возможности разрешения существующего конфликта, однако вынесение решений и вступление их в силу не гарантируют исполнения и завершения конфликта, поэтому необходимость в конструктивном диалоге стала восприниматься как достойная альтернатива судебной системе.

Гражданский процессуальный кодекс РК (далее – ГПК РК) от 01 января 2016 года предусматривает примирительные процедуры в главе 17.

К примирительным процедурам в соответствии со статьей 174 ГПК РК относятся: заключение мирового соглашения, соглашения об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации и соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры[5].

Законом РК «О медиации» установлено, что сферой применения медиации являются споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных, административных правоотношений и иных общественных отношений с участием физических и (или) юридических лиц, административных органов, должностных лиц, а также рассматриваемые в ходе производства по делам об административных правонарушениях, в ходе уголовного судопроизводства по делам об уголовных проступках, преступлениях небольшой и средней тяжести, а также тяжких преступлениях в случаях, предусмотренных частью 2 статьи 68 Уголовного кодекса РК, если иное не установлено законами РК, и отношения, возникающие при исполнении

[5] Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 31 окт. 2015 г. № 377-V (с изм. и доп. по сост. на 20.08.2024 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053 (дата обращения: 25.09.2024).

исполнительного производства[6].

Результаты, обсуждения. Современная концепция медиации содержит различные понимания этого социального института, увеличивается количество публикаций, исследующих медиацию с точки зрения неюридических наук, преимущественно психологии.

К примеру, Д. Сталберг, Л. Лав считают, что медиация – это процесс, в котором нейтральный посредник помогает сторонам лучше понять свое положение, друг друга и затем выработать решение, которое подходит им обеим [4, 11 стр.].

По мнению Дж. Фридман, Дж. Химмельстайн медиация, основанная на понимании, предлагает людям, оказавшимся в ситуации конфликта, путь совместной работы над принятием решений, который разрешит их спор [5, 19 стр.].

Как отмечает М. Пель, «медиация – это процесс примирения (консилиации), в ходе которого независимая и нейтральная третья сторона, медиатор, помогает участникам конфликта в течение короткого времени и с учетом взаимных интересов совместными усилиями прийти к приемлемому для обеих сторон решению конфликта, которое считается желательным для каждого из них» [6, 165 стр.].

Ф. Стрэссер, П. Рэндольф считают, что это особая форма альтернативного разрешения споров, при которой нейтральная третья сторона оказывает содействие участникам конфликта в урегулировании спора с целью выработки взаимоприемлемого решения [7, 66 стр.].

Изучение медиации как правового института происходит в рамках действующего законодательства. Определение Ассоциации медиаторов Великобритании звучит так: «Медиация есть процесс, через который беспристрастная третья сторона помогает двум (или большему числу диспутантов) работать вместе, чтобы разрешить конфликт. Диспутанты, а не медиатор, определяют условия любого достигнутого соглашения. Медиация обычно сосредоточивается на будущем, а не на прошлом поведении» [8, 81 стр.].

Можно отметить, что указанные дефиниции имеют общий смысл и схожую формулировку, однако, на наш взгляд, правовой подход должен определять медиатора (посредника) как третье лицо, т.к. не является заинтересованно стороной в конфликте.

В целом, представление о медиации как о технологии переговорного процесса с целью разрешения конфликтов видится нам наиболее точным и эффективным.

Как способ самозащиты медиация дополняет государственную защиту (в первую очередь, судебную). Медиация выгодна и гражданам, обращающимся к медиатору, и судебным органам, т.к. эффективная деятельность медиаторов и медиативных служб может снизить нагрузку судебной системы.

Анализ генезиса медиации дает основания выделить следующие факторы, способствующие развитию примирительных процедур:

1. Потребность современного казахстанского общества в саморегулировании и в проявлении правоактивного поведения субъектов выражается в требовании развития медиации. Использование права в контексте медиации представляет собой реализацию дозволенного поведения, а не исполнение императивных предписаний. Закон в данной ситуации не диктует обязательный порядок действий, а очерчивает рамки, в пределах которых стороны могут самостоятельно вырабатывать приемлемые варианты разрешения конфликтной ситуации.

2. Пробел в объективном праве означает полное или частичное отсутствие соответствующих нормативных предписаний. В рамках медиации при столкновении с подобными правовыми лакунами, возможно определение правового положения сторон посредством применения аналогии права. Диспозитивность как основополагающий принцип гражданского и семейного законодательства обеспечивает

[6] О медиации: закон Республики Казахстан от 28 янв. 2011 г. № 401-IV V (с изм. и доп. по сост. на 01.05.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376 (дата обращения: 28.09.2024).

возможность сторонам самостоятельно определить свои права и обязанности, не прибегая к вмешательству судебных или административных органов.

3. Существенным фактором, влияющим на эффективность медиации, выступает возможность учета традиционных норм и обычаев сторон конфликта. В современных условиях наблюдается возросший интерес к обычному праву, что коррелирует с ростом этнического самосознания народов Казахстана. Обычное право продолжает сохранять значительный регулирующий потенциал, поскольку многие этнические группы по-прежнему разрешают споры, руководствуясь устойчивыми нормами, направленными на достижение примирения.

Институт медиации это один из механизмов реализации принципов общественного порядка.

Нотариат, обладая особой правовой природой, действует в РК, как и в ряде других государств, на основе общепринятых принципов и профессиональных стандартов, выполняя при этом важную функцию регулирования частноправовых отношений. В этом контексте он способен выступать в качестве фактора, способствующего активному внедрению и развитию процедур медиации. Для всестороннего осмысления потенциала сочетания нотариальных и медиативных практик представляется целесообразным соотнести понятие «медиация» с классическим функционалом нотариата.

Особенность нотариата латинского типа заключается в особом правовом статусе нотариуса. Государственная правовая система использует как нотариат, так и медиацию для реализации двух ключевых и взаимодополняющих целей, отвечающих запросам современного общества: обеспечение юридической определенности и достижение социальной стабильности. Уже в начале XX века во Франции были сформулированы задачи нотариата, во многом созвучные целям медиативной деятельности.

«Нотариус осуществляет функцию своего рода добровольного судьи, свободного выбираемого из-за своей особой компетенции. Ему известны тайны семей, в которых он выступает в качестве доверенного лица и советника. Его работа не сводится к написанию договоров: он примиряет интересы, готовит сделки и контролирует их исполнение. Залы судебных заседаний будут переполнены, как только исчезнет Нотариус» [9].

Цели нотариата и медиации в правовой системе РК имеют концептуальную общность, проявляющуюся в приоритетности обеспечения прав, свобод и законных интересов граждан. Если основная цель нотариата заключается в правовом регулировании и превентивной защите интересов физических и юридических лиц (ст. 2-1 Закона «О нотариате»), то медиация ориентирована на создание условий для мирного урегулирования спора с соблюдением тех же прав и законных интересов сторон (ст. 3 Закона «О медиации»). Оба института ориентированы на снижение уровня конфликтности в обществе, укрепление правовой культуры и предотвращение судебных споров, что делает их функционально и идеологически взаимодополняемыми в правоприменительной практике.

Фундаментальной основой нотариата и медиации является принцип конфиденциальности, имеющий как этико-правовую, так и правозащитную природу. Согласно статье 3 Закона РК «О нотариате», нотариальная деятельность строится на основе принципа тайны нотариальных действий, обеспечивающей защиту интересов сторон и исключающей разглашение сведений, ставших известными нотариусу в связи с исполнением профессиональных обязанностей[7].

Статья 8 Закона «О медиации» прямо устанавливает запрет на разглашение информации участниками и медиатором без согласия стороны, ее предоставившей, а также ограничивает возможность допроса

[7] О нотариате: закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 г. № 155-I V (с изм. и доп. по сост. на 17.07.2024 г.). [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008028 (дата обращения: 20.11.2024).

медиатора в качестве свидетеля[8].

Таким образом, соблюдение конфиденциальности выступает важнейшей профессиональной и правовой гарантией как в нотариальной, так и в медиативной практике, что подтверждает их правовую и этическую связанность, направленную на защиту доверительных отношений между сторонами и нейтральным субъектом процедуры.

Нотариальная деятельность так же, как и медиативная деятельность основывается на необходимости установления профессиональной ответственности субъектов, осуществляющих соответствующую деятельность. Так, в соответствии со статьей 24 Закона «О нотариате», нотариус несет уголовную, административную, материальную, дисциплинарную и иную ответственность за неправомерные действия, а также подлежит ответственности перед нотариальной палатой за нарушения профессиональных обязанностей и норм этики[9].

Схожие положения содержатся и в Законе «О медиации»: согласно подпункту 6) статьи 13 организации медиаторов устанавливают и применяют меры воздействия в отношении своих членов, что отражает институционализированную форму профессиональной ответственности медиаторов[10].

Таким образом, обе правовые конструкции подчеркивают значимость профессиональной этики, надлежащего поведения и последствий за нарушения, что свидетельствует об общности подхода к институциональной и личной ответственности специалистов, работающих в сферах, связанных с обеспечением доверия, нейтралитета и правовой безопасности сторон.

Совпадение этических основ нотариальной профессии с принципами медиации послужило основанием для интеграции медиативных механизмов в деятельность нотариуса. Так, в рамках XXIII Конгресса Международного союза латинского нотариата (2001 г.) было справедливо подчеркнуто, что именно нотариус, в силу специфики своей профессии, наиболее подготовлен к тому, чтобы находить баланс между разными интересами сторон, и, тем самым, может эффективно исполнять функции медиатора [10, 155 стр.].

Медиация как направление, входящее в сферу профессиональных полномочий нотариуса, получила развитие в странах латинской нотариальной системы. В данных правопорядках основное назначение нотариуса заключается в придании частным соглашениям аутентичного статуса, обеспечении их повышенной доказательственной силы, а также в защите публичного интереса.

Опыт ряда европейских государств (Франции, Германии, Швейцарии) демонстрирует интеграцию медиации в нотариальную практику, нотариусы, обладая профессиональной правовой экспертизой и сохраняющей нейтралитет позицией, эффективно содействуют примирению сторон. В Германии, согласно §5 ГПК и §20 Закона «О нотариате», нотариусы обязаны проводить примирительные процедуры по ряду дел, обеспечивая соответствие принципам беспристрастности, независимости и конфиденциальности. Во Франции законодательство прямо предусматривает возможность для нотариуса исполнять функции медиатора и арбитра в таких сферах, как семейное право, сделки с недвижимостью и коммерческие отношения при условии прохождения специальной подготовки. Медиация осуществляется в рамках центров, подконтрольных Нотариальной палате. На уровне Совета нотариусов ЕС разработаны и утверждены Рекомендации Совета Нотариусов ЕС по проведению нотариальной медиации, закрепляющие правовые и этические основы ее применения. В латинском нотариате

[8] О медиации: закон Республики Казахстан от 28 янв. 2011 г. № 401-IV V (с изм. и доп. по сост. на 01.05.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376 (дата обращения: 25.11.2024).

[9] О нотариате: закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 г. № 155-I V (с изм. и доп. по сост. на 17.07.2024 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008028 (дата обращения: 20.11.2024).

[10] О медиации: закон Республики Казахстан от 28 янв. 2011 г. № 401-IV V (с изм. и доп. по сост. на 01.05.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376 (дата обращения: 25.11.2024).

презумпция знания права и законодательства определяет повышенные требования к уровню квалификации нотариуса, который обязан быть объективным, быть юристом дела, а не юристом клиента [11].

Заключение. Функциональная направленность на примирение и поиск взаимопонимания объединяет деятельность нотариуса и медиатора. При этом значимость нотариального участия в разрешении конфликтов может быть дополнительно акцентирована через использование конфиденциальности — механизма, имеющего место и в нотариальной практике при соблюдении соответствующих условий.

Формируется корпус нотариусов, получивших дополнительное образование медиатора. Они системно и осмысленно используют приобретенные знания, умения и навыки в своей практике. Таким образом, медиация уже присутствует в нотариальной деятельности в статике и в динамике.

Нотариус способен внести качественный вклад в реализацию медиативных процедур за счет следующих факторов:

- выполнения возложенных на него обязанностей по обеспечению конфиденциальности, соблюдению принципов беспристрастности и правовой корректности;

- принадлежности к профессиональному сообществу, деятельность которого регулируется законодательством, что обеспечивает высокий уровень квалификации, следование этическим нормам и контроль со стороны саморегулируемых нотариальных объединений.

В 2021 году в Закон РК «О нотариате»11 было внесено изменение, наделяющее нотариусов правом проведения примирительных процедур, тогда как ранее они были уполномочены лишь удостоверять заключенные сторонами мировые соглашения. Однако статья 17 Закона не подкреплена никакими методическими рекомендациями о том, как именно нотариусы должны примирять конфликтующие стороны.

Примирительная процедура носит факультативный характер и может быть инициирована нотариусом с целью содействия сторонам в разрешении возникших разногласий. Возможности такого участия ограничены и, как правило, сводятся к предоставлению нотариусом правовой информации и разъяснений в пределах своей компетенции, а также заключения соглашения об урегулировании спора.

Действующее законодательство устанавливает, что нотариус не вправе осуществлять иную деятельность, за исключением нотариальной, научной и преподавательской. Такая нормативная ограниченность, исключающая возможность участия нотариуса в посреднических процедурах по разрешению споров, нередко приводит к передаче конфликтов в судебные органы, где потенциал мирного урегулирования существенно снижается. Это обусловлено не только ограниченной активностью судов в вопросах примирения сторон и недостаточной процессуальной проработанностью соответствующих механизмов, но и слаборазвитой системой внесудебных процедур разрешения споров в целом. В связи с этим становится очевидным, что эффективное развитие института медиации невозможно без внедрения действенных организационно-правовых инструментов, одним из которых может стать интеграция медиативных механизмов в нотариальную деятельность [12, 241 стр.].

Анализ деятельности казахстанских нотариусов в сфере примирительных процедур показывает, что на данный момент более 400 нотариусов являются профессиональными медиаторами (успешно обучились на курсах медиаторов и получили сертификат, внесены в реестр медиаторов РК). Примирительные процедуры охватывают широкий спектр правоотношений, что показывает высокую эффективность нотариусов в примирительной деятельности.

Медиация является видом примирительной процедуры, в этой связи логично, что нотариус может осуществлять деятельность в двух формах: проведение примирительной

11 О нотариате: закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 г. № 155-I V (с изм. и доп. по сост. на 17.07.2024 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008028 (дата обращения: 20.11.2024).

процедуры в рамках нотариального производства и осуществление нотариусом медиативной деятельности в качестве медиатора.

Для обеспечения правовой определенности и эффективной реализации потенциала медиации в нотариальной деятельности целесообразно внести следующие изменения и дополнения в национальное законодательство:

Внести дополнения в Закон РК «О нотариате» специальными положениями, предусматривающими: правовую возможность осуществления нотариусом медиативной деятельности помимо осуществления примирительных процедур в рамках нотариального производства; случаи, в которых проведение медиации целесообразно в рамках нотариальных производств (например, при удостоверении сделок, соглашений о разделе имущества, договоров о воспитании и содержании детей и пр.); гарантии соблюдения принципов медиации (добровольность, нейтральность, конфиденциальность) при ее проведении нотариусом.

Создать Центр медиации при Республиканской нотариальной палате, объединяющей нотариусов, получивших образование медиатора и осуществляющих примирительные процедуры.

Необходимо разработать Правила проведения медиации нотариусом, который должен включать: алгоритм всех этапов медиативной процедуры в нотариальной деятельности (подготовка, проведение, оформление соглашения); требования к форме и содержанию медиативного соглашения; порядок удостоверения медиативных соглашений нотариусом в случае достижения договоренности сторон.

Внесение изменений в Закон РК «О медиации», с включением положения о нотариусе как возможном субъекте медиативной деятельности при наличии соответствующей подготовки; о формах взаимодействия нотариусов с другими медиаторами и профессиональными сообществами. Разработка и утверждение квалификационных требований к нотариусам в части владения медиативными компетенциями, с закреплением их в национальных профстандартах и программах повышения квалификации.

Список использованной литературы:

1. Кумарбекқызы, Ж. Значение и перспективы развитие медиации в урегулировании конфликтов в Республики Казахстан / Ж. Кумарбекқызы, Р.А. Амерханов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024. – № 1 (31). – С. 52-60.
2. Карипова, А.И. Некоторые аспекты сравнительной характеристики медиации в США и Республике Казахстан. / А.И. Карипова, А.Н. Романова // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2021. – № 1 (19). – С. 50-59.
3. Зиманов, С.З. Казахский суд биев – уникальная судебная система / С.З. Зиманов. – Алматы, 2008. – 408 с.
4. Stulberg, J. The Middle Voice: Mediating Conflict Successfully / J. Stulberg, L. Love // Carolina Academic Press, 2013. – 224 p.
5. Friedman, J. Challenging Conflict: Mediation Through Understanding American Bar Association / J. Friedman, J. Himmelstein. – 2008. – 352 p.
6. Pel, M. Referral to Mediation: A Practical Guide for an Effective Mediation Proposal / M. Pel. – Sdu Uitgevers, 2008. – 400 p.
7. Strasser, F., Mediation: A Psychological Insight into Conflict Resolution / F. Strasser, P. Randolph. – London: Continuum International Publishing Group, 2004. – 196 p.
8. Дронзина, Т. Медиация / Т. Дронзина. – Республиканское государственное управление «Қоғамдық келісім», Исследовательский институт «Общественное мнение», Астана, 2015. – 320 с.
9. К. Эрве. Нотариат и медиация // Медиатор. Внесудебные процедуры альтернативное урегулирование споров – примирение сторон [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://mosmediator.narod.ru/index/0-646 (дата обращения: 12.10.2024).
10. Геворкян, Т.В. Медиация как один из альтернативных способов разрешения споров и ее

влияние на правовую культуру общества / Т.В. Геворкян // Вестник ВолГУ: Юриспруденция. – 2014. – Серия 5. – С. 155-158.

11. Каменков, В. Медиация в нотариальной деятельности / В. Каменков // Журнал «Юридический мир». – 2020. – No. 3 (4). – С. 241-252.

12. Кокова, Д.А. Перспективы укрепления роли нотариуса в процедуре медиации: сравнительно-правовой аспект / Д.А. Кокова, З.А. Зумакулова, И.Б. Карамурзова // Право и государство: теория и практика. – 2023. – № 4 (220). – С. 238-242.

References:

1. Kumarbekқyzy, Zh. Znachenie i perspektivy razvitie mediacii v uregulirovanii konfliktov v Respubliki Kazahstan / Zh. Kumarbekқyzy, R.A. Amerhanov // Құқық қорғау organdary akademijasynyң Zharshysy. – 2024. – № 1 (31). – S. 52-60.

2. Karipova, A.I. Nekotorye aspekty sravnitel'noj harakteristiki mediacii v SShA i Respublike Kazahstan. / A.I. Karipova, A.N. Romanova // Құқық қорғау organdary akademijasynyң Zharshysy. – 2021. – № 1 (19). – S. 50-59.

3. Zimanov, S.Z. Kazahskij sud biev – unikal'naja sudebnaja sistema / S.Z. Zimanov. – Almaty, 2008. – 408 s.

4. Stulberg, J. The Middle Voice: Mediating Conflict Successfully / J. Stulberg, L. Love // Carolina Academic Press, 2013. – 224 p.

5. Friedman, J. Challenging Conflict: Mediation Through Understanding American Bar Association / J. Friedman, J. Himmelstein. – 2008. – 352 p.

6. Machteld, P. Referral to Mediation: A Practical Guide for an Effective Mediation Proposal / P. Machteld. – Sdu Uitgevers, 2008. – 400 p.

7. Strasser, F., Mediation: A Psychological Insight into Conflict Resolution / F. Strasser, P. Randolph. – London: Continuum International Publishing Group, 2004. – 196 p.

8. Dronzina, T. Mediacija / T. Dronzina. – Respublikanskoe gosudarstvennoe upravlenie «Қoғamdyқ kelisim», Issledovatel'skij institut «Obshhestvennoe mnenie», Astana, 2015. – 320 s.

9. K. Jerve. Notariat i mediacija // Mediator. Vnesudebnye procedury al'ternativnoe uregulirovanie sporov – primirenie storon [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: http://mosmediator.narod.ru/index/0-646 (data obrashhenija: 12.10.2024).

10. Gevorkjan, T.V. Mediacija kak odin iz al'ternativnyh sposobov razreshenija sporov i ee vlijanie na pravovuju kul'turu obshhestva / T.V. Gevorkjan // Vestnik VolGU: Jurisprudencija. – 2014. – Serija 5. – S. 155-158.

11. Kamenkov, V. Mediacija v notarial'noj dejatel'nosti / V. Kamenkov // Zhurnal «Juridicheskij mir». – 2020. – – S. 241-252.

12. Kokova, D.A. Perspektivy ukreplenija roli notariusa v procedure mediacii: sravnitel'no-pravovoj aspekt / D.A. Kokova, Z.A. Zumakulova, I.B. Karamurzova // Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika. – 2023. – № 4 (220). – S. 238-242.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Мира Жаскайрат – «Астана» халықаралық университетінің Жоғары құқық мектебінің профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: mira_m15@mail.ru.

Жаскайрат Мира – профессор Высшей школы права Международного университета «Астана», кандидат юридических наук, e-mail: mira_m15@mail.ru.

Zhaskairat Mira – Professor at the Higher School of the Astana International University, Candidate of the Law, e-mail: mira_m15@mail.ru.

UDC 347.4
IRSTI 10.27.61

A.A. Mukasheva, I.K. Bolatbekova
School of Law and Public Administration of Narxoz University, Almaty, the Republic of Kazakhstan

CLASSIFICATION OF ANIMALS AS SOURCES OF INCREASED DANGER: GROUNDS AND CONSEQUENCES

Abstract. The present article is devoted to the theoretical and law enforcement aspects of recognizing animals as sources of increased danger. The article discusses the ambiguous interpretation of the concept of “source of increased danger” and the problems of classifying wild and domestic animals as sources of increased danger. The analysis of foreign and national legislation, as well as judicial practice of the Republic of Kazakhstan on the topic of scientific research is carried out. As a result, the problems and discrepancies of national legislation are highlighted and specific proposals are made to improve the norms of modern Kazakh law. The paper also focuses on the need to unify the legal approach and formalize the criteria for the legal assessment of an animal as a dangerous object. The expediency of introducing liability insurance for owners and systems of state control over the maintenance of such animals is substantiated. The article may be of interest to lawyers in the field of civil and other branches of law, animal rights activists and persons directly related to animals potentially falling under the concept of a source of increased danger.

Keywords: source of increased danger; wild animal; domestic animal; public safety; harm; object; action; responsibility.

А.А. Мукашева, И.К. Болатбекова
Нархоз университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебі,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ЖАНУАРЛАРДЫҢ ЖОҒАРЫ ҚАУІПТІЛІК КӨЗІ РЕТІНДЕ ЖІКТЕЛУІ: НЕГІЗДЕРІ МЕН САЛДАРЫ

Аннотация. Мақала жануарларды жоғары қауіптілік көзі ретінде танудың теориялық және құқық қолдану аспектілеріне арналған. Мақалада «жоғары қауіптілік көзі» ұғымын және жабайы әрі үй жануарларын жоғары қауіптілік көзі ретінде жіктеу мәселесін екіұшты түсіндіру қарастырылады. Ғылыми-зерттеу жұмысы тақырыбы бойынша шетелдік және ұлттық заңнамаларға, сондай-ақ Қазақстан Республикасының сот практикасына талдау жүргізілді. Нәтижесінде ұлттық заңнаманың мәселелері мен әртүрлі оқылымдары жарияланып, қазіргі қазақстандық құқық нормаларын жетілдіру жөнінде нақты ұсыныстар берілді. Сондай-ақ, жұмыста құқықтық тәсілді біріздендіру және жануарды қауіпті объект ретінде құқықтық бағалау критерийлерін ресімдеу қажеттілігіне авторлар назар аударады. Мұндай жануарларды ұстауға мемлекеттік бақылау жүйесі мен иелерінің жауаптылығын сақтандырудың қажеттілігі дәлелденген. Мақала азаматтық және басқа да құқық салаларындағы заңгерлерді, жануарларды қорғаушыларды және қауіптілігі жоғары көздер ұғымына жататын жануарларға тікелей қатысы бар адамдарды қызықтыруы мүмкін.

Түйінді сөздер: жоғары қауіптілік көзі; жабайы жануар; үй жануары; қоғамдық қауіпсіздік; зиян; объект; әрекет; жауаптылық.

А.А. Мукашева, И.К. Болатбекова
Школа права и государственного управления Университета Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан

КЛАССИФИКАЦИЯ ЖИВОТНЫХ КАК ИСТОЧНИКОВ ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТИ: ОСНОВАНИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация. Статья посвящена теоретическим и правоприменительным аспектам признания животных как источников повышенной опасности. В статье рассматриваются неоднозначное толкование понятия

«источника повышенной опасности» и проблемы классификации диких и домашних животных как источников повышенной опасности. Проведен анализ зарубежного и национального законодательств, а также судебной практики Республики Казахстан по теме научно-исследовательской работы. В результате освещены проблемы и разночтения национального законодательства и даны конкретные предложения по совершенствованию норм современного казахстанского права. Также в работе акцентируется внимание на необходимости унификации правового подхода и формализации критериев правовой оценки животного как опасного объекта. Обоснована целесообразность введения страхования ответственности владельцев и систем государственного контроля за содержанием таких животных. Статья может представлять интерес для юристов в сфере гражданского и других отраслей права, зоозащитников и лиц, непосредственно имеющих отношение к животным потенциально подпадающих под понятие источника повышенной опасности.

Ключевые слова: источник повышенной опасности; дикое животное; домашнее животное; общественная безопасность; вред; объект; действие; ответственность.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_89

Introduction. The legal category of “source of increased danger” plays a key role in the system of civil liability, acting as the foundation for the application of a no-fault liability regime. In the context of growing urbanization, technological progress and changing patterns of human interaction with the environment, the importance of effective risk management associated with potentially dangerous objects, including animals, is growing.

The problem becomes particularly relevant in the context of the ambiguity of the legal status of animals as sources of increased danger. Despite Kazakhstan's general civil regulation in this area (Article 931 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan), there is no regulatory definition of the category “animal as a source of increased danger”, as well as an exhaustive list of objects falling under this definition.

The article examines the theoretical and applied aspects of the legal regulation of animals as sources of increased danger in Kazakh legislation, analyzes doctrinal approaches and judicial practice, and suggests possible ways to improve legislation based on foreign experience.

Materials and methods. The research uses:

- Norms of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan;
- Regulatory rulings of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan;
- comparative legal analysis of the legislation of foreign countries (Germany, USA, Japan, etc.);
- positions of Kazakhstani and Soviet scientists (O.S. Ioffe, M.M. Agarkov, B.S. Antimonov, A.M. Erdelevsky, etc.);
- judicial practice (including the case considered by the Oktyabrsky District Court No. 3 the city of Karaganda);
- Administrative sources, including the order of the Minister of Ecology dated 03/24/2022 on the list of animals requiring special responsibility.

The following methods were used to present the general picture: comparative-legal, dogmatic, historical-legal, doctrinal.

Results, discussion. The concept of a source of increased danger occupies an important place in the system of civil law. It is used in cases where a certain activity or object is inherently capable of causing harm to third parties, even if all precautions are taken. This design is the basis of the institution of innocent responsibility and is aimed at protecting people affected by dangerous objects. One of the categories causing controversy among scientists and practitioners is animals, especially wild and some breeds of domestic animals.

In the modern legislation of the Republic of Kazakhstan, there is no clear and fixed wording referring animals to sources of increased danger. This creates difficulties in resolving disputes related to damage to the health or property of third parties by animals. Article 931 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan provides for the liability of owners for damage caused by a source of increased danger, but it does not contain a list of such sources. This leads to a situation where courts are forced to rely on

judicial precedents and expert assessments to establish the legal status of an animal[1].

The positions of scientists on this issue vary. Proponents of the “activity approach” (Ioffe, Agarkov, Antimonov) believe that it is not the object itself that creates danger, but the activity of using it. From their point of view, an animal can be considered a source of increased danger only when it is used in specific activities: protecting the territory, accompanying, participating in performances, etc [1]; [2]. The opposite “object approach” (Krasavchikov, Rozhkova, Abramov) asserts that individual material objects, including animals, are inherently dangerous, regardless of whether they are actively influenced by humans. For example, wild animals, predators, and large dogs can pose a threat even when at rest [3]; [4].

Judicial practice in Kazakhstan is increasingly inclined towards a mixed (hybrid) approach, which takes into account both the properties of the animal (aggressiveness, strength, unpredictability) and the actions of the owner (precautions taken, conditions of detention, degree of control). For example, in a case reviewed by the Oktyabrsky district court in Karaganda, the owner of a shepherd dog was found responsible for the harm caused by the dog, regardless of fault, since the court classified the animal as a source of increased danger [5].

Of particular concern are the dog breeds included in the list approved by the Order of the Minister of Ecology of the Republic of Kazakhstan dated March 24, 2022. This list includes fighting, protective and large breeds, as well as wolf and dog hybrids. There was also a ban on keeping dangerous species of animals in residential premises – snakes, spiders, primates, predatory mammals. However, none of these lists explicitly states that animals are recognized as sources of increased danger in the legal sense[2]. This regulatory omission makes it difficult to apply Article 931 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan in specific disputes.

The biological and behavioral characteristics of animals play a key role in qualification. Threats can come from physical strength, claws, fangs, poisons, movement speed, as well as aggressive behavior caused by instincts or training. Pets are usually more controllable, but there are also individuals among them who, due to their genetic characteristics and improper upbringing, become dangerous. Some fighting dog breeds are capable of causing fatal injuries to humans. Such cases require special responsibility from the owners [6].

Wild animals, on the other hand, by their very nature act on the basis of instincts and are extremely difficult to control. Even experienced trainers cannot guarantee absolute safety. Thus, they can be classified as sources of increased danger with a high degree of justification. For example, a lion, tiger, or bear, even one raised in captivity, has innate hunting instincts and can suddenly attack. Such a threat makes it necessary to legally consolidate their status.

International experience shows that many countries impose strict liability regimes for owners of potentially dangerous animals. In Germany, for example, the principle of objective (strict) responsibility applies. In the UK, legislation is based on the Animals Act 1971, which provides for special measures for domestic and wild animals. Similar approaches are reflected in the US doctrine: according to the Restatement (Third) of Torts: Liability for Physical and Emotional Harm, owners of wild animals are strictly responsible for the harm caused by these animals, regardless of the presence of guilt [7]. It is emphasized that even with all precautions taken, the risk associated with wild animals remains elevated. In Japan, South Africa, and Australia, legislation requires the owner to exercise increased caution and ensure harm prevention measures.

The Report of the Irish Law Reform Commission Civil Liability for Animals (1982) concludes that it is necessary to legislate a

[1] О некоторых вопросах применения судами Республики законодательства по возмещению вреда, причиненного здоровью: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 9 июля 1999 г. № 9 [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P99000009S_ (Access date: 22.04.2025); О применении законодательства о компенсации морального вреда в судебном порядке: нормативное постановление Верховного суда Казахстана от 27 нояб. 2015 г. № 7 [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000007S (Access date: 22.04.2025).

[2] Об утверждении перечня домашних животных, требующих особой ответственности владельца, и перечня животных, запрещенных к содержанию в жилых помещениях: приказ Министра экологии, геологии и природных ресурсов Казахстана от 24 марта 2022 г. № 85 [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027220 (Access date: 23.04.2025).

special liability regime for animals with a high level of potential danger[3]. The document emphasizes the importance of unifying judicial practice and ensuring the protection of victims' rights in cases where the harm-doer is an animal whose behavior is difficult to predict.

Against the background of international experience, there is a legal vacuum in Kazakhstan. Although the judicial authorities have already recognized animals as sources of increased danger, there are no norms in the legislation that clearly establish this status. This leads to discrepancies in judicial practice and does not guarantee uniformity in decision-making.

It should also be noted that the lack of a precise definition of the term “source of increased danger” in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan leads to legal uncertainty, especially in disputes where harm has been caused to animals. Regulatory rulings of the Supreme Court, in particular Resolution No. 7 of November 27, 2015, allow any objects and actions that create a high risk if they cannot be fully controlled to be classified as sources of increased danger. Thus, animals, especially wild, hybrid, or fighting dog breeds, potentially fall into this category.

The legal doctrine supports the inclusion of animals in the category of sources of increased danger. The works of B.S. Antimonov, A.M. Erdelevsky, O.A. Krasavchikov emphasize that any activity or object that, by its nature, can cause significant harm if control is lost should fall under a special liability regime.

The legal recognition of animals as sources of increased danger has significant consequences. First, it establishes a no-fault liability regime: the owner is liable for damages regardless of whether precautions have been taken. Secondly, it obliges the owners of such animals to stricter conditions of detention, including fencing, the use of muzzles, and civil liability insurance. Thirdly, it simplifies the process of proving in court for the victims, reducing the burden on the injured party.

From the point of view of legal regulation, it is necessary to develop a regulatory document establishing criteria for classifying animals as high-risk. The following basic characteristics can be used:

- biological characteristics (weight, size, strength);
- behavioral features (aggression, unpredictability);
- species (wild/domestic);
- tendency to injury;
- difficulty of control and maintenance.

Ideally, a mandatory list of dangerous animals and a list of potentially dangerous animals kept on the basis of permits should be fixed. Such rules will increase legal certainty, reduce the number of legal disputes, and prevent harm in advance [8].

To conclude, it should be considered that the legal classification of animals as sources of increased danger is not the only issue of legal classification; it is also a crucial tool for maintaining a balance between the rights of animal owners and public safety. The legislation of the Republic of Kazakhstan should adapt to changing conditions, including an increase in the number of animals kept in private homes and apartments, and develop a clearer and more transparent legal policy in this area.

Conclusion. Based on the above, the following conclusions and suggestions can be made:

1. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan should include a provision relating to wild animals, large domestic farm animals such as breeding bulls, fighting and guard dogs, etc., to the category of increased danger. It seems that the legalization of some animals as dangerous will simplify the compensation of damages and increase the level of knowledge and responsibility of owners. This should reduce the harm they cause to the lives, health and property of residents.

2. The order of the Minister of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan dated March 24, 2022 on approval of the list of pets requiring special responsibility of the animal owner and the list of animals prohibited from keeping in residential premises does not indicate that these animals pose a threat.

[3] The Law Reform Commission // Report on Civil Liability for Animals. – Ireland, 1982 [Electronic resource] – Access mode: https://www.lawreform.ie/_fileupload/Reports/rCivilLiabilityForAnimals.htm (Access date: 26.04.2025).

3. Incorporate animals as sources of increased danger in order to establish the concept of faunal law.

Kazakhstan's legislative framework requires a balanced legal approach that considers both animal welfare and public safety. Legislative change will be necessary for this, but so will greater public knowledge and instruction on the proper care and ownership of animals. The ethical treatment of animals and their rights must not be compromised in the name of public safety. It will be essential to take these factors into account when Kazakhstan develops its legal system in order to establish a more just and efficient regulatory environment.

The article was prepared as part of the implementation of the grant project "Problems of Regulating the Legal Status of Animals: National and International Experience", funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (AP19679495).

List of used literature:

1. Иоффе, О.С. Советское гражданское право: курс лекций: Отдельные виды обязательств: учебное пособие / отв. ред.: Юрченко А.К. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – 478 с.
2. Агарков, М.М. Гражданское право: учебник. Т. 1; под ред.: Агарков М.М., Генкин Д.М. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1944. – 339 с.
3. Красавчиков, О.А. Возмещение вреда здоровью при повышенной опасности: монография. – Москва, 1966. – 34 с.
4. Рожкова, М.А. Об источнике повышенной опасности. Статья / М.А. Рожкова. – [Б.и.], 2002. – 11 с.
5. Д. Аубакиров. Ответственный за питомца [Electronic resource] – Access mode: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31378537 (Access date: 15.04.2025).
6. Kodilinye, G. Strict Liability for Harm by Dogs: A Comparative Survey / G. Kodilinye // Anglo-American Law Review. – 1987. – № 16 (2). – Pp. 174-190.
7. K. Tobia. Restatement (Third) of Torts, §22, ALI, 2010 [Electronic resource] – Access mode: https://opencasebook.org/casebooks/4643-tobia-torts-2022/resources/9.1.2-restatement-3d-liability-for-physical-and-emotional-harm-22-wild-animals/ (Access date: 26.04.2025).
8. Richards, K.M. Court of Appeals Takes the Bull by Its Horns: Liability for Roaming Cattle and Other Domestic Animals / K.M. Richards // N.Y. Real Property Law Journal. – 2014. – № 42 (1). – Pp. 13-16.

References:

1. Ioffe, O.S. Sovetskoe grazhdanskoe pravo: kurs lekcij: Otdel'nye vidy objazatel'stv: uchebnoe posobie / otv. red.: Jurchenko A.K. – L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1961. – 478 s.
2. Agarkov, M.M. Grazhdanskoe pravo: uchebnik. T. 1; pod red.: Agarkov M.M., Genkin D.M. – M.: Jurid. izd-vo NKJu SSSR, 1944. – 339 s.
3. Krasavchikov, O.A. Vozmeshhenie vreda zdorov'ju pri povyshennoj opasnosti: monografija. – Moskva, 1966. – 34 s.
4. Rozhkova, M.A. Ob istochnike povyshennoj opasnosti. Stat'ja / M.A. Rozhkova. – [B.i.], 2002. – 11 s.
5. D. Aubakirov. Otvetstvennyj za pitomca [Electronic resource] – Access mode: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31378537 (Access date: 15.04.2025).
6. Kodilinye, G. Strict Liability for Harm by Dogs: A Comparative Survey / G. Kodilinye // Anglo-American Law Review. – 1987. – № 16 (2). – Pp. 174-190.
7. K. Tobia. Restatement (Third) of Torts, §22, ALI, 2010 [Electronic resource] – Access mode: https://opencasebook.org/casebooks/4643-tobia-torts-2022/resources/9.1.2-restatement-3d-liability-for-physical-and-emotional-harm-22-wild-animals/ (Access date: 26.04.2025).
8. Richards, K.M. Court of Appeals Takes the Bull by Its Horns: Liability for Roaming Cattle and

Other Domestic Animals / K.M. Richards // N.Y. Real Property Law Journal. – 2014. – № 42 (1). – Pp. 13-16.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Анор Абайханкызы Мукашева – Нархоз университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің профессоры, заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, e-mail: anor.mukasheva@narxoz.kz.

Мукашева Анор Абайханкызы – профессор Школы права и государственного управления Университета Нархоз, доктор юридических наук, ассоциированный профессор, e-mail: anor.mukasheva@narxoz.kz.

Mukasheva Anor Abaikhankyzy – Professor of the School of Law and Public Administration at Narxoz University, Doctor of Law, Associate Professor, e-mail: anor.mukasheva@narxoz.kz.

Инкар Куаткызы Болатбекова – Нархоз университетінің жетекші ғылыми қызметкері, e-mail: inkar.x.bolatbekova@gmail.com.

Болатбекова Инкар Куаткызы – ведущий научный сотрудник Университета Нархоз, e-mail: inkar.x.bolatbekova@gmail.com.

Bolatbekova Inkar Kuatkyzy – Leading Researcher at Narxoz University, e-mail: inkar.x.bolatbekova @gmail.com.

УДК 343.85; 349.41.086
МРНТИ 10.81.71; 10.55.65

М.Е. Аширбеков, Р.А. Жаксылыков
Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВОЛЬНЫХ ЗАХВАТОВ ЗЕМЛИ И ЕЕ НЕЗАКОННОЙ ПРОДАЖИ В КАЗАХСТАНЕ И СТРАНАХ СНГ

Аннотация. В статье рассматриваются криминологические аспекты самовольного захвата земли и ее незаконной продажи в Республике Казахстан и отдельных страна Содружества Независимых Государств. Проанализированы социальные, экономические и правовые причины этих преступлений, их характерные черты, а также возможные последствия для общества. Выработаны предложения по профилактике данных преступлений и совершенствованию уголовного законодательства в Казахстане.

Рассмотрены меры правоприменительной практики, направленные на предупреждение и пресечение этих деяний. Уделено внимание законодательным различиям и сходствам между отдельными странами Содружества Независимых Государств и Казахстаном в части уголовной и административной ответственности.

Наряду с этим, рассмотрены вопросы продовольственной безопасности в мире, возникающие на фоне нерационального использования и самовольных захватов земли.

Ключевые слова: земля; самовольный захват; незаконная продажа; правонарушение; государство; строительство; коррупция; документ.

М.Е. Әшірбеков, Р.Ә. Жақсылықов
Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАНДА ЖӘНЕ ТМД ЕЛДЕРІНДЕ ЖЕРДІ ӨЗ БЕТІНШЕ БАСЫП АЛУДЫҢ ЖӘНЕ ОНЫ ЗАҢСЫЗ САТУДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасында және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше жекелеген елдерде жерді өз бетінше басып алу және оны заңсыз сату қылмыстарының криминологиялық аспектілері қарастырылады. Аталған қылмыстардың әлеуметтік, экономикалық және құқықтық себептері, олардың өзіндік ерекшеліктері мен қоғам үшін туындауы мүмкін салдары талданған. Бұл қылмыстардың алдын алу және Қазақстандағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленген.

Аталған әрекеттердің алдын алу мен жолын кесуге бағытталған құқық қолдану практикасы шаралары қарастырылған. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері мен Қазақстан арасындағы қылмыстық және әкімшілік жауапкершілікке қатысты заңнамалық ұқсастықтар мен айырмашылықтарға да назар аударылған.

Сонымен қатар, жерді тиімсіз пайдалану мен өз бетімен иемдену жағдайында туындайтын әлемдегі азық-түлік қауіпсіздігі мәселелері де қарастырылған.

Түйінді сөздер: жер; рұқсатсыз тәркілеу; заңсыз сату; құқық бұзушылық; мемлекет; құрылыс; сыбайлас жемқорлық; құжат.

M.Y. Ashirbekov, R.A. Zhaxylykov
The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, the Republic of Kazakhstan

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF UNAUTHORIZED LAND SEIZURES AND ILLEGAL SALE IN KAZAKHSTAN AND CIS COUNTRIES

Abstract. The article examines the criminological aspects of the unauthorized seizure of land and its illegal sale in the Republic of Kazakhstan and the countries of the Commonwealth of Independent States. The social, economic and legal causes of these crimes, their characteristic features, as well as possible consequences for society are analyzed. Proposals have been developed for the prevention of these crimes and the improvement of criminal legislation in Kazakhstan. The measures of law enforcement practice aimed at preventing and suppressing these acts are considered. Special attention is paid to the legislative differences and similarities between the Commonwealth of Independent States countries and Kazakhstan in terms of criminal and administrative liability. Along with this, the issues of food security in the world that arise against the background of irrational use and unauthorized land grabs are considered.

Keywords: land; unauthorized seizure; illegal sale; offense; state; construction; corruption; document.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_95

Введение. Наступившие в Республике Казахстан (далее – РК) в 1991 году экономические и политические катаклизмы необратимо повлекли за собой перезагрузку всех отраслей жизнедеятельности казахстанского общества.

Преобразования в сфере земельных правоотношений привели к замене исключительного государственного владения землей разнообразными формами земельной собственности.

Земля и ее недра стали объектами бурно развивающихся рыночных отношений, по сути, став дорогим и весьма востребованным товаром. На этом фоне все чаще стали фиксироваться различного рода махинации и спекуляции с землей. Назрела необходимость надлежащей защиты со стороны государства имущественных прав добросовестных землепользователей, в т.ч. посредством усиления норм уголовного права.

При этом наиболее распространенным, но в то же время скрытым и внешне особо не проявляющимся правонарушением явился самовольный захват земель. Общественная опасность данного вида правонарушений заключается в нарушении интересов государства, а также других участников земельных отношений.

На территории стран Содружества Независимых Государств (далее – СНГ) в последние годы также наблюдается рост преступлений, связанных с самовольным захватом земельных участков и их незаконной продажей. Данное явление связано с рядом социально-экономических и правовых факторов, включая недостаточное регулирование земельных отношений, слабость правоприменительных механизмов и высокий уровень коррупции в сфере распределения земельных ресурсов. В связи с этим, актуальность изучения природы данных преступлений возрастает, особенно в условиях реформирования законодательства [1].

Первый Президент РК Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана от 5 октября 2018 года «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» отметил наличие бюрократических процедур в сфере земельных отношений и строительства[1].

Действующий Президент К.К. Токаев в своих выступлениях также акцентировал

[1] О мерах по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 5 октября 2018 года «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» // Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-merah-po-realizacii-poslaniya-glavy-gosudarstva-narodu-kazahstana-ot-5-oktyabrya-2018-goda-rost-blagososto yaniya-kazahstancev-povyshenie-d (дата обращения: 26.02.2025).

внимание уполномоченных государственных органов на необходимость решения земельного вопроса при реализации стратегически важных задач, стоящих перед государством[2].

Самовольный захват земли в Казахстане представляет собой действия, при которых лицо без надлежащих правоустанавливающих документов занимает земельный участок, находящийся в государственной или частной собственности. Это может включать самовольное строительство, сельскохозяйственное использование или иные формы эксплуатации земли, противоречащие действующему законодательству.

Незаконная продажа земли, как правило, является продолжением или сопутствующим действием самовольного захвата и представляет собой попытку незаконного отчуждения захваченного земельного участка, в т.ч. через поддельные документы и фиктивные сделки.

Эти действия охватываются несколькими статьями Уголовного кодекса РК (далее – УК РК). В частности, статья 201 УК РК регулирует преступления, связанные с незаконной приватизацией и продажей земли, а статья 389 УК РК предусматривает ответственность за самовольное занятие земельного участка в виде самоуправства.

При этом самостоятельного состава уголовного правонарушения за самовольный захват земельного участка в УК РК не имеется.

В Казахстане, например, данный вид преступлений зачастую связан с деятельностью строительных компаний, которые без должных разрешений занимают земли под застройку.

Так, к примеру, одного из карагандинских застройщиков подозревают в самовольном захвате земли, передает корреспондент Kazpravda.kz со ссылкой на пресс-службу акимата города.

«В рамках проверки выявлен факт самовольного захвата государственного земельного участка, по предварительным данным строительной компанией ТОО «Satti Lux Stroy», – рассказали в акимате.

Сообщается, что земельный участок, где застройщик без разрешительных документов приступил к строительству многоквартирного жилого комплекса «Барыс», расположен в районе автостанции Юго-Восток. По данным акимата, в этом районе предусмотрено благоустройство с озеленением.

«Застройщик обращался за разрешением, но т.к. планом детальной планировки там предусмотрено озеленение, ему было отказано. Несмотря на это, компания начала строительство», – пояснили в пресс-службе.

На основании заявления акимата 25 июля 2024 года в отношении указанного застройщика Юго-Восточным ОП УП Караганды начато досудебное расследование по статье 389 УК РК «Самоуправство»[3].

Согласно сведениям отчета формы № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» Раздел 1. Сведения о зарегистрированных уголовных правонарушениях за период с 2019 по 2024 гг. в Едином реестре уголовных правонарушений зарегистрировано 12 фактов по статье 201 УК РК (Нарушение вещных прав на землю):

- в 2019 году – 5, из них направлено в суд – 0, прекращено за отсутствием состава и события преступления – 5;
- в 2020 году – 1, из них направлено в суд – 0, прекращено за отсутствием состава и события преступления – 1;
- в 2021 году – 5, из них направлено в суд – 2, осуждено лиц – 2, прекращено за отсутствием состава и события преступления – 1;
- в 2022 году – 0;
- в 2023 году – 0;

[2] Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана: Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сент. 2019 г. // Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (дата обращения: 03.03.2025); Окончательно решить земельный вопрос и внести поправки в Земельный кодекс поручил Токаев [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://kaztag.kz/ru/news/okonchatelno-reshit-zemelnyy-vopros-i-vnesti-popravki-v-zemelnyy-kodeks-poruchil-tokaev (дата обращения: 03.03.2025); Казахстан в новой реальности: время действий: послание Главы государства народу Казахстана от 01 сент. 2020 г. // Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения: 23.02.2025).

[3] В самовольном захвате земли подозревают застройщика [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://kazpravda.kz/n/v-samovolnom-zahvate-zemli-podozrevayut-zastroyshchika-v-karagande/ (дата обращения: 12.02.2025).

- в 2024 году – 1.

Как видно из представленных данных по статье 201 УК РК из 12 уголовных дел лишь 2 уголовных дела в отношении 2-х лиц дошло до суда.

Остальные же уголовные дела были прекращены по различным основаниям, в т.ч. ввиду несовершенства законодательства, направленного на противодействие самовольным захватам земли.

По статье 389 УК РК (Самоуправство):

- в 2019 году – 1 866, из них направлено в суд – 169;
- в 2020 году – 1 420, из них направлено в суд – 180;
- в 2021 году – 1 397, из них направлено в суд – 105;
- в 2022 году – 1 118, из них направлено в суд – 82;
- в 2023 году – 1165, из них направлено в суд – 67;
- в 2024 году – 1 050, из них направлено в суд – 89.

Таким образом, по статье 389 УК РК из 8 016 уголовных дел лишь 692 уголовных дела направлено в суд.

В то же время необходимо отметить, что вследствие отсутствия в функционале уголовно-правовой статистики соответствующих разделов, сведений, касательно самоуправства, совершенного в отношении земельных участков в вышеуказанном отчете не имеется.

В этой связи, в целях усиления уголовно-правового противодействия самовольным захватам земли предлагается внесение следующих поправок в УК РК:

- об исключении из статьи 201 УК РК «Нарушение вещных прав на землю» действий в виде – незаконного захвата чужого земельного участка и введение самостоятельного состава уголовного правонарушения – «Самовольный захват земельного участка» в следующей редакции:

«Статья 201-1. Самовольный захват земельного участка».

Самовольный захват земельного участка, причинивший существенный вред государству либо правам и охраняемым законом интересам физических и юридических лиц -, наказывается…».

В связи с указанной новеллой, также предлагается внесение соответствующих поправок в пункте 2) статьи 3 УК РК (Разъяснение некоторых понятий, содержащихся в УК РК) дополнив его статьей 201-1 УК РК с указанием ущерба на сумму, в двести раз превышающую месячный расчетный показатель;

- о дополнении главы 14 УК РК «Транспортные уголовные правонарушения» новой нормой, предусматривающей ответственность за незаконное изменение целевого назначения отдельных категорий земель, а равно незаконное выделение земельных участков на их территории и изложить ее в следующей редакции:

«Статья 351-1. Незаконное изменение целевого назначения земель, в пределах санитарно-защитных зон, приаэродромных территорий, земель железнодорожного и автомобильного транспорта, а также в зонах магистральных газо- и нефтепроводов».

Незаконное изменение целевого назначения земель, а равно незаконное выделение земельных участков в пределах санитарных и защитных зон, приаэродромных территорий, земель железнодорожного и автомобильного транспорта, а также в зонах магистральных газо- и нефтепроводов, – наказывается …».

В связи с бланкетным характером уголовно-правовых норм по противодействию самовольным захватам земли и ее незаконной продажи, а также в целях исключения возможных предпосылок для возникновения коррупциогенных факторов, предлагается исключить пункт 3 статьи 244 ГК РК (Самовольная постройка).

Действующая редакция пункта 3 статьи 244 ГК РК создает предпосылки для возникновения коррупциогенных факторов в сфере распоряжения земельными участками и узаконивания самовольных построек. Возможность признания права собственности на самовольную постройку при последующем предоставлении участка тому же лицу открывает возможности для злоупотребления должностными полномочиями, обхода установленного порядка землепользования

и подрыва принципа равенства участников гражданских правоотношений.

Предлагаемое исключение указанной нормы из законодательства носит профилактический характер, поскольку устранит правовую возможность легализации незаконного строительства посредством судебных решений, что соответствует целям обеспечения законности, прозрачности и недопустимости коррупционных практик в сфере земельных и имущественных отношений.

Тесная межотраслевая взаимосвязь уголовно-правовых и административно-правовых инструментов реагирования на совершенные правонарушения обуславливает необходимость внесения поправок в административное законодательство, а именно в наименование и диспозицию статьи 136 КоАП РК «Нарушение права государственной собственности на землю» и изложить их следующим образом:

«Статья 136. Нарушение права собственности на землю».

Незаконное занятие или обмен земельных участков либо совершение других сделок, в прямой или косвенной форме нарушающих право собственности на землю, а также несвоевременный возврат занимаемых земель - …».

В настоящее время охрана права собственности на землю осуществляется с акцентом на государственную собственность, что требует приведения правового регулирования в соответствие с принципом равной защиты всех форм собственности.

Так, согласно части 1 статьи 6 Конституции в РК признаются и равным образом защищаются как государственная, так и частная собственность. В целях реализации этого конституционного принципа, обеспечения равенства всех форм собственности перед законом, а также укрепления гарантий прав собственников земли, предлагается скорректировать наименование и содержание статьи 136 КоАП РК.

Внесение изменений позволит: обеспечить единые гарантии защиты имущественных прав независимо от формы собственности; устранить правовой дисбаланс между государственной и частной собственностью на землю; повысить эффективность административно-правового механизма охраны земельных прав.

Тем самым предлагаемые поправки направлены на приведение КоАП РК в соответствие с Конституцией и принципами правового государства.

С позиции криминологической профилактики самовольного захвата земли и ее незаконной продажи обосновывается внесение дополнений в Закон от 30 июня 2014 года «Об амнистии граждан Республики Казахстан, оралманов и лиц, имеющих вид на жительство в Республике Казахстан, в связи с легализацией ими имущества», а именно в пункт 3 статьи 3 Закона (Имущество, неподлежащее легализации) подпунктом 6) в следующей редакции:

«6) земельные участки, здания (строения, сооружения), расположенные на территории столицы, городов республиканского значения и областных центров в пределах их пригородных зон».

Анализ правоприменительной практики показывает, что одна из предпосылок самовольного захвата земель в пригородных зонах столицы, городов республиканского значения и областных центров заключалась в последующей возможности легализовать такое имущество в рамках амнистии.

Действующая редакция указанного Закона 2014 года не содержит ограничений в отношении земельных участков и объектов, возведенных в этих особо значимых для градостроительного развития зонах.

Введение предлагаемой нормы, дополняющей перечень имущества, не подлежащего легализации, позволит:

– исключить возможность обратного узаконивания самовольно занятых земель и незаконных построек в пригородных территориях;

– создать дополнительные правовые гарантии для защиты земельного фонда и рационального использования городской и пригородной территории;

– повысить эффективность профилактики правонарушений в сфере землепользования

в наиболее уязвимых зонах.

Таким образом, поправка будет иметь профилактическую роль и способствовать укреплению правопорядка, обеспечению справедливости и прозрачности имущественных отношений в стратегически важных для государства и регионов территориях.

Материалы и методы. В ходе исследования использовались методы сравнительно-правового анализа, логический, статистический, а также исторический методы научного исследования.

Предметом изучения стали нормативные правовые акты, научная и методическая литература, в т.ч. диссертационные исследования на соответствующую тематику.

Отдельные уголовно-правовые, теоретические и практические аспекты правонарушений в сфере земельных отношений рассматривали и разрабатывали такие отечественные ученые, как: Е.Б. Бекмаханов, С.Д. Бекишева, Е.А. Еренов, С.З. Зиманов, С.И. Ильясов, А.А. Кауфман, Н.Э. Масанов, Ж.Т. Сейфуллин, Г.Ж. Сейтхамзина, А.А.Токбергенова, С.Е. Толыбеков, В.Ф. Шахматов, С.Л. Фукс, С.В. Юшков и зарубежные ученые: А.А. Рябовым, А.И. Рарог, И.К.Тупико, И.М. Тяжковой, Н.А. Сыродоевым, А.Я. Сухаревым, Г.Г. и др.

Диссертационные исследования по рассматриваемой проблематике проведены Б.С. Оспановым «Земельная реформа Республики Казахстан: Методология, методы, практика, А.Т. Мустафиевой «Развитие земельных отношений в сельском хозяйстве: на материалах Западно-Казахстанской области Республики Казахстан», Ю.В. Поповой «Уголовно-правовая охрана земли», А.Т. Беристеновым «Совершенствование земельно-оценочных работ для управления земельными ресурсами», Н.А. Манакиным «Уголовно-правовая охрана земельных отношений в Российской Федерации».

Результаты, обсуждение. Основные причины, приводящие к самовольному захвату земли, включают в себя высокий спрос на землю, недостаточную доступность легальных земельных участков, а также коррупцию в органах, занимающихся распределением земель. На территории отдельных стран СНГ самовольный захват земельных участков является одним из наиболее распространенных видов преступлений в сфере земельных отношений. В данных странах этот вид преступлений имеет различную специфику, которая определяется законодательными и социально-экономическими особенностями каждого государства.

Так, в России и Беларуси и других странах СНГ отмечаются случаи массового захвата земель с целью их последующей незаконной продажи или использования в коммерческих целях.

К примеру, показательным является прецедент, произошедший в Краснодарском крае после громкого уголовного дела (массовое убийство в станице Кущевской) суд удовлетворил иски местных жителей о возвращении 5 000 га земли и аннулировал аренду еще 13 000 га, незаконно захваченной одним из ОПГ[4].

В данном случае злоумышленников удалось привлечь к уголовной ответственности и добиться восстановления справедливости.

Следует отметить, что правовые основы регулирования земельных отношений в странах СНГ и Казахстане схожи, однако различаются степенью уголовной и административной ответственности. В Казахстане УК включает статьи, направленные на пресечение самовольного захвата земли и ее незаконной продажи (ст. ст. 201 и 389 УК РК)[5], при этом аналогичные нормы действуют в других странах СНГ. Тем не менее, различия касаются тяжести наказаний и правовых процедур, связанных с восстановлением прав законных владельцев земельных участков.

К примеру, в Российской Федерации (да-

[4] Массовое убийство в станице Кущевской // Википедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Массовое_убийство_в_станице_Кущевской?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 20.06.2025).

[5] Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 01.03.2025).

лее – РФ) за уголовные правонарушения в сфере земельных правоотношений ответственность предусмотрена двумя статьями УК РФ:

статья 170 УК РФ «Регистрация незаконных сделок с недвижимым имуществом»;

2) статья 170.2. УК РФ «Внесение заведомо ложных сведений в межевой план, технический план, акт обследования, проект межевания земельного участка или земельных участков либо карту-план территории»[6].

За самовольный захват земли уголовная ответственность в УК РФ также, как и в Беларуси, Армении, Азербайджане, Туркменистане и Казахстане в виде отдельного состава преступления не предусмотрена.

К примеру, в Беларуси самовольный захват земель – является административным правонарушением (ст. 16.36 КоАП Республики Беларусь).

В соответствии с диспозицией указанной статьи КоАП РБ:

1. Самовольное занятие земельного участка – влечет наложение штрафа в размере от десяти до тридцати базовых величин, на индивидуального предпринимателя – от двадцати до ста базовых величин, а на юридическое лицо – от пятидесяти до трехсот базовых величин.

2. То же деяние, совершенное повторно в течение одного года после наложения административного взыскания за такое же нарушение, – влечет наложение штрафа в размере от двадцати до тридцати базовых величин, на индивидуального предпринимателя – от пятидесяти до ста двадцати базовых величин, а на юридическое лицо – от ста до четырехсот базовых величин[7].

Уголовная ответственность в Беларуси за подобные деяния возможна только в привязке к другим преступлениям (мошенничество, злоупотребление властью, причинение ущерба).

В настоящее время, отдельные уголовные статьи за самовольный захват земли присутствуют только в Узбекистане, Кыргызстане и Таджикистане.

Так, статьей 2291 УК Республики Узбекистан предусмотрена уголовная ответственность за самовольный захват земельных участков.

Самовольный захват земельных участков, в т.ч. использование земельных участков без наличия законных прав на них, совершенный после применения административного взыскания за такие же действия, –

наказывается штрафом от трехсот до четырехсот базовых расчетных величин или исправительными работами до трех лет либо ограничением свободы до пяти лет или лишением свободы до пяти лет.

Самовольный захват орошаемых земельных участков с осуществлением на них строительных работ –

наказывается штрафом от четырехсот пятидесяти до шестисот базовых расчетных величин или лишением свободы от пяти до семи лет.

К лицу, впервые совершившему преступление, наказание в виде ограничения свободы и лишения свободы не применяется, если оно в тридцатидневный срок со дня обнаружения преступления обеспечило возврат самовольно захваченного земельного участка и устранило последствия самовольного захвата[8].

Незаконная продажа земельных участков, самовольно захваченных преступными группами, является широко распространенным явлением в странах СНГ. Такие сделки часто сопровождаются подделкой документов и мошенническими схемами. В Казахстане это явление обострилось на фоне экономической нестабильности и высокой конкуренции в сфере недвижимости.

В странах СНГ незаконная продажа земли осуществляется как на уровне мелких мо-

---

[6] Уголовный кодекс Российской Федерации: от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://rulaws.ru/uk/?yclid=1635275992012192728 (дата обращения: 07.06.2025).

[7] Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях: от 6 янв. 2021 г. № 91-З [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=HK2100091 (дата обращения: 10.06.2025).

[8] Уголовный кодекс Республики Узбекистан: от 01 апр. 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://lex.uz/docs/111457#228529 (дата обращения: 21.06.2025).

шенничеств, так и в рамках организованных \ преступных групп. В Казахстане эта проблема актуализируется из-за дефицита доступных земельных участков вблизи крупных городов, что приводит к росту числа преступлений в данной сфере.

Заключение. Эффективное предупреждение преступлений, связанных с захватом земель и их незаконной продажей требует комплекса мер. Важнейшими направлениями профилактики являются улучшение кадастрового учета, ужесточение наказаний за земельные правонарушения, борьба с коррупцией в органах управления и повышение правовой грамотности населения.

Для стран СНГ и Казахстана в частности, полезным представляется опыт западных стран, где успешно реализуются механизмы предотвращения захвата земель посредством публичного кадастрового учета и прозрачности земельных сделок. В этих странах введены автоматизированные системы, позволяющие отслеживать все операции с землей и не допускать мошенничество.

Самовольный захват земель и их незаконная продажа в странах СНГ и Казахстане представляют собой серьезную проблему, требующую комплексного подхода в ее решении. Введение жестких правоприменительных механизмов, реформирование законодательства и усиление контроля над деятельностью государственных органов являются ключевыми шагами для снижения уровня преступности в данной сфере.

В настоящее время пандемия COVID-19 и война на Украине спровоцировали высокие цены на продовольствие и возродили нарративы «накормить мир» и призывы к реинвестированию в сельское хозяйство. Учитывая изложенное захват земель, очевидно, остается серьезной угрозой и для других стран мира [2].

Земля имеет решающее значение для средств к существованию, культуры и идентичности миллионов людей в развивающихся странах. Но растет обеспокоенность тем, что связь людей с их землей подрывается крупномасштабными инвестициями в агробизнес и добывающую промышленность в Африке, Азии и Латинской Америке[9].

По мере роста мирового спроса на продукты питания и другие сельскохозяйственные товары, коммерческое давление на землю также будет расти. Учитывая эти обстоятельства, международная неправительственная организация Global Witness призывает страны Европы и США ввести обязательные правила, предусматривающие гарантии, что компании и инвесторы будут наказаны за свою роль в захвате земель[10].

Изложенное выше позволяет сделать вывод, что самовольный захват земли и ее незаконная продажа представляют серьезную угрозу для государства и общества, особенно в условиях роста урбанизации, дефицита плодородных почв и необходимости соблюдения баланса продовольственной безопасности на планете. В связи с чем, для эффективного противодействия этим вызовам современности, необходимо реформирование законодательства, усиление государственного контроля и внедрение прозрачных механизмов по использованию земельных ресурсов РК.

Список использованной литературы:

1. Боголюбова, С.А. Земельное право: учебник / С.А. Боголюбова. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 402 с.

2. N. Jacobs. An Invisible Crisis: New dimensions of land grabbing [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ipes-food.org/an-invisible-crisis-new-dimensions-of-land-grabbing/ (дата обращения: 02.03.2025).

[9] Understanding growing pressures on land: 'land grabbing' and beyond [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.iied.org/understanding-growing-pressures-land-land-grabbing-beyond (дата обращения: 03.02.2025).

[10] Dealing with disclosure: Improved transparency in large land deals [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://globalwitness.org/en/campaigns/land-deals/dealing-with-disclosure-improved-transparency-in-large-land-deals/ (дата обращения: 04.02.2025).

References:

1. Bogoljubova, S.A. Zemel'noe pravo: uchebnik / S.A. Bogoljubova. – 3-e izd. pererab. i dop. – M.: Izdatel'stvo Jurajt, 2011. – 402 s.
2. N. Jacobs. An Invisible Crisis: New dimensions of land grabbing [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://ipes-food.org/an-invisible-crisis-new-dimensions-of-land-grabbing/ (data obrashhenija: 02.03.2025).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Марат Еркінұлы Әшірбеков – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының Қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: marat.kz08@mail.ru.

Аширбеков Марат Еркенович – главный научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юридических наук, e-mail: marat.kz08@mail.ru.

Ashirbekov Marat Yerkenovich – Chief Researcher at the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, e-mail: marat.kz08@mail.ru.

Руслан Әділбекұлы Жақсылықов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының Қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: rus.zhaxylykov@gmail.com.

Жаксылыков Руслан Адилбекович – главный научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юридических наук, e-mail: rus.zhaxylykov@gmail.com.

Zhaxylykov Ruslan Adilbekovich – Chief Researcher at the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, e-mail: rus.zhaxylykov@gmail.com.

УДК 343.9
МРНТИ 10.81.01

Д.Ж. Муканов[1], Д.Т. Амуртаева[2]
[1]Главная военная прокуратура Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан
[2]Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан

О СОСТОЯНИИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В АРМИИ

Аннотация. В статье анализируются уровень, структура и динамика преступности в войсках. На основе статистических данных и криминологических исследований выявляются основные тенденции и закономерности, характеризующие уголовные правонарушения, совершаемые военнослужащими. Особое внимание уделяется изучению структуры воинских уголовных правонарушений, связанных с применением насилия (сопротивление начальнику или принуждение его к нарушению служебных обязанностей, насильственные действия в отношении подчиненного либо начальника, нарушение уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии между ними отношений подчиненности, превышение власти). Исследуется динамика указанных уголовных правонарушений за период с 2015 по 2024 годы, выявляются факторы, влияющие на ее изменение. Также на основе анализа статистических данных и характеристик личности составлен криминологический портрет военнослужащего-преступника.

Ключевые слова: воинская служба; армия; военнослужащий; криминология; структура преступности; насильственные проступки; неуставные взаимоотношения; профилактическая работа.

Д.Ж. Муканов[1], Д.Т. Амуртаева[2]
[1]Қазақстан Республикасы Бас әскери прокуратура, Астана қ., Қазақстан Республикасы
[2]Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы

ӘСКЕРДЕГІ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ ТУРАЛЫ

Аннотация. Мақалада әскерлердегі қылмыстың деңгейі, құрылымы мен динамикасы талданады. Статистикалық мәліметтер мен криминологиялық зерттеулер негізінде әскери қызметшілер жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтарды сипаттайтын негізгі тенденциялар мен заңдылықтар анықталады. Зорлық-зомбылықты қолдануға байланысты әскери қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрылымын зерттеуге ерекше назар аударылады (бастыққа қарсылық көрсету немесе оны қызметтік міндеттерін бұзуға мәжбүрлеу, бағыныштыға не бастыққа қатысты зорлық-зомбылық, олардың арасында бағыныштылық қатынастары болмаған кезде әскери қызметшілер арасындағы қатынастардың жарғылық ережелерін бұзу, билікті асыра пайдалану). Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың динамикасы 2015 жылдан 2024 жылға дейінгі кезеңде зерттеледі, оның өзгеруіне әсер ететін факторлар анықталады. Сондай-ақ, статистикалық мәліметтер мен жеке тұлғаның сипаттамаларын талдау негізінде әскери қызметші-қылмыскердің криминологиялық портреті жасалды.

Түйінді сөздер: әскери қызмет; армия; әскери қызметші; криминология; қылмыс құрылымы; зорлық-зомбылық; жарғылық емес қатынастар; профилактикалық жұмыс.

D.Zh. Mukanov[1], D.T. Amurtaeva[2]
[1]Head Military Prosecutor's Office the Republic of Kazakhstan, Astana, the Republic of Kazakhstan
[2]The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, the Republic of Kazakhstan

ON THE STATE OF VIOLENT CRIME IN THE ARMY

Abstract. The article analyzes the level, structure and dynamics of crime in the military. Based on statistical

data and criminological research, the main trends and patterns characterizing criminal offenses committed by military personnel are identified. Special attention is paid to the study of the structure of military criminal offenses related to the use of violence (resisting a superior or forcing him to violate official duties, violent acts against a subordinate or superior, violation of the statutory rules of relations between military personnel in the absence of subordination relations between them, abuse of power). The dynamics of these criminal offenses for the period from 2015 to 2024 is investigated, and the factors influencing its change are identified. Also, based on the analysis of statistical data and personality characteristics, a criminological portrait of a criminal serviceman has been compiled.

Keywords: military service; army; military personnel; criminology; crime structure; violent acts; irregular relationships; preventive work.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_104

Введение. Преступность исторически изменчивое социальное и уголовно-правовое явление, представляющее собой совокупность уголовных правонарушений, совершенных в соответствующем государстве или регионе за тот или иной период времени, и характеризующееся соответствующими количественными и качественными показателями.

Распад СССР и последовавший за ним социально-экономический кризис в Республике Казахстан (далее – РК) спровоцировали резкий всплеск преступности, трансформировав ее в значимый дестабилизирующий фактор, препятствующий осуществлению экономических реформ.

Криминогенная обстановка в начале 1990-х годов характеризовалась двукратным увеличением числа убийств и случаев причинения тяжкого вреда здоровью по сравнению с предшествующим десятилетием, а также четырехкратным ростом разбойных нападений.

Переполненность пенитенциарных учреждений, выведшая Казахстан в тройку лидеров по тюремному индексу наряду с США и Россией, подчеркивала кризис в системе уголовной юстиции [1, 4 стр.].

Начиная с 1998 года, введение в действие уголовного законодательства стало важным шагом в адаптации системы уголовного права к новым социально-политическим реалиям и возникшим криминальным вызовам.

Последующее десятилетие ознаменовалось переходом к формированию новой уголовно-правовой политики, направленной на укрепление законности и правопорядка, что выражалось в реализации важных программных документов и концепций, принятии необходимых законодательных актов, налаживании международного сотрудничества и реформировании правоохранительной системы.

Данный этап характеризуется принятием нового Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов, внедрением института электронного уголовного дела и развитием примирительных процедур в уголовном процессе, что свидетельствует о стремлении к оптимизации системы уголовной юстиции и расширению возможностей для восстановления нарушенных прав потерпевших.

Это привело к изменению структуры преступности. С одной стороны, гуманизация уголовного законодательства, выразившаяся во введении института уголовных проступков, декриминализации ряда деяний и смягчении санкций за отдельные виды уголовных правонарушений, способствовала снижению уровня регистрации. С другой – изменение подходов к регистрации уголовных правонарушений, изменение формулы раскрываемости, а также внедрение новых информационных технологий повысили выявляемость и учет ранее латентных криминальных деяний [2].

Материалы и методы. Основными материалами для исследования послужили статистические данные Комитета правовой статистики и специальных учетов Генеральной прокуратуры РК, труды отечественных и зарубежных ученых. Ключевые методы: статистический анализ,

формально-логический, индукция, дедукция.

Результаты, обсуждение. Анализ данных уголовно-правовой статистики позволяет отметить, что в последние десять лет прослеживается тенденция к снижению уровня преступности.

Наименование	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Преступность	386 718	361 689	316 418	292 286	243 462	162 783	157 884	157 473	140 272	132 778
Насильственная преступность против личности	10 448	8 941	7 439	7 326	6 899	6 169	5 986	5 688	5 708	12 457

Таблица 1. Сведения об уголовных правонарушениях за 2015-2024 гг.[1]

За указанный период количество уголовных правонарушений снизилось на 65,7%. Вместе с тем, приведенные данные указывают на тенденцию роста тяжких и особо тяжких преступлений и многократное снижение преступлений небольшой и средней тяжести, что в условиях криминологических закономерностей и действующей формулы расчета процента раскрываемости может свидетельствовать об увеличении «цены» преступности либо о росте латентной преступности.

Изучение данных о насильственных уголовных правонарушениях против личности свидетельствует об их ежегодном уменьшении, что указывает на снижение агрессии в обществе. При этом более чем двукратный рост указанной категории уголовных правонарушений за последний год объясняется повторной криминализацией побоев и причинения легкого вреда здоровью.

Несмотря на наличие в армии объективных и субъективных, временных и постоянно действующих особенностей, оказывающих существенное влияние на состояние преступности военнослужащих, между преступностью в стране и в войсках существует сильная корреляционная взаимосвязь. Она объясняется действием единых основных тенденций и закономерностей.

Армия за последние 25 лет, как и общество, на основе которого она базируется, претерпела значительную трансформацию. В отдельные периоды, связанные с обострением социально-экономических противоречий, падением престижа воинской службы, наблюдался значительный рост числа правонарушений и преступлений военнослужащих всех категорий.

Пик удельного веса преступлений, совершенных военнослужащими от общереспубликанской преступности, приходится на 2001 год – 2,35%.

Проводимое реформирование армии, улучшение ее финансирования и активизация профилактической работы привели к положительным результатам, в частности к сокращению преступности военнослужащих.

Так, если в 1999 году зарегистрировано 3 281 преступление, совершенное военнослужащими, то в 2024 году количество таковых снизилось в 7 раз – до 465.

Предпринятыми мерами за последние 25 лет удалось не только значительно снизить уровень преступности в армии, но и практически изжить отдельные виды преступлений.

Например, количество регистрируемых воинских преступлений снизилось практически в 15 раз с 2 539 до 175, практически сведены к нулю ранее широко распространенные преступления: грабежи с 53 до 2, разбои с 22 до 1.

В связи с существенными законодательными изменениями и подходами к регистрации преступности в рамках данной статьи более подробно мы проанализируем статистику за последние 10 лет.

[1] Портал органов правовой статистики и специальных учетов: Правовая статистика, статистические отчеты. Отчет №1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» за период с 2015 по 2024 гг. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (дата обращения: 15.03.2025).

За рассматриваемый период отмечается общая тенденция снижения преступности военнослужащих, исключением стали показатели прошлого года (рост на 14%).

Значительно возросла и доля криминальных деяний, совершенных военнослужащими в структуре преступности (с 0,17% до 0,35%).

Наименование	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Преступность	657	485	468	416	375	445	403	425	408	465
Проступки	141	82	98	85	85	80	101	80	66	89
Небольшой тяжести	191	128	71	70	60	84	61	68	53	73
Средней тяжести	223	160	162	161	129	148	88	129	136	142
Тяжкие	98	103	132	98	98	129	147	136	142	143
Особо тяжкие	4	12	5	2	3	4	6	12	11	18

Таблица 2. Сведения об уголовных правонарушениях, совершенных военнослужащими, за 2015-2024 гг.[2]

Анализ приведенных данных свидетельствует о росте тяжких преступлений на фоне снижения проступков, преступлений небольшой и средней тяжести, что указывает на ухудшение криминогенной обстановки в армии.

Наряду с этим следует отметить прослеживающуюся тенденцию изменения соотношения между общеуголовными и воинскими уголовными правонарушениями.

Так, если в 2015 году удельный вес общеуголовных деяний в структуре преступности военнослужащих составлял 44,3%, то в 2024 году он возрос до 62,4%.

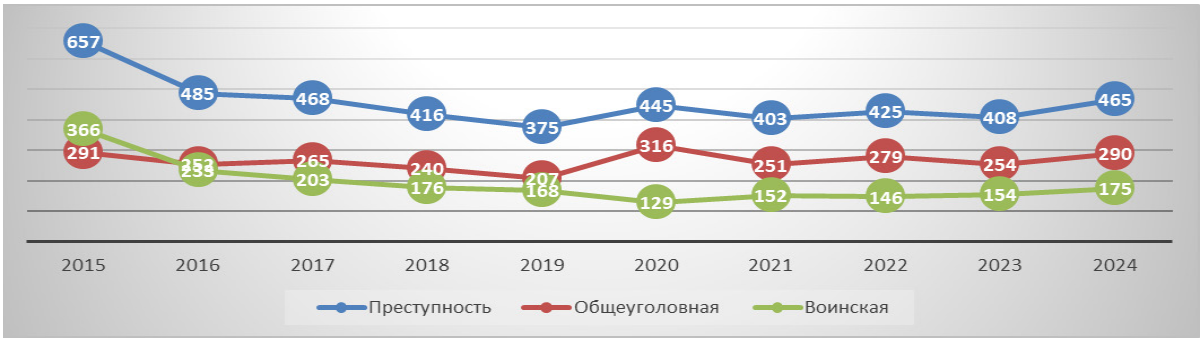

Диаграмма 1. Состояние преступности военнослужащих по видам в 2015-2024 гг.

Наименование	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Общеуголовные	291	252	265	240	208	316	251	279	254	290
Мошенничества	52	66	54	64	46	85	59	72	61	85
ДТП	29	16	34	17	8	22	12	22	24	18
Кражи	9	22	13	24	15	10	7	18	16	18
Незаконный оборот наркотиков	15	15	14	4	7	15	27	4	10	16
Хулиганства	12	8	5	6	8	7	2	5	3	13

Таблица 3. Сведения об общеуголовных преступлениях военнослужащих за 2015-2024 гг.[3]

Изучение статистики показало, что наиболее распространенными обще-

[2] Портал органов правовой статистики и специальных учетов: Правовая статистика, статистические отчеты. Отчет №1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» за период с 2015 по 2024 гг. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (дата обращения: 15.03.2025).

[3] Там же.

уголовными преступлениями являются мошенничество, ДТП, кражи, незаконный оборот наркотиков.

Вместе с тем, особенностью преступности военнослужащих является наличие специфичных уголовных правонарушений, предусмотренных главой 18 Уголовного кодекса РК (далее – УК РК). Доля таких деяний в общей структуре составлял в пределах 40-50%.

Наименование	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Воинские	366	233	203	176	168	129	140	146	154	175
Превышение власти	83	45	57	52	52	31	42	57	65	63
Неуставные взаимоотношения	54	30	57	57	48	28	46	44	48	50
Халатность	63	26	19	14	9	14	10	14	8	11
Нарушение правил охраны госграницы	72	21	18	8	12	6	4	5	4	12
Злоупотребления властью	31	32	20	12	14	12	7	5	8	5
Уклонение от службы	9	17	4	7	9	9	10	2	4	3

Таблица 4. Сведения о воинских уголовных правонарушениях за 2015-2024 гг.[4]

Как видно из приведенной таблицы наибольшее распространение (до 70%) имеют уголовные правонарушения, связанные с применением насилия. Это свидетельствует о недостаточной эффективности профилактической работы, направленной на предупреждение рукоприкладств.

Уместно также отметить, что «официальная статистика недостаточно полно отражает подлинную распространенность уголовных правонарушений, поскольку значительная ее часть остается неучтенной – латентной. Истинные размеры преступности и латентности неизвестны и вряд ли можно их точно установить. По подсчету некоторых криминологов, количество зарегистрированных уголовных правонарушений соотносится к латентным как 10:1» [3, 121 стр.].

В этой связи об уровне латентности в определенной степени может свидетельствовать количество прекращенных по реабилитирующим основаниям уголовных дел.

Если высокую прекращаемость уголовных дел рассматриваемой категории в первые годы после введения Единого реестра досудебных расследований и нового уголовного законодательства (2015-2016) можно объяснить «курсом» на объективизацию статистики, когда регистрировались любые правонарушения, значительная часть из которых ввиду отсутствия признаков уголовного правонарушения в последующем прекращалась по реабилитирующим основаниям. То значительный рост прекращенных дел на фоне зарегистрированных уголовных правонарушений (в последние 2 года) с учетом общего роста преступности военнослужащих может свидетельствовать об искусственном регулировании статистических показателей путем необоснованного прекращения уголовных дел.

Следует отметить, что в указанный период доля тяжких и особо тяжких преступлений, совершенных военнослужащими, возросла с 18,9% до 48,8%, а количество уголовных правонарушений, связанных с применением насилия повысилось с 17,1% до 27,9%.

Одним из значимых критериев пораженности общества преступностью является коэффициент преступности.

В 2024 году коэффициент преступности

[4] Портал органов правовой статистики и специальных учетов: Правовая статистика, статистические отчеты. Отчет №1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» за период с 2015 по 2024 гг. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (дата обращения: 15.03.2025).

граждан составил 65 уголовных правонарушений на 10 тысяч населения. При расчете на потенциально криминально активное население, сопоставимое по возрасту с военнослужащими (от 16 до 63 лет), то этот показатель составляет 110.

При этом аналогичный относительный показатель в воинской среде – 24, т.е. практически в 5 раз меньше.

Указанные данные свидетельствуют, что криминальная активность военнослужащих значительно ниже, чем у гражданских лиц.

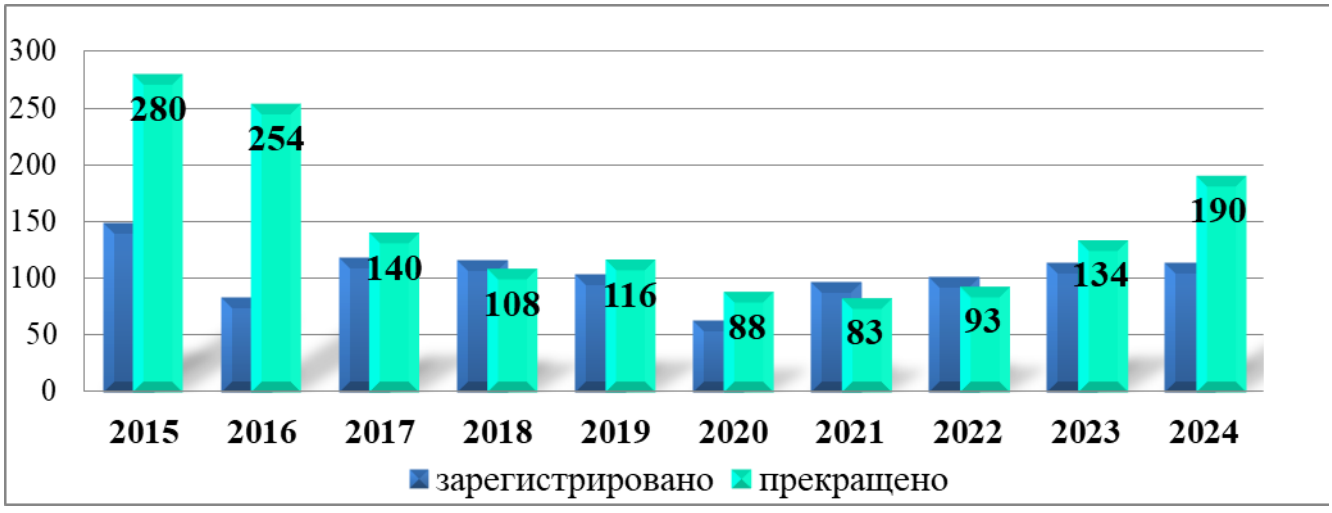

Диаграмма 2. Соотношение уголовных правонарушений, зарегистрированных по статьям 438, 439, 440, 451 УК РК и прекращенных по реабилитирующим основаниям за 2015-2024 гг.

В рассматриваемом периоде к уголовной ответственности за анализируемые деяния привлечено 713 военнослужащих. Статистические данные по годам демонстрируют общую тенденцию снижения их числа. Однако в 2024 году количество привлеченных лиц резко возросло (на 29,2%).

Как справедливо отмечают криминологи: «применительно к правонарушителям можно выделить три ключевые характеристики их личности: 1) социально-демографическая; 2) социально-психологическая; 3) психо-физиологическая. Эти характеристики помогают определить, как внутренние, так и динамичные стороны личности преступника и его поведения» [4, 471 стр.].

Социально-демографическая характеристика включает такие факторы, как пол, возраст, образование, социальное и семейное положение, воинское звание, служебное положение, место службы, наличие судимости и т.д.

Исследования подтверждают, что повышенная криминогенность мужчин, особенно молодого возраста является общей закономерностью. В контексте Вооруженных Сил это правило особенно выражено. Важно не столько биологическое различие полов, сколько психологические и социальные особенности, которые развиваются на основе природных предпосылок и исторически сложившихся традиций социализации мужчин и женщин в сфере труда, быта, досуга и ролевого поведения. Что касается возрастной криминогенности, то она объясняется особенностями переходного периода от подростка к юноше и взрослому мужчине, а также недостаточной социализацией некоторых молодых людей [4, 471 стр.].

Часть социально-психологической характеристики правонарушителей с насильственными наклонностями составляют их психологические особенности. К ним относятся низкий уровень интеллектуального развития, неспособность предугадать последствия своих действий, эмоциональная нестабильность, неуравновешенность, недостаток умения контролировать свое поведение в стрессовых ситуациях, а также

такие отрицательные личностные качества, как агрессивность, грубость, мстительность, обидчивость, негативизм и эгоизм. Эти черты встречаются у большинства лиц, совершивших насильственные поступки.

Следует отметить, что у правонарушителей-военнослужащих уровень образования, как правило, ниже, чем у аналогичных возраст-ных групп из числа гражданского населения. Это связано с особенностями набора в армию.

Изучение статистических сведений показало, что в большинстве случаев уголовные правонарушения совершают военнослужащие контрактной службы (342 или 42,6%), в возрасте от 18 до 29 лет (691 или 86%), со средним или средне-специальным образованием (564 или 70,2%).

Наименование	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Количество привлеченных лиц	100	75	98	92	88	52	78	71	65	84
в т.ч. по ст. 438	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ст. 439	10	8	3	6	4	3	2	-	1	-
ст. 440	49	34	52	57	49	28	51	45	44	46
ст. 451	39	33	43	29	35	21	25	26	20	38

Таблица 5. Количество военнослужащих, привлеченных к уголовной ответственности за совершение воинских уголовных правонарушений, связанных с применением насилия за 2015-2024 гг.[5]

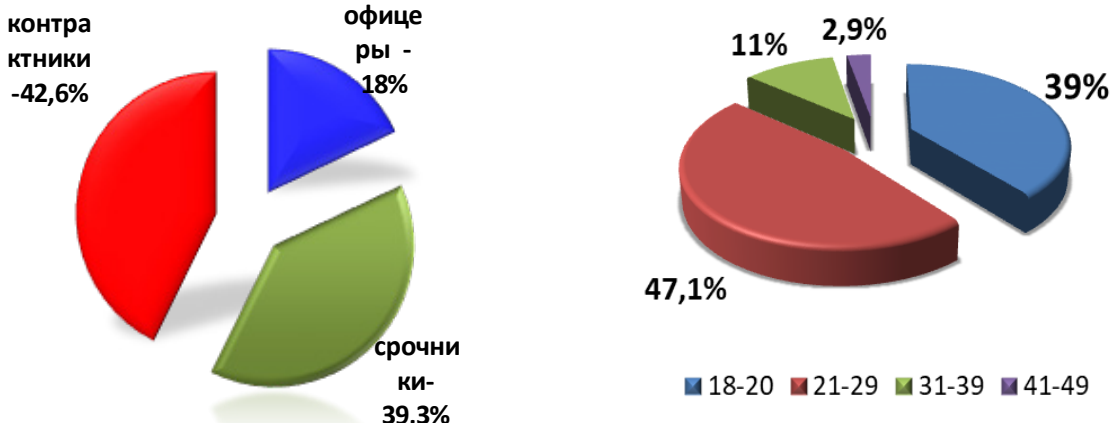

Диаграммы 3-4. Соотношение военнослужащих, привлеченных за совершение уголовных правонарушений, предусмотренных ст.ст. 438, 439, 440, 451 УК РК, по категории и возрасту

Заключение. Таким образом, данные уголовно-правовой статистики свидетельствуют о ежегодном снижении регистрируемой преступности при росте тяжких и особо тяжких преступлений. Схожие тенденции установлены при анализе преступности военнослужащих. Указанные данные могут свидетельствовать, как об увеличении общественной опасности преступности, в т.ч. воинской, так и о манипуляциях статистическими данными и росте латентной преступности. При этом оба фактора являются тревожным сигналом и подлежат детальному изучению для установления причин такой динамики.

При достаточной нераспространенности преступность военнослужащих является одним из индикаторов пораженности общества, в т.ч. относительно обособленной ее части, и выступает важным показателем боеготовности войск. Тенденция перехода преступности от воинской к общеуголовной свидетельствует об изменении ее детерминант и общем снижении специфических

[5] Портал органов правовой статистики и специальных учетов: Правовая статистика, статистические отчеты. Отчет №1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» за период с 2015 по 2024 гг. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (дата обращения: 15.03.2025).

факторов.

Стабильно высокие абсолютные показатели по воинским уголовным правонарушениям, связанным с применением насилия, свидетельствуют о недостаточной эффективности проводимой превентивной работы, необходимости установления причин и условий, их обусловливающих, с целью возможности выработки результативных мер противодействия.

Список использованной литературы:

1. Walmsley, R. World Prison Population List (10th edition) / R. Walmsley. – International Centre for Prison Studies. London, 2013. – 6 p.
2. Карипова, А.Т. О влиянии учетно-регистрационной системы на показатели преступности в новых правовых условиях (на примере квартального анализа преступности) / А.Т. Карипова, А.С. Касымова, Д.Ж. Муканов // Всероссийский криминологический журнал (Scopus). – 2016. – № 4 (10). – С. 701-709.
3. Хомяков, А.И. Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных отношений: уголовно-правовое и криминологическое исследование: дис. …канд. юрид. наук. / А.И. Хомяков. – М., 2002. – 200 с.
4. Криминология: учеб. для студентов вузов / А.И. Гуров и др.; науч. ред. Н.Ф. Кузнецова, В.В. Лунеев. – Москва: Волтерс Клувер, 2005. – 629 с.

References:

1. Walmsley, R. World Prison Population List (10th edition) / R. Walmsley. – International Centre for Prison Studies. London, 2013. – 6 p.
2. Karipova, A.T. O vlijanii uchetno-registracionnoj sistemy na pokazateli prestupnosti v novyh pravovyh uslovijah (na primere kvartal'nogo analiza prestupnosti) / A.T. Karipova, A.S. Kasymova, D.Zh. Mukanov // Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal (Scopus). – 2016. – № 4 (10). – S. 701-709.
3. Homjakov, A.I. Prestuplenija protiv porjadka podchinennosti i voinskih ustavnyh otnoshenij: ugolovno-pravovoe i kriminologicheskoe issledovanie: dis. …kand. jurid. nauk. / A.I. Homjakov. – M., 2002. – 200 s.
4. Kriminologija: ucheb. dlja studentov vuzov / A.I. Gurov i dr.; nauch. red. N.F. Kuznecova, V.V. Luneev. – Moskva: Volters Kluver, 2005. – 629 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Данияр Жумагатович Муканов – Қазақстан Республикасы Бас әскери прокурорының көмекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: centr.nii@mail.ru.

Муканов Данияр Жумагатович – помощник Главного военного прокурора Республики Казахстан, кандидат юридических наук, e-mail: centr.nii@mail.ru.

Mukanov Daniyar Zhumagatovich – Assistant to the Chief Military Prosecutor of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, e-mail: centr.nii@mail.ru.

Динара Талғатқызы Амуртаева – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: amurtaeva-77@mail.ru.

Амуртаева Динара Талгатовна – доцент кафедры специальных юридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, e-mail: amurtaeva-77@mail.ru.

Amurtaeva Dinara Talgatovna – Assistant Professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, e-mail:amurtaeva-77@mail.ru.

УДК 343.85
МРНТИ 10.81.71

М.Р. Муканов[1], Ш.Ш. Шаяхметов[2]
[1]Академия управления Министерства внутренних дел Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан
[2]Судебная администрация Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан

ДИНАМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: КАК ТЕХНОЛОГИИ ИСКУСТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ЧИПИРОВАНИЕ МЕНЯЮТ ПОДХОДЫ К ОХРАНЕ В УЧРЕЖДЕНИЯХ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В статье рассматривается влияние технологий искусственного интеллекта и чипирования на динамическую безопасность учреждений уголовно-исполнительной системы Казахстана. Изучены современные подходы к охране с акцентом на использовании искусственного интеллекта для мониторинга и анализа поведения заключенных, а также на внедрении чипирования для идентификации и отслеживания перемещений. Обсуждаются преимущества этих технологий, такие как повышение уровня безопасности и оперативность реагирования на инциденты, а также возможные риски, включая вопросы конфиденциальности и этики. В заключение подчеркивается необходимость сбалансированного подхода к внедрению технологий, который бы учитывал как безопасность, так и права человека. Для этого, прежде всего, требуется разработка соответствующей нормативно-правовой базы реализации комплексного подхода к улучшению безопасности и мониторинга, который подразумевает использование искусственного интеллекта и чипирования.

Ключевые слова: динамическая безопасность; видеонаблюдение; искусственный интеллект; Республика Казахстан; охрана; уголовно-исполнительная система; цифровизация; чипирование.

М.Р. Муканов[1], Ш.Ш. Шаяхметов[2]
[1]Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Басқару академиясы, Астана қ., Қазақстан Республикасы
[2]Қазақстан Республикасы Сот Әкімшілігі, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ДИНАМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ МЕН ЧИПТЕУ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ КҮЗЕТ ТӘСІЛДЕРІН ҚАЛАЙ ӨЗГЕРТЕДІ

Аннотация. Мақалада жасанды интеллект және чиптеу технологияларының Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің динамикалық қауіпсіздігіне әсері қарастырылады. Тұтқындардың мінез-құлқын бақылау және талдау үшін жасанды интеллектті қолдануға, сондай-ақ қозғалыстарды анықтау және бақылау үшін чиптеуді енгізуге баса назар аудара отырып, қорғаудың заманауи тәсілдері зерттелді. Қауіпсіздік деңгейін арттыру және оқиғаларға жауап берудің жеделдігі, сондай-ақ құпиялылық пен этика мәселелерін қоса алғанда, ықтимал тәуекелдер сияқты осы технологиялардың артықшылықтары талқыланады. Қорытындылай келе, қауіпсіздікті де, адам құқықтарын да ескеретін технологияларды енгізуге теңдестірілген көзқарас қажет. Бұл үшін, ең алдымен, жасанды интеллект пен чиптеуді пайдалануды көздейтін қауіпсіздік пен мониторингті жақсартудың кешенді тәсілін іске асырудың тиісті нормативтік-құқықтық базасын әзірлеу талап етіледі.

Түйінді сөздер: динамикалық қауіпсіздік; бейнебақылау; жасанды интеллект; Қазақстан Республикасы; қорғау; қылмыстық-атқару жүйесі; цифрландыру; чиптеу.

M.R. Mukanov[1], Sh.Sh. Shayakhmetov[2]
[1]Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Astana, the Republic of Kazakhstan
[2]The Judicial Administration of the Republic of Kazakhstan, Astana, the Republic of Kazakhstan

DYNAMIC SECURITY: HOW AI TECHNOLOGIES AND CHIPPING ARE CHANGING APPROACHES TO SECURITY IN KAZAKHSTAN'S PENITENTIARY INSTITUTIONS

Abstract. The article considers the impact of artificial intelligence and chipping technologies on the dynamic security of penal institutions of Kazakhstan. Current approaches to security are examined, with a focus on the use of artificial intelligence to monitor and analyze prisoner behavior, as well as the introduction of chipping for identification and movement tracking. The benefits of these technologies, such as increased security and responsiveness to incidents, as well as possible risks, including privacy and ethical issues, are discussed. It concludes by emphasizing the need for a balanced approach to technology deployment that takes into account both security and human rights. This requires, first and foremost, the development of an appropriate legal and regulatory framework for the implementation of an integrated approach to improving security and monitoring, which involves the use of artificial intelligence and chipping.

Keywords: dynamic security; video surveillance; artificial intelligence; Republic of Kazakhstan; security; penal system; digitalization; chipping.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_112

Введение. Обеспечение безопасности и порядка является основополагающим принципом в учреждениях уголовно-исполнительной системы (далее – УИС). Безопасность в местах лишения свободы имеет несколько составляющих.

Во-первых, это вопрос внешней безопасности (иногда называемой безопасностью по периметру или физической безопасностью), направленной на необходимость предупреждения побегов и других нежелательных и незаконных контактов с внешним миром. В основном это достигается за счет физической структуры, например, тюремными зданиями, стенами и заборами, сигнализацией и системами обнаружения.

Во-вторых, существует вопрос о внутренней безопасности в тюрьме (процедурной безопасности или контроле), охватывающей такие вопросы, как способ перемещения заключенных внутри учреждения, какое имущество им разрешается хранить, как досматривать их и посетителей, а также их повседневную жизнь. Одним из основных аспектов внутренней безопасности является предотвращение насилия в среде заключенных, включая в т.ч. процедуры по предотвращению и снижению уровня самоубийств и членовредительства [1].

В-третьих, реализация динамической безопасности путем сбора необходимой для раннего диагностирования угрозы безопасности имеет своей целью не просто предотвращение реализации дурных намерений заключенных, а их возникновения. Такой подход сочетает в себе положительные взаимоотношения персонала с заключенными со справедливым обращением и целенаправленной деятельностью, которая способствуют их будущей реинтеграции в общество [2].

Однако, если первые два аспекта в действующей системе обеспечения безопасности учреждений УИС проработаны, то последний практически не реализован. Казахстанский исследователь Н.А. Биекенов считает [3, 8 стр.], что заимствование концепции динамической безопасности позволит усовершенствовать действующую парадигму обеспечения безопасности учреждений УИС РК в контексте соблюдения правил Нельсона Манделы[1].

[1] Минимальные стандартные правила обращения с заключенными: приняты на первом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями 30 авг. 1955 г., одобрены Экономическим и Социальным Советом в его резолюциях 663 С (XXIV) и 2076 (LXII) от 13 мая 1977 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prison.shtml (дата обращения: 30.12.2024).

В этом направлении, как представляется, наибольшей эффективности позволяют добиться цифровые решения. Так, в настоящее время в учреждениях УИС РК и служебных помещениях уже используется сплошное видеонаблюдение с искусственным интеллектом (далее – ИИ), что позволяет не только идентифицировать личность, автотранспорт и выявлять правонарушения, но и распознавать девиантное поведение на основе анализа его признаков.

Однако целесообразным представляется создание многоуровневой защиты, чтобы не допустить совершение преступлений, чем бороться с их последствиями. Проблема безопасности пенитенциарной системы является важной составной частью уголовно-исполнительной теории и практики, поскольку является безусловно залогом нормальной деятельности как отдельного учреждения УИС так и всей системы в целом, а это в свою очередь дает возможность обеспечить защиту прав и законных интересов граждан, осужденных и работников исправительных учреждений, их защиту от негативных воздействий уголовной среды.

В связи с этим, наряду с вопросами об использовании средств видеонаблюдения с ИИ в процессе осуществления контроля и надзора за осужденными заслуживает внимание возможность применения такой технологии как чипирование осужденных [4, 18 стр.], что благотворно может повлиять на сокращение преступлений и правонарушений. В качестве основного аргумента в пользу чипирования осужденных в целях профилактики преступного поведения, можно назвать возможность отслеживания местоположения человека и внесения информации о нем (паспортных и других данных) в память биосенсора. Указанное свидетельствует об актуальности выбранной темы исследования, поскольку наиболее эффективным решением является интеграция ИИ и чипирования в единую систему динамической безопасности.

Материалы и методы. В ходе исследования использованы труды отечественных и зарубежных ученых, которые изучают вопросы безопасности в пенитенциарных учреждениях.

Основу методологии составили методы формирования научного познания, системный анализ и причинно-следственный метод.

Результаты. Термин динамическая безопасность (dynamic security) был введен бывшим директором тюремной администрации Великобритании Я. Дунбаром в 1985 году, как реакция на массовые волнения в тюрьмах в Великобритании в 70-80-х гг. XX в. Он определил динамическую безопасность в качестве совмещения «отношений и индивидуализма в запланированной (и полезной) деятельности, когда в учреждении как максимального, так и минимального уровня безопасности результат состоит в гибком и лучшем порядке в тюрьме». При этом, отмечается, что основное внимание должно быть направлено на справедливые и вежливые отношения «персонал-осужденный». Результатом развития отношений с осужденными, занятия их чем-то полезным, установления доверия и эффективной коммуникации, будет «знание того, что происходит» [5, С. 233-234].

Однако сбор необходимой информации для раннего диагностирования угрозы безопасности неизбежно связан с анализом больших данных, что в свою очередь актуализирует вопрос применения новых технологий. Так, методы интеллектуального анализа и машинного обучения являются огромной поддержкой при постановке задач, которые требуют обнаружения аномалий и закономерностей.

ИИ позволяет анализировать большие объемы данных в режиме реального времени, выявлять потенциальные угрозы и предсказывать возможные инциденты. Например, с помощью алгоритмов машинного обучения можно анализировать поведение осужденных и выявлять аномалии, что способствует профилактике конфликтов и нарушений.

Как было указано выше, современные системы видеонаблюдения, оснащенные ИИ, способны распознавать лица, фиксировать нестандартные ситуации и автоматически оповещать охрану о возможных угрозах. Это

значительно ускоряет реакцию на инциденты и позволяет избежать многих проблем.

При этом, следует отметить важность обеспечения баланса между развитием ИИ и обеспечением безопасности данных. В связи с этим, Министерству цифрового развития поручено выработать единые подходы к сбору, хранению и защите данных, которые служат основой для развития ИИ. Отдельное внимание заслуживает достоверность данных, от качества которых зависит эффективность работы технологий.

Для безопасного использования ИИ следует предусмотреть соответствующие законодательные меры и нормативно-правовые акты, регулирующие его использование, включая защиту персональных данных, вопросы кибербезопасности, ответственности за решения, принятые с использованием ИИ, а также этические нормы. Такой подход минимизирует риски и открывает новые пути для цифровой трансформации.

Ранее Министерство науки РК получило задачу по созданию программ обучения ИИ. Это должно не только укрепить научный потенциал страны, но и подготовить специалистов для работы с передовыми технологиями[2].

Таким образом, тенденции использования интеллектуального анализа данных при обработке информации в УИС актуальны для осуществления безопасности подозреваемых, обвиняемых и осужденных, а также персонала, совершенствования информационного обеспечения деятельности учреждений и органов, исполняющих наказания, планирования и прогнозирования работы со спецконтингентом, и конечно, для решения задач по пресечению правонарушений и преступлений.

Сам процесс сбора данных возможен посредством технологии чипирования. Так, исследователь Р. Роуч в своей работе «Жизнь в тюрьме» рассмотрел вопрос имплантации чипа в организм человека, который помогает контролировать его передвижения и моделировать его действия [6].

Следовательно, одной из целей использования технологии чипирования осужденных может быть индивидуальное прогнозирование поведения осужденных и повышения эффективности их ресоциализации. При этом также, как и в вопросах использования ИИ заслуживает внимания вопрос обеспечения должной защиты сведений, хранящихся в чипе, от несанкционированного доступа и злоупотребления[3] [7]; [8].

И несмотря на то, что законодательно данная возможность еще не установлена, в рамках цифровизации одним из эффективных инструментов, используемых во всем мире, является применение электронных средств слежения в отношении подозреваемых и осужденных лиц, к которым можно отнести и биочипы [9]. А урегулировать применение рассматриваемой технологии и минимизации рисков ее использования возможно, как представляется, путем закрепления основных аспектов на законодательном уровне, а также внесения изменений в существующие законы и нормативные акты, что обеспечит законность внедрения микрочипов в организм определенных категорий граждан нашей страны [10] и будет способствовать динамической безопасности УИС РК.

Чипирование может применяться в ограниченном и дифференцированном порядке, к примеру, как альтернатива более жестким мерам физического контроля (изоляции, частым обыскам), что позволяет:

- снизить степень физического вмешательства в личную жизнь осужденных;
- уменьшить уровень насилия среди заключенных, а также между ними и персоналом;
- обеспечить превентивное реагирование на нарушения.

Это отвечает положениям Правила 36 правил Нельсона Манделы, согласно которому ограничения могут вводиться, если они необходимы для надежного надзора, безопасного функционирования тюремного

[2] Правительство РК утвердило меры по регулированию и развитию искусственного интеллекта [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://kz24.news/news/nauka/pravitelstvo-rk-utverdilo-mery-po-regulirovaniyu-i-razvitiyu-iskusstvennogo-intellekta.html (дата обращения: 30.12.2024).

[3] Human Microchipping, the Benefits and Downsides [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://blog.richardvanhooijdonk.com/en/human-microchipping-the-benefits-and-downsides/ (дата обращения: 30.12.2024).

учреждения и соблюдения должных правил общежития в нем.

В то же время, положения статьи 17 Конституции РК[4] устанавливают неприкосновенность человеческого достоинства и абсолютный запрет на пытки, жестокое или унижающее достоинство обращение. Следовательно, современные технологии, в т.ч. чипирование, могут применяться только при условии, что они не вызывают физического или психологического страдания, не применяются без добровольного информированного согласия, за исключением строго регламентированных законом случаев, и не используются в целях наказания, а исключительно для обеспечения контроля и безопасности.

В этой связи для усиления гарантий прав человека и правомерного применения новых биотехнологий в УИС предлагается внести изменения в пункт 2 статьи 17 Конституции РК, аналогичные положению, содержащемуся в статье 25 Конституции Республики Беларусь[5]. Изменения направлены на недопущение злоупотреблений при использовании высоких технологий (включая биометрический контроль, чипирование и иные формы цифрового мониторинга), а также на соблюдение фундаментальных прав личности в условиях ограничения свободы. В частности, предлагается следующая редакция:

«Статья 17

1. Достоинство человека неприкосновенно.

2. Никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию, а также без его согласия подвергаться медицинским, биотехнологическим или иным экспериментам либо вмешательствам.».

Такое изменение обеспечит прямой запрет на недобровольное биомедицинское вмешательство, нормативную базу для этичного внедрения технологий, включая чипирование, в рамках концепции «динамической безопасности», а также соответствие международным стандартам.

Таким образом, для реализации комплексного подхода к обеспечению динамической безопасности, подразумевающего использование ИИ и чипирование, прежде всего, требуется разработка соответствующей нормативно-правовой базы. При этом, применение таких технологий, возможно только при условии их гуманистической направленности, законности, пропорциональности и технологической обоснованности. Это должно быть альтернативой, а не усилением репрессии, и сопровождаться правовыми гарантиями от злоупотреблений.

Обсуждение. Пенитенциарные мероприятия, направленные на развитие позитивной активности заключенных в направлении их внутренней трансформации (реадаптации) и последующего принятия во внешнюю освобождающую среду (социальной реинтеграции), должны проводиться в соответствующей образовательной среде. Эта среда должна обеспечивать атмосферу, способствующую не только изоляции и достижению целей дисциплин, но, прежде всего, целям образования и ресоциализации.

Динамическая безопасность представляет собой уникальную философию построения безопасности в тюрьмах, основанную на субъективных отношениях между персоналом и заключенными, активно предотвращающую угрозы до того, как они станут опасными и обострятся [11]. Вопросам динамической безопасности пенитенциарной системы в основном посвящены исследования зарубежных авторов, поскольку именно в тюрьмах западных стран реализуется рассматриваемая концепция, к примеру, в Норвегии [12]; [13].

В целом, динамическая безопасность все чаще рассматривается на международном уровне в качестве важного превентивного элемента при исполнении уголовных наказаний и отправлении правосудия. При рассмотрении вопроса о том, как бороться

[4] Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 авг. 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 30.12.2024).

[5] Конституция Республики Беларусь: принята 15 марта 1994 г. Верховным Советом Республики Беларусь [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution (дата обращения: 30.12.2024).

с различными явлениями, связанными с безопасностью, целесообразно продвигать концепцию динамической безопасности, поскольку она позволяет проводить долгосрочную профилактическую работу в рамках закрытой тюремной системы с учетом множества явлений, с которыми могут столкнуться тюрьмы [14].

Следует отметить, что понимание динамической близкое к ее пониманию как оперативной безопасности базируется на основе позиций зарубежных экспертов о том, что динамическая составляющая безопасности может сыграть важную роль при ресурсной ограниченности для обеспечения физической безопасности пенитенциарной системы[6], что актуально для Казахстана и большинства постсоветских стран. При этом, как уже было отмечено выше, казахстанский исследователь Н.А. Биекенов предлагает тезис о целесообразности теоретической проработки концепции динамической безопасности с целью разработки соответствующей главы УИС РК, включая закрепление негласных мер по ее обеспечению в учреждениях УИС [3].

Особого внимания заслуживают возможности, организационные и ментальные ограничения, влияющие на внедрение динамической безопасности как практики формирования надлежащей воспитательной атмосферы при сохранении условий безопасности в пенитенциарных подразделениях. И, поскольку обеспечение динамической безопасности УИС требует постоянного мониторинга и адаптации к изменяющимся условиям, именно цифровые технологии могут сыграть здесь ключевую роль.

Опыт комплексного использования цифровых технологий в деятельности учреждений УИС представлен на примере Южной Кореи, Гонконга, Японии, Сингапура и Китая[7] [15]; [16]; [17]; [18], тогда как на территории большинства стран мира, включая Казахстан, данные вопросы находятся лишь на этапе разработки. В нашей стране рассматривается комплексный подход к улучшению безопасности и мониторинга, который подразумевает использование ИИ и чипирования.

Так, ИИ может анализировать большие объемы данных о поведении заключенных, выявляя паттерны, предсказывая возможные нарушения и предотвращая конфликты. Использование системы видеонаблюдения с ИИ позволяет в реальном времени отслеживать ситуацию в учреждениях УИС. Использование ИИ облегчит сотрудникам исправительных учреждений процесс выбора наиболее эффективных мер реагирования в сложных ситуациях.

В свою очередь, чипы могут применяться для точной идентификации заключенных, что помогает предотвратить побеги и упрощает процесс учета. Чипирование позволяет отслеживать перемещения заключенных в реальном времени, обеспечивая безопасность как внутри учреждения, так и за его пределами. В чипах может содержаться информация о состоянии здоровья заключенных, что позволяет оперативно реагировать на экстренные ситуации [9]; [10].

При этом, наряду с повышением уровня безопасности, улучшением условий содержания, возможностью быстрого реагирования на угрозы, существуют и определенные риски. Так, следует помнить о возможных проблемах, связанных с конфиденциальностью, злоупотреблением данными, зависимостью от технологий. Следовательно, интеграция ИИ и чипирования в УИС может существенно повысить уровень динамической безопасности, но требует тщательного подхода к этическим и правовым вопросам.

Заключение. Динамическая безопасность, основанная на использовании ИИ и чипирования, открывает новые горизонты для охраны учреждений УИС Казахстана. Эти технологии не только повышают уровень безопасности, но и способствуют улучшению условий содержания осужденных и оптимизации работы

[6] Справочник по работе с заключенными из числа воинствующих экстремистов и предупреждению порождающей насилие радикализации в тюрьмах // Управление ООН по наркотикам и преступности. – Вена: Отделение ООН в Вене, 2017. – 156 с.

[7] Changi Prison raises tech bar with automated checks, surveillance system that detects fights [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://localnewsingapore.com/changi-prison-raises-tech-bar-with-automated-checks-surveillance-system-that-detects-fights/ (дата обращения: 30.12.2024).

сотрудников. Важно продолжать инвестировать в новые разработки и обучение персонала, чтобы обеспечить максимально эффективное применение этих инноваций в системе уголовно-исполнительной юстиции страны.

Список использованной литературы:

1. Уразалин, Б.Т. Профилактика членовредительства и совершения суицидов среди лиц, отбывающих наказание в исправительных учреждениях минимальной безопасности уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан / Б.Т. Уразалин, Е.Н. Бегалиев, М.Р. Муканов, Б.М. Имашев // Судебная медицина. – 2024. – Т. 10. – № 2. – С. 210-219.
2. Labutta, E. The prisoner as one of us: Norwegian Wisdom for American Penal Practice / E. Labutta // Emory Int'l L. – 2017. – № 31. – Pp. 329.
3. Биекенов, Н.А. Концепция динамической безопасности пенитенциарной системы: вопросы понимания / Н.А. Биекенов // Ғылым-Наука. – 2022. – № 2 (73). – С. 4-9.
4. Аликперов, Х.Д. Электронная система определения оптимальной меры наказания (постановка проблемы) / Х.Д. Аликперов // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2018. – № 4 (51). – С. 13-22.
5. Dynamic Security: The Democratic Therapeutic Community in Prison; Edited by M. Parker. – London: Jessica Kingsley Publishers, 2006. – 288 p.
6. R. Roache. How Technology Could Make «Life in Prison» a Much Longer, Tougher Sentence [Electronic resource] – Access mode: https://slate.com/technology/2013/08/daniel-pelka-ariel-castro-how-life-extending-technology-could-make-a-life-sentence-tougher-and-longer.html (Access date: 30.12.2024).
7. N.A. Khan. RFIDs Chip Implants and their related Ethical Issues [Electronic resource] – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/280933310_RFIDs_Chip_Implants_and_their_related_Ethical_Issues (Access date: 30.12.2024).
8. M.C.Ch. Fowler. Chipping Away Employee Privacy: Legal Implications of RFID Microchip Implants for Employees [Electronic resource] – Access mode: https://natlawreview.com/article/chipping-away-employee-privacy-legal-implications-rfid-microchip-implants-employees (Access date: 30.12.2024).
9. Муканов, М.Р. Чипирование педофилов как альтернатива химической кастрации / М.Р. Муканов, Е.Н. Бегалиев // Судебная медицина. – 2024. – Т. 10. – № 1. – С. 5-14.
10. Муканов, М.Р. Чипирование осужденных, находящихся в учреждениях минимальной безопасности (колониях-поселениях), как профилактика уклонения от отбывания наказания / М.Р. Муканов, Е.Н. Бегалиев, А.М. Сералиева // «Хабаршы - Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. – 2023. – № 3 (81). – С. 77-82.
11. Poklek, R. Atmosfera wychowawcza jako podstawa ochrony dynamicznej w jednostce penitencjarnej / R. Poklek // Resocjalizacja Polska. – 2023. – № 1. – Pp. 49-64.
12. Lacey, N. Understanding the determinants of penal policy: Crime, culture, and comparative political economy / N. Lacey, D. Soskice, D. Hope // Annual Review of Criminology. – 2018. – Vol. 1. – Pp. 195-217.
13. Kilmer, A. “The Uniform’s in the Way”: Navigating the Tension Between Security and Therapeutic Roles in a Rehabilitation-Focused Prison in Norway / A. Kilmer, S. Abdel-Salam, I.A. Silver // Criminal Justice and Behavior. – 2023. – Vol. 50 (4). – Pp. 521-540.
14. Ajil, A. Handbook on Dynamic Security in Penal Settings / A. Ajil. – Fribourg, 2021. – 48 p.
15. L. Kim. Meet South Korea’s new robotic prison guards [Electronic resource] – Access mode: https://www.digitaltrends.com/cool-tech/meet-south-koreas-new-robotic-prison-guards/ (Access date: 30.12.2024).
16. C. Leung. Robot warders check on inmates as Hong Kong tests ‘smart prison’ devices to step up security, surveillance [Electronic resource] – Access mode: https://www.scmp.com/news/hong-kong/law-and-crime/article/3033791/robot-warders-check-inmates-hong-kong-tests-smart (Access date: 30.12.2024).

17. N. Bala, L. Trautman. «Smart» technology is coming for prisons [Electronic resource] – Access mode: https://slate.com/technology/2019/04/smart-ai-prisons-surveillance-monitoring-inmates.html (Access date: 30.12.2024).
18. Leighton, P. «A model prison for the next 50 years»: The hightech, public-private Shimane Asahi Rehabilitation Center / P. Leighton // Justice Policy Journal. – 2014. – № 1 (11). – Pp. 1-16.

References:

1. Urazalin, B.T. Profilaktika chlenovreditel'stva i sovershenija suicidov sredi lic, otbyvajushhih nakazanie v ispravitel'nyh uchrezhdenijah minimal'noj bezopasnosti ugolovno-ispolnitel'noj sistemy Respubliki Kazahstan / B.T. Urazalin, E.N. Begaliev, M.R. Mukanov, B.M. Imashev // Sudebnaja medicina. – 2024. – T. 10. – № 2. – S. 210-219.
2. Labutta, E. The prisoner as one of us: Norwegian Wisdom for American Penal Practice / E. Labutta // Emory Int'l L. – 2017. – № 31. – Pp. 329.
3. Biekenov, N.A. Koncepcija dinamicheskoj bezopasnosti penitenciarnoj sistemy: voprosy ponimanija / N.A. Biekenov // Ғylym-Nauka. – 2022. – № 2 (73). – S. 4-9.
4. Alikperov, H.D. Jelektronnaja sistema opredelenija optimal'noj mery nakazanija (postanovka problemy) / H.D. Alikperov // Kriminologija: vchera, segodnja, zavtra. – 2018. – № 4 (51). – S. 13-22.
5. Dynamic Security: The Democratic Therapeutic Community in Prison; Edited by M. Parker. – London: Jessica Kingsley Publishers, 2006. – 288 p.
6. R. Roache. How Technology Could Make «Life in Prison» a Much Longer, Tougher Sentence [Electronic resource] – Access mode: https://slate.com/technology/2013/08/daniel-pelka-ariel-castro-how-life-extending-technology-could-make-a-life-sentence-tougher-and-longer.html (Access date: 30.12.2024).
7. N.A. Khan. RFIDs Chip Implants and their related Ethical Issues [Electronic resource] – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/280933310_RFIDs_Chip_Implants_and_their_related_Ethical_Issues (Access date: 30.12.2024).
8. M.C.Ch. Fowler. Chipping Away Employee Privacy: Legal Implications of RFID Microchip Implants for Employees [Electronic resource] – Access mode: https://natlawreview.com/article/chipping-away-employee-privacy-legal-implications-rfid-microchip-implants-employees (Access date: 30.12.2024).
9. Mukanov, M.R. Chipirovanie pedofilov kak al'ternativa himicheskoj kastracii / M.R. Mukanov, E.N. Begaliev // Sudebnaja medicina. – 2024. – T. 10. – № 1. – S. 5-14.
10. Mukanov, M.R. Chipirovanie osuzhdennyh, nahodjashhihsja v uchrezhdenijah minimal'noj bezopasnosti (kolonijah-poselenijah), kak profilaktika uklonenija ot otbyvanija nakazanija / M.R. Mukanov, E.N. Begaliev, A.M. Seralieva // «Habarshy - Vestnik» Karagandinskoj akademii MVD RK im. B. Bejsenova. – 2023. – № 3 (81). – S. 77-82.
11. Poklek, R. Atmosfera wychowawcza jako podstawa ochrony dynamicznej w jednostce penitencjarnej / R. Poklek // Resocjalizacja Polska. – 2023. – № 1. – Pp. 49-64.
12. Lacey, N. Understanding the determinants of penal policy: Crime, culture, and comparative political economy / N. Lacey, D. Soskice, D. Hope // Annual Review of Criminology. – 2018. – Vol. 1. – Pp. 195-217.
13. Kilmer, A. “The Uniform’s in the Way”: Navigating the Tension Between Security and Therapeutic Roles in a Rehabilitation-Focused Prison in Norway / A. Kilmer, S. Abdel-Salam, I.A. Silver // Criminal Justice and Behavior. – 2023. – Vol. 50 (4). – Pp. 521-540.
14. Ajil, A. Handbook on Dynamic Security in Penal Settings / A. Ajil. – Fribourg, 2021. – 48 p.
15. L. Kim. Meet South Korea’s new robotic prison guards [Electronic resource] – Access mode: https://www.digitaltrends.com/cool-tech/meet-south-koreas-new-robotic-prison-guards/ (Access date: 30.12.2024).
16. C. Leung. Robot warders check on inmates as Hong Kong tests ‘smart prison’ devices to step up security, surveillance [Electronic resource] – Access mode: https://www.scmp.com/news/hong-kong/law-and-crime/article/3033791/robot-warders-check-inmates-hong-kong-tests-smart (Access date:

30.12.2024).
17. N. Bala, L. Trautman. «Smart» technology is coming for prisons [Electronic resource] – Access mode: https://slate.com/technology/2019/04/smart-ai-prisons-surveillance-monitoring-inmates.html (Access date: 30.12.2024).
18. Leighton, P. «A model prison for the next 50 years»: The hightech, public-private Shimane Asahi Rehabilitation Center / P. Leighton // Justice Policy Journal. – 2014. – № 1 (11). – Pp. 1-16.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Малик Рсбайұлы Муканов – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Басқару академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің бастығы, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, e-mail: alik8385@mail.ru.

Муканов Малик Рсбаевич – начальник факультета послевузовского образования Академии управления Министерства внутренних дел Республики Казахстан, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, e-mail: alik8385@mail.ru.

Mukanov Malik Rsbaevich – Head of the Faculty of Postgraduate Education of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, PhD, Associate Professor, e-mail: alik8385@mail.ru.

Шәкір Шамильевич Шаяхметов – Қазақстан Республикасы Сот Әкімшілігі Басшысының бірінші орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: shayhmet@mail.ru.

Шаяхметов Шакир Шамильевич – Первый заместитель руководителя Судебной администрации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, доцент, e-mail: shayhmet@mail.ru.

Shayakhmetov Shakir Shamilevich – First Deputy Head of the Judicial Administration of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: shayhmet@mail.ru.

ӘОЖ 343.85
ХҒТАР 10.81.71

Н.К. Мырзабаев[1], Ж.А. Құранбек[2]
[1]Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы
[2]Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР САУДАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ЕРЕКШІЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы кәмелетке толмағандар саудасының қазіргі жағдайы, оның жасалу ерекшеліктері және осы қылмыспен күресудің құқықтық және практикалық аспектілері қарастырылады.

Зерттеу барысында авторлар қолданыстағы заңнаманың кәмелетке толмағандар саудасына қатысты нормаларын талдап, құқық қорғау органдарының осы қылмысқа қарсы жүргізіп жатқан іс-шараларына ерекше назар аударады.

Зерттеудің мақсаты – кәмелетке толмағандар саудасына байланысты қылмыстық проблемаларды ашып көрсету және осы қылмыстарды тиімді алдын алу мен күресудің жолдарын ұсыну. Авторлар бұл бағытта заңнаманы жетілдіру және жаңа туған балаларға заманауи технологияларды қолдану арқылы алдын алу шараларын күшейту қажеттігін атап көрсетеді.

Мақала кәмелетке толмағандар саудасы мәселелеріне қызығушылық танытқан ғалымдар мен құқық қорғау саласы қызметкерлеріне және кең оқырманға арналған.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандардың саудасы; қылмыстық-құқықтық шара; қанау; жаңа туған бала; чиптеу; қылмысқа қарсы іс-қимыл.

Н.К. Мырзабаев[1], Ж.А. Құранбек[2]
[1]Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан
[2]Генеральная прокуратура Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ТОРГОВЛИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматривается современное состояние торговли несовершеннолетними в Республике Казахстан, особенности ее совершения, а также правовые и практические меры противодействия этому преступлению.

В ходе исследования авторы проводят анализ действующего законодательства, регулирующего торговлю несовершеннолетними, и обращают внимание на деятельность правоохранительных органов в борьбе с данным видом преступлений.

Цель исследования – выявить проблемные аспекты торговли несовершеннолетними и предложить пути эффективного противодействия и профилактики таких преступлений.

Авторы рекомендуют совершенствовать законодательство и применять современные технологии для усиления мер предупреждения.

Статья будет интересна ученым, практикам в области защиты прав несовершеннолетних и широкому кругу читателей.

Ключевые слова: торговля несовершеннолетними; уголовно-правовая мера; эксплуатация; новорожденный; чипирование; противодействие преступлению.

N.K. Myrzabayev[1], Zh.A. Kuranbek[2]
[1]The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshi, the Republic of Kazakhstan
[2]General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Astana, the Republic of Kazakhstan

CURRENT STATE AND FEATURES TRAFFICKING OF MINORS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines the current state and specific features of trafficking in minors in the Republic of Kazakhstan, as well as the legal and practical measures to combat this crime.

The authors analyze existing legislation concerning trafficking in minors and emphasize the role of law enforcement agencies in countering such offenses.

The aim of this study is to identify problematic aspects of trafficking in minors and propose effective solutions for prevention and combating these crimes.

The authors suggest improving legislation and applying modern technologies to strengthen preventive measures.

This article may interest scholars, practitioners in child protection, and a broad readership.

Keywords: trafficking in minors; criminal law measure; exploitation; newborn; microchipping; countering a crime.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_121

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес мемлекеттің ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары[1]. Әрине оны сақтау және қорғау мемлекеттің негізгі міндеті.

Замманның дамауына қарамастан қылмыстың сан алуан түрлері осы күнге дейін орын алуда. Қазіргі кездегі жағымсыз қылмыс көріністерінің бірі ол – кәмелетке толмағандар саудасы. Бұқаралық ақпарат құралдарында бұл қылмыс түрлері бойынша қатаң түрде жауаптылық қарастырылғаны кеңінен жарияланғанымен, әлі күнге дейін жезөкшелікпен айналысу үшін жас қыздарды сату, оларды қанау, жаңа туған балалар саудасы қылмыстары орын алып отыр.

Қазақстан Республикасында қылмыстық саясаттың негізгі бағыттарының бірі жеке адамның құқықтары мен еркіндігін қорғау. Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі атты Қазақстан халқына Жолдауында» жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық және жеке адамға, әсіресе балаларға қарсы басқа да ауыр қылмыстар үшін жазаны шұғыл түрде қатаңдату қажет деп атап көрсетілген[2].

Мемлекет Басшысының тапсырмаларын іске асыру мақсатында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілерін жетілдіру және жеке адамның құқықтарын қорғауды күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2019 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды[3].

Мұндай шаралар кәмелетке толмағандар саудасы үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін бапқа да қатысты болды. Бұл олардың қоғамдық қауіптілігін ескере отырып, жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-әрекеттің

[1] Қазақстан Республикасының Конституциясы: Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 15.02.2025).

[2] Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі: Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019 (жүгінген күні: 25.12.2024).

[3] Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2019 ж. 27 желтоқсандағы № 292-VI ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000292 (жүгінген күні: 23.06.2025).

қылмыстық-құқықтық шараларын одан әрі жетілдіру қажеттілігін көрсетеді.

Сонымен қатар, 2021 жылғы 10 маусымда – Қазақстан Президенті Қ.-Ж. Тоқаев «Қазақстан Республикасының Адам құқықтары саласындағы одан әрі шаралары туралы» Жарлыққа қол қойды. Жарлық Үкіметке адам құқықтары саласындағы бірінші кезектегі шаралар жоспарын бекітуді тапсырды. Президент адам құқықтары саласындағы тоғыз бағытты атап өтті, олардың бірі – адам саудасына қарсы іс-қимыл. Осыған байланысты, ҚР Үкіметінің 2021-2023 жылдарға арналған жоспары толық көлемде іске асырылуы тиіс[4].

Ғылыми мақаланың мақсаты – кәмелетке толмағандар саудасының қазіргі жағдайы мен оның жасалу жолдарының ерекшеліктеріне назар аудару арқылы қылмыстық құқықтық сипаттамасының тәсілдерін қарастырамыз.

Әдістер мен материалдар. Мақалада қолданыстағы заңнаманың ғылыми-теориялық негіздері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері мен құқық қорғау органдарының тәжірибелік деректері пайдаланылды.

Мақаланы әзірлеу барысында теориялық және тәжірибелік талдау әдістері қолданылды. Бұдан басқа, мақалада болжау әдісін қолдану арқылы зерттелген объектіні тәжірибеде жүзеге асырудың болжамдары жасалынды.

Материал ретінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 135-бабы (Кәмелетке толмағандар саудасы) және басқа да тиісті баптары, құқық қорғау органдарының статистикалық деректері, сондай-ақ ғылыми әдебиеттер мен БАҚ мәліметтері пайдаланылды.

Талқылау. Кәмелетке толмағандар саудасы бүкіл әлемнің назарында, оның қазіргі кезде жасалу жолдары әртүрлі, ауқымды сипатқа ие болуда және ол көптеген елдерде, оның ішінде Қазақстан Республикасында да өзекті проблемалардың бірі болып отыр.

2014 жылғы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚР ҚК) 135-бабына сәйкес кәмелетке толмағандарды саудасы үшін жауаптылық көзделгенімен[5], қолданыстағы заңнама бұл қылмыс түріне тойтарыс беруге, оны алдын алуға әлі де болса толық мүмкіндік бермеуде.

Құқықтық саясат тұжырымдамасының жобасын әзірлеушілердің бірі Т.Қ. Әкімжанов атап өткендей, қылмысқа қарсы іс-қимыл процесі үнемі жаңартылып, жетілдіріліп отыруы тиіс [1].

Құлдықтың қазіргі заманауи түрі – бұл адам құқықтарының өрескел бұзылуымен сипатталатын аса қауіпті қылмыс түрі.

Жалпы балаларды сатып алу мақсатында оларды ұрлау ұғымы алғашқы рет 1978 жылы сыйақы ретінде кәмелетке толмаған балаларды саудаға салу жөнінде мәлімет «Советская милиция» журналында жарық көрген [2].

Кәмелетке толмағандар саудасына қатысты қылмыстар назар аударсатын болсақ – 2020 жылы – 21, 2021 жылы – 27, 2022 жылы – 18, 2023 жылы – 33, 2024 жылы – 14, ағымдағы жылдың 5 айында – 6 факті тіркелген[6].

Жоғарыда көрсетілген мәлеметтерге назар аударатын болсақ өткен жылдармен салыстырғанда аталған қылмыс түрінің жылдан-жылға өсуі мен тұрақсыздығын байқауға болады.

Құқық қорғау органдарының атқарылған жұмыстарының нәтижесінде соңғы жылдары адам саудасымен және ілеспелі қылмыстармен айналысатын алты ұйымдасқан топтың қылмыстық әрекетінің жолы кесілді (262-бап бойынша 11 қылмыстық іс қозғалды). Катар, Индонезия, Бахрейн, БАӘ, Түркия және Оңтүстік Кореяға қанау мақсатында біздің азаматтарымызды әкетудің жеті арнасы, сондай-ақ Өзбекстан мен Қырғызстаннан екі әкелу жойылды[7].

---

[4] President Tokayev Signs a Decree on Further Measures of the Republic of Kazakhstan in the Field of Human Rights [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-kuala-lumpur/press/news/details/215101?lang=ru (жүгінген күні: 25.12.2024).

[5] Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (жүгінген күні: 23.06.2025).

[6] «1-М есеп «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылық туралы» Статистикалық мәліметтер [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (жүгінген күні: 23.06.2025).

[7] Борьба с торговлей людьми [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: http://senate.parlam.kz/storage/341cbf5fb4224959b5b030780f7babba.pdf (жүгінген күні: 10.02.2025).

Соңғы 5 жылда кәмелетке толмағандар саудасына қатысты қылмыстар динамикасы

Мысалы, 2020 жылы қыздарды Қазақстаннан шетелдерге сатудың қылмыстық схемасы анықталды. Бахрейнде әртүрлі елдерден қыздарды, соның ішінде қазақстандық қыздарды (барлығы 39 қыз, оның 9 кәмелетке толмағандар) жалған жеңіл табысқа, қонақ үйлерде қоғамдық тамақтану саласында жұмысқа шақыратын қылмыстық топ болған, олар қыздардың келген кезде құжаттарын алып, 2 000 000-нан 6 000 000 теңгеге дейін жыныстық қызметтер көрсетуге немесе жыныстық құлдыққа сатуға мәжбүрлеген[8].

Сондай-ақ, 2021 жылы ҚР Бас прокуратурасы бұл бағытта тексеру іс-шараларын жүргізе отырып, балалар саудасының проблемалары мен олардың жасалу схемаларын анықтады.

Елімізде жыл сайын 3 мыңға жуық жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар анықталды (2018 жылы – 3,6, 2019 жылы – 2,8, 2020 жылы – 2,9 мың).

Олардың жартысына жуығы асырап алынады, едәуір бөлігі қорғаншылық пен қамқоршылыққа, балалардың шамамен 10%-ы патронатқа, асырап алушылар мен өзге отбасыларына берілген.

Жұмысқа орналастырылмаған балалар жетім балаларға арналған ұйымдарға беріледі, олар бүгінде елімізде 96 жұмыс істейді және оларда 4,2 мың бала ұсталады. Соңғы 10 жылда тәрбиеленушілер контингенті үнемі азайып келеді, жалпы ел бойынша ондағы балалар саны 10 мың адамға азайды.

Бас прокуратурамен жүргізілген талдаулар мен тексеру іс-шараларының нәтижесінде балаларды заңсыз берудің 4-схеманы анықталды.

1-ші схема бойынша шетел азаматы жүкті әйелдің (ҚР азаматы) босануға жақын қалған кезде онымен некелесіп, артынша әйел босанғаннан кейін баласынан бас тартады, ал әкесі (шетел азаматы) жаңа туған баланы мемлкеттен шетелге алып кетеді.

Әділет министрлігінің мәліметінше, 2015 жылдан бастап Қазақстанда 99 бала дүниеге келген, олардың аналары жүктілік кезінде немесе босанғанға дейін шетелдіктермен некеге тұрған (38 жұп әлі некеде).

Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара

[8] Казахстанок продовали в сексуальное рабство: подозреваемую экстрадировали из Бахрейна [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://tengrinews.kz/news/kazahstanok-prodavali-seksualnoe-rabstvo-podozrevaemuyu-439492/ (жүгінген күні: 10.02.2025).

қызметінің мәліметінше, 43 бала шетелге кеткен, оның 32-сі қайтып, 10-ы қайтарымсыз кеткен.

2-ші схема бойынша нотариус баладан бас тартуды және ерлі-зайыптыларды асырап алуға келісімді куәландырады.

Әділет министрлігінің мәліметінше, 2015 жылдан 2021 жылға дейін балалармен байланысты нотариаттық іс-қимылдардың жалпы саны 319 мыңнан асады.

Сондай-ақ прокурорлармен 150 балаларды нотариалды түрде бас тарту туралы куәландырылғаны анықтады, оның ішінде Алматы қаласында (2015 жылдан бастап баладан бас тарту туралы 56 өтініш куәландырылған), Ақтөбе (85), Қостанай және Алматы облыстары (4-5).

Бұл ретте баладан нотариаттық бас тарту және нотариустардың мұндай өтінішті растауы заңсыз болып табылады. Себебі, Қазақстанда баладан ерікті түрде бас тарту заң жүзінде көзделмеген және ата-ана құқықтарынан айыру түріндегі құқықтық салдарға әкеп соғады («Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Кодексінің 75-бабының 1-бөлігі).

3-ші схема жаңа туған баланың әкесі ретінде заңды некеде тұрған жұптың әкесі көрсетіледі, соңында билогиялық анасы баласынан бас тартады, ал заңды некедегі жұбайы сот арқылы баланы асырауына алады.

2015 жылдан бастап 2021 жылдың 6 айына дейінгі кезеңде кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттарға бала асырап алу туралы 13,6 мың өтініш түсті.

Бала асырап алу туралы істердің жалпы саны – 784 іс (5,8%), онда заңды ерлі – зайыптылар некесіз балаларды асырап алу туралы талап арыз берген, оның ішінде сотпен қанағаттанлырылғаны – 758, бас тартылғаны – 9 және қайтарылғаны –17.

4-ші схема балаларды асырап алуға жәрдемдесу үшін жетім балалардың республикалық деректер банкін пайдалана отырып лауазымды адамдардың манипуляциясы.

Жоғарыда көрсетілген схемалар арқылы жас балаларды заңсыз иемдену ең алдымен заңның шикілігінен туындап отыр.

Бас прокуратураның бастауымен аталған фактілердің орын алмауына байланысты тиісті шаралар жүргізіліп, қолданыстағы заң нормаларына өзгерістер енгізілді.

Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан іс-шаралар мен қолданыстағы заңдарды күшейткенімен кәмелетке толмағандар саудасы, оның ішінде жаңа туған балалар саудасы еліміздің әр облыстарында орын алуда.

Мысалы ретінде 2022 жылдың тамызында Алматы қаласында жас жұбайлар жаңа туған баланы 2 млн теңгеге сатуға тырысқан. Полицейлердің айтуынша, бұл қылмысты жеті адам жасады деп күдіктелуде.

Осы факт ҚК-нің 135-бабының 2-бөлігі бойынша «алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы жасаған кәмелетке толмағандардың саудасы» бойынша сотқа дейінгі тергеу басталды. Күдіктілер уақытша ұстау изоляторына қамалды. Алматы прокуратурасы бұл істе АХАЖ және перзентханалардың қызметкерлері бар екенін айтты.

«Қылмыскерлер пайда табу үшін балаларымен бөлісуге дайын жұмыс істемейтін отбасыларды, сондай-ақ одан әрі асырап алу үшін ақылы түрде бала алуға дайын отбасыларды тапты. Балаларды 500 мыңнан 3 млн теңгеге дейін бағалады», – деп хабарлады қадағалау органы[9].

Сонымен қатар Атырауда 32 жастағы Батыс Қазақстан облысының тұрғыны ұсталды, ол өзінің 1 және 2 жастағы балаларын сатуға күдіктенеді. Әйел сатып алушыларды өзі іздеген[10].

Мұндай құбылыс Маңғыстау облысында да орын алған. 2023 жылдың мамыр айында Маңғыстау облысының полиция

[9] Новорожденного за 2 миллиона тенге пыталась продать пара в Алматы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/novorojdennogo-2-milliona-tenge-pyitalas-prodat-para-almatyi-475986/ (жүгінген күні: 25.12.2024).

[10] Мать подозревают в продаже двоих детей в ЗКО [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/mat-podozrevayut-v-prodaje-dvoih-detey-v-zko-490322/ (жүгінген күні: 25.12.2024).

қызметкерлері нәрестені сатпақ болған екі әйелді ұстады[11].

Тараз қаласында да 2023 жылдың қаңтарында көпсалалы ауруханаңың екі қызметкері жаңа туған нәрестелер саудасына күдіктенеді. Прокуратураның мәліметінше, акушерлер үш апталық қызды баласыз ерлі-зайыптыларға 1,5 млн теңгеге сатқан[12].

Жоғарыда көрсетілген қылмыстардың жасалу ерекшеліктеріне байланысты географиялық аймақты анықтап, зерделеу қажеттігі туындап отыр.

Осы тұрғыда Қытайдағы кәмелетке толмағандар саудасы бойынша сот үкімдерін зерттеу барысында, Xin & Cai (2018) төрт басты географиялық «hotspot» аймақты анықтап, балалар саудасының көп жағдайда (61%) ұлдар екендігін көрсеткен. Xin & Cai (2018) Қытайдағы сот үкімдерін қашықтан талдау арқылы аймақтық «hotspot»-тарды анықтап, жыныстық және әлеуметтік-экономикалық факторларды өңірлердегі сауда фактілеріне байланыстыра қолданған [2].

Қазақстан үшін бұл әдіс – құқық қорғау органдарына локальды стратегиялар әзірлеуге негіз болады, сонымен қатар профилактикалық іс-қимыл шараларын аймақтар бойынша бағыттауға септігін тигізеді.

Осы бағыттар бойынша құқық қорғау органдарына статистикалық дерек көздерді зерделеудің нәтижесімен кәмелетке толмағандар судасын алдын-алуға болады деп санаймыз.

Заңнамалық деңгейде Қылмыстық кодекске «көрінеу кәмелетке толмаған адамға» қатысты жауаптылықты нақтылау қажет. Бұл жас ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстық жауаптылықтың тиімділігін арттырады.

А.И. Милевскийдің еңбегінде кәмелетке толмағандар саудасының қылмыстық құқықтық құрамының ерекшеліктері мен оның біліктелу мәселелері қарастырылған. Оның айтуынша, бұл қылмыс түрі адам саудасының ерекше нысаны болып табылады және арнайы құқықтық реттеуді талап етеді. А.И. Милевскийдің зерттеуі бойынша, кәмелетке толмағандардың саудасына қатысты қылмыстарды тиімді тергеу мен алдын алу үшін қылмыстық заңнаманы жетілдіру қажеттілігі көрсетілген [3].

Аталған қылмыс санатымен күресудің тиімді жолы жаңа технологияларды пайдалану, қолданыстағы заңнамаға қылмыстың ерекшелігіне байланысты өзгеріс енгізу қажет деп санаймыз.

Мысалы, Қытайдың Чжухай қаласында бір бастауыш мектеп Guan Yu Technology компаниясымен балалардың киімдеріне олардың нақты қай жерде екендігін бақылау үшін кіріктірілген микрочиптермен жабдықталған. Осы құрылғылардың арқасында ата-аналар нақты уақыт режимінде сайтта баланың орналасқан жерін бақылай алады. Егер оқушы «қауіпті аймаққа» түссе, жүйе мұғалімдер мен ата-аналарға хабарлама жібереді. Сонымен қатар, бұл жүйе ата-аналарға балалармен сөйлесуге мүмкіндік береді, өйткені чип автоматты түрде хабар алмасу жүйесіне қосылады[13].

Сол сияқты елімізде осы көзқараста жалпы адамның денесіне чип құрылғысын орнату туралы зерттеу жүргізген Е.Н. Бегалиев [4] өз еңбегінде бірқатар маңызды тұжырымдар жасаған. Автордың пікірінше, халықты чиптеу процесі тек адамның жеке келісімімен жүзеге асырылуы тиіс. Мұндай келісім жазбаша немесе электрондық форматта, қолтаңба арқылы расталуы қажет. Сонымен қатар, бұл мәселені құқықтық тұрғыда реттеу мақсатында тиісті нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеу қажеттігі атап өтіледі.

Сондай-ақ, перзентханаларда жаңа туған балалар саудасына қарсы күресудің амалдарының бірі ретінде электронды сәйкестіендіру білезігін пайдалану қажет деп санаймыз. Цифрлық кеңістіктің даму процесінде баланың өмірінің алғашқы

[11] Маңғыстауда екі әйел жаңа туған нәрестені саудаға салған [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://astanatv.kz/kz/news/83874/ (жүгінген күні: 25.12.2024).

[12] Акушерки продали новорожденного ребенка за 1,5 млн тенге [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://24.kz/ru/news/incidents/item/583819-akusherki-prodali novorozhdennogo - rebenka-za-1-5-mln-tenge (жүгінген күні: 25.12.2024).

[13] Chip technology as a preventive tool against child trafficking [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі:https://physics.uz.ua/en/journals/issue-55-2024/chip-technology-as-a-preventive-tool-against-child-trafficking (жүгінген күні: 23.06.2025).

күндеріндегі таптырмас аксессуарлардың бірі баланың білезігіне немесе тобығына тағылатын электронды сәйкестендіру білезігі болуы керек. Бұл кішкентай аксессуарда бала туралы барлық жеке ақпарат болады (ананың аты-жөні, туған күні мен уақыты, бойы мен салмағы, денсаулық жағдайы және т.б.). Электронды сәйкестендіру білезігтің мақсаты дәрігерлердің жұмыс сапасын арттыру, ананың қашықтықта бақылауын жүргізу (білезікпен синхрондалған мобильді телефон құрылғы арқылы) арқылы баланың қауіпсіздігін арттыруға мүмкіндік беру, жаңа туған бала туралы деректерді бұрмалау және жоғалту қаупін болдырмайды, сондай-ақ оларды ауыстырып алу және сату қаупін алдын алады.

Қорытынды. Қазақстандағы балалардың ішкі саудасы күрделі әрі өзекті мәселе болып қалып отыр. Жаңа туған балалардың саудасының жиілеуі бұл проблеманың қаншалықты терең әрі қауіпті екенін көрсетеді. Бұл құбылысты тоқтату үшін құқық қорғау органдарының жұмысы мен нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру аса маңызды.

Қылмыстарды ашу және дәлелдемелерді жинауда ақпараттық дерекқорлар, цифрлық іздеу құралдары және басқа да заманауи технологияларды кеңінен пайдалану қажет. Бұл құқық бұзушылықтардың объективті түрде анықталуына және тергеу процесінің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Заңнамалық деңгейде кәмелетке толмағандар саудасына қатысты Қылмыстық кодексінің 135-бабының 2-бөлігінің 15-тармағына «көрінеу кәмелетке толмаған адамға» қатысты жауаптылықты нақтылау қажет. Бұл жас ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстық жауаптылықтың тиімділігін арттырады.

Сонымен қатар, мәселені шешудің кешенді жолдары ретінде келесі ұсыныстарды енгізу маңызды:

1. Ұлттық заңнаманы жетілдіру – балаларды саудалауға байланысты құқықтық нормаларды халықаралық стандарттарға сәйкестендіріп, жауаптылықты күшейту қажет.

2. Құқық қорғау органдарының мүмкіндіктерін арттыру — заманауи технологиялар мен ақпараттық жүйелерді енгізу арқылы қылмыстарды анықтау мен алдын алу шараларын жетілдіру.

3. Қоғамдық құқықтық ағартуды күшейту — халықтың, әсіресе осал топтардың құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған бағдарламаларды дамыту.

4. Халықаралық ынтымақтастықты кеңейту — балалардың саудасына қарсы күресте халықаралық тәжірибе мен ақпарат алмасуды белсенді қолдану.

Осы шараларды іске асыру Қазақстанда балалардың саудасы мәселесін тиімді шешуге, құқықтық жүйенің сапасын арттыруға және қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге септігін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Акимжанов, Т.К. О некоторых инновационных подходах построения уголовной политики в новой концепции правовой политики Республики Казахстан / Т.К. Акимжанов // Ғылым. – 2020. – № 3 (66). – С. 3-12.
2. Xin, Y. Child trafficking in China: Evidence from sentencing documents / Y. Xin, T. Cai // Child International Journal of Population Studies. – 2018. – № 4 (2). – Pp. 1-10.
3. Милевский, А.И. Уголовно-правовая борьба с торговлей несовершеннолетними: автореф. дис. на соис. учен. ст. канд. юрид. наук. – Специальность 12.00.08 / А.И. Милевский. – Москва: Моск. акад. МВД России, 2000. – 25 с.
4. Е.Н. Бегалиев. О перспективности или нецелесообразности введения института чипирования населения // Парадигма современной науки глазами молодых: сборник материалов XV Международной научно-практической конференции, посвященной памяти основателей филиала Т.Ж. Атжанова, и А.М. Роднова. – Костанай, 2021. – С. 25-31.

References:

1. Akimzhanov, T.K. O nekotoryh innovacionnyh podhodah postroenija ugolovnoj politiki v novoj

koncepcii pravovoj politiki Respubliki Kazahstan / T.K. Akimzhanov // Ғylym. – 2020. – № 3 (66). – S. 3-12.

2. Xin, Y. Child trafficking in China: Evidence from sentencing documents / Y. Xin, T. Cai // Child International Journal of Population Studies. – 2018. – № 4 (2). – Pp. 1-10.

3. Milevskij, A.I. Ugolovno-pravovaja bor'ba s torgovlej nesovershennoletnimi: avtoref. dis. na sois. uchen. st. kand. jurid. nauk. – Special'nost' 12.00.08 / A.I. Milevskij. – Moskva: Mosk. akad. MVD Rossii, 2000. – 25 s.

4. E.N. Begaliev. O perspektivnosti ili necelesoobraznosti vvedenija instituta chipirovanija naselenija // Paradigma sovremennoj nauki glazami molodyh: sbornik materialov XV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, posvjashhennoj pamjati osnovatelej filiala T.Zh. Atzhanova, i A.M. Rodnova. – Kostanaj, 2021. – S. 25-31.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Нурланали Кошкарович Мырзабаев – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының, ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі, e-mail: nurlanali_myrzabaev86@mail.ru.

Мырзабаев Нурланали Кошкарович – докторант Академии правоохранительных органов Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр национальной безопасности и военного дела, e-mail: nurlanali_myrzabaev86@mail.ru.

Myrzabayev Nurlanali Koshkaruly – Doctoral Student of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of National Security and Military Affairs, e-mail: nurlanali_myrzabaev86@mail.ru.

Жебеген Абайұлы Құранбек – Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының аға көмекшісі – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының өтініштермен жұмыс және іс жүргізу департаментінің мемлекеттік тілді дамыту жөніндегі тобының басшысы, философия докторы (PhD), e-mail: zhebegenphd@mail.ru.

Құранбек Жебеген Абайұлы – старший помощник Генерального Прокурора Республики Казахстан – руководитель группы по развитию государственного языка Департамента по работе с обращениями и делопроизводству Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, доктор философии (PhD), e-mail: zhebegenphd@mail.ru.

Kuranbek Zhebegen Abayuli – Senior Assistant to the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan – Head of the Group for the Development of the State language of the Department for Handling Appeals and Records Management of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, PhD, e-mail: zhebegenphd@mail.ru.

УДК 343.265; 343.1
МРНТИ 10.77.41; 10.79.47

Г.Г. Нубаева, К.М. Сердалинов
Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНСТИТУТА ПРИМИРЕНИЯ СТОРОН НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Статья посвящена анализу института примирения сторон в уголовном процессе Республики Казахстан на стадии досудебного расследования. В Уголовно-процессуальном кодексе Казахстана предусмотрены основания прекращения уголовного дела в отношении подозреваемых и обвиняемых, среди которых примирение сторон занимает особое место. Этот институт играет важную роль в гуманизации уголовной политики и снижении уровня репрессивности, обеспечивая права потерпевших на возмещение ущерба и сокращая нагрузку на судебную систему.

Историческое развитие примирения в Казахстане восходит к казахскому обычному праву и продолжает эволюционировать через изменения в законодательстве, начиная с Уголовного кодекса Казахской ССР 1959 года и до настоящего времени. Современное уголовное законодательство Казахстана отражает международный опыт, но сохраняет свои национальные особенности.

В статье применен сравнительно-правовой метод, использованы статистические данные по прекращению уголовных дел за последние пять лет (2020-2024 гг.). Авторы анализируют преимущества и недостатки института примирения, предлагает пути совершенствования его правового механизма и рассматривает зарубежные модели, которые могут быть адаптированы в казахстанскую правовую систему.

Ключевые слова: прекращение уголовного дела; нереабилитирующие основания; институт (процедура) примирения; досудебное расследование; статистика; обвиняемый; потерпевший; возмещение вреда; размер ущерба; процедура примирения; медиация.

Г.Ғ. Нубаева, Қ.М. Сердалинов
Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ СОТҚА ДЕЙІНГІ ТАЛҚЫЛАУ САТЫСЫНДА ТАРАПТАРДЫ ТАТУЛАСТЫРУ ИНСТИТУТЫН ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация. Мақала сотқа дейінгі тергеу сатысында Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесінде тараптарды татуластыру институтын талдауға арналған. Қазақстанның қылмыстық-процестік кодексінде күдіктілер мен айыпталушыларға қатысты қылмыстық істі тоқтату негіздері көзделген, олардың арасында тараптардың татуласуы ерекше орын алады. Бұл институт қылмыстық саясатты ізгілендіруде және жәбірленушілердің өтемақы алу құқығын қамтамасыз ету және сот жүйесіне жүктемені азайту арқылы репрессивтілік деңгейін төмендетуде маңызды рөл атқарады.

Қазақстандағы татуласудың тарихи дамуы қазақтың әдеттегі құқығынан бастау алады және 1959 жылғы Қазақ КСР Қылмыстық кодексінен бастап қазіргі уақытқа дейін заңнамадағы өзгерістер арқылы дамуын жалғастыруда. Қазақстанның қазіргі заманғы қылмыстық заңнамасы халықаралық тәжірибені көрсетеді, бірақ өзінің ұлттық ерекшеліктерін сақтайды.

Мақалада салыстырмалы-құқықтық әдіс қолданылды, соңғы бес жылдағы (2020-2024 ж.) қылмыстық істерді тоқтату бойынша статистикалық деректер пайдаланылды. Авторлар татуласу институтының артықшылықтары мен кемшіліктерін талдайды, оның құқықтық механизмін жетілдіру жолдарын ұсынады және қазақстандық құқықтық жүйеге бейімделуі мүмкін шетелдік модельдерді қарастырады.

Түйінді сөздер: қылмыстық істі тоқтату; ақтамайтын негіздер; татуласу институты (рәсімі); сотқа дейінгі тергеп-тексеру; статистика; айыпталушы; жәбірленуші; зиянды өтеу; залал мөлшері; татуласу рәсімі; медиация.

G.G. Nubaeva, K.M. Serdalinov
The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy c., the Republic of Kazakhstan

IMPROVING THE INSTITUTION OF RECONCILIATION OF THE PARTIES AT THE STAGE OF PRE-TRIAL PROCEEDINGS IN THE CRIMINAL PROCESS OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to the analysis of the institution of reconciliation of the parties in the criminal process of the Republic of Kazakhstan at the stage of pre-trial investigation. The Criminal Procedure Code of Kazakhstan provides grounds for termination of criminal proceedings against suspects and accused, among which reconciliation of the parties occupies a special place. This institution plays an important role in humanizing criminal policy and reducing the level of repression, ensuring victims' rights to compensation and reducing the burden on the judicial system.

The historical development of reconciliation in Kazakhstan dates back to Kazakh customary law and continues to evolve through changes in legislation, starting with the Criminal Code of the Kazakh SSR of 1959 and up to the present. Modern criminal legislation of Kazakhstan reflects international experience, but retains its national characteristics.

The article uses a comparative legal method, using statistical data on the termination of criminal cases over the past five years (2020-2024). The author analyzes the advantages and disadvantages of the reconciliation institute, suggests ways to improve its legal mechanism, and considers foreign models that can be adapted to the Kazakh legal system.

Keywords: termination of a criminal case; non-rehabilitating grounds; institution (procedure) of reconciliation; pre-trial investigation; statistics; accused; victim; compensation for harm; amount of damage; reconciliation procedure; mediation.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_129

Введение. Уголовно-процессуальный кодекс (далее – УПК) предусматривает прекращение уголовного дела на стадии досудебного расследования только в отношении подозреваемых и обвиняемых (ст. ст. 35, 36 УПК). К таким основаниям относятся: акт амнистии, истечение срока давности привлечения к уголовной ответственности, состояние невменяемости, иммунитет от уголовного преследования и положение Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК) (ст. 35 ч. 1 п. 3, 4, 9, 10, 11 и 12 УПК)[1].

Одним из часто применяемых оснований прекращения уголовного дела является «примирение сторон» (п. 12 ч. 1 ст. 35 УПК), который регламентирован в статье 68 УК[2].

Актуальность темы института примирения сторон в уголовном процессе на стадии досудебного разбирательства обусловлена его значимой ролью в современной правоприменительной практике. В условиях реформирования уголовного законодательства РК наблюдается стремление к гуманизации уголовной политики, снижению уровня репрессивности и повышению эффективности механизмов разрешения конфликтов между сторонами. Институт примирения сторон позволяет не только сократить сроки рассмотрения уголовных дел, но и обеспечить права потерпевших на возмещение ущерба без длительных судебных разбирательств, а также снизить нагрузку на судебную систему.

Материалы и методы. При написании данной работы применялись методы историко-правовой, сравнительно-правовой, формально-юридический и статистический анализы. Так, историко-правовой метод использовался при анализе эволюции

[1] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изм. и доп. по сост. на 13.03.2025 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&show_di=1 (дата обращения: 14.03.2025).

[2] Уголовный Кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 13.03.2025).

института примирения от казахского обычного права и законодательства Казахской ССР до современного законодательства РК. Сравнительный подход позволил выявить особенности правового регулирования института примирения сторон на досудебной стадии в уголовных процессах Казахстана, Германии, Эстонии, Литвы, Беларуси и стран с исламской правовой системой.

Основой для анализа послужили положения УК РК, УПК РК, нормативные постановления Верховного Суда РК, данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК за 2020-2024 гг., а также международные правовые акты, включая Рекомендацию № R (99) 19 Комитета Министров Совета Европы.

В качестве источников использовались научные публикации, комментарии к законодательству, зарубежные уголовные кодексы и акты, регулирующие примирительные процедуры, включая положения о медиации и правовых последствиях прекращения дел по соглашению сторон.

Результаты, обсуждение. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением сторон представляет собой значимый институт уголовного права, направленный на гуманизацию уголовной политики и снижение репрессивных мер. В различных правовых системах данный институт реализуется по-разному, отражая национальные особенности и правовые традиции.

Институт примирения издревле широко практиковался на территории Казахстана. Казахское обычное право стало основой для формирования современных правовых институтов, включая институт примирения сторон. Согласно обычному праву казахов, в частности «Жеті жарғы», большинство преступлений разрешались в результате выплаты виновной стороной имущественной компенсации потерпевшей стороне от преступления «кун – выкуп за убийство» и «айып – штраф за имущественный и моральный вред» [1, 65 стр.].

Историческое развитие института примирения в уголовном праве Казахстана, начинается с Уголовного кодекса КазССР 1959 года (далее – УК КазССР), где в качестве наказания, как основного, так и дополнительного предусматривалось «возложение обязанности загладить причиненный вред» (п. 9 ст. 21). Имелась также и норма детализирующая применение данной меры – статья 29-1 УК КазССР (возложение обязанности загладить причиненный вред).

Во-первых, несколько вариантов возмещения ущерба: «непосредственное устранение причиненного вреда своими силами», «возмещение материального ущерба своими средствами» и «публичное извинение перед потерпевшим или членами коллектива в форме, установленной судом».

Во-вторых, каждый вариант возмещения применялся судом индивидуально:

- «устранение причиненного вреда своими силами» назначался, с учетом характера вреда и способностью виновного непосредственно устранить указанным путем;
- при возмещении своими средствами, размер материального ущерба не должен был превышать 500 рублей (относится к незначительному ущербу).

В случае причинения материального ущерба на сумму свыше 500 рублей, возмещение ущерба производилось в порядке гражданского судопроизводства;

- обязанности публично извиниться при посягательствах на неприкосновенность или достоинство личности либо нарушение правил социалистического общежития, не причинившее материального ущерба.

В-третьих, в приговорах судов, в обязательном порядке, оговаривался срок выполнения указанных обязательств. И при его нарушении, применялось более строгое наказание, предусмотренное статьей УК (исправительные работы без лишения свободы, штраф или увольнение от должности).

Уголовно-процессуальный Кодекс КазССР 1959 года (далее – УПК КазССР) напрямую указывал основанием «за примирением потерпевшего с обвиняемым», как обстоятельство, исключающее производство

по уголовному делу (в п. 6 ст. 14 УК)[3].

В Уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве РК 1997 года институт примирения претерпел изменения, так лишился статуса «наказания» (ст. 39 УК). И упоминается в единственной норме – статья 67 УК (освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением)[4].

В УПК понятие «примирение» осталось только в делах частно-публичного и публичного преследования и обвинения. Статья 37 УПК предусматривает обстоятельством, исключающим производство по делу, «в отношении лица, подлежащего освобождению от уголовной ответственности в силу положений Уголовного кодекса Республики Казахстан», ссылаясь на статью 67 УК[5].

Диспозиция статьи 67 УК в отличие от статьи 29-1 УК КазССР расширилась, включив отдельную категорию граждан, как несовершеннолетние, на которых распространяется применение данной нормы, при условии для впервые совершивших тяжкое преступление, не связанное с причинением смерти или тяжкого вреда здоровью человека. А также категорией лиц, совершивших коррупционные преступления, на которых положения настоящей статьи не распространяются.

Согласно действующего Уголовного законодательства статья 68 УК имеет следующие отличительные основания:

- расширена категория лиц для впервые совершивших тяжкие преступления (несовершеннолетние; беременные женщины; женщины, имеющие малолетних детей; мужчины, воспитывающие в одиночку малолетних детей; женщины в возрасте пятидесяти восьми и свыше лет; мужчины, в возрасте шестидесяти трех и свыше лет) (ч. 2 ст. 68 УК);

- дополнена перечнем преступлений (пытки, против половой неприкосновенности или связанные с насилием в отношении несовершеннолетних и т.д.), на которые примирение не распространяется (ч. 4 ст. 68 УК)[6].

УПК 2014 года, в части обстоятельств исключающих производство по делу, полностью дублирует УК 1997 года[7].

По сравнению с УК 1959 годом последующие УК отказались от конкретизации способов примирения.

Аббревиатура форм примирения получила расшифровку в нормативном постановлении Верховного Суда РК от 21 июня 2001 года № 4 «О судебной практике по применению статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан» (далее – НП ВС № 4), где отмечено, что:

5. Заглаживание вреда может выражаться в восстановлении поврежденного имущества, возврате похищенного или предоставлении равноценного имущества, выплате денежной компенсации, приобретении лекарств, санаторно-курортных путевок, принесения извинения потерпевшему, заявителю и других формах, не запрещенных законом.

7. Примирение выражается в просьбе потерпевшего, заявителя прекратить уголовное дело, возбужденное против лица, совершившего уголовное правонарушение[8].

При всей своей положительной тенденции развитие института примирения в последних УК так и остались не решенной проблемой детализации и порядка проведения примирения, о чем и свидетельствуют показали статистических данных.

За последние пять лет статистика по прекращенным уголовным делам по нереабилитирующим основаниям на стадии досудебного расследования наблюдается

[3] Уголовный Кодекс Казахской ССР: от 22 июля 1959 г. (утратил силу) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004273&pos=3;-102#pos=3;-102 (дата обращения: 14.03.2025).

[4] Уголовный Кодекс Республики Казахстан: от 16 июля 1997 г. № 167-I (утратил силу) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31318311&pos=90;-50#pos=90;-50 (дата обращения: 14.03.2025).

[5] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 13 дек. 1997 г. № 206 (утратил силу) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000206_ (дата обращения: 17.03.2025).

[6] Уголовный Кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 13.03.2025).

[7] Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан: от 4 июля 2014 г. № 231-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231 (дата обращения: 17.03.2025).

[8] О судебной практике по применению статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 21 июня 2001 г. № 4 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000004S_ (дата обращения: 26.02.2025).

стойкое и последовательное снижение:

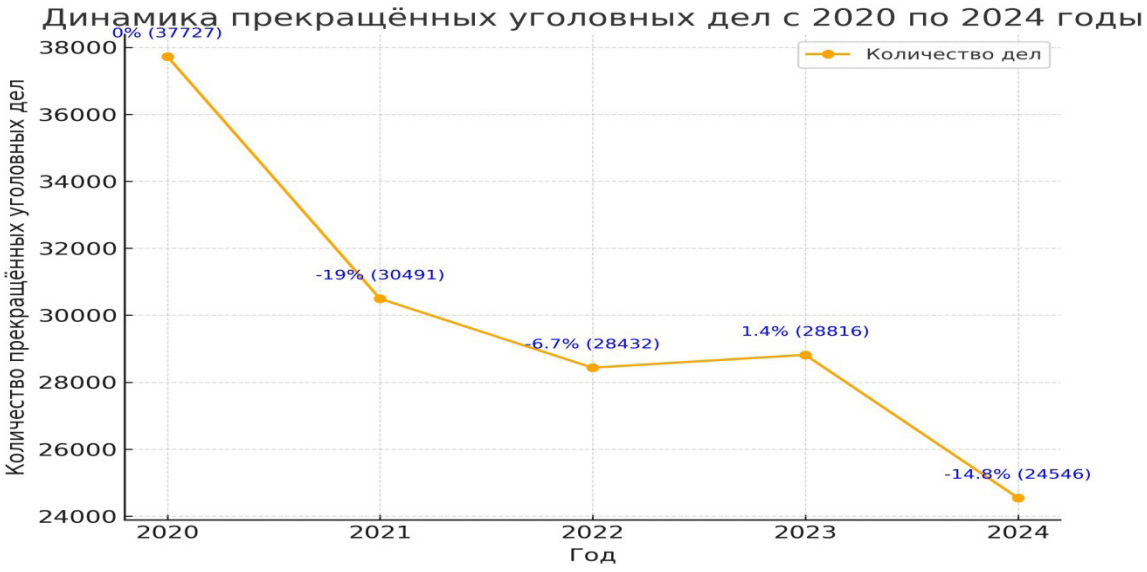

По примирению сторон и возмещению ущерба потерпевшему на стадии досудебного расследования по статье 68 УК статистика выглядит, с учетом общей тенденции к снижению, неоднозначно:

Скачкообразный характер кривой показателей указывает на нестабильность в применении института примирения, что свидетельствует о наличии системных проблем и потребности в совершенствовании его правового и процедурного механизмов.

По данным проблемам еще в 2006 году М.Ч. Когамов отмечал отсутствие в УПК процессуальной формы, регулирующей методы примирения сторон и восстановление прав потерпевшего, а также условия и порядок отмены постановлений о прекращении дела при невыполнении обвиняемым своих обязательств. Предлагалось выделить в УПК отдельную главу для полной регламентации этого института [2]. Что по настоящее время так и не сделано.

Отечественный институт прекращения уголовного преследования за примирением сторон на стадии досудебного расследования обладает как преимуществами, так и недостатками.

Преимущества:

1. Прекращение уголовных дел, не представляющих значительной общественной опасности и причинивших несущественный вред, позволяет органам досудебного расследования сосредоточиться на расследовании тяжких и особо тяжких преступлений.

2. Институт примирения усиливает роль потерпевшего в уголовном процессе, обеспечивая ему доступ к правосудию и возмещению ущерба (ч. 2 ст. 34 УК). Он способствует оперативному восстановлению нарушенных прав и свобод, а также гуманному подходу к обвиняемому при заглаживании вреда (НП ВС РК № 4).

3. Прекращение уголовных дел по нереабилитирующим основаниям допускается при доказанности причастности лица к преступлению, освобождая его от уголовной ответственности и исключая дальнейшую уголовно-процессуальную деятельность.

Недостатки:

1. Обязательность судебного разбирательства всех уголовных дел гарантирует соблюдение конституционного принципа виновности, устанавливаемого исключительно судом (п. 1 ч. 3 ст. 77 Конституции УК, ч. 2 ст. 11 УПК РК)[9].

2. Диспозиция части 2 статьи 68 УК и НПВС № 4, расширяя перечень лиц, впервые совершивших тяжкие преступления, исключила некоторые категории, такие как лица с инвалидностью или имеющие на иждивении тяжело больных.

3. Заглаживание вреда (п. 5 НП ВС № 4) часто сводится к денежной компенсации, размеры которой нередко завышаются, иногда в десятки или сотни раз, тогда как органы уголовного преследования и суд не вправе их пересматривать (п. 6 НП ВС № 4).

4. Прекращение уголовных дел по примирению сторон не предусматривает реабилитации лица и возмещения ущерба, понесенного в результате уголовного преследования.

В контексте совершенствования отечественного института примирения сторон целесообразно обратиться к международному опыту, где реализуются различные модели примирительных процедур. Для сравнения представляется полезным рассмотреть примеры нестандартного подхода, применяемые в зарубежной практике.

Так, УК Литвы и Молдовы примирение сторон на стадии досудебного разбирательства вообще не рассматривается. А в УК Литвы есть одно дополнение возможность отмены решения о прекращении уголовного дела, если лицо в течение года после освобождения от ответственности совершает новое преступление или без уважительной причины не выполняет условий договоренности с потерпевшим о возмещении ущерба[10] [3, 390 стр.].

УК Эстонии пошел еще дальше, дополнив данную норму по условиям невыполнение возложенных на подозреваемого и обвиняемого обязанностей или совершение в течение 6 месяцев после прекращения производства новое умышленное преступление в отношении того же потерпевшего, где по ходатайству прокуратуры суд своим постановлением возобновляет производство по уголовному делу (ст. 203-1 УПК).

Согласно статье 203-2 УПК Эстонии процесс примирение происходит в примирительном производстве, на которое дают согласие подозреваемый или обвиняемый и потерпевший. Прокуратура или суд посылает примирителю постановление о применении примирительного производства для организации примирения. Примиритель оформляет примирение в виде письменного соглашения о примирении, которое подписывает подозреваемый или обвиняемый и потерпевший. Соглашение о примирении должно содержать порядок и условия возмещения ущерба, нанесенного преступлением, а также и иные условия (ч.

[9] Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 17.03.2025).

[10] On the Approval and Entry Into Force of the Criminal Code: Law Republic of Lithuania 26 September 2000 No VIII-1968 (As last amended on 11 February 2010 – No XI-677) Vilnius [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/2888 (дата обращения: 17.03.2025); Уголовный кодекс Республики Молдова: от 18 апр. 2002 г. № 985-XV (с изм. и доп. по сост. на 06.06.2024 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923 (дата обращения: 17.03.2025).

2)[11].

В странах Европы поддерживают и развивают институт примирения, процесс которого регламентирован Рекомендацией № R (99) 19 Комитета Министров государствам – членами совета Европы и посвящена медиации в уголовных делах (принята Комитетом министров 15 сентября 1999 г. на 679-й встрече представителей Комитета) (далее – Рекомендация). Согласно Рекомендации возможно применение примирения до возбуждения (начала) уголовного дела. При этом хочется отметить, что органы, осуществляющие досудебное разбирательство прямо заинтересованы в примирении и всячески этому способствуют[12].

Изучение УПК ФРГ выявило нестандартные формы прекращения уголовных дел по примирению сторон на стадии судебного разбирательства. Помимо примирения и возмещения ущерба, на обвиняемого могут возлагаться дополнительные обязанности, например, выплата в благотворительный фонд или выполнение общественно полезных действий. Прекращение дела по нереабилитирующим основаниям не влечет судимости и фиксируется только в Центральном реестре прокуратуры, позволяя избежать последствий публичного процесса [4]. Однако установлены ограничения на рецидив преступления в течение одного года после осуществления процедуры примирения, в течение которого данное уголовное преследование учитывается при правоприменении [5].

В станах с исламским правом также имеется институт примирения сторон на стадии досудебного разбирательства. В УК Йемена, Судана и Шарджа предусмотрена возможность примирения сторон, при которой потерпевший вправе простить виновного как без требований о возмещении ущерба, так и на условиях выплаты компенсации. Особенностью данных правовых систем является активное содействие органов уголовного преследования в достижении примирения и урегулировании вопросов возмещения вреда [3, 391 стр.]; [6].

Заключение. И в заключении, развитие института примирения в Казахстане характеризуется ужесточением ограничений с каждым новым уголовным законодательством, что затрудняет его применение и развитие, как на досудебной стадии, так и в суде. Согласно НП ВС № 4, наличие судимости влечет запрет на повторное примирение в случае совершения умышленного преступления в течение срока давности. В отличие от Казахстана, в Республике Беларусь в судебном разбирательстве допускается повторное применение примирения, при этом вопрос решается индивидуально с учетом причин нового преступления, формы вины и иных значимых обстоятельств[13].

Применение повторного применения процедуры примирения, считаем возможным применить и в отечественном уголовном законодательстве, также исходя из личности подсудимого и обстоятельств совершенного нового преступления.

Также, целесообразно пересмотреть перечень лиц, совершивших тяжкие преступления, предусмотренный частью 2 статьи 68 УК, дополнив такими лицами, как с инвалидностью, многодетные и имеющие на иждивении тяжело больных и (или) детей с инвалидностью, наряду с уже учтенными группами.

Современные тенденции в уголовном праве характеризуются преобладанием практики возмещения имущественного ущерба в денежной форме, при этом размер компенсации зачастую определяется потерпевшим без учета принципа соразмерности причиненному вреду.

Отсутствие объективных критериев для

[11] Code of Criminal Procedure (consolidated text of March 3, 2014), Estonia [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/1291 (дата обращения: 03.03.2025).

[12] Рекомендация № г (99) 19 Комитета министров государствам – членам совета Европы, посвященная медиации в уголовных делах: принята Комитетом министров 15 сент. 1999 г. на 679-й встрече представителей Комитета [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://nadejdaarh.ru/images/dokuments/norm_prav_baza/%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4_%D1%81%D0%B5_%D0%BE_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D0%B2_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2_%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%85.pdf (дата обращения: 13.03.2025).

[13] О практике применения судами статей 86, 88, 89 Уголовного кодекса Республики Беларусь, предусматривающих возможность освобождения лица от уголовной ответственности: постановление Пленума Верховного Суда Республики Беларусь 29 марта 2012 г. № 1 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://court.gov.by/ru/jurisprudence/post_plen/criminal/toco/ffd2399bf1864552.html (дата обращения: 03.03.2025).

исчисления размера ущерба создает предпосылки для злоупотребления субъективным правом и необоснованного обогащения за счет подсудимого. Не достижение соглашения о размере компенсации зачастую становится причиной отсутствия примирения сторон, что приводит к рассмотрению дела в рамках уголовного судопроизводства и вынесению обвинительных приговоров.

Назначение уголовного наказания часто становится следствием отсутствия возможности примирения сторон, что, в свою очередь, обусловлено незаинтересованностью органов уголовного преследования и суда в прекращении уголовного дела на основании института примирения (п.п. 4 и 6 НП ВС № 4). Данное обстоятельство снижает мотивацию подсудимого к добровольному возмещению имущественного ущерба, в результате чего потерпевшая сторона утрачивает возможность на получение справедливой и адекватной компенсации[14].

Для эффективного функционирования института примирения на стадии досудебного разбирательства и обеспечения соблюдения принципа соразмерности суммы возмещения причиненному вреду представляется целесообразным законодательное закрепление соответствующей процедуры, учитывая ее отсутствие в уголовно-процессуальном законодательстве РК. В этом контексте особую роль может сыграть медиация как независимый и нейтральный орган примирения, способствующий достижению справедливого соглашения между сторонами, снижению конфликта и предотвращению необоснованного уголовного преследования.

Таким образом, институт примирения в уголовном законодательстве Казахстана сталкивается с усиливающимися ограничениями, что осложняет его применение на досудебной и судебной стадиях.

Отсутствие объективных критериев для расчета компенсации приводит к злоупотреблениям и препятствует примирению. Недостаточная заинтересованность органов преследования и суда в прекращении дела снижает мотивацию к добровольному возмещению ущерба. Закрепление процедуры соразмерности компенсации и усиление роли медиации способствовали бы справедливому урегулированию споров и предотвращению необоснованного преследования.

Список использованной литературы:

1. Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер // Материалдар, құжаттар және зерттеулер. – 10 томдық. Өзгертіліп, толықтырылған 2-басылым / Бағдарлама жетекшісі: С.З. Зиманов. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 632 б.
2. Когамов, М.Ч. Примирение сторон повысить эффективность // Юридическая газета № 201 (1181). – 2006 г.
3. Додонов, В.Н. Сравнительное уголовное право: монография / В.Н. Додонов. – Общая часть; под общ. науч. ред.: Щерба С.П. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 448 с.
4. T. Vizdoagă. Calitatea apărătorului de subiect al probatoriului (Unele aspecte de drept comparat) // Conferința științifică națională cu participare international „Integrare prin cercetare și inovare”, USM, 10-11 noiembrie 2020. – Pp.176-179.
5. Roxin, C. Strafrecht / C. Roxin. – Allgemeiner Teil. Bd. 1. 4. Aufl. – Munhen, 2005. – 456 p.
6. Shah Haneef, S.S. Shariah Criminal Code of Adjudication: Distinctive Features Vis-a-Vis Modern Systems / S.S. Shah Haneef, M. Abbas Abdul Razak, H. Laluddin // Journal of Education and Social Sciences. – 2019. – Vol. 13, Issue 1. – Pp. 129-137.

References:

1. Қazaқtyң ata zaңdary. Құzhattar, derekter zhəne zertteuler // Materialdar, құzhattar zhəne zertteuler. – 10 tomdyқ. Өzgertilip, tolyқtyrylғan 2-basylym / Barғarlama zhetekshisi: S.Z. Zimanov. –

[14] О судебной практике по применению статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 21 июня 2001 г. № 4 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000004S_ (дата обращения: 26.02.2025).

Almaty: Zheti zharғy, 2004. – 632 b.
2. Kogamov, M.Ch. Primirenie storon povysit' jeffektivnost' // Juridicheskaja gazeta № 201 (1181). – 2006 g.
3. Dodonov, V.N. Sravnitel'noe ugolovnoe pravo: monografija / V.N. Dodonov. – Obshhaja chast'; pod obshh. nauch. red.: Shherba S.P. – M.: Jurlitinform, 2009. – 448 s.
4. T. Vizdoagă. Calitatea apărătorului de subiect al probatoriului (Unele aspecte de drept comparat) // Conferința științifică națională cu participare international „Integrare prin cercetare și inovare”, USM, 10-11 noiembrie 2020. – Pp.176-179.
5. Roxin, C. Strafrecht / C. Roxin. – Allgemeiner Teil. Bd. 1. 4. Aufl. – Munhen, 2005. – 456 p.
6. Shah Haneef, S.S. Shariah Criminal Code of Adjudication: Distinctive Features Vis-a-Vis Modern Systems / S.S. Shah Haneef, M. Abbas Abdul Razak, H. Laluddin // Journal of Education and Social Sciences. – 2019. – Vol. 13, Issue 1. – Pp. 129-137.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Гүлмира Ғалымқызы Нубаева – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының қылмыстық процесс проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-9783-7445, e-mail: gulmira_7507@mail.ru.

Нубаева Гульмира Галымовна – старший научный сотрудник Центра исследования проблем уголовного процесса Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-9783-7445, e-mail: gulmira_7507@mail.ru.

Nubaeva Gulmira Galymovna – Senior Researcher at the Center for the Study of Criminal Procedure Problems of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-9783-7445, e-mail: gulmira_7507@mail.ru.

Қорғанбек Мағжанұлы Сердалинов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының құқық қорғау қызметінің проблемаларын зерттеу мен зерттеуді үйлестіру орталығының бастығы, e-mail: kurganbek7@icloud.com.

Сердалинов Курганбек Магжанович – начальник Центра координации исследований и изучения проблем правоохранительной деятельности Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: kurganbek7@icloud.com.

Serdalinov Kurganbek Magzhanovich – Head of the Center for Coordination of Research and Study of Law Enforcement Issues of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: kurganbek7@icloud.com.

УДК 343.2/.7
МРНТИ 10.77.01

Ж.С. Тукенова
Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан

СОГЛАСИЕ ЖЕРТВЫ НА ПРИЧИНЕНИЕ ВРЕДА КАК ОБСТОЯТЕЛЬСТВО ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ

Аннотация. Данная статья рассматривает вопросы, связанные с влиянием на уголовную ответственность согласия жертвы на причинение вреда ее личным не имущественным правам, в частности право на жизнь и здоровье. В работе рассмотрены юридические последствия согласия потерпевшего на действия, которые могут быть квалифицированы как преступные, с проведением анализа судебной практики, когда такое согласие оказывает влияние на тяжесть противоправного деяния, либо устраняет преступность такового. Автор исследует существующие пробелы в правовой практике, подчеркивая важность учета общественной опасности деяния и личных прав жертвы. Анализируется влияние социально-этических норм, а также международного опыта на подходы к вопросам согласия и уголовной ответственности. В результате научного поиска обозначены проблемные вопросы дифференциации уголовной ответственности с учетом позиции жертвы и выработаны предложения о регулировании вопросов согласия жертвы в уголовном праве.

Ключевые слова: принятие риска; просьба жертвы; согласие; убийство; аморальность; уголовная ответственность; смягчающее обстоятельство; сострадание.

Ж.С. Тукенова
Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы

ЖӘБІРЛЕНУШІНІҢ ЗИЯН КЕЛТІРУГЕ КЕЛІСІМІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ ПЕН ЖАЗАНЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛАУ МӘН-ЖАЙЫ РЕТІНДЕ

Аннотация. Бұл мақалада жәбірленушінің жеке мүліктік емес құқықтарына, атап айтқанда өмір сүру және денсаулық құқығына зиян келтіруге келісімінің қылмыстық жауаптылығына ықпал ету мәселелері қарастырады. Мақалада жәбірленушінің қылмыс деп танылуы мүмкін әрекеттерге келісуінің заңды салдары, заңсыз әрекеттің ауырлығына әсер ететін немесе қылмысты жоятын сот практикасына талдау жүргізумен қарастырылады. Автор іс-әрекеттің әлеуметтік қауіптілігі мен жәбірленушінің жеке құқықтарын ескерудің маңыздылығын көрсете отырып, құқықтық тәжірибедегі бар олқылықтарды зерттейді. Әлеуметтік-этикалық нормалардың, сондай-ақ халықаралық тәжірибенің келісімі мен қылмыстық жауаптылық мәселелері талданады. Ғылыми ізденіс нәтижесінде жәбірленушінің ұстанымын ескере отырып, қылмыстық жауаптылықты саралаудың проблемалық тұстары көрсетіледі және жәбірленушінің қылмыстық құқықтағы келісімі мәселелерін реттеу туралы ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: тәуекелді қабылдау; жәбірленушінің өтініші; келісім; адам өлтіру; азғындық; қылмыстық жауаптылық; жеңілдететін мән-жайлар; жанашырлық.

Zh.S. Tukenova
The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, the Republic of Kazakhstan

VICTIM'S CONSENT TO HARM AS A CIRCUMSTANCE OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT

Abstract. This article discusses issues related to the the impact on the criminal liability of a victim's consent to harm her personal non-property rights, in particular the right to life and health. The article considers the legal

consequences of consent of the victim to acts that may be qualified as criminal, with an analysis of judicial practice when such consent has an impact on the gravity of the wrongful act or eliminates the crime. The author explores existing gaps in legal practice, emphasizing the importance of taking into account the public danger of the act and the individual rights of the victim. The influence of social and ethical norms, as well as international experience on approaches to issues of consent and criminal responsibility is analyzed. As a result of the scientific research, problematic issues of differentiation of criminal liability taking into account the victim's position were identified and proposals for regulating the questions of victim consent in criminal law were developed.

Keywords: taking of risk; victim's request; consent; murder; immorality; criminal liability; mitigating circumstance; compassion.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_138

Введение. Согласие жертвы на причинение вреда своим личным неимущественным интересам, а именно вреда жизни и здоровью, в уголовном праве достаточно сложная и тонкая тема, вызывающая неоднозначные споры относительно роли этого согласия в совершении преступления, влияния на тяжесть преступления, или даже вовсе признания посягательства преступным. Эта концепция существенно различается в разных правовых системах и контекстах ситуаций причинения вреда.

Согласие жертвы иногда может смягчить тяжесть наказания, освободить от уголовной ответственности или наказания, но не отменяет преступного характера деяния.

Тем самым необходимо определить особенности непосредственно согласия жертвы на причинение вреда, обстоятельства и условия его выражения, что является ключевой характеристикой криминогенности.

Судебная практика сталкивается с различными ситуациями, в которых, наряду с основными признаками состава уголовного правонарушения, обстоятельства выражения согласия на причинение вреда своим интересам, либо причинения такого вреда по просьбе потерпевшего, устраняют преступность вредоносного деяния, либо значительно влияют на субъективную оценку тяжести вреда.

Материалы и методы. Настоящая статья является одним из этапов научного исследования по вопросам согласия на причинение вреда с перспективой ее расширения и углубления в рамках последующих научных публикаций. В ходе исследования, при раскрытии данной темы, применены методы сравнительно-правового анализа, логический подход к разрешению вопросов реализации личных неимущественных прав, затрагивающих пределы уголовно-правовой защиты. Предметом изучения выступили нормативно-правовые акты, научная литература отечественных и зарубежных авторов.

Достаточно подробно вопросы причинения смерти по просьбе жертвы рассмотрены в работах Савинова А.В., Петер К., Уестен Дж., которыми дана оценка непосредственно согласию, выражающегося в утвердительной позиции жертвы на предложение причинения вреда, а также просьбы причинения такого вреда по инициативе самого потерпевшего [1]; [2].

Результаты и обсуждения. В условиях, когда права личности и их защита становятся центральной темой современного правосудия, возможность, а иногда и необходимость получения согласия на совершение действий, которые могут повлечь за собой ущерб для этих прав, становится предметом интенсивных юридических и этических дебатов.

Может ли человек добровольно разрешить причинение себе вреда, какие последствия повлекут данные действия для третьих лиц, оказывающих содействие с согласия или по просьбе лица и т.п.

Если просьба жертвы о причинении смерти рассматривается зачастую только в контексте эвтаназии, то мотивами совершения такого деяния выделяют чувство сострадания к беспомощному, болезненному состоянию лица, связанного с неизлечимым заболеванием причиняющем физическую боль и моральное страдание.

Учитывая, что действующим

законодательством Республики Казахстан (далее – РК) эвтаназия запрещена, обстоятельства деяния рассматриваются в контексте умышленного причинения смерти, где условия, стимулировавшие «сострадание» и мотивирующие на причинение смерти, могут быть рассмотрены в качестве обстоятельства, влияющего на тяжесть наказания.

В 2016 году Специализированный межрайонный суд по уголовным делам Западно-Казахстанской области приговорил местную жительницу к 4 годам лишения свободы за причинение смерти своей матери. Согласно материалам дела, смертельно больная раком женщина попросила дочь дать ей выпить уксус, чтобы избавиться от мучений. По заключению судебно-медицинской экспертизы, потерпевшая скончалась от химического ожога пищевода и кишечника[1].

Вместе с тем, уголовная ответственность за причинение смерти в указанных условиях имела место в советском уголовном праве, где согласие потерпевшего было прямо указано в первоначальной редакции статьи 143 УК РСФСР 1922 года, не признавая преступным «убийство, совершенное по настоянию убитого из чувства сострадания». Однако в последующем эта норма была признана противоречащей интересам общества, поскольку, как указывают специалисты, подрывала сознание неприкосновенности жизни другого человека, и была вообще исключена из уголовного законодательства [3].

В ряде стран постсоветского пространства в настоящее время предусмотрена уголовная ответственность за причинение смерти «по просьбе жертвы» (Грузия, Кыргызская Республика, Азербайджан), где состав преступления привилегированный, имеет свои особенности.

В Уголовном кодексе (далее – УК) Грузии обязательным условием объективной стороны состава уголовного правонарушения является избавление жертвы от мучительной физической боли без конкретизации мотивов совершения преступления[2].

Аналогично в уголовном законодательстве Кыргызской Республики не конкретизированы мотивы эвтаназии, при этом достаточно полно определен состав, основанный на «настоятельной просьбе жертвы и в соответствии с ее подлинной волей, совершенное исключительно в целях избавления от сильных мучительных болей»[3].

В УК Азербайджан под эвтаназией понимается ускорение смерти больного активными или пассивными действиями без выделения специального субъекта, что предполагает причинение смерти в качестве «избавления от физической боли» не только медицинскими работниками, но и в бытовых условиях членами семьи и т.д.[4]

В стремлении гуманизации уголовного законодательства Швейцарское законодательство допускает ассистированное самоубийство. «Содействие» самоубийству стало законным в Швейцарии, начиная с 1942 года. В настоящее время в стране есть две основные структуры, помогающие людям, желающим совершить ассистированное самоубийство: EXIT и Dignitas.

Согласно принятому Федеральным судом в Лозанне в 2006 году прецедентному решению, любой вменяемый человек имеет право сам определять время и способ своей смерти[5].

Вопрос признания причинения смерти с согласия лица противоправным не однозначен в научном сообществе, есть как сторонники

---

[1] Жительница Западного Казахстана из жалости отравила больную раком мать [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://tengrinews.kz/crime/jitelnitsa-zapadnogo-kazahstana-jalosti-otravila-bolnuyu-288807/ (дата обращения: 16.01.2025).

[2] Уголовный кодекс Грузии: от 22 июля 1999 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.refworld.org/ru/legal/legislation/natlegbod/1999/ru/103652 (дата обращения: 16.01.2025).

[3] Уголовный кодекс Кыргызской Республики: от 28 окт. 2021 г. № 127 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://cbd.minjust.gov.kg/112309/edition/14072/ru (дата обращения: 16.01.2025).

[4] Уголовный кодекс Азербайджанской Республики: утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 дек. 1999 г. № 787-IQ (с изм. и доп. по сост. на 27.12.2024 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353 (дата обращения: 16.01.2025).

[5] Exit провела в 2018 году 1 200 добровольных суицидов [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.swissinfo.ch/rus/society/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D1%83%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%8C_exit-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B0-%D0%B2-2018-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%83-1-200-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D1%85-%D1%81%D1%83%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B2/44752556 (дата обращения: 16.01.2025).

[4]; [5], придерживающиеся непосредственно норм действующего уголовного права и не допускающие исключения, рассматривающие жизнь как объект уголовно-правовой защиты, другие, сторонники защиты морального права каждого человека распоряжаться своим здоровьем и жизнью [6]; [7], а также третьи, поддерживающие эту позицию исходя из позитивности принятого решения (трансплантология, эвтаназия и т.п.) [8].

Громким и шокирующим примером причинения смерти с согласия жертвы, не связанного с эвтаназией, является дело в отношении Армина Майвеса, который обвинялся в убийстве Ю. Брайндерс[6].

В ходе следствия было установлено, что Майвес размещал объявления в гомосексуальных чатах Германии в поисках жертвы каннибализма, на которые откликнулось более 400 человек, наиболее настойчивым из которых был Ю. Брайндерс, самостоятельно прибывший к Майвесу.

Майвес ампутировал Брайндерсу половой орган, который термически обработал и употребил в пищу вместе с самой жертвой, затем убил и расчленил последнего. Весь процесс с начала визита жертвы был снят на видеокамеру, что в последующем стало доказательством по делу.

Первоначальный приговор по громкому делу был вынесен в январе 2004 года с назначением наказания в 8,5 лет, судебное решение придерживалось позиции защиты, что преступление было совершено по «воле» жертвы, а потому расценено как причинение смерти без особой жестокости.

После волны общественного негодования дело было пересмотрено и вынесен новый приговор с назначением преступнику пожизненного заключения. Экспертные исследования установили явные психические расстройства личности жертвы, которые повлияли на его желание стать жертвой каннибализма. При этом экспертами установлена вменяемость Майвеса в период совершения преступления.

В ходе следствия установлено, что около 200 человек активно поддерживало общение в чате с Майвес на тему каннибализма, желая стать его жертвой, пятеро из которых непосредственно решились на встречу.

Многие ситуации причинения вреда при наличии согласия и по просьбе лица, в соответствии с нормами действующего законодательства РК признаются правомерными, несмотря на отсутствие соответствующего закрепления нормы в Уголовном кодексе, как обстоятельства, исключающего уголовную ответственность.

При трансплантации парного органа согласие донора на донацию влечет определенный вред здоровью, лишения органа и пожизненные ограничения, связанные с этим [9]; [10].

При этом выражение согласия донором нормативно закреплено и требует прохождения ряда подготовительных процедур, закрепляющих фиксацию добровольности и осознанности принятого решения, основанного на удалении жизненно важного парного органа и связанных с этими рисками [11].

Освобождение от уголовной ответственности при заражении смертельным вирусом иммунодефицита, при наличии информированного согласия полового партнера, принимающего риски такого заражения, прямо закреплены в примечании к статье 118 УК.

Кроме того, вопросы причинения вреда своему здоровью средней или легкой тяжести с согласия или по просьбе лица (ст.ст. 107, 108-1 УК), с учетом позиции и заявления жертвы, не повлечет привлечение к уголовной ответственности.

Имеющаяся практика вынуждена учитывать эти пробелы уголовного законодательства, разрешая такие правовые коллизии на основе принципа целесообразности: высокий уровень потребности в донорских органах, международные соглашения по противодействию распространения и лечения ВИЧ/СПИД, исключения всякого рода дискриминации, а также конституционные ограничения и защиты тайны личной жизни.

[6] 30 Januar 2004 – Armin Meiwes wird wegen Totschlags verurteilt [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www1.wdr.de/stichtag/stichtag8040.html (дата обращения: 16.01.2025).

Пунктом 7) части 1 статьи 53 УК совершение уголовного правонарушения по мотиву сострадания отражено в качестве смягчающего уголовную ответственность и наказание обстоятельства, наряду со стечением тяжелых личных, семейных или иных обстоятельств правонарушителя, т.е. только с учетом субъективной стороны состава уголовного правонарушения, не выделяя инициативу жертвы (согласие или просьба на причинение вреда).

При этом имеется достаточно тонкая грань между обстоятельствами, смягчающими и отягчающими ответственность, где в данном случае при определении действительности посягательства по мотиву сострадания либо совершения посягательства в отношении беззащитного или беспомощного лица, что затрудняет дифференциацию уголовной ответственности [12].

Учитывая современные тенденции, полагаю достаточно актуальным вопрос причинения вреда ввиду принятия жертвой риска наступления вредных последствий, как форма выражения согласия.

В октябре 2024 года в Алматинской области 22-летний блогер погиб при выполнении опасного трюка в ходе съемки видео для контента в социальных сетях. Выполнение трюка заключалось в перепрыгивании надвигающейся на него на большой скорости автомашины, под управлением 45-летнего водителя (досудебное расследование в производстве органа уголовного преследования по ст. 104 УК)[7].

Данный факт приобрел большой резонанс в обществе, где позиция населения заключалась в осуждении непомерного риска блогера своей жизнью, граничащего с ответственностью третьих лиц за наступление негативных последствий.

Заключение. Действующее уголовное законодательство не содержит специальной нормы, относительно оценки активной роли жертвы в причинении ей вреда – согласия, за исключением положений пункта 10) части 1 статьи 53 УК, определяющим противоправность или аморальность поведения потерпевшего, в качестве повода совершения уголовного правонарушения, как смягчающего обстоятельства при квалификации и при назначении наказания. Аналогичные обстоятельства указаны в статье 101 УК («Убийство, совершенное в состоянии аффекта») в качестве обязательного признака, влияющего на квалификацию содеянного в сторону смягчения ответственности.

При неоднократном отражении аморальности поведения потерпевшего в качестве смягчающего ответственность обстоятельства, в уголовном законодательстве отсутствует определение данного термина, не определена совокупность моделей поведения, характеризующихся аморальностью.

Это достаточно усложняет установление «аморальности» в условиях настойчивой позиции жертвы о причинении ей вреда, а также демонстрации осознанности рискованного поведения, характеризующегося активными действиями, без оказания насильственного и иного агрессивного воздействия на субъект преступления.

Установление «аморальности» влияет на восприятие преступления, правовые последствия и моральные эмоции вовлеченных лиц [13]. Понимание этой динамики имеет решающее значение, как для юридической оценки, так и для более широких социальных последствий преступления и жертвенности.

Полагаем, что нет необходимости специального закрепления дополнительной нормы, определяющей цель посягательства в категории обстоятельств, смягчающих наказание, а тем более и как характеристику оснований, исключающих таковое.

С данной задачей вполне справляется часть 2 статьи 53 УК, полагаясь на внутреннее убеждение председательствующего судьи, ориентиром для которого выступают нормативные постановления Верховного Суда РК 2015 года «О некоторых вопросах

[7] В погоне за призом: молодой человек погиб под колесами авто, выполняя опасный трюк [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://almaty.tv/ru/news/obschestvo/v-pogone-za-prizom-molodoi-chelovek-pogib-pod-koliosami-avto-vypolniaia-opasnyi-triuk (дата обращения: 16.01.2025).

назначения наказания»[8] и 2007 года «О квалификации некоторых уголовных правонарушений против жизни и здоровья человека»[9], которые нуждаются в расширении и детализации толкований относительно активной роли потерпевшего в совершении преступления.

По мнению И.М. Гальперина: «Одна из важнейших задач современной уголовной политики, законодательной практики и юридической науки состоит в установлении границ уголовной ответственности, адекватных конкретному этапу общественного развития» [14, 60 стр.].

Соглашаясь с мнением ученого-правоведа, наблюдаем назревшую необходимость разъяснения положений касательно института согласия потерпевшего на причинение вреда, в т.ч. принятия риска на причинение вреда как отдельной формы согласия, в положения нормативных постановлений Верховного Суда РК, которые являются составной частью уголовного законодательства (ч. 2 ст. 1 УК).

Поскольку институт согласия на причинение вреда, исследуемый в настоящее время с точки зрения теории, не нашел пока своего законодательного закрепления (лишь его отдельные элементы регулируются в уголовном законе), он требует дальнейшего детального изучения, в т.ч. должны быть рассмотрены и прокомментированы официально вопросы: о признании активной роли потерпевшего в совершении ряда уголовных правонарушений, юридическая оценка поведения потерпевшего и его влияние на формирование правовых механизмов.

Внедрение института «согласия» в уголовном праве через обобщение и систематизацию норм действующего уголовного законодательства, касающихся выражения потерпевшими согласия на причинение вреда, связанного с нарушением их прав, приведет к более четкому и последовательному регулированию вопросов дифференциации уголовной ответственности и объективного назначения уголовного наказания.

Это, в свою очередь, позволит исключить неверную квалификацию и избежать судебных ошибок, что обеспечит более справедливое применение уголовно-правовых норм с учетом индивидуальных обстоятельств каждого дела.

Список использованной литературы:

1. Савинов, А.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, причинившего вред с согласия или по просьбе лица [Электронный ресурс] / А.В. Савинов // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. – 2011. – № 1-2. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/obstoyatelstva-isklyuchayuschie-prestupnost-deyaniya-prichinivshego-vred-s-soglasiya-ili-po-prosbe-litsa (дата обращения: 16.01.2025).
2. Westen, P.K. The Criminal Defense of Duress: A Justification, Not an Excuse – and Why it Matters / P.K. Westen, J. Mangiafico. – Western Macro, 2024. – 119 p.
3. Соктоев, З.Б. Согласие лица на причинение вреда его жизни и здоровью / З.Б. Соктоев, А.Р. Ринчинова // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. – 2018. – № 12 (52). – С. 121-129.
4. Harris, J. Consent and end of life decisions / J. Harris // Journal of Medical Ethics. – 2003. – № 29. – Pp. 10-15.
5. Verheijde, J. Presumed consent for organ preservation in uncontrolled donation after cardiac death in the United States: a public policy with serious consequences. / J. Verheijde, M. Rady, J. McGregor // Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine: PEHM. – 2009. – № 4. – Pp. 15.
6. Rodríguez-Arias, D. How do people use 'killing', 'letting die' and related bioethical concepts? Contrasting descriptive and normative hypotheses [Электронный ресурс] / D. Rodríguez-Arias, et al. /

[8] Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25.06.2015 года №4 «Некоторые вопросы назначения наказания» [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000004S (дата обращения: 01.06.2025).

[9] Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11.05.2007 года №1 «О квалификации некоторых уголовных правонарушений против жизни и здоровья человека» [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000001S (дата обращения: 01.06.2025).

Bioethics, 2020. – Режим доступа: https://doi.org/10.1111/bioe.12707 (дата обращения: 01.06.2025).
7. Smith, A. Abandoning the Dead Donor Rule / A. Smith // Journal of Medical Ethics. – 2022. – № 49. – Pp. 707-714.
8. Chessa, F. Wanted, Dead or Alive / F. Chessa, et al. / Hastings Center Report, 2009. – № 39. – Pp. 4-6.
9. Evans, D. Living organ donation needs debate on harm to donors / D. Evans // BMJ: British Medical Journal. – 2006. – 333. – 919 p.
10. Beyar, R. Challenges in organ transplantation [Электронный ресурс] / R. Beyar // Rambam Maimonides Med J. – 2011. – 30;2(2):e0049. – Режим доступа: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23908807/ (дата обращения: 14.05.2025).
11. Тукенова, Ж.С. Некоторые вопросы донорства органов в Казахстане в контексте распоряжения правом на здоровье / Ж.С. Тукенова // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2024. – № 4 (34). – С. 91-97.
12. Улитин, И.Н. Убийство из сострадания и особенности его субъективной стороны / И.Н. Улитин // Всероссийский криминологический журнал. – 2021. – № 1. – С. 144-151.
13. Завалов, А.И. Противоправность или аморальность поведения потерпевшего: исторический аспект / А.И. Завалов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2024. – № 8-1 (95). – С. 153-158.
14. Гальперин, И.М. Социальные и правовые основы депенализации / И.М. Гальперин // Советское государство и право. – 1980. – № 3. – С. 60-69.

References:

1. Savinov, A.V. Obstojatel'stva, iskljuchajushhie prestupnost' dejanija, prichinivshego vred s soglasija ili po pros'be lica [Jelektronnyj resurs] / A.V. Savinov // Izvestija TulGU. Jekonomicheskie i juridicheskie nauki. – 2011. – № 1-2. – Rezhim dostupa: https://cyberleninka.ru/article/n/obstoyatelstva-isklyuchayuschie-prestupnost-deyaniya-prichinivshego-vred-s-soglasiya-ili-po-prosbe-litsa (data obrashhenija: 16.01.2025).
2. Westen, P.K. The Criminal Defense of Duress: A Justification, Not an Excuse – and Why it Matters / P.K. Westen, J. Mangiafico. – Western Macro, 2024. – 119 p.
3. Soktoev, Z.B. Soglasie lica na prichinenie vreda ego zhizni i zdorov'ju / Z.B. Soktoev, A.R. Rinchinova // Vestnik Universiteta imeni O.E. Kutafina. – 2018. – № 12 (52). – S. 121-129.
4. Harris, J. Consent and end of life decisions / J. Harris // Journal of Medical Ethics. – 2003. – № 29. – Pp. 10-15.
5. Verheijde, J. Presumed consent for organ preservation in uncontrolled donation after cardiac death in the United States: a public policy with serious consequences. / J. Verheijde, M. Rady, J. McGregor // Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine: PEHM. – 2009. – № 4. – Pp. 15.
6. Rodríguez-Arias, D. How do people use 'killing', 'letting die' and related bioethical concepts? Contrasting descriptive and normative hypotheses [Jelektronnyj resurs] / D. Rodríguez-Arias, et al. / Bioethics, 2020. – Rezhim dostupa: https://doi.org/10.1111/bioe.12707 (data obrashhenija: 01.06.2025).
7. Smith, A. Abandoning the Dead Donor Rule / A. Smith // Journal of Medical Ethics. – 2022. – № 49. – Pp. 707-714.
8. Chessa, F. Wanted, Dead or Alive / F. Chessa, et al. / Hastings Center Report, 2009. – № 39. – Pp. 4-6.
9. Evans, D. Living organ donation needs debate on harm to donors / D. Evans // BMJ: British Medical Journal. – 2006. – 333. – 919 p.
10. Beyar, R. Challenges in organ transplantation [Jelektronnyj resurs] / R. Beyar // Rambam Maimonides Med J. – 2011. – 30;2(2):e0049. – Rezhim dostupa: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23908807/ (data obrashhenija: 14.05.2025).
11. Tukenova, Zh.S. Nekotorye voprosy donorstva organov v Kazahstane v kontekste rasporjazhenija pravom na zdorov'e / Zh.S. Tukenova // Құқық қорғау organdary akademijasynyң Zharshysy. – 2024. –

№ 4 (34). – S. 91-97.
12. Ulitin, I.N. Ubijstvo iz sostradanija i osobennosti ego sub#ektivnoj storony / I.N. Ulitin // Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal. – 2021. – № 1. – S. 144-151.
13. Zavalov, A.I. Protivopravnost' ili amoral'nost' povedenija poterpevshego: istoricheskij aspekt / A.I. Zavalov // Mezhdunarodnyj zhurnal gumanitarnyh i estestvennyh nauk. – 2024. – № 8-1 (95). – S. 153-158.
14. Gal'perin, I.M. Social'nye i pravovye osnovy depenalizacii / I.M. Gal'perin // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1980. – № 3. – S. 60-69.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Жанар Сәулетқызы Тукенова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: tukenovazhanar@mail.ru.

Тукенова Жанар Саулетовна – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр права, e-mail: tukenovazhanar@mail.ru.

Tukenova Zhanar Sauletovna – Doctoral Student of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, e-mail: tukenovazhanar@mail.ru.

ӘОЖ 343.3/.7
ХҒТАР 10.77.51

Ж.Д. Сеилханов[1], Н.О. Дулатбеков[2]
[1]Астана халықаралық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы
[2]Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ СОҢҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРДІ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДАНЫ САРАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақаланың мақсаты Қылмыстық заңның 234-бабының жаңартылған редакциясын ескере отырып, экономикалық контрабанданы саралаудың кейбір мәселелерін заңға және нормативтік құқықтық актілерге сәйкес зерттеу болып табылады. Зерттеу барысында Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу не Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы өткізуге тыйым салу немесе шектеу белгіленген тауарларды немесе өзге де заттарды Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы заңсыз өткізудің құқық бұзушылық құрамын дұрыс саралау болып табылады.

Мақалада экономикалық контрабанданы саралаудың теориялық және тәжірибелік ерекешеліктерін, заңға жаңадан енгізілген өзгерістер мен толықтырулар бойынша кейбір мәселелер ашып көрсетілді. Экономикалық контрабанданы зерттеу кезінде, оның дұрыс сараланuын ғана емес, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық норманы дұрыс қолдану бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектерін талдап, экономикалық контрабанда қылмысын саралаудың кейбір мәселелері анықталды.

Түйінді сөздер: Еуразиялық экономикалық одақ; мемлекет; шекара; қауіпсіздік; кеден; декларация; тауар; қылмыстық топ; қылмыстық құқық бұзушылық құрамы; лауазымды адам; ірі мөлшер.

Ж.Д. Сеилханов[1], Н.О. Дулатбеков[2]
[1]Международный университет Астана, г. Астана, Республика Казахстан
[2] Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ КВАЛИФИКАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНТРАБАНДЫ С УЧЕТОМ ПОСЛЕДНИХ ИЗМЕНЕНИЙ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Целью статьи является изучение некоторых вопросов квалификации экономической контрабанды в соответствии с законом и нормативными правовыми актами с учетом обновленной редакции статьи 234 Уголовного закона. В ходе исследования является корректной квалификацией состава правонарушений незаконного перемещения товаров или иных предметов через государственную границу Республики Казахстан, по которым установлен запрет или ограничение на перемещение через таможенную границу Евразийского экономического союза либо через государственную границу Республики Казахстан. В статье раскрыты теоретические и практические особенности дифференциации экономической контрабанды, некоторые вопросы по вновь внесенным изменениям и дополнениям в закон. При изучении экономической контрабанды, проанализировав не только ее правильную квалификацию, но и научные труды отечественных и зарубежных ученых по правильному применению уголовно-правовой нормы, были выявлены некоторые проблемы квалификации преступлений экономической контрабанды.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз; государство; граница; безопасность; таможня; декларация; товары; таможенная процедура; международные перевозки; преступная группа; состав уголовного правонарушения; должностное лицо; крупный размер.

Zh.D. Seilkhanov[1], N.O. Dulatbekov[2]
[1]Astana International University, Astana, the Republic of Kazakhstan
[2]Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, the Republic of Kazakhstan

THE SPECIFICS OF THE QUALIFICATION OF ECONOMIC SMUGGLING, TAKING INTO ACCOUNT THE LATEST CHANGES IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. This scientific article discusses several issues related to the qualification of economic smuggling, taking into account the updated version of Article 234 of the Criminal Code. Analyze the theoretical and practical gaps in crimes related to economic smuggling. The authors also conducted a study of the details of the legal regulation of the illegal movement of goods and other items across the customs border of the Eurasian Economic Union. The article discusses some issues related to the theoretical and practical features of the qualification of this crime, recent amendments and additions to the laws. At the same time, when investigating economic smuggling, we will say that it will be ensured not only by proper qualifications, the application of criminal norms, but also by strict observance of the Criminal Procedure Code. The article takes into account the components and signs of economic smuggling and legislative norms, as well as established expert, investigative and judicial practice, and shows some issues related to this point of view. Studying this article, the author suggests ways to solve the identified problem.

Keywords: Eurasian Economic Union; state; border; security; customs; declaration; goods; customs procedure; international transportation; criminal group; composition of a criminal offense; official; large size.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_146

Кіріспе. Негізінен алғанда, қылмыстық құқықтағы қылмыстарды саралау – белгілі бір қоғамға қауіпті әрекетті немесе әрекетсіздікті, нақты қылмыстық-құқықтық бағалау. «Қылмысты саралау – бұл нақты әрекеттің, әрекетсіздіктің қылмыстық заңда қарастырылған қылмыс құрамының элементтері мен оның белгілеріне сәйкестігін анықтаудан тұрады» [1].

Экономикалық контрабанданы саралауда іс-әрекеттің қылмыс құрамының тиісті баптары немесе оның бөліктеріне, тармақтарына сай келетіндігін дәлме-дәл көрсету қажет. Егер адамның іс-әрекетінде бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы болса, онда оның іс-әрекеті заңның бірнеше баптары немесе баптардың бөліктері және тармақтары бойынша сараланууы керек. Қандай түрде болса да қылмыстық құқық бұзушылықты дұрыс сараламау, ол заңдылықты бұзуға, қылмысқа қарсы күрес жүргізетін құқық қорғау органдардың беделіне нұқсан келтіруге әкеледі. Мұндай құбылысқа жол бермеу үшін қылмыстық заңды дұрыс қолданып, істің мән-жайын терең зерттей білу, істелген іс-әрекет пен әрекетсіздікті дұрыс саралау керек, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықты қылмыстық құқық бұзушылық еместіктен немесе соған ұқсас басқа қылмыстардан ажырататын белгілерді нақтылып ашып, анықтау керек. Міне, бұл жерде қылмыс құрамының, оның белгілерінің қылмысты саралаудағы, заңдылықты сақтаудағы маңыздылығы ерекше болады [2].

Біздің құқықтық мемлекетімізде бір де бір адам, егер оның істеген іс-әрекетінде немесе әрекетсіздігінде қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы жоқ болса, қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауапқа тартылуға немесе жазалануға тиісті емес. Өйткені Қылмыстық заңның негізгі талабы қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауапқа және жазаға тек қана қылмыстық құқық бұзушылық істегенге, яғни қылмыстық заңда көрсетілген, қоғамға қауіпті іс-әрекетті қасақана немесе абайсыздықтан істеген кінәлі адамды ғана тарту болып табылады.

Қылмысты саралаудың ерекшелігінде С.М. Рахметов атап өткендей, «қылмыстарды саралаудың байланысы мен бірлігін атап өту олардың айырмашылығына сүйене отырып, қылмыстың сарапануы деп түсіну керек

және жасалған іс-әрекет немесе әрекетсіздік белгілері мен қылмыстық-құқықтық нормада көзделген қылмыс құрамының белгілері арасындағы дәл сәйкестікті белгілеу және заңдық бекіту деп көрсетті» [2].

Егер қылмыстық құқық бұзушылықтың түсінігінде барлық қылмыстарға тән белгілер – қоғамға қауіптілік, құқыққа қайшылық, кінәлілік және жазаланушылық аталған болса, ал қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамында іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігін білдіретін нақты қылмыстардың міндетті белгілерінің жиынтығы есепке алынады. Қоғамға қауіптілік қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамының емес, қылмыстың белгісі болып табылады. Осы екі қылмыстық құқықтық-түсініктерінің бағыты да әр түрлі. Нақты қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы қылмыстық жауаптылықтың негізі болса, ал қылмыстық құқық бұзушылықтың жалпы түсінігі нақты қылмыстың құрамының заңдылық базасын жасаудың, қылмыстық құқықта оның құқықтық, әлеуметтік-саяси табиғатын түсіндіру қажеттілігінен туындайды.

Қылмыстық құқық теориясында, заң әдебиеттерінде қылмыстық құқық бұзушылық құрамының жалпы анықтамалары кеңінен қолданылады. Нақты қылмыстық құқық бұзушылықтың түсінігі қылмыстық құқық бұзушылық құрамында ғылыми ұғым болып табылады. Бұл ұғым теорияда нақты қылмыстық құқық бұзушылықтардың түсінігінен, қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты құрамының жинақталған белгілері арқылы анықталады және өздігінен жалпылама барлық қылмыстық құқық бұзушылық құрамдарының белгілері мен элементтерін сипаттап, көрсетеді. Нақты қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы нақты қылмыстық құқық бұзушылыққа тән белгілерді көрсетеді деп жоғарыда атап өттік. Бірақ әрбір қылмыстық құқық бұзушылық құрамында барлық қылмыстық құқық бұзушылық құрамына тән, жиынтығында қылмыстық құқық бұзушылық құрамының жалпы түсінігін құрайтын, яғни кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамының жалпы белгілерін көрсететін белгілер бар. «1. Қазақстан Республикасы Конституциясының заң мен сот алдында жұрттың бәрінің теңдігі туралы қағидасын негізге ала отырып және соттың заңды күшіне енген үкімінсіз ешкімді де қылмыстық құқық бұзушылық жасауда кінәлі деп тануға және қылмыстық жазаға тартуға болмайтынын ескере отырып, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен ауырлығына, сотталушының қызметтік және қоғамдық жағдайына қарамастан, әрбір қылмыстық іс заңға қатаң сәйкестікте шешілуге тиіс екендігіне соттардың назары аударылсын деп көрсетілген.

Қылмыстық жаза тағайындау кезінде соттар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодекстің 52-бабында көрсетілген жаза тағайындаудың жалпы қағидаларын мүлтіксіз сақтауы, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық ауырлығының санатын, қайталанудың болуын және оның түрін, қылмыстық құқық бұзушылық жасау сатысын, қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде сотталушының қатысу дәрежесін, қылмыстық құқық бұзушылық мақсатына қол жеткізу үшін оның әрекеттерінің мәнін және келтірілген немесе ықтимал зиянның сипаты мен мөлшеріне әсерін, қылмыстық құқық бұзушылықтар, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың, осы қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделгеннен неғұрлым жеңіл жаза тағайындау үшін негіздердің болуы маңызды.»[1].

Экономикалық контрабанданы анықтап бекіту, екі шартқа негізделеді:

- қоғамға қауіпті әрекеттің нақты жағдайларын мұқият зерттеу;
- осы әрекеттің құрамында қылмыс белгілерінің бар-жоғын анықтау.

Қоғамға қауіпті әрекеттің нақты жағдайларын мұқият зерттеу, көп жағдайда дәлелдеу процесіне қатысты болып келсе, екіншісі саралаудың ішкі жағын және мәнін көрсетеді.

Қылмыстық процессуалдық заң жағынан алғанда, контрабанданы саралау үрдісі сотқа дейінгі тергеудің басынан, соттың үкімі күшіне

[1] Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 ж. 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S (жүгінген күні: 06.03.2025).

енгенге дейін бірнеше этаптардан тұрады.

2020 жылмен 2024 жыл арасындағы экономикалық қылмыстардың сотқа дейінгі іс жүргізу бағыты бойынша нәтижелер.

1. Қазақстанда жылдар бойынша құқық бұзушылықтар саны:

- 2020 жылы өндірістегі 877 құқық бұзушылық және сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімінде (СДТТБТ) тіркелген 437 құқық бұзушылық байқалды;

- 2021 жылы екі көрсеткіш бойынша да өсім байқалды: өндірістегі 917 құқық бұзушылық және СДТТБТ-де тіркелген 591 құқық бұзушылық;

- 2022 жылы өндірістегі құқық бұзушылықтар саны 656-ға, ал сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркелгендер саны 484-ке дейін төмендеді;

- 2023 жылы өндірістегі 683 құқық бұзушылық және сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне де тіркелген 206 құқық бұзушылық төмендеді;

- 2024 жылы сандар төмендеуді жалғастыруда: өндірістегі 462 құқық бұзушылық және сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркелген 257 құқық бұзушылық.

Қорытындылайтын болсақ: жалпы алғанда, өндірісте де, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркелген құқық бұзушылықтар санының төмендеу үрдісі байқалады, әсіресе күрт құлдырау 2023 жылы байқалады.

2. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркелген құқық бұзушылықтар бойынша қылмыстық істер:

- 2020 және 2021 жылдары 201 іс бойынша қылмыстық істер аяқталды, оның 201-і сотқа жіберілді;

- 2022 жылғы қылмыстар күрт төмендеді: 107 аяқталған өндіріс, оның тек 107-сі сотқа жіберілді;

- 2023 жылы одан да үлкен құлдырау болды: 96 іс аяқталды, 96 іс сотқа жіберілді;

- 2024 жылы өсім байқалды – 185 аяқталған іс, сотқа 185 іс жіберілді, ал тоқтатылған істер жоқ (тек біреуі).

Қорытындылайтын болсақ: құқық бұзушылықтар санының жалпы төмендеуіне қарамастан, 2024 жылы құқық қорғау органдары жұмысының тиімділігі артты: алдыңғы жылдармен салыстырғанда істердің көбірек саны аяқталды және сотқа жіберілді[2].

Контрабанданың құрамын анықтау үшін құқықтық негіз бен, қылмыстың жалпы теориялық ілімі қажет. Лауазымды тұлға іс жүргізу құжаттарында контрабанданы саралау үшін қажетті белгілерді белгілеп, заңды түрде бекітуі тиіс.

Материалдар мен әдістер. Мақаладағы мәселелерді терең зерттеу үшін Қазақстан Республикасы мен ресейлік ғалымдардың еңбегіне қатысты ғылыми қайнар көздері мен заңнамалары, тәжірибелік материалдары зерделеніп, қарастырылды.

Ғылыми мақаланы жазу кезінде жалпы ғылыми әдістер (логикалық, құрылымдық және жүйелік талдау, синтез, салыстыру, абстракциялау, индукция және дедукция, модельдеу), сондай-ақ құбылыстар мен процестерді зерттеудің арнайы әдістері мен тәсілдер (диалектикалық, формальды-логикалық, құрылымдық функционалдық әдістері) қолданылды. Сондай-ақ экономикалық контрабанда қылмыстарын дұрыс саралау үшін, құжаттарды зерттеу әдісі, салыстырмалы құқықтану әдістері қолданылды.

Нәтижелер, талқылау. Қылмыстық заңда негізделген сараптамалық, тергеп-тексеру мен сот тәжірибесін ескере отырып, өзіміздің сын-пікірімізді білдірдік.

Бірінші, кедендік баға тек кедендік аймаққа әкелінетін тауарлар мен заттарға ғана кедендік құнды анықтау әдістері арқылы белгіленеді. Бұл экономикалық контрабанда заттарының құнын анықтаудан әлдеқайда күрделі процесс болып келеді. Тауардың бағасынан бөлек, тергеу кезінде тасымалдау, тиеу, түсіру, сақтандыру секілді жанама шығыстарды есептеу қиынға соғады. Осыны ескере отырып, кедендік құнды пайдалану арқылы экономикалық контрабанда заттарының құнын есептеу әрекеті, қылмыстық істердің дәлелдеме

[2] Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 ж. 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S (жүгінген күні: 06.03.2025).

аясын кеңейтіп, тергеу мерзімдерін ұлғайтуы мүмкін.

Екінші, тауарлар мен заттардың кедендік бағасы ақырғы үшінші жылда орташа бағасынан үлкен болған кезде, бұл контрабанда бойынша қылмыстық жауаптылықта болады. Осындай кезде Қылмыстық заң бойынша экономикалық контрабандамен қарастыратын заң бұзушылықтар, Әкімшілік құқық бұзушылық кодексінің арнайы тарауында көрсетілген құрам бойынша жазаланады. Сондықтан, кедендік құнды анықтау тәртібін өзгерту теориялық негіздеме мен эмпирикалық қолдау болмауы мүмкін.

Қылмыстық заңға енгізілген жаңа редакцияны зерттеп, заң шығарушы орган берген, тек тауарлар мен заттарды жылжуына байланысты тыйым салуларды белгілеп, контрабанданың өзге тауарлары мен заттарын есепке алмайтынын көреміз. Қылмыстық заңның нақты түсіндіруі, өзге заттар мен тауарлардың өткізілуінің ірі мөлшерде бағаланып қылмыстың қатарына жататынын көрсетеді.

Егер тауарлардың және экономикалық контрабанданың басқа заттарының құны жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен асатын болса, оларды өткізу ірі көлемде жасалған деп тану қажет.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабының 38) бөлігінде, ірі залал және ірі мөлшер ұғымдары берілген. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне, 5 шілде 2024 жылы өзгерістер мен толықтырулар туралы № 113-VIII заңымен, 234-баптың 3) тармағына, алып өткізілген тауарлардың он мың айлық есептік көрсеткіштен асатын құны өзгертіліп, алып өткізілген тауарлардың құны жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен асады деп өзгертілді.

Экономикалық контрабанданың белгілерін анықтаумен қатар, оларға дұрыс құқықтық баға беру маңызды, бірақ бұл жиі орындала бермейді. Мысалы, экономикалық контрабанданың бірнеше мәрте жасалуы жағдайында, Қылмыстық кодекстің 12-бабына сәйкес, бір немесе бірнеше әрекеттің қайталануы қылмыстардың бірнеше рет жасалды деп айқындайды. Азамат осыған дейін қылмыс жасаған деп жазаланған немесе жауаптылықтан босатылған болса, ол бірнеше мәрте жасалған деп саналмайды.

Қылмыстық заң осы қылмастарды бірнеше мәрте жасаған жағдайда ең жоғарғы жауаптылық жаза түрін белгілейді. Осы қылмыстардың сараланууы, басқа қылмыстармен салыстырғанда, ерекше шарттарды қажет етпейді. Яғни, адамның бұрын осы қылмысты жасағаны немесе оған дайындалуы есепке алынбайды. Сонымен қатар осы қылмыстар бірнеше мәрте жасалса Қылмыстық кодекстің 234-бабының екінші бөлігінің, бірінші тармағы бойынша құрамы белгіленеді.

Дегенмен, қайталанатын экономикалық контрабанданы және жалғасатын қылмысты дұрыс саралау үшін субъективті критерийлердің жеткіліктілігіне күмәнмен қарауға болады. Экономикалық контрабанданың әртүрлі әрекеттерінің сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі арасында айырмашылықтар болуы мүмкін. Мысалы, бір әрекетті жалпы субъектінің жасауы, ал екіншісін сол адамның арнайы субъект болуы қажет. Осындай кезде жалғаспалы бірегей құқық бұзушылық емес, Қылмыстық кодекстің 234-бабы екінші бөлігінің бірінші және екінші тармақтары бойынша анықталуы керек. Бұл жерде екі қылмыстық әрекетті көрсетіп отырмыз.

Осы қылмыстардың бірнеше мәрте жасалуы, экономикалық контрабанданың қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесін ескере отырып, жеке дара қылмыс түрі белгіленіп және қылмыстық кодекстің 14-бабына басшылыққа алып, қылмыстың қайталануы деп саралаған дұрыс. Егер бұл шарттар орындалмаса, әрекет бірыңғай жалғасатын қылмыс ретінде бағалануы керек.

Ерекше айта кететіні, бірнеше мәрте істелген контрабанданы тергеп-тексеру сот тәжірибесінде өте аз қолданылады, көбінесе қылмыс жасаған азамат ұқсас қылмыс үшін бұрын жауаптылыққа тартылған жағдайда. Алайда, экономикалық контрабанданың бұл түрі аз кездескенімен, бұл оның мәнінің «өміршең емес» екендігін білдірмейді.

Қылмыстық кодекстің 234-бабы 2-бөлігінің 1-тармағына сәйкес контрабанда қылмысын жасағандарды жауаптылыққа тарту деңгейі төмен, шамамен алғанда екі пайыздан сәл жоғары болып табылады. Бұл көбінесе адамның бұрынғы экономикалық контрабанда фактілерін дәлелдеу мен анықтаудың қиындықтарымен түсіндіріледі. Заттай дәлелдемелер, куәгерлер мен басқа мәліметтердің жетіспеушілігі бұл қылмыстың тіркелген фактілерінің жалпы санына әсер етеді.

Лауазымды тұлғалардың экономикалық контрабанданы жасауы саралаудың ерекшеліктерін тудырады. Мұндай қылмыс басқа лауазымды құқық бұзушылықтармен салыстырғанда жоғары деңгейде кідірсті қамтиды. Зерттеу мен сот тәжірибесінде мұндай қылмыстардың сирек кездесетіндігі, оның іздерін анықтау мен дәлелдеудің қиыншылығымен байланысты. Лауазымды адамдар кедендік шекара арқылы заттарды тікелей өткізуді сирек жүзеге асырады. Сол үшін оларды анықтау қиын болады.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысында көрсетілгендей, қызмет бабын пайдалана отырып, контрабанда жасаған лауазымды тұлғалар сыбайлас жемқорлық және өзге де құқық бұзушылықтар үшін қосымша саралауды талап етпейді.

Олар жалпы негіздер бойынша, яғни лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы заң нормаларына сәйкес жауаптылыққа тартылады.

Контрабанда қылмысын жасаған тұлғалар, егер олар өз өкілеттігін пайдаланып, заттар мен тауарларды еуразиялық экономикалық одақтың кеден шекарасы мен құқыққа сиымсыз тәсілмен көмек берсе, обьективті жағына қатыспаған болса, контрабанда жасауға қатысқаны үшін жауаптылық жүктеледі. Мысалы, егер мемлекеттік қызметте істейтін адам пара бойынша контрабанданы өткізуге жәрдем берсе, тұлға пара алу құрамы бойынша және экономикалық контрабанда жасап, жәрдем бергені үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылу керек [3].

Шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыратын тұлғаларға күш қолдану жағдайындағы экономикалық контрабанданың сарапануы формальды-материалдық құрамдағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға жатады.

Зорлық-зомбылықтан зардап шеккендер ретінде шекаралық және кедендік бақылауды жүргізетін лауазымды тұлғалар танылады. Оларды жәбірленуші ретінде қарастыру үшін зорлық-зомбылықтың олардың қызметтік міндеттерін орындау кезінде қолданылғанын және бұл міндеттердің шекара немесе кеден органдарының қызметіне кіретінін дәлелдеу қажет. Егер зорлық-зомбылық шекаралық немесе кедендік қызметпен байланысты болмаса, онда құқық бұзушылықты экономикалық контрабанда немесе басқа да жеке тұлғаға қарсы қылмыстар бойынша саралау керек[3].

Егер экономикалық контрабанданы ұйымдасқан қылмыстық топ, қылмыстық ұйым, трансұлттық топ немесе банда жасаған болса, бұл қылмыстар қылмыстық топтың жасаған әрекеттері ретінде қарастырылады. Қылмыстық топты құрған немесе оған жетекшілік еткен адам Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің баптарына сәйкес жауаптылыққа тартылады [4].

Қылмыстық топтың мүшелері де осы Кодекстің тиісті баптары бойынша жауаптылыққа тартылуы мүмкін. Осы қылмыстардың еркше белгісі «күні бұрын келіске адамдар тобы» және «қылмыстық топ» ретінде анықталатын бірқатар сипаттамалар бар. Қылмыстық топтың болуы, жоспар құру, жасайтын қылмыстар бөліп алу, сыбайлас қатысушыларды таңдап алу және қылмысты жасыру жөніндегі шараларды қамтитын тұрақтылық – осының бәрі оның ерекшеліктерін көрсетеді.

Экономикалық контарбанда қылмысын жасаған ұймдасқан қылмыстық топқа, қатысушылардың жасаған әс-рекеттеріне байлнысты жеке-жеке саралайды. Барлық қылмыстың белгілері анақ болса, осы қылмастармен айналсқаны үшін, ұйымдасқан қылмыстып топ құру бойынша Қылмыстық

[3] Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: 2014 ж. 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (жүгінген күні: 06.03.2025).

заңның нормаларының құрамымен анықталады. Осы жағдайда Қылмыстық заңның 234-бабы үшінші бөлігінің, екінші тармағында және Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде көрсетілген тиісті құрамдары бойынша қылмыстардың жиынтығы деп сараланады[4].

Экономикалық контрабанда құрамының белгілерін анықтау ерекшеліктеріне тоқталайық:

Бірінші. Экономикалық контрабанданы саралағанда, қылмыс құрамының барлық белгілері қоғамға қауіптілік, кінәліге қатысты жазаның сипаты және басқа да мән-жайлар ескерілуі қажет. Құрамының бір белгісінің болмауы қылмысты тереңдетіп тергеуді қиындатады. Себебі, психикасы дұрыс емес азаматтар да қоағамға қауіпті әс-әрекеттерді жасай алады. Сонымен қатар, еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасымен декларация толрмай толтырмай тауарлар мен заттарды алып өту іс-әрекеті қоғамдық қауіптілік деңгейін анықтауға үлен әсерін беріп, тұлғаның осы қылмыстарды жасаудағы кінәлілігін көрсетпейді. Сондықтан, сараланушы тұлға контрабанда құрамының белгілерін қоғамдық заңсыздығын анықтайтын критерийлер ретінде өабылдауы тиіс. Экономикалық контрабанданың құрамын анықтау үшін, кейбір белгілер белгілі бір қарқындылықпен көрінуі тиіс. Құрамның жекеленген белгілерінің көрінуі дәрежесі қылмыстың негізгі немесе сараланған түрін анықтауға ықпал етеді. Мысалы, Қылмыстық кодекстің 234-бабының екінші бөлігі, үшінші тармағына сәйкес, кедендік шекарада немесе кедендік бақылауда жұмыс істейтін тұлғаға күш көрсетіп экономикалық контрабанданың ауырлатылған түрі болып табылады. Күш көрсету жеңіл әрекетпен болса, осы құраммен жауаптылыққа тартылмайды.

Екінші. Осы қылмыстарды, кеден аясындағы басқа құқық бұзушылықтардан бөліп қарастыруға мүмкіндік береді. Яғни, экономикалық контрабанданың құрамының белгілері тек осы қылмысқа тән болып табылады. Сондай-ақ басқа қылмыстармен салыстырғанда сәйкес келмейтін ерекшеліктері бар.

Үшіншіден. Экономикалық контрабанданың құрамының белгілері қылмыстық заңда көрсетілуі немесе заңды түсіндіруі барысында туындауы тиіс. Контрабанда құрамының белгілерін қылмыстық заңның Ерекше бөлімінде тікелей көрсетілген нормаларға немесе оларды түсіндіру кезінде алынатын болжанған белгілерге сүйене отырып анықтау маңызды. Сол үшін контрабанда құрамының болжанған белгілерін түсіндіру қажеттілігі туындайды, бұл экономикалық контрабанданың белгілерін сот тәжірибесінде нақтылауға мүмкіндік береді.

Тергеу және сот тәжірибесі барысында заңды тиімді қолдану үшін құқықтық нормалардың жетілдірілуі қажет. Алайда, бұл әрдайым қамтамасыз етілмейді, сондықтан контрабанданың болжанған белгілерін анықтау қажеттілігі туындайды. Бұл өз кезегінде, экономикалық контрабанданың белгілерін сот тәжірибесінде нақтылау үшін арнайы зерттеулер жүргізуді талап етеді [5].

Экономикалық контрабанданы саралау кезінде Қылмыстық кодекстің 234-бабының 1-бөлігінде көрсетілген заттардың ерекше ережелерін ескеру қажет. Бұл заттарға, мысалы, тыйым салынған антиквариат заттары жатады. Олардың кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленбеген. Алайда, сот тәжірибесінде, мұндай заттардың кедендік шекара арқылы өткізілуі Қылмыстық кодекстің 234-бабының 2-бөлігінің аясында контрабанда ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар, Қылмыстық кодекстің 234-бабының 2-бөлігінің 2) тармағында арнайы субьектінің белгілерін түсіндіру де сот тәжірибесінде маңызды. Қылмыстық заңды қолданудың ұқсастықпен шектелуі себепті, бұл белгілер тек осы қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық туралы заңнаманы қолдану практикасы жөніндегі Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 18 шілде, 1997 жылғы нормативтік қаулысында

[4] Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1997 ж. 18 шілде № 10 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P97000010S_ (жүгінген күні: 06.03.2025).

нақтыланған.

Контрабанданы саралау барысында пайдаланылатын белгілер, осы қылмыс құрамының басқа белгілерінен ажырап, оның нақты қасиеттерін сипаттауы тиіс. Яғни, бұл экономикалық контрабанданың нақтылығын қамтамасыз етеді. Мысалы айтсақ, обьектінің барлық белгілері контрабанданың құрамына кірмесе де, оларды әрекетттің басқа белгілерімен байланыстыру оңай. Контрабанданың қоғамдық қатынастарға қол сұғуы, мұндай белгілер анықталған кезде дәлелсіз қалады [6].

Қорытынды. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы экономикалық контрабанданың сараланuына қатысты өзгерістер қылмыстың осы түрімен күресу үшін құқықтық базаны едәуір күшейткенін атап өткен жөн. Жаңа нормалар мен нақтылаулар контрабанданың құрамын, оның саралау критерийлерін неғұрлым нақты анықтауға мүмкіндік берді, сондай-ақ елдің экономикалық мүдделерін бұзумен байланысты қылмыстық әрекеттер тізбесін кеңейтті. Бұл өзгерістер құқық қолдану практикасының тиімділігін арттыруға, құқық қорғау органдары мен сот органдарының іс-қимылдарын үйлестіруді жақсартуға, сондай-ақ экономикалық контрабанда жасағаны үшін неғұрлым қатаң жауаптылықты қамтамасыз етуге ықпал етеді. Сайып келгенде, осы саладағы Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру заңды сауданы дамытуға және сыртқы сауда саласындағы қылмыс деңгейін төмендетуге ықпал ете отырып, елдің экономикалық қауіпсіздігін нығайтуға көмектеседі.

Осылайша, Қазақстан Республикасы заңнамасындағы өзгерістер экономикалық контрабанданы саралауға және осы жағымсыз құбылыспен тиімді күресуге неғұрлым орнықты құқықтық негіз жасайды, бұл ұлттық экономиканы тұрақтандыру мен дамыту жолындағы маңызды қадам болып табылады деп айтуға болады. Қылмыстық кодекстің 234-баптың жаңартылған редакциясын ескере отырып, экономикалық контрабанданы саралау-теориялық және тәжірибелік тұрғыдан күрделі әрі маңызды мәселе болып табылады. Бұл қылмыстарды дұрыс саралау құқық қорғау органдарының жұмыс тиімділігіне, сондай-ақ заңдардың дұрыс қолданылуына тікелей байланысты.

Ең алдымен, контрабанда мемлекеттің экономикалық мүдделеріне нұқсан келтіреді. Біріншіден, тауарларға қойылған баждар мемлекеттік бюджетке түспейді. Екіншіден, республикадан шығаруға тыйым салынған стратегиялық тауарлар ел экономикасы үшін маңыздылығына байланысты заңсыз шығарылуы мүмкін.

Осы факторларды ескеріп, ғылыми еңбекте контрабанданың белгілері бар қылмыстарды анықтау кезінде теориядағы олқылықтарды ескере отырып, анықтау, алдын ала тергеу, және сот шешімдері мен тәжірибесін басшылыққа алып еліміздің ұлттық қауіпсіздігіне төнген қауіптердің маңыздылығын түсіну қажет. Дұрыс саралай білу – бұл мәселені тиімді шешудің кепілі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Борчашвили, И.Ш. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы бөлік. 1-том / И.Ш. Борчашвили. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. – 820 б.
2. Рахметов, С.М. Квалификация уголовных правонарушений: учебное пособие / С.М. Рахметов. – LAP LAMBERT Academic Publishing RU, 2018. – 162 с.
3. Борчашвили, И.Ш. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Ерекше бөлік. 2-том / И.Ш. Борчашвили. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. – 1152 б.
4. Кузнецов, А.П. Ответственность за таможенные преступления / А.П. Кузнецов. – М., 2000. – 112 с.
5. Pedreira, J. Contraband, Crisis, and the Collapse of the Old Colonial System / J. Pedreira // Hispanic American Historical Review. – 2001. – № 3-4 (81). – Pp. 739-744.
6. Burke T.W., Owen S.S. Cell phones as prison contraband: FBI Law Enforcement Bulletin., 2010. – Pp. 10-15.

References:

1. Borchashvili, I.Sh. Қazaқstan Respublikasynyң Қylmystyқ kodeksine tүsindirme. Zhalpy bөlik. 1-tom / I.Sh. Borchashvili. – Almaty: Zheti Zharғy, 2021. – 820 b.
2. Rahmetov, S.M. Kvalifikacija ugolovnyh pravonarushenij: uchebnoe posobie / S.M. Rahmetov. – LAP LAMBERT Academic Publishing RU, 2018. – 162 s.
3. Borchashvili, I.Sh. Қazaқstan Respublikasynyң Қylmystyқ kodeksine tүsindirme. Erekshe bөlik. 2-tom / I.Sh. Borchashvili. – Almaty: Zheti Zharғy, 2021. – 1152 b.
4. Kuznecov, A.P. Otvetstvennost' za tamozhennye prestuplenija / A.P. Kuznecov. – M., 2000. – 112 s.
5. Pedreira, J. Contraband, Crisis, and the Collapse of the Old Colonial System / J. Pedreira // Hispanic American Historical Review. – 2001. – № 3-4 (81). – Pp. 739-744.
6. Burke T.W., Owen S.S. Cell phones as prison contraband: FBI Law Enforcement Bulletin., 2010. – Pp. 10-15.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Жанат Дүйсенбайұлы Сеилханов – Астана Халықаралық университетінің Құқық жоғары мектебі деканының орынбасары, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: seilhanov81@mail.ru.

Сеилханов Жанат Дюйсенбаевич – заместитель декана Высшей школы права Международного университета Астана, магистр юридических наук, e-mail: seilhanov81@mail.ru.

Seilkhanov Zhanat Duisenbaevich – Deputy Dean of the Higher School of Law of Astana International University, Master of Law, e-mail: seilhanov81@mail.ru.

Нұрлан Орынбасарұлы Дулатбеков – Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің ректоры, заң ғылымдарының докторы, e-mail: nur.dulatbekov@mail.ru.

Дулатбеков Нурлан Орынбасарович – ректор Карагандинского университета имени Е.А. Букетова, доктор юридических наук, e-mail: nur.dulatbekov@mail.ru.

Dulatbekov Nurlan Orynbasarovich – Rector of Karaganda University named after E.A. Buketov, Doctor of Law, e-mail: nur.dulatbekov@mail.ru.

УДК 343.11
МРНТИ 10.79.51

А.А. Прокопова
Карагандинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, г. Караганда, Республика Казахстан

СОСТАВЛЕНИЕ СХЕМ (КРОКОВ) ПРИ ОСМОТРЕ МЕСТА ПАДЕНИЯ ВОЗДУШНОГО СУДНА: РЕКОМЕНДАЦИИ И ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация. Статья посвящена методике составления схем разброса обломков воздушного судна на местности, как основному методу регистрации объектов и фиксации следов при расследовании авиационных происшествий. Автор подробно описывает этапы подготовки и создания схем, включая выбор масштаба, применение координатной сетки, методы измерения расстояний и фиксации положения деталей с использованием GPS-устройств. Рассматриваются особенности построения схем при разрушении воздушного судна в полете и на земле, отмечается важность точного нанесения каждого элемента для последующего анализа. Приводятся рекомендации по инструментам измерения, оформлению схем и их роли в акте расследования. Работа подчеркивает значимость визуальной фиксации обломков для установления причин и хода разрушения воздушного судна.

Ключевые слова: авиационное происшествие; схема разброса; кроки; обломки воздушного судна; фиксация следов; координатная сетка; GPS; документирование; расследование.

А.А. Прокопова
Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ӘУЕ КЕМЕСІНІҢ ҚҰЛАУ ОРНЫНА ШОЛУ ЖАСАУ КЕЗІНДЕ СЫЗБАЛАРДЫ (КРОКТАРДЫ) ҚҰРУ: ҰСЫНЫМДАР МЕН ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация. Мақалада әуе кемесінің апатқа ұшырау орнында шашылған қалдықтарының сызбаларын жасау әдістемесі қарастырылады. Бұл авиациялық оқиғаларды тергеген кезде нысандарды тіркеудің және іздерді бекітудің негізгі тәсілі болып табылады. Автор сызбаларды дайындау мен жасаудың кезеңдерін егжей-тегжейлі сипаттайды: масштабты таңдау, координаттық тор қолдану, қашықтықтарды өлшеу әдістері және бөлшектердің орнын GPS құрылғылары арқылы белгілеу. Әуе кемесінің ұшуда және жерде қирауы кезіндегі сызбаларды құру ерекшеліктері қарастырылады, әрбір элементті дәл бейнелеудің кейінгі талдау үшін маңыздылығы атап өтіледі. Өлшеу құралдарын қолдану, сызбаларды ресімдеу және оларды тергеу актісінде пайдалану бойынша ұсынымдар беріледі. Бұл жұмыс әуе кемесі қалдықтарының көзбен көріп тіркеудің себептерді анықтау мен қирау барысын қалпына келтірудегі маңызын көрсетеді.

Түйінді сөздер: авиациялық оқиға; шашылу сызбасы; кроктар; әуе кемесі қалдықтары; іздерді бекіту; координаттық тор; GPS; құжаттау; тергеу.

A.A. Prokopova
The Karagandy Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Karaganda, the Republic of Kazakhstan

CONSTRUCTION OF DEBRIS DISTRIBUTION SCHEMES AT AIRCRAFT CRASH SITES: GUIDELINES AND PRACTICAL IMPLEMENTATION

Abstract. The article is devoted to the methodology of creating diagrams of the debris field of an aircraft at the crash site, as a key method for recording objects and documenting traces during the investigation of aviation incidents. The author provides a detailed description of the preparation and construction stages of such diagrams, including the selection of scale, application of a coordinate grid, methods for measuring distances, and recording the positions of components using GPS devices. The article examines specific features of diagram construction in cases of aircraft destruction both in-flight and upon ground impact, emphasizing the importance of accurately marking each element for subsequent analysis. Recommendations are given regarding measurement tools, the formal layout of diagrams, and their role in official investigation reports. The study highlights the critical significance of visual documentation of debris for determining the causes and sequence of aircraft destruction.

Keywords: aviation incident; debris field diagram; sketches; aircraft wreckage; trace recording; coordinate grid; GPS; documentation; investigation.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_155

Введение. Авиационные происшествия (далее – АП), сопровождающиеся человеческими жертвами и разрушением воздушных судов, оставляют глубокий след как в профессиональном сообществе, так и в общественном сознании. В Республике Казахстан (далее – РК) за последние годы произошло несколько трагических инцидентов, подчеркивающих уязвимость авиационной сферы [1, 311 стр.].

Анализ недавних АП в РК, таких как крушения МИГ-31 (19 апреля 2019 г.) и Embraer E190 (25 декабря 2024 г.), показал, что точность и оперативность визуальной фиксации обломков напрямую влияют на полноту выяснения причин катастрофы и на выработку превентивных мер в авиационной безопасности.

Установление объективной картины событий, последовательности разрушения воздушного судна, условий его столкновения с поверхностью возможно лишь при четкой фиксации следов на месте происшествия. Одним из ключевых элементов этой работы является составление схем (кроков) разброса обломков воздушного судна (далее – ВС). Данный метод позволяет не только визуализировать последствия катастрофы, но и выявить закономерности разрушения, определить траекторию полета, технические параметры, а также возможные причины отказов оборудования. Своевременное, точное и грамотно организованное составление таких схем играет важнейшую роль в процессе расследования и последующего предупреждения аналогичных происшествий.

При этом, традиционные методы составления схем разброса, основанные на ручных замерах и словесных описаниях, часто не обеспечивают необходимого уровня детализации и требуют значительных трудозатрат. Вместе с тем современные GIS- и GPS-технологии демонстрируют потенциал для сокращения погрешностей измерений и ускорения подготовки экспертных отчетов. Учитывая возрастающий объем беспилотных и малых воздушных судов в гражданской авиации, а также ужесточение международных требований к расследованию АП, разработка интегрированной методики учитывающей последние достижения науки и техники актуализируется с каждым днем.

Материалы и методы. В процессе подготовки статьи использовалась нормативно-правовая база, представленная в открытых источниках, включая международные и национальные акты,

регулирующие порядок фиксации и документирования обстоятельств АП.

В исследовании применялись общенаучные методы познания: анализ, синтез, сравнение и абстрагирование. Метод анализа использовался при изучении нормативных правовых актов, научной и учебно-методической литературы, посвященной криминалистической фиксации следов и построению схем при осмотре мест происшествий. Синтез позволил обобщить мнения исследователей и выработать авторскую позицию по вопросам применения схем (кроков) в условиях разрушения воздушного судна. Сравнительный метод был применен при сопоставлении положений уголовно-процессуального законодательства, регламентирующего осмотр места происшествия, а также в сравнении рекомендаций международных и национальных источников. Абстрагирование использовалось при моделировании теоретических подходов к формализации схем и их применимости в следственной практике.

Результаты, обсуждение. Несмотря на имеющиеся отдельные практики составление схем (кроков), до настоящего времени не выработан единый алгоритм, который позволил бы сочетать полевые топографические съемки («кроки») и цифровую картографию для быстрого получения высокоточных схем разброса обломков воздушного судна. В результате:

- существует разрыв между объективной регистрацией позиций фрагментов на местности и последующей аналитической обработкой данных;

- отсутствует стандартизованный набор методических приемов и инструментов, позволяющий гарантировать полноту фиксации и минимизировать субъективный фактор;

- не разработаны четкие критерии оценки эффективности каждого этапа съемки и обработки (погрешность, время, трудозатраты), что затрудняет сравнение традиционных и цифровых подходов.

К сожалению, эта проблема остается мало изученной в широком научном сообществе и сводится к узкопрофильным разработкам в рамках ведомственных инструкций внутреннего пользования, где нередко отсутствуют системно выстроенные и научно обоснованные алгоритмы последовательных действий при осмотре места АП.

Преодоление этой проблемы требует создания формализованного алгоритма, объединяющего преимущества полевой методики и современных цифровых технологий, с последующей верификацией на экспериментальных данных.

Анализ действующего законодательства, специализированных методических рекомендаций, а также обобщение практического опыта расследования АП позволили выделить ключевые направления фиксации обстановки на месте падения воздушного судна. В центре внимания находятся методы, обеспечивающие объективную регистрацию следовой картины и пространственного размещения обломков, необходимых для последующего анализа и установления причин произошедшего. Одним из первоочередных этапов данного процесса выступает визуально-документальное закрепление информации, включающее комплекс приемов, направленных на сохранение всех значимых элементов места происшествия.

Наиболее информативными и применимыми на практике методами регистрации исследуемых объектов и фиксации следов являются:

- фотографирование (в необходимых случаях видеозапись);

- составление схем (кроков) разброса обломков ВС на местности с нанесением следов жидкостей, горения горючего и смазочных материалов и т.д.;

- измерение воронки, расстояний между деталями, площадей охвата пожаром на земле и т.п.;

- словесное описание исследуемых объектов с использованием диктофонов;

- фиксирование отпечатков и следов на местности, налетов пылеобразных веществ на объектах [2].

В качестве объектов регистрации и фиксации могут быть: воздушное судно

или его обломки на местности; следы столкновения с поверхностью суши и предметами на ней, с водной поверхностью (следы красящих веществ, масляные пятна и т.д.)[1].

При производстве осмотра места АП и до его начала, а также до выполнения фотосъемки, категорически запрещается перемещать конструктивные элементы и узлы разрушенного воздушного судна (за исключением блоков накопителей бортового устройства регистрации (БУР)[2]. Даже если обломки оказались на взлетно-посадочной полосе, железнодорожном полотне, автомобильной трассе или другом важном объекте транспортной инфраструктуры, и создают препятствие для его работы, любые действия по их перемещению и эвакуации допускаются только после проведения фотофиксации и нанесения положения всех обнаруженных фрагментов на схему их размещения [3, 161 стр.].

После общего анализа места происшествия и выполнения визуальной и фотофиксации, одним из первых этапов следственного процесса, как правило, становится построение схемы (крока) авиационного события. Для этого производится замер расстояний и определение азимутов от заданной контрольной точки к основным частям разрушенного судна, а также к разлетевшимся элементам конструкции, содержимому воздушного судна, телам пострадавших и выживших, а также к любым следам на поверхности земли. Все полученные данные отображаются на карте в выбранном масштабе [4, 171 стр.].

Создание точной и информативной схемы требует значительных трудозатрат, т.к. в дальнейшем она может сыграть ключевую роль в установлении характера разрушения или последовательности фрагментации воздушного судна. Сформированная схема становится не просто рабочим материалом, но и официальным документом, входящим в состав расследовательского акта и применяемым на всех последующих этапах анализа причин происшествия.

Детальное изучение расположения и состояния обломков разрушенного ВС на местности, следов их соударения с поверхностью земли или местными предметами на ней позволяет решить целый ряд вопросов, возникающих в ходе расследования авиационных происшествий, в т.ч. установить: направление полета ВС до момента удара о землю; пространственное положение ВС и скорость его полета при столкновении с землей; режим работы силовых установок; положение рулевых поверхностей и взлетно-посадочных устройств в момент столкновения; причины разрушения отдельных элементов и т.д. [5].

Перед тем как приступить к построению схемы (крока) разброса обломков воздушного судна, требуется выполнить ряд подготовительных действий.

Необходимо предварительно определить приблизительные размеры зоны, в пределах которой разбросаны обломки, как по ширине, так и по длине. Это даст возможность грамотно выбрать масштаб отображения, подходящий для дальнейшего анализа и изучения. В случае значительного распространения фрагментов, помимо стандартного масштаба 1:500, позволяющего отразить основную концентрацию обломков, может быть использован и меньший масштаб, например, 1:1000, который обеспечит отображение всех элементов, включая удаленные единичные обломки и ориентиры. Если требуется детализированное отображение отдельного участка зоны либо при высокой плотности обломков на общем изображении, допускается использование врезки с увеличенным масштабом либо выделение такого участка на отдельном листе с указанием новой шкалы.

Следующим этапом является ориентация координатной сетки в соответствии с направлением «Север – Юг», при этом продольная ось сетки должна быть совмещена с направлением движения

[1] Руководство по расследованию авиационных происшествий и инцидентов. Ч. IV: Представление отчетов. Изд. 1. – Монреаль: ИКАО (Международная организация гражданской авиации). – 2003. – 16 с.

[2] Об утверждении Правил расследования авиационных происшествий и инцидентов в государственной авиации Республики Казахстан: приказ Министра обороны Республики Казахстан от 18 мар. 2015 г. № 145 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010821 (дата обращения: 29.03.2025).

воздушного судна [6].

Кроме того, координатная сетка должна быть привязана к характерным ориентирам и элементам рельефа местности путем их отображения на схеме. При необходимости возможно выполнение графических разрезов местности для более точного представления условий расположения обломков.

Существует несколько подходов к созданию схем (кроков) разброса обломков:

В случаях, когда обломки находятся в пределах ограниченной территории, измерения расстояний и направлений (азимутов) целесообразно производить от центральной точки, расположенной внутри зоны концентрации фрагментов. Нанесение элементов на схему удобно осуществлять, используя полярную систему координат.

При широком распространении обломков по местности исходная линия отсчета, как правило, прокладывается вдоль основного направления рассыпания конструктивных элементов, которое определяется, в т.ч. рельефом местности. Сначала фиксируются расстояния вдоль этой основной линии, начиная от контрольной точки, а затем – перпендикулярные отрезки от линии до соответствующих объектов. На базе этих измерений разрабатывается схема в оптимальном масштабе. Для составления предварительных вариантов удобно применять миллиметровую бумагу [7].

Если количество обломков значительное, для упрощения оформления возможно обозначение каждого элемента числом с последующим составлением перечня-указателя, входящего в схему (см. рис. 6). При этом каждая деталь, независимо от ее идентификации, маркируется номером и схематическиобозначаетсясоответствующим условным знаком. Практика показывает, что наносить номера на элементы конструкции лучше всего простыми графитовыми или специализированными водостойкими карандашами. Обозначения следует делать в двух или трех местах, защищенных от внешнего воздействия – в зонах, не подверженных трению, соприкосновению с руками или элементами транспортировки при перемещении обломков с места происшествия.

В случаях, когда разброс деталей начинается за воронкой, образовавшейся при падении ВС, на схему наносятся вначале воронка, выбросы грунта и топлива в соответствующем масштабе и от ее центра ведется отсчет расстояний до деталей и обломков. Замер расстояний до деталей производится с помощью рулеток или в случае недоступности объекта для непосредственных замеров применяется лазерный дальномер, оптический теодолит типа ТБ-1 или проводятся расчеты по геометрической базе.

После нанесения на схему изображения всех деталей, «следов» касания ВС о землю и местные предметы на ней делаются необходимые пояснительные надписи и рисунки, в т.ч.: превышение местности над уровнем моря; атмосферное давление и температура у земли и по высотам точки падения или контрольной точки в момент происшествия; места и направления, откуда производилось фотографирование наиболее характерных и важных объектов; места обнаружения пятен топлива, масел и других жидкостей.

В случае значительной протяженности и ширины зоны разброса элементов разрушенного воздушного судна координатное поле делится на сегменты в виде квадратов. Эти участки нумеруются: по продольной оси проставляются числовые обозначения, а по поперечной – буквенные.

На составляемой схеме следует отдельно указывать точное положение каждого из обломков, а также фиксировать очаги возгорания на поверхности земли, возникшие в результате воспламенения топлива, масел и иных технических жидкостей [8, 123 стр.].

При разрушении воздушного судна в воздухе к особенностям построения схемы относится то, что фрагменты и агрегаты могут быть разбросаны на значительном расстоянии друг от друга, охватывая большие участки как суши, так и акватории, иногда протяженностью в десятки километров.

Одним из наиболее эффективных способов документирования положения фрагментов на месте происшествия

считается совместное использование GPS-приемников и беспилотных летательных аппаратов. GPS-оборудование позволяет зафиксировать координаты фюзеляжа, двигательных установок, элементов планера и других ключевых узлов самолета, а также следы контакта с землей – топливные лужи, масляные пятна и обгоревшие участки. В свою очередь, дроны с высокоточными камерами и LiDAR-сканерами обеспечивают аэрофотосъемку и трехмерное картографирование территории, что ускоряет выявление скрытых деталей и расширяет поле обзора. После сбора данных их геопривязанные результаты экспортируются в электронные картографические системы (например, Google Earth), что дает возможность получить привязку схемы к реальным контурам местности с высокой точностью.

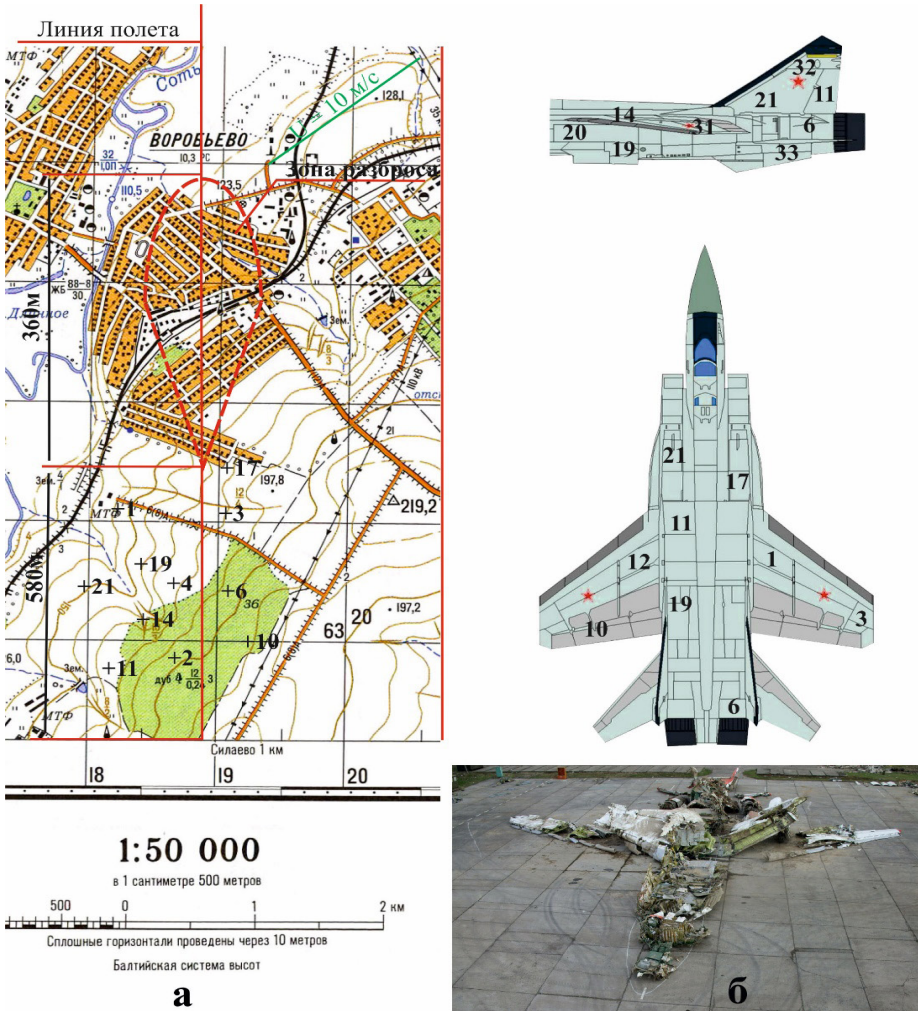

Рис. 6. Разрушение воздушного судна:
а – разброс обломков при разрушении; б – карта разрушения

Для объективного установления причин разрушения чрезвычайно важно зафиксировать абсолютно все конструктивные элементы, включая самые мелкие части, т.к. эти данные необходимы для восстановления траектории полета, определения места начала разрушения и последовательности распада воздушного судна [9, 156 стр.].

Параллельно с построением схемы (кроков) составляется так называемая карта разрушения, которая представляет собой отображение конструкции воздушного судна в горизонтальной и вертикальной плоскостях. На данной карте обозначаются контуры каждого фрагмента (см. рис. 6 б), а также

проставляются их номера в соответствии с обозначениями, использованными в схеме разброса (см. рис. 6 а).

Заключение. Таким образом, составление схем (кроков) разброса обломков воздушного судна на местности является неотъемлемой частью первичного этапа расследования авиационных происшествий. Этот метод обеспечивает объективную фиксацию пространственного положения обломков, следов взаимодействия с поверхностью, остатков жидкостей и других критически важных элементов, позволяя установить как непосредственные причины катастрофы, так и последовательность разрушения конструкции воздушного судна. Практика показывает, что точность и полнота составленной схемы нередко играют решающую роль при формировании выводов экспертной комиссии. Современные технологии, включая использование GPS-устройств и геоинформационных систем, значительно повышают эффективность и достоверность фиксации. Это позволяет не только обеспечивать качество расследований, но и служит основой для разработки превентивных мер в сфере безопасности полетов.

Список использованной литературы:

1. Dayetova, A.A. Formation and development of legal norms in the field of traffic safety or operation of air transport / A.A. Dayetova, A.T. Baiseitova // Хабаршы – Вестник Карагандинской академии МВД РК. – 2025. – № 1 (87). – С. 311-319.
2. Методическое пособие по расследованию авиационных происшествий / Департамент по надзору за безопасностью полетов государственной авиации РК. – Нур-Султан: Департамент по надзору за безопасностью полетов государственной авиации МО РК, – 2020. – 24 с.
3. Wells, A.T. Commercial Aviation Safety / A.T. Wells, C.C. Rodrigues. – New York: McGraw-Hill Education. – 2012. – 5th ed. – 363 p.
4. Расследование уголовных правонарушений, связанных с авиационными происшествиями (ст. 344 УК РК): учебно-практическое пособие; под общ. рук. генерал-лейтенанта полиции Е.С. Саденова; под рук. зам. Министра внутренних дел, к.ю.н, генерал-майора полиции С.А. Адилова. – Астана: Академия управления МВД РК, 2025. – 132 с.
5. Головин, М.В. Организационно-тактические особенности проведения осмотра места авиационного происшествия [Электронный ресурс] / М.В. Головин, Н.М. Шпак // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2017. – № 132. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-takticheskie-osobennosti-provedeniya-osmotra-mesta-aviatsionnogo-proisshestviya (дата обращения: 05.06.2025).
6. Жаканов, Н.К. Методические рекомендации по привлечению специалистов при расследовании авиационных происшествий с воздушными судами гражданской авиации / Н.К. Жаканов // Мир закона [Электронный ресурс] – Режим доступа: https:https://mir-zakona.kz/metodicheskie-rekomendaczii-po-privlecheniyu-speczialistov-pri-rassledovanii-aviaczionnyh-proisshestvij-s-vozdushnymi-sudami-grazhdanskoj-aviaczii/ (дата обращения: 29.03.2025).
7. Осмотр места происшествия по делам об авиационных катастрофах: практическое пособие; под ред. А.И. Дворкина. – М., 2000. – 336 с.
8. Dekker, S. Drift into Failure: From Hunting Broken Components to Understanding Complex Systems / S. Dekker. – Farnham: Ashgate (Routledge), 2011. – 234 p.
9. Почунская, Д.Л. Авиакатастрофы: особенности и проблемы осмотра места происшествия / Д.Л. Почунская // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. – 2013. – № 1 (4). – С. 152-158.

References:

1. Dayetova, A.A. Formation and development of legal norms in the field of traffic safety or operation of air transport / A.A. Dayetova, A.T. Baiseitova // Habarshy – Vestnik Karagandinskoj akademii MVD RK. – 2025. – № 1 (87). – S. 311-319.

2. Metodicheskoe posobie po rassledovaniju aviacionnyh proisshestvij / Departament po nadzoru za bezopasnost'ju poletov gosudarstvennoj aviacii RK. – Nur-Sultan: Departament po nadzoru za bezopasnost'ju poletov gosudarstvennoj aviacii MO RK, – 2020. – 24 s.

3. Wells, A.T. Commercial Aviation Safety / A.T. Wells, C.C. Rodrigues. – New York: McGraw-Hill Education. – 2012. – 5th ed. – 363 p.

4. Rassledovanie ugolovnyh pravonarushenij, svjazannyh s aviacionnymi proisshestvijami (st. 344 UK RK): uchebno-prakticheskoe posobie; pod obshh. ruk. general-lejtenanta policii E.S. Sadenova; pod ruk. zam. Ministra vnutrennih del, k.ju.n, general-majora policii S.A. Adilova. – Astana: Akademija upravlenija MVD RK, 2025. – 132 s.

5. Golovin, M.V. Organizacionno-takticheskie osobennosti provedenija osmotra mesta aviacionnogo proisshestvija [Jelektronnyj resurs] / M.V. Golovin, N.M. Shpak // Politematicheskij setevoj jelektronnyj nauchnyj zhurnal Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. – 2017. – № 132. – Rezhim dostupa: https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-takticheskie-osobennosti-provedeniya-osmotra-mesta-aviatsionnogo-proisshestviya (data obrashhenija: 05.06.2025).

6. Zhakanov, N.K. Metodicheskie rekomendacii po privlecheniju specialistov pri rassledovanii aviacionnyh proisshestvij s vozdushnymi sudami grazhdanskoj aviacii / N.K. Zhakanov // Mir zakona [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https:https://mir-zakona.kz/metodicheskie-rekomendaczii-po-privlecheniyu-speczialistov-pri-rassledovanii-aviaczionnyh-proisshestvij-s-vozdushnymi-sudami-grazhdanskoj-aviaczii/ (data obrashhenija: 29.03.2025).

7. Osmotr mesta proisshestvija po delam ob aviacionnyh katastrofah: prakticheskoe posobie; pod red. A.I. Dvorkina. – M., 2000. – 336 s.

8. Dekker, S. Drift into Failure: From Hunting Broken Components to Understanding Complex Systems / S. Dekker. – Farnham: Ashgate (Routledge), 2011. – 234 p.

9. Pochunskaja, D.L. Aviakatastrofy: osobennosti i problemy osmotra mesta proisshestvija / D.L. Pochunskaja // Sibirskie ugolovno-processual'nye i kriminalisticheskie chtenija. – 2013. – № 1 (4). – S. 152-158.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Анна Алексеевна Прокопова – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: snezhinka1000@mail.ru.

Прокопова Анна Алексеевна – профессор кафедры уголовного процесса Карагандинской академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, e-mail: snezhinka1000@mail.ru.

Prokopova Anna Alekseevna – Professor of the Department of Criminal Procedure of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Candidate of Law, e-mail: snezhinka1000@mail.ru.

УДК 343.1; 004.8.032.26
МРНТИ 10.79.01; 28.23.37

Д.Ж. Суюнова
Ташкентский государственный юридический университет,
г. Ташкент, Республика Узбекистан

ПРИМЕНЕНИЕ МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ В ВИДЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ПОД СТРАЖУ В ОТНОШЕНИИ ПОДСУДИМОГО
(сравнительно-правовой анализ законодательства Узбекистана и Казахстана)

Аннотация. Уголовно-процессуальное законодательство стран содружества независимых государств регламентируют порядок применения меры пресечения в виде заключения под стражу на стадии передачи уголовного дела в суд. Некоторые вопросы ограничения гарантированных конституционных прав граждан на свободу по-разному интерпретированы в процессуальных кодексах Узбекистана и Казахстана. Автор провел сравнительное исследование уголовно-процессуального законодательства указанных стран относительно соблюдения права подсудимого на изменение меры пресечения в виде заключения под стражу при передаче уголовного дела в суд первой инстанции, предложил некоторое решение и конкретные предложения для обеспечения права граждан на свободу.

Ключевые слова: санкция на арест; гарантия права на свободу; прокурор; суд; сроки содержания под стражей.

Д.Ж. Суюнова
Ташкент мемлекеттік заң университеті, Ташкент қ., Өзбекстан Республикасы

СОТТАЛУШЫҒА ҚАТЫСТЫ ҚАМАУҒА АЛУ ТҮРІНДЕГІ БҰЛТАРТПАУ ШАРАСЫН ҚОЛДАНУ
(Өзбекстан мен Қазақстан заңнамасын салыстырмалы-құқықтық талдау)

Аннотация. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінің қылмыстық-процестік заңнамасы қылмыстық істі сотқа беру сатысында қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасын қолдану тәртібін регламенттейді. Азаматтардың бостандыққа кепілдік берілген конституциялық құқықтарын шектеудің кейбір мәселелері Өзбекстан мен Қазақстанның процестік кодекстерінде әртүрлі түсіндіріледі. Автор сотталушының қылмыстық істі бірінші сатыдағы сотқа беру кезінде қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасын өзгерту құқығын сақтауға қатысты аталған елдердің қылмыстық процестік заңнамасына салыстырмалы зерттеу жүргізді, азаматтардың бостандық құқығын қамтамасыз ету үшін кейбір шешімдер мен нақты ұсыныстар берді.

Түйінді сөздер: қамауға алу санкциясы; бостандық құқығының кепілдігі; прокурор; сот; қамауда ұстау мерзімі.

D.J. Suyunova
Tashkent State Law University, Tashkent, Republic of Uzbekistan

APPLICATION OF A PREVENTIVE MEASURE IN THE FORM OF DETENTION IN CUSTODIAL COURT IN RELATION TO THE DEFENDANT
(comparative legal analysis of the legislation of Uzbekistan and Kazakhstan)

Abstract. The criminal procedure legislation of the Commonwealth of Independent States regulates the procedure for applying a preventive measure in the form of detention at the stage of transferring a criminal case to court. Some issues of limiting the guaranteed constitutional rights of citizens to freedom are interpreted differently

in the procedural codes of Uzbekistan and Kazakhstan. The author conducted a comparative study of the criminal procedure legislation of the aforementioned countries regarding the observance of the defendant's right to change the preventive measure in the form of detention when transferring a criminal case to the court of first instance, and proposed a solution and specific proposals to ensure the right of citizens to freedom.

Keywords: arrest warrant; guarantee of the right to freedom; prosecutor; court; terms of detention.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_163

Введение. Принцип справедливости на всех стадиях уголовного судопроизводства является гарантией права человека на свободу, которое является важнейшим правом, установленным нашей Конституцией Республики Узбекистан[1], поскольку важные постулаты, связанные с ограничением права гражданина на свободу, и первоначально, с нахождением человека под стражей, привлекают все большее внимание правоведов и практических работников. Анализ положений процессуального закона, касающихся меры пресечения в виде заключения под стражу и научных изысканий по этим моментам свидетельствует о наличии отдельных правовых проблем в этой области процессуального закона, возникающих преимущественно на стадии судебного разбирательства.

Материалы и методы. При сравнительно правовом анализе уголовно-процессуального законодательства названых стран по вопросам применения меры пресечения на стадии передачи уголовного дела для судебного разбирательства использованы исторический, формально-юридический, сравнительно-правовой и иные методы научного познания.

Результаты, обсуждение. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (ст. 5), гласит, что каждый задержанный или заключенный под стражу незамедлительно доставляется к судье и имеет право на судебное разбирательство в течение разумного срока или на освобождение до суда.

Согласно изменениям в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан[2] (далее – УПК) с 2008 года судам передано право выдачи санкции на заключение под стражу, что явилось одним из важнейших факторов обеспечения защиты прав человека на досудебной стадии. С указанной даты процессуальный механизм применения данной меры пресечения фундаментально изменился в пользу граждан. Для избрания меры пресечения в виде заключения под стражу прокурор обязан обращаться с ходатайством в суд в установленные законом сроки, а суд в свою очередь решает вопрос об удовлетворении либо об отказе в удовлетворении внесенного прокурором ходатайства, в т.ч. и по вопросам продления срока содержания под стражей обвиняемого.

В Республике Узбекистан заключение под стражу[3] в качестве меры пресечения регламентировано в статье 242 УПК Республики Узбекистан[4]. Данная мера применяется по делам об умышленных преступлениях, за которые Уголовным кодексом (далее – УК) предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше трех лет, и о преступлениях, совершенных по неосторожности, за которые Уголовным кодексом предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше пяти лет.

Уголовно-процессуальное законодательство Казахстана не отграничивает применение заключения под стражу в зависимости от формы вины. Так, указанная мера пресечения применяется в отношении подозреваемого, обвиняемого, подсудимого

[1] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан. – Ташкент. Адолат, 2024. – 324 с.

[2] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изм. и доп. по сост. на 24.05.2025 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31575852#pos=5449;-7 (дата обращения: 28.05.2025).

[3] Здесь и далее не указывается словосочетание «или домашнего ареста», которое имеется в данной норме, поскольку основным предметом обсуждения в настоящей статье является мера пресечения именно в виде заключения под стражу.

[4] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан. – Ташкент. Адолат, 2024. – 324 с.

в совершении преступления, за которое законом предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше пяти лет, при невозможности применения других, менее строгих мер пресечения (ст. 147 УПК Республики Казахстан (далее – УПК Казахстана)[5].

Несмотря на различия некоторых аспектов применения данной меры пресечения, законодательство обоих государств определили беспрецедентные сроки, установленные для содержания лиц под стражей.

В Узбекистане прокурор обязан не позднее чем за восемь часов до истечения срока задержания лица предоставить в суд ходатайство и материалы об избрании меры пресечения в виде заключения под стражу (ст. 243 УПК), а суд должен рассмотреть это ходатайство в течение восьми часов с момента поступления материала, но не позднее предельных сроков задержания, предусмотренных частью 1 статьи 226 УПК. Фиксированные сроки установлены для продления времени содержания под стражей. Так, в соответствии со статьей 247 УПК не менее чем за шесть суток до истечения установленного срока содержания обвиняемого под стражей прокурор выносит постановление о возбуждении ходатайства о продлении срока содержания под стражей, которое также направляется в суд. Такое ходатайство рассматривается судом в течение семидесяти двух часов с момента поступления материалов.

Примечательно, что с 1 января 2025 года в Узбекистане введена должность следственного судьи, который осуществляет судебный контроль на досудебной стадии и рассматривает ходатайства прокурора о применении меры пресечения в виде заключения под стражу, а также о продлении срока содержания под стражей. В соответствии со статьей 245 УПК Республики Узбекистан окончательный возможный срок содержания под стражей обвиняемого семь месяцев по ходатайству Генерального Прокурора Республики Узбекистан, дальнейшее продление срока законом не допускается.

Казахстанский законодатель определил, что при необходимости продления санкционированного судьей на краткий срок содержания под стражей до двух месяцев, прокурор за сутки до его истечения вносит следственному судье соответствующее ходатайство с дополнительно собранными материалами (ст. 151 УПК Казахстана). Важно отметить, что следственный судья в Казахстане вправе продлить срок содержания под стражей по инициативе органа следствия, согласованным с прокурором района до трех месяцев, либо до девяти месяцев при согласовании с прокурором области или его заместителем. Исключительно по некоторым особо тяжким преступлениям, по согласованию с Генеральным прокурором Республики Казахстан (далее – РК) срок содержания под стражей может быть продлен до восемнадцати месяцев.

Невзирая на отличающиеся сроки содержания под стражей и его продления в законодательстве обоих государств достаточно ясно определена важность ценнейшего положения человека – нахождение на свободе и регламентированы крайние сроки для содержания его под стражей.

Как уместно отметить, предельные сроки содержания под стражей продлеваются по мотивированному ходатайству прокурора (в Казахстане лицом, осуществляющем досудебное расследование при согласовании с прокурором). Полагаем именно прокурор несет ответственность за соблюдение законности при решении вопроса о содержании обвиняемого под стражей свыше установленных сроков. Заключение прокурора касательно досудебной стадии и обоснованности содержания обвиняемого под стражей тщательно изучается прокурором при подписании обвинительного заключения (обвинительного акта).

В Узбекистане прокурор обязан в срок не более пяти суток рассмотреть уголовное дело и принять по нему соответствующее

[5] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изм. и доп. по сост. на 24.05.2025 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31575852#pos=5449;-7 (дата обращения: 28.05.2025).

решение (ст. 385 УПК Республики Узбекистан). При этом прокурор вправе своим постановлением отменить, изменить или избрать меру пресечения, если она ранее не была избрана. По смыслу закона прокурор в течение указанного срока изучает уголовное дело и, по итогам которого (возможно в последние пятые сутки) принимает по нему решение, при этом, не изменяя меру пресечения в виде заключения под стражу. Далее копии обвинительного заключения направляются обвиняемому и защитнику, после чего дело направляется в суд, о чем также уведомляются другие участники процесса.

В соответствии со статьей 302 УПК Казахстана по результатам изучения материалов уголовного дела прокурор в течение десяти суток принимает по нему решение. Если прокурор усматривает необходимость отмены, изменения либо избрания меры пресечения в виде содержания под стражей он руководствуется соответствующими статьями УПК. В дальнейшем прокурор принимает организационные меры, связанные с вручением обвинительного акта обвиняемому, и направляет дело в суд.

Принимая во внимание, что на этом этапе уголовного судопроизводства крайний срок меры пресечения в виде заключения под стражу обвиняемого может завершиться, следовало бы более четко определить ясные сроки для передачи уголовного дела в суд и решить вопрос относительно содержания обвиняемого под стражей.

Следующей стадией является поступление уголовного дела в распоряжение суда, где первоначально решается вопрос о назначении уголовного дела к судебному разбирательству. В Узбекистане вопрос обоснованности избранной меры пресечения в виде заключения под стражу подсудимого обсуждается в соответствии со статьей 397 УПК Республики Узбекистан. Судья наряду с вопросами организационного характера (об участии в деле сторон, рассмотрении дела в открытом или закрытом судебном заседании, месте и времени судебного разбирательства), одновременно решает чрезвычайно важный вопрос – целесообразность дальнейшего нахождения под стражей подсудимого. На практике чаще всего избранная ранее мера пресечения в виде заключения под стражу остается неизменной. Однако решение данного вопроса при назначении уголовного дела к судебному разбирательству, в отсутствии сторон и подсудимого, не только препятствует реализации права последнего на защиту, но также нивелирует, лишает смысла предназначения суда как единственного органа, который вправе применить ограничение свободы человека. Конституция Республики Узбекистан[6] установила, что арест, заключение под стражу и содержание под стражей допускаются только по решению суда (ст. 27). Полагаем, что в данной норме следует понимать «решение суда» как вердикт суда, вынесенный по итогам судебного процесса, который состоялся с участием обвиняемого (подсудимого), защитника и прокурора.

В части 5 статьи 319 УПК Казахстана вопрос меры пресечения (не только заключения под стражу), сроки ее применения решается одновременно с вынесением постановления по поступившему уголовному делу. А в соответствии со статьей 320 УПК Казахстана в постановлении о назначении главного судебного разбирательства судья решает вопросы процессуального характера, наряду с этим, единолично проверяет, подлежит ли изменению или отмене избранная обвиняемому мера пресечения или следует продлить срок ее применения. Какой-либо иной процедуры для решения вопроса дальнейшего нахождения под стражей лица, в отношении которого ранее (в судебном порядке) была избрана мера пресечения в виде заключения под стражу, уголовно-процессуальном законом Казахстана не предусмотрено.

Более того, как в Узбекистане, так и в дружественном Казахстане, несмотря на то, что законодательно урегулированы сроки для назначения уголовного дела к судебному

[6] Конституция Республики Узбекистан: от 30 апр. 2023 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://lex.uz/docs/6445147 (дата обращения: 28.05.2025).

(главному) разбирательству, вопрос дальнейшего содержания подсудимого под стражей в этот период нормативно не решен. В Узбекистане это семь суток с момента поступления дела в суд (ст. 395 УПК), десять суток с момента вынесения определения о назначении дела к судебному разбирательству (ст. 405 УПК), т.е., налицо вероятность семнадцати суток нахождения подсудимого под стражей без законной санкции суда.

В Казахстане указанные сроки составляют пять суток для решения вопроса о назначении судебного заседания (ст. 319), не более десяти суток при сокращенном порядке и пятнадцати суток при общем порядке рассмотрения с момента вынесения постановления о его назначении (ч. 4 ст. 322 УПК)[7].

Следует отметить, что в правоприменительной практике могут возникнуть вопросы, не урегулированные законодательством. К примеру, если после назначения уголовного дела к судебному разбирательству возникли обстоятельства для передачи дела другому судье (тяжелая болезнь, истечение срока полномочий предыдущего судьи и др.), процедура назначения дела к судебному разбирательству начинается снова и по новой исчисляются сроки, определенные для решения вопроса о назначении уголовного дела. Между тем, подсудимый все еще содержится в этот период под стражей без каких-либо законных оснований, поскольку санкцию на арест ему никто не выдавал.

Многие практики могут возражать указанным заключениям, апеллируя тем, что при вынесении приговора время нахождения подсудимого под стражей будет засчитано в срок назначенного наказания на основании статьи 62 УК Республики Узбекистан [1], (ст. 62 УК РК). Безусловно, суд обязан применить правила зачета заключения под стражу при назначении подсудимому наказания, однако данная норма УК ни в коей мере не может служить основанием для содержания человека под стражей.

Отстаивая позицию об исключительной роли суда в ограничении прав граждан на свободу, можно сделать вывод о том, что при назначении дела к судебному разбирательству дальнейшее пребывание лица под стражей суд обязан решить после «исследования представленных сторонами обвинения и защиты доказательств» [2], подтверждающих имеются ли или отсутствуют необходимые доказательства для того, чтобы применить такую меру пресечения [3], а это значит – с обязательным участием сторон, подсудимого, и предоставлением последнему возможности высказать в свою защиту обоснованные доводы.

Заключение. Анализ некоторых положений уголовно-процессуального законодательства Узбекистан и Казахстана показал, что следует более углубленно изучить вопрос дальнейшего содержания под стражей подсудимого на этапе назначения уголовного дела к судебному разбирательству. Более шире использовать институт предварительного слушания [4], в процессе которого пребывание подсудимого под стражей будет рассматриваться с участием прокурора и защитника, а также подсудимого, которому будет предоставлена возможность высказаться и оспаривать меру пресечения, примененную ему в ходе предварительного следствия.

Кроме того, как показало изучение указанного вопроса на стадии апелляционного рассмотрения уголовных дел, следовало бы при назначении дела к судебному разбирательству в этой станции также процессуально решать вопрос дальнейшего пребывания под стражей осужденного.

Список использованной литературы:

1. Suyunova, D.J. Repeated crimes: legal aspects of criminal responsibility / D.J. Suyunova // World Bulletin of Management and Law. – 2022. – № 17. – Pp. 80-83.

2. Lidén, M. Emotions and Cognition in International Criminal Justice: An Exploration from Cognitive Biases to Emotional Intelligence / M. Lidén // Forensic Science International: Mind and Law. – 2020. –

[7] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изм. и доп. по сост. на 24.05.2025 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31575852#pos=5449;-7 (дата обращения: 28.05.2025).

Volume 1. – 100037.
3. Шестак, В.А. О совершенствовании процессуальных норм, регламентирующих сроки содержания под стражей и порядок их продления / В.А. Шестак // Библиотека криминалиста. – 2018. – № 1 (36). – С. 114-117.
4. Suyunova, D.Z. An analysis of the procedural features in instituting preliminary hearing in a criminal case / D.Z. Suyunova // Law & Safety. – 2021. – № 83 (4). – Pp. 223-228.

References:

1. Suyunova, D.J. Repeated crimes: legal aspects of criminal responsibility / D.J. Suyunova // World Bulletin of Management and Law. – 2022. – № 17. – Pp. 80-83.
2. Lidén, M. Emotions and Cognition in International Criminal Justice: An Exploration from Cognitive Biases to Emotional Intelligence / M. Lidén // Forensic Science International: Mind and Law. – 2020. – Volume 1. – 100037.
3. Shestak, V.A. O sovershenstvovanii processual'nyh norm, reglamentirujushhih sroki soderzhanija pod strazhej i porjadok ih prodlenija / V.A. Shestak // Biblioteka kriminalista. – 2018. – № 1 (36). – S. 114-117.
4. Suyunova, D.Z. An analysis of the procedural features in instituting preliminary hearing in a criminal case / D.Z. Suyunova // Law & Safety. – 2021. – № 83 (4). – Pp. 223-228.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Дильбар Жолдасбаевна Суюнова – Ташкент мемлекеттік заң университетінің қылмыстық іс жүргізу құқығы кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, e-mail: d.suyunova@tsul.uz.

Суюнова Дильбар Жолдасбаевна – профессор кафедры уголовно-процессуального права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, e-mail: d.suyunova@tsul.uz.

Suyunova Dilbar Joldasbayevna – Professor of the Department of Criminal Procedure Law at Tashkent State Law University, Doctor of Law, e-mail: d.suyunova@tsul.uz.

ӘОЖ 349.6; 349:502.51
ХҒТАР 10.53.01; 10.59.43

М.Қ. Жусупбекова[1], М.Қ. Джунусбаева[2]
[1]Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
[2]Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдер университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ҚОРШАҒАН ОРТАСЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл зерттеу халықаралық құқықты дамыту тұрғысынан Каспий өңіріндегі табиғат қорғау проблемаларына арналған. Мақала ерекше физикалық-географиялық және әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары бар, бірегей су айдыны – Каспий теңізін қорғаудың құқықтық мәселелеріне арналған. Мақалада Каспий өңірінде халықаралық және ұлттық деңгейлерде Каспий теңізінің қоршаған ортасын қорғау тетіктерін қоса алғанда, қоршаған ортаны қорғауды құқықтық реттеудің қазіргі заманғы проблемаларына сипаттама беріледі. Қазіргі таңда Каспий теңізінің экожүйесін қорғау өзекті, себебі бұл су айдыны тұйық болып табылады және жоғары антропогендік жүктемені бастан кешіріп отыр.

Теңіз қайраңындағы көмірсутек ресурстарын қарқынды өндіру көбінесе ауқымды ластануға әкеледі, бұл фаунаның бірегей түрлеріне, соның ішінде маңызды коммерциялық маңызы бар бекіре тұқымдас балықтарға айтарлықтай зиян келтіреді. Ластанумен күресу шараларының тиімділігі Каспий маңы мемлекеттерінің іс-әрекеттерін үйлестіру үшін халықаралық құқықтық базаның жеткіліксіздігінен қиындап отыр.

Авторлар мақалада Каспий теңізінің құқықтық реттелуін белгілейтін бір қатар құқықтық актілер мен конвенцияларды зерттеп, өз ұсыныстарын береді. Сонымен бірге, «Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы» Конвенцияға тоқталып, басқа да халықаралық құжаттармен салыстырма жасады.

Түйінді сөздер: фауна; экожүйені қорғау; Каспий теңізі; ластану; биологиялық әртүрлілік; күресу шарасы; конвенция; көмірсутек ресурсы.

М.К. Жусупбекова[1], М.К. Джунусбаева[2]
[1]Кызылординский университет имени Коркыт ата, г. Кызылорда, Республика Казахстан
[2]Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай Хана, г. Алматы, Республика Казахстан

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ КАСПИЙСКОГО МОРЯ

Аннотация. Данное исследование посвящено природоохранным проблемам Каспийского региона с точки зрения развития международного права. Статья посвящена правовым вопросам охраны уникального водоема – Каспийского моря, обладающего особыми физико-географическими и социально-экономическими характеристиками. То есть в статье дается описание современных проблем правового регулирования охраны окружающей среды Каспийского региона, включая механизмы охраны окружающей среды Каспийского моря на международном и национальном уровнях. В настоящее время охрана экосистемы Каспийского моря актуальна, т.к. эта акватория является замкнутой и испытывает высокую антропогенную нагрузку.

Конечно, интенсивная добыча углеводородных ресурсов на шельфе моря зачастую приводит к масштабному загрязнению, что наносит значительный ущерб уникальным видам фауны, имеющим важное коммерческое значение. Эффективность мер по борьбе с загрязнением обусловлена недостаточной международной правовой базой для координации действий прикаспийских государств.

В статье авторы изучают ряд правовых актов и конвенций, определяющих правовое регулирование Каспийского моря, и дают свои рекомендации. Также авторы остановились на Конвенции «О правовом статусе Каспийского моря» и сравнили ее с другими международными документами.

Ключевые слова: Фауна; охрана экосистемы; Каспийское море; загрязнение; биологическое разнообразие; мера борьбы; конвенция; углеводородный ресурс.

M.K. Zhusupbekova[1], M.K. Junusbayeva[2]
[1]Kyzylorda University named after Korkyt ata, Kyzylorda, the Republic of Kazakhstan
[2]Ablai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, the Republic of Kazakhstan

LEGAL ISSUES OF ENVIRONMENTAL PROTECTION OF THE CASPIAN SEA

Abstract. This study is devoted to the environmental problems of the Caspian region from the point of view of the development of international law. The article is devoted to the legal issues of protecting a unique reservoir – the Caspian Sea, which has special physical, geographical and socio-economic characteristics. That is, the article describes modern problems of legal regulation of environmental protection of the Caspian region, including mechanisms for protecting the environment of the Caspian Sea at the international and national levels. Currently, the protection of the Caspian Sea ecosystem is relevant, since this water area is closed and experiences a high anthropogenic load.

Of course, intensive offshore production of hydrocarbon resources often leads to large-scale pollution, which causes significant damage to unique species of fauna, including sturgeon, which are of great commercial importance. The effectiveness of pollution control measures is due to the insufficient international legal framework for coordinating the actions of the Caspian littoral states.

In the article, the authors study a number of legal acts and conventions that determine the legal regulation of the Caspian Sea, and give their recommendations. The authors also dwelled on the Convention "On the Legal Status of the Caspian Sea" and compared it with other international documents.

Keywords: Fauna; ecosystem protection; Caspian Sea; pollution; biological diversity; control measure; convention; hydrocarbon resource.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_169

Кіріспе. Каспий теңізі – ерекше физикалық-географиялық және әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары бар, бірегей су айдыны. Оған Еділ, Жайық, Теректі қосқанда 130-дан астам өзен құяды. Су айдыны бес елдің жағалауларымен шектесіп жатыр: Әзірбайжан, Иран, Қазақстан, Ресей Федерациясы және Түркіменстан. Каспий теңізінің жағалау сызығының ұзындығы 5 970 шақырым, су көлемі 78 700 текше шақырым. Теңіздің максималды тереңдігі 1 025 метрге жетеді[1].

Каспий теңізінің мәртебесі және оның суларындағы қызметтің құқықтық режимі бірқатар халықаралық келісімдермен реттеледі, олардың кейбіреулері 19 ғасырдан бастап күшіне енген. Осы жабық ішкі су айдынындағы қызметті реттеудің айрықша құқығы жағалаудағы бес мемлекетке тиесілі. Бұл елдердің ұлттық заңнамасын қолдану Каспий теңізінің барлық аумағына таралады.

Каспий теңізі өзінің бірегей биологиялық әртүрлілігімен ерекшеленеді: су қоймасы мен оның жағалауындағы аумақтарды эндемикалық түрлер мекендейді. Каспий теңізінің суы мен оның жағалауындағы аудандарда өсімдіктердің 500-ден астам түрі мен жануарлардың 850 түрі, соның ішінде бекіре балықтарының ең үлкен табыны (әлемдік қордың 90%) мекендейді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу барысында Каспий теңізінің құқықтық реттелуіне арналған Қазақстан және басқа да мемлекеттердің ғалымдарымен дайындалған ғылыми мақалалары зерделенді.

Бұл салада ғылыми еңбектердің әлі де жеткіліксіз екенін есепке ала отырып, осы саланы зерттеп жүрген қазақстандық, азербайджандық және ресейлік ғалымдардың ғылыми еңбектері баса назарға

[1] Физико-географическая характеристика Каспийского моря и его береговой зоны [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: http://caspi.ru/HTML/05/Caspy-mon/Glava_2.pdf (жүгінген күні: 15.02.2025).

алынды. Осылайша С.Ч. Тагиеваның, А.Г. Бабаевпен И.С. Зонның, И.Г. Алиевтың, Е.С. Аньянованың ғылыми еңбектері жан-жақты зерттелді. Мысалы, С.Ч. Тагиеваның айтуынша Каспий теңізі ерекше құқықтық реттеуді талап ететін табиғи объект деп есептейді, бұл тұжырымға бізде қосыламыз. Осымен бірге осы мәселе бойынша шет елде шыққан әдебиеттер қолданылды.

Сонымен бірге, «Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы» конвенцияға жан жақты тоқталып, басқа да халықаралық құжаттармен салыстырма жасалды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпы ғылыми, талдаудың құрылымдық және қисынды жүйелік әдістері, сондай-ақ ғылыми әдістері, тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және формальды-құқықтық. Доктриналық дереккөздерді талдау кезінде нақтылау, салыстыру және қорыту әдістері қолданылды.

Нәтижелер, талқылау. Каспий теңізінің экожүйесін қорғау өте маңызды, өйткені бұл су айдыны тұйық болып табылады және жоғары антропогендік жүктемені бастан кешіріп отыр. Теңіз қайраңындағы көмірсутек ресурстарын қарқынды өндіру көбінесе ауқымды ластануға әкеледі, бұл фаунаның бірегей түрлеріне, соның ішінде маңызды коммерциялық маңызы бар бекіре тұқымдас балықтарға айтарлықтай зиян келтіреді. Ластанумен күресу шараларының тиімділігі Каспий маңы мемлекеттерінің іс-әрекеттерін үйлестіру үшін халықаралық құқықтық базаның жеткіліксіздігімен қиындады. Көмірсутектерді өндіруді ұлғайтуға барлық елдердің өзара тиімді қызығушылығы бәсекелестік ортаны қалыптастырады, бұл келісілген шешімдерге қол жеткізуді қиындатады.

2018 жылы Каспий теңізі туралы конвенция қабылданды[2]. Оның кіріспесінде айтылғандай, бұл келісімді Каспий жағалауы мемлекеттері: Әзірбайжан Республикасы, Иран Ислам Республикасы, Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы және Түрікменстан жасады. Конвенцияның кейбір нақты ережелері екі негізгі фактормен анықталады:

- біріншіден, Каспий теңізінің бі-регей физикалық-географиялық сипаттамалары-мен;
- екіншіден, аймақта қалыптасқан халықаралық қатынастардың ерекшеліктері-мен.

Каспий теңізінің негізгі қасиеттерінің бірі – оны теңіз немесе көл ретінде бірегей жіктеуге мүмкіндік беретін нақты критерийлердің болмауы. Мұндай жіктеу айтарлықтай заңды мәнге ие. Каспий теңізін теңіз деп тану теңіздер еркіндігінің жалпыға бірдей танылған қағидатына негізделген халықаралық теңіз құқығының нормаларын қолдануды талап етеді. Егер Каспий теңізі көл санатына жатқызылса, екіжақты келісімдер арқылы оны көршілес мемлекеттер арасында бөлуге болатын еді.

Ғылыми әдебиеттерде теңіздер мен көлдердің аражігін ажыратуға болатын критерийлерді әзірлеуге талпыныстар жасалуда. Алайда бұл талпыныстар әлі сәтті болған жоқ. Кейбір зерттеушілер Каспий теңізінің Дүниежүзілік мұхитпен байланысы жоқ және тұйық су айдыны, сондықтан оны теңізге жатқызуға болмайды деп санайды. Басқа авторлар, керісінше, Каспий теңізіндегі судың тұздылығына және оның әсерлі мөлшеріне назар аударады, бұл факторларды оны теңіз деп тану үшін жеткілікті деп санайды. Дегенмен, беделді ғылыми дереккөздерге сәйкес, теңіздер мен көлдерді нақты ажыратуға мүмкіндік беретін әмбебап физикалық және морфологиялық сипаттамалар ашылмаған.

Біз Каспий теңізін барлау мен пайдалануды заңды реттеудің бірден-бір сенімді негізі құқықтық нормалар, атап айтқанда халықаралық құқық деп санаймыз. Біз С.Ч. Тагиеваның «әлемде өзінің бірегейлігіне байланысты қоршаған ортаны қорғаудың ерекше құқықтық режимін қажет ететін табиғи объектілер бар, ал Каспий теңізі олардың қатарына жатады» деген көзқарасымен келісеміз [1].

Каспий теңізі – бірқатар таңғаларлық ерекшеліктері бар бірегей экологиялық жүйе. Теңіздегі су деңгейі тұрақты ауытқуларға

[2] Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияны ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 8 ақпандағы № 222-VI ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000222 (жүгінген күні: 15.02.2025).

ұшырайды, бұл тереңдіктің, көлемнің және ауданның өзгеруіне әкеледі. Табиғи-климаттық жағдайлар теңіздің солтүстіктен оңтүстік аймақтарына дейін айтарлықтай өзгереді, бірден үш климаттық белдеулерді қамтиды: континенттік, қалыпты субтропиктік және субтропиктік. Каспий теңізінің маңызды ерекшелігі – оның бассейнінің мәңгілігі. Каспий теңізінің тірі және минералдық ресурстарының байлығы оны басқа су қоймаларымен іс жүзінде салыстыруға келмейді.

Каспий теңізінің биоәртүрлілігі эндемизмнің жоғары деңгейімен, яғни дүние жүзінің басқа аймақтарында кездеспейтін флора мен фауна түрлерінің болуымен сипатталады. Олардың көпшілігіне қауіп төніп тұр. Соңғы онжылдықтарда саны 80%-ға азайған Каспий итбалығы жарқын мысал бола алады. Каспий теңізі мен оның бассейні бекіре тұқымдас балықтардың, оның ішінде әлемдегі ең қымбат уылдырық беретін реликті түрлердің жаһандық генетикалық әртүрлілігін сақтауда маңызды рөл атқарады. Алайда, Каспий теңізіндегі мұнай мен газдың бай қорын пайдалану теңіздің нәзік экологиялық жүйесіне және оның биоәртүрлілігіне қауіп төндіретін қарамақайшы жағдай туғызады.

Каспий теңізінің экономикалық дамыған елдердің орталығында орналасуы оның ресурстарын қарқынды пайдалануға әкеледі. Теңіздің бірегей табиғи сипаттамалары теңіз аймағында да, жағалауда да белсенді экономикалық белсенділікпен біріктіріліп, экожүйенің әртүрлі ластану түрлеріне осалдығын арттырады. Аймақта барлық ластану көздерінің әсері байқалады: кеме, мұнай өндіру платформалары, құбырлар, жағалау объектілері және атмосфералық шығарындылар [2].

Бұл мәселенің туындауында мұнай-газ саласы басты рөл атқарады. Каспий теңізінің мұнаймен ластануы XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Әзірбайжанда қарқынды мұнай өндірудің басталуымен байқала бастады [3].

Бұрын атап өтілгендей, Каспий теңізінің жағалауы бес мемлекетпен шектеседі, оның төртеуі 1991 жылы КСРО ыдырағаннан кейін болды. Тәуелсіз мемлекеттердің құрылуы олардың Каспий суларындағы юрисдикция шекараларын анықтау қажеттілігіне әкелді. 1991 жылға дейін жалғыз бөлу сызығы КСРО мен Иран арасындағы мемлекеттік шекара болды[3].

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құрылуын реттейтін құжаттарға сәйкес, КСРО-ның барлық бұрынғы республикалары Кеңес Одағының халықаралық міндеттемелерінің мұрагері болуға міндеттеме алды. Бұл міндеттеме 1992 жылғы 20 наурызда қабылданған ТМД жоғары органы – Мемлекет Басшылары Кеңесінің шешімімен ресми ресімделді. Құжатта мемлекет басшылары өзара мүдделілік шарттарына, мемлекеттік меншікке, мемлекеттік мұрағаттарға, бұрынғы КСРО қарыздары мен активтеріне қатысты құқықтық мирасқорлыққа байланысты мәселелер кешенін қарастыра отырып, ТМД-ға мүше барлық мемлекеттерді бұрынғы КСРО-ның құқықтары мен міндеттемелерінің құқықтық мирасқорлары деп тану туралы шешім қабылдағаны атап өтілген.

Осы құжаттың құқықтық мәртебесін атап өту қажет. 1992 жылы наурызда Достастықтың құрылымы мен жұмысына қатысты қызу пікірталастар жалғасты. Сол кезеңдегі Мемлекет басшылары кеңесі 1991 жылы 30 желтоқсанда Минскіде қол қойылған Мемлекет басшылары кеңесі мен Үкімет басшылары кеңесі туралы уақытша келісім негізінде жұмыс істеді[4].

Мұрагерлік туралы шешім «шешім» деп аталса да, мәні бойынша халықаралық шарт болғанын атап өткен жөн. Себебі, оған өз елдерінің атынан нақты міндеттемелер алған мемлекет басшылары қол қойған. Осылайша, бұрынғы одақтас республикалар 1940 жылғы Иранмен жасалған шарттың күшін өздері

[3] Договор между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Персией (Москва, 26 февраля 1921 г.) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://mid.ru/ru/foreign_policy/mnogostoronnie-struktury-i-forumy/vzaimodeystvie_v_regione_kaspiyskogo_morya/1568249/ (жүгінген күні: 15.02.2025); Договор о Торговле и Мореплавании между Союзом Советских Социалистических Республик и Ираном (Тегеран, 25 марта 1940 г.) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/99916-dogovor-o-torgovle-i-moreplavanii-mezhdu-soyuzom-sovetskih-sotsialisticheskih-respublik-i-iranom-25-marta-1940-g (жүгінген күні: 15.02.2025).

[4] Интернет-портал СНГ // Пространство интеграции [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: http://www.e-cis.info/page.php?id=18967 (жүгінген күні: 03.02.2025).

үшін міндетті деп таныды. Демек, 1992 жылдың наурызынан кейін Каспий жағалауы мемлекеттеріне келесі міндеттемелер жүктелді:

- өз жағалауында ені 10 Теңіз милі болатын балық аулау аймағын орнату;

- Каспий жағалауы мемлекеттеріне ғана қолжетімді Каспий теңізінде кеме қатынасы режимін сақтау. КСРО ыдырағаннан кейін жаңадан құрылған тәуелсіз мемлекеттер Каспий теңізінің табиғи ресурстарын, әсіресе оның пайдалы қазбаларын игеруді күшейтті. Бұл бұрынғы одақтас республикалардың барлығына КСРО-дан шығу кезіндегі тән экономикалық тұрақсыздыққа байланысты болды [4, 188 б.].

Каспий жағалауы елдері мұнай-газ кен орындарын игеру жұмыстарын күшейтті. 1990 жылдар бойы Каспий теңізін бірлесіп және орнықты пайдалану негіздерін анықтау мақсатында аймақ мемлекеттері арасында қарқынды байланыстар мен келіссөздер жүргізілді. Он мильдік балық аулау аймақтары сол кездің өзінде заңды түрде белгіленді. Каспий жағалауы елдері үшін ең үлкен қызығушылық теңіз түбінің пайдалы қазбалары болғанын ескере отырып, Ресей Федерациясы мынадай формуланы ұсынды: «Теңіз түбі барлық Каспий теңізі жағалауындағы мемлекеттер арасында бөлінеді, ал су кеңістігі ортақ болады».

1996 жылы 12 қарашада Ашхабадта өткен Сыртқы істер министрлерінің кездесуі барысында Каспий теңізінің мәртебесін анықтау жағалаудағы барлық бес мемлекеттің келісілген шешіміне негізделуі керек деп бірауыздан қабылданды. Осы мақсатта аталған мәселе бойынша бірыңғай ұстанымды әзірлеу үшін жұмыс тобы құрылды. Каспий мәртебесі мәселесін жоғары деңгейде шешуге көптеген талпыныстар жасалды. Осы жылдар ішінде Каспий теңізіне іргелес елдердің бірнеше саммиттері өтті: Ашхабад (2002 ж. 23-24 сәуір), Тегеран (2007 ж. 16 қазан), Баку (2010 ж. 18 қараша) және Астрахан (2014 ж. 29 қыркүйек). Қол жеткізілген уағдаластықтардың ішінен тек 2007 жылғы Бірлескен декларацияны ғана атап өтуге болады, онда қатысушы мемлекеттер жалпы алғанда Каспий теңізінде шет мемлекеттердің болуының, оның ішінде әскери мақсатта пайдаланудың жол берілмейтіндігі туралы өз ұстанымдарын растады. Нақты нәтижелердің жоқтығына қарамастан, саммиттер барысында негізгі мәселелер бойынша елдердің ұстанымдары біртіндеп анықталып, жақындасты.

Дей тұрғанмен, 2018 жылғы 12 тамызда Қазақстанның Ақтау қаласында өткен Бесінші Каспий саммиті шеңберінде қол қойылған халықаралық шарт – «Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы» конвенцияға арнайы тоқталып өткен жөн сияқты. Бұл халықаралық шарт Каспий теңізіне қатысты 1921 және 1940 жылдардағы кеңестік-ирандық шарттарды алмастырды. Конвенцияға сәйкес, Каспий теңізінің су бетінің негізгі ауданы осыдан туындайтын заңды салдары бар көл емес, теңіз деп танылады.

Каспий теңізі тараптардың ортақ пайдалануында қалады, ал түбі мен жер қойнауын көрші мемлекеттер халықаралық құқық негізінде олардың арасындағы уағдаластық бойынша учаскелерге бөледі. Кеме қатынасы, балық аулау, ғылыми зерттеулер және магистральдық құбырларды төсеу тараптардың келіскен қағидалары бойынша жүзеге асырылады. Атап айтқанда, теңіз түбімен магистральдық құбырды төсеу кезінде тек сектор арқылы құбыр өтетін тараптың келісімі талап етіледі. Конвенцияда, сондай-ақ, шарт тараптарына тиесілі емес Қарулы Күштердің Каспийде болуына жол бермеу туралы ереже тіркелген, сондай-ақ Каспий маңындағы бес мемлекетті теңіздегі қауіпсіздікті сақтауға және оның ресурстарын басқаруға жауапты деп айқындайды [5].

Конвенцияның 4-бабы, Конвенцияға қатысушылар Каспий теңізіндегі қызметті реттеуге халықаралық құқық нормаларының қолданылуын мойындайтынын белгілейді. Жоғарыда аталған бап халықаралық теңіз құқығы мәселелерін көздемейтіндігін және барлық мемлекеттердің теңіз кеңістігін пайдалануға қол жеткізуіне кепілдік беретін ашық теңіз еркіндігі қағидаты жоқ екенін атап өткен жөн, дегенмен, Каспий Конвенциясының бірқатар ережелері тікелей 1982 жылғы Теңіз құқығы туралы БҰҰ конвенциясынан алынған.

Мысалы, Каспий теңізінің осы

Конвенцияға қатысушы болып табылмайтын мемлекеттердің кемелері үшін жабық мәртебесін айқындау сияқты кейбір жаңа ережелерді қоспағанда, Каспий конвенциясы теңіз құқығы жөніндегі Конвенцияның нормаларына толық көлемде сәйкес келеді деп бекітуге болады. Каспий конвенциясының ережелерін түсіндіру кезінде Теңіз құқығы туралы конвенцияны қолдану түсіндіру аясын кеңейтеді. Бұл Каспий конвенциясын талдау және жүзеге асыру кезінде БҰҰ-ның Теңіз құқығы туралы конвенциясының нормаларын тек нақты түрде ғана емес, сонымен қатар оны қолданудың қалыптасқан тәжірибесіне сүйене отырып пайдалануға болатынын білдіреді.

Каспий конвенциясы Каспий теңізіне қатысты бейтарап терминді пайдаланады: «су айдыны», ол «тараптардың құрлықтағы аумақтарымен қоршалған су айдыны» ретінде анықталады (1-бап). Бұл анықтаманың құқықтық маңызы Каспий теңізінің бірегей мәртебесін мойындауда. Конвенцияның кіріспесінде «Каспий теңізі тараптар үшін өмірлік маңызы бар және Каспий теңізіне және оның ресурстарына қатысты егемендік құқықтарына тек солар ғана ие» деп атап көрсетілген. Бұл қағидатты Каспий жағалауы мемлекеттерінің айрықша құқықтарына дау тудырмайтын халықаралық қауымдастық растайды. Осы қағидаға сүйене отырып, Конвенция Каспий маңы мемлекеттерінің құқықтары мен басқа елдердің құқықтары арасындағы түбегейлі айырмашылықты белгілейді. Атап айтқанда, 3-баптың 6-тармағына сәйкес, басқа мемлекеттер Каспий теңізінде әскери қатысу құқығынан айырылады, бұл тараптардың осы су айдынындағы қызметінің негізгі қағидаттарының бірі болып табылады.

Қорғаныс пен қауіпсіздіктің қоғамдық құқық мәселесі екенін атап өткен жөн. Демек, меншік құқығын білдіретін «тиелі» термині қарулы күштерге қолданылмайды. Ресми түрде мемлекеттерге емес, жеке немесе заңды тұлғаларға тиесілі жеке әскери компаниялар әртүрлі тараптардың мүдделері үшін жұмыс істей алады. Бұдан басқа, Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы Конвенция осы Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің туларымен жүзетін кемелер үшін ғана навигация еркіндігін көздейді. Осылайша, Каспий конвенциясы тұтастай алғанда халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына сәйкес келетін өңірлік халықаралық шарт болып табылады.

Каспий теңізі экожүйесінің сындарлы жай-күйіне байланысты оны қорғау жөніндегі іс-шаралар XX ғасырдың басынан бері жүргізіліп келеді. Каспийді қорғау саласындағы ең маңызды халықаралық құжат 2003 жылы 4 қарашада Тегеранда (Иран) бес жағалау мемлекеті қол қойған Тегеран конвенциясы болып табылады. Конвенцияның негізгі мақсаты Каспий теңізінің биологиялық ресурстарын қорғауды, сақтауды, қалпына келтіруді және ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету болып табылады[5].

Құжатта құрлық көздерінен шығатын теңіздің ластануын, теңіз түбіндегі қызметті, кемелерден төгілулерді, сондай-ақ мелиорациялық жұмыстарды және құрылыстың басқа да түрлерін болғызбау және азайту жөніндегі нақты шаралар айқындалған. Конвенция қатысушы мемлекеттерді бөтен түрлердің Каспий теңізіне басып кіруіне жол бермеу, сондай-ақ төтенше жағдайлардың алдын алу және жою бойынша шаралар қабылдауға міндеттейді.

Конвенцияға сәйкес барлық тараптар эндемикалық, сирек кездесетін және жойылып кету қаупі төнген түрлерді қорғау, сақтау және қалпына келтіру, сондай-ақ жалпы биоәртүрлілікті сақтау бойынша шаралар қабылдауға міндетті. Конвенция кез келген жоспарланған қызметтің қоршаған ортаға әсерін үздіксіз бақылауға және бағалауға бағытталған шараларды қабылдауды көздейді. Конвенцияны іске асыру жөніндегі қызметті бақылауды және мониторингті қамтамасыз ету үшін жоспарлы да, кезектен тыс та уағдаласушы тараптар конференциясының сессияларын тұрақты өткізу көзделген.

Тегеран конвенциясының сипаттамалық

[5] Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияны ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 8 ақпандағы № 222-VI ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000222 (жүгінген күні: 15.02.2025).

қасиеттерінің бірі оның ережелерін кеңейтетін немесе нақтылайтын хаттамаларды қабылдау механизмі болып табылады. Бүгінгі таңда конвенцияға бірнеше хаттама қабылданды, соның ішінде:

- Жердегі ластану көздері туралы хаттама;
- Мұнайдың үлкен төгілуіне дайындық және әрекет ету туралы хаттама;
- Трансшекаралық контексте қоршаған ортаға әсерді бағалау хаттамасы (ҚОӘБ);
- Биоәртүрлілікті сақтау туралы хаттама;
- Мұнаймен ластануды тудыратын оқиғалар болған жағдайда өңірлік дайындық, ден қою және ынтымақтастық туралы хаттама;
- Каспий теңізін құрлықтағы көздерден және құрлықта жүзеге асырылатын қызмет нәтижесінде ластанудан қорғау туралы хаттама.

Осыған қарамастан, сарапшылар Конвенция әлі де оның мәтінінде және хаттамалардың мәтіндерінде көзделген жан-жақты рөл атқармайтынын атап өтті.

Е.С. Аньянова Каспий теңізінің мәртебесі туралы конвенцияның ережелерін жүзеге асыру қиын екенін атап өтеді. Бұл Конвенция мен оның хаттамалары бойынша өз міндеттемелерін орындауда мемлекеттердің жеткіліксіз дәлдігімен түсіндіріледі [6]. Сондай-ақ, Конвенцияда қатысушы мемлекеттердің өзіне алған міндеттемелерін орындамағаны үшін жауаптылығын қамтамасыз ету тетігі көзделмеген. Тегеран Конвенциясы шеңберінде табиғат қорғау іс-шараларының дамыған жүйесінің болуын ескере отырып, Каспий теңізінің мәртебесі туралы конвенцияға қоршаған ортаны қорғауға қатысты жалпы ережелер енгізілді.

Каспий Конвенциясының 15-бабы уағдаласушы тараптарды Каспий теңізінің экожүйесін және оның барлық құрамдас бөліктерін қорғау және сақтау жөнінде шаралар қабылдауға міндеттейді. Бұл мақсатқа жету үшін тараптар жеке және бірлескен күш-жігер арқылы барлық қажетті әрекеттерді жасауға міндетті. Оларға мыналар жатады:

- биологиялық әртүрлілікті сақтау саласындағы ынтымақтастық;
- Каспий теңізінің биологиялық ресурстарын қорғау, қалпына келтіру және ұтымды пайдалану;
- кез келген көздерден Каспийдің ластануын болдырмау, азайту және бақылау.

Тараптар, сондай-ақ, Каспий теңізінің биологиялық әртүрлілігіне зиян келтіруі мүмкін қызметтен бас тартуға міндетті. Халықаралық құқық қағидаттарына сәйкес, олар Каспий экожүйесіне келтірілген залал үшін жауап береді.

Жақын арада Каспий конвенциясына қатысушы мемлекеттердің алдында БҰҰ жүйесінде теңіз құқығы жөніндегі Біріккен Ұлттар ұйымының конвенциясы негізінде заңдық міндетті құжатты әзірлеу жөніндегі күрделі міндет тұратынын атап өту маңызды. Бұл құжат Ұлттық юрисдикциядан тыс жерлерде теңіз биологиялық әртүрлілігін сақтауға және тұрақты пайдалануға арналады. Құжатты 2018 жылы жұмысын бастаған Үкіметаралық конференцияға қатысушылар әзірлеуде. Мұндай құжатты жасау қажеттілігі БҰҰ-ның климаттың өзгеруіне және мұхиттың қышқылдануына байланысты алаңдаушылығына байланысты.

Конференцияның бірінші сессиясының пленарлық отырысына дипломатиялық корпусты, мемлекетаралық және мемлекеттік емес ұйымдарды қоса алғанда, көптеген секторлардың өкілдері қатысты. Іс-шара барысында заң күші бар Болашақ халықаралық шарттың, Біріккен Ұлттар Ұйымының 1982 жылғы теңіз құқығы жөніндегі Конвенциясының ережелерінің негізін қалау қажеттігі туралы бірауыздан пікір білдірілген жалпы мәлімдемелер айтылды. Конференцияға қатысушылар құжаттың негізгі мақсаты ұлттық юрисдикциядан тыс аймақтарда теңіз биоалуантүрлілігін қорғау мен ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету болып табылады деген келісімге келді.

Қорытынды. Қортындылай келе, келесі ғалымдардың пікірлерін саралап келесі қорытындыларға келдік.

Біріншіден, 2018 жылы Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияға қол қойылғанына қарамастан, теңіз түбін межелеу, ресурстарды басқару және қоршаған ортаны қорғауды қоса алғанда, көптеген түйінді мәселелер

ашық күйінде қалып отыр. Елена Қаратаева атап өткендей, «Конвенция маңызды саяси жетістік бола отырып, көптеген құқықтық және практикалық мәселелерді, әсіресе теңіз түбін делимитациялауға және ұлттық юрисдикциялардың қолданылу аясына қатысты мәселелерді шешілмей қалдырады» [7]. Бұл Конвенцияның жағалау маңындағы мемлекеттер арасындағы екіжақты және көпжақты келісімдер арқылы кейіннен дамыту мен нақтылауды талап ететін негіздемелік келісім болып табылатынын куәландыратынын тұжырымдаймыз.

Екіншіден, 2018 жылғы Ақтау конвенциясы қоршаған ортаны қорғау туралы ережелерді қамтыса да, жағалаудағы мемлекеттер арасындағы бақылау мен үйлестірудің тиімді тетіктерінің жоқтығынан оны іс жүзінде іске асыру қиындықтарға тап болады. И.А. Гулиев, Г. Зейналова атап өткендей, «Конвенцияда экологиялық міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің нақты институционалдық тетігі жоқ, бұл оны жекелеген Каспий маңы мемлекеттерінің саяси еркіне тәуелді етеді» [8]. Бұл өңірдегі орнықты экологиялық басқару әлеуетіне нұқсан келтіреді деп есептейміз.

Үшіншіден, 2018 жылғы Конвенция өңірлік энергетикалық ынтымақтастық үшін, оның ішінде су асты құбырларын салу жөніндегі жобаларды іске асыру үшін алғышарттар жасайды, бірақ саяси келіспеушіліктер мен экологиялық тәуекелдер бұл үдеріске кедергі келтіруді жалғастыруда. Виноградов пен Воутерс «Каспий теңізіндегі энергетиканы дамыту бұрынғысынша реттелмеген құқықтық мәртебемен және бәсекелес ұлттық мүдделермен тежелетінін» атап өтті, бұл өңір елдері арасындағы егжей-тегжейлі келісімдердің қажеттігін көрсетеді [9].

Төртіншіден, Конвенцияға қол қойылғанына қарамастан, Каспий теңізі кеңістігінің аражігін ажырату және құқықтық мәртебе туралы іргелі мәселелер шешілмеген күйінде қалып отыр, бұл жаңа дауларды тудыруы мүмкін. Пьер Тевен «делимитация және ресурстарды бірлесіп пайдалану туралы конвенцияның бұлыңғыр ережелері келісілген заңдық реттеуді емес, саяси ымыраны көрсетеді» [10]. Бұл Каспийдің құқықтық режимін икемді, бірақ тұрақсыз етеді.

Бесіншіден, 2018 жылы Каспий теңізінің мәртебесі туралы конвенцияны ратификациялау ынтымақтастық пен ілгерілеудің жаңа мүмкіндіктерін аша отырып, жағалаудағы мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастарды дамытудағы маңызды қадам болды. Бұл құжат халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына, атап айтқанда, БҰҰ-ның 1982 жылғы теңіз құқығы жөніндегі конвенциясының ережелеріне толық сәйкес келеді. Сонымен қатар, Каспий теңізі туралы Конвенция Тегеран конвенциясында және оның хаттамаларында белгіленген қоршаған ортаны қорғау жөніндегі міндеттемелердің қолданыстағы жүйесіне қайшы келмейді. Каспий теңізімен шектесетін мемлекеттер БҰҰ-ның Ұлттық юрисдикциядан тыс теңіз ортасы мен биоәртүрлілікті сақтау туралы міндетті құжатты әзірлеу жөніндегі Үкіметаралық конференциясында қабылданатын шешімдерді ескереді және оларды өздерінің қарым-қатынастары жүйесіне біріктіреді деп үміттенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тагиева, С.Ч. Международно-правовая защита среды Каспийского моря: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.Ч. Тагиева. – Москва, 2012. – 31 с.
2. Бабаев, А.Г. Природопользование в регионе Каспийского моря / А.Г. Бабаев, И.С. Зонн // Вестник Российской Академии наук. – 2015. – № 8. – С. 715-719.
3. Алиев, И.Г. Каспийская нефть Азербайджана / И.Г. Алиева. – М.: Известия, 2003. – 67 с.
4. Зонн, И.С. Новый Каспий. География, экономика, политика / И.С. Зонн, С.С. Жильков. – Москва: Восток-Запад, 2008. – 542 с.
5. Кадырбекова, Н.Г. Каспийское море: природопользование и экологические проблемы / Н.Г. Кадырбекова. – СНИГУ им. Н.Г. Чернышевского, 2019. – 11 с.

6. Анянова, Е.С. Проблемы Каспийского моря в современном международном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. – Москва, 2010. – 26 с.
7. Karataeva, E. The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea: The Final Answer or an Interim Solution to the Caspian Question? / E. Karataeva // The International Journal of Marine and Coastal Law. – 2020. – № 35 (2). – Pp. 232-260.
8. Guliev, I.A. Legal Status of the Caspian Sea: New Challenges for Energy Policy and Diplomacy / I.A. Guliev, G. Zeynalova // Proceedings of the International Conference on Economics, Finance and Business. – 2019. – № 12. – Pp. 41-44.
9. Vinogradov, S. The Caspian Sea: quest for a new legal regime / S. Vinogradov, P. Wouters // Leiden Journal of International Law. – 1996. – № 9 (1). – Pp. 87-98.
10. Thévenin, P. The Caspian Sea Convention: New Status but Old Divisions? / P. Thévenin // Review of Central and East European Law. – 2019. – № 44 (4). – Pp. 437-459.

References:

1. Tagieva, S.Ch. Mezhdunarodno-pravovaja zashhita sredy Kaspijskogo morja: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk / S.Ch. Tagieva. – Moskva, 2012. – 31 s.
2. Babaev, A.G. Prirodopol'zovanie v regione Kaspijskogo morja / A.G. Babaev, I.S. Zonn // Vestnik Rossijskoj Akademii nauk. – 2015. – № 8. – S. 715-719.
3. Aliev, I.G. Kaspijskaja neft' Azerbajdzhana / I.G. Alieva. – M.: Izvestija, 2003. – 67 s.
4. Zonn, I.S. Novyj Kaspij. Geografija, jekonomika, politika / I.S. Zonn, S.S. Zhil'kov. – Moskva: Vostok-Zapad, 2008. – 542 s.
5. Kadyrbekova, N.G. Kaspijskoe more: prirodopol'zovanie i jekologicheskie problemy / N.G. Kadyrbekova. – SNIGU im. N.G. Chernyshevskogo, 2019. – 11 s.
6. Anjanova, E.S. Problemy Kaspijskogo morja v sovremennom mezhdunarodnom prave: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.10. – Moskva, 2010. – 26 s.
7. Karataeva, E. The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea: The Final Answer or an Interim Solution to the Caspian Question? / E. Karataeva // The International Journal of Marine and Coastal Law. – 2020. – № 35 (2). – Pp. 232-260.
8. Guliev, I.A. Legal Status of the Caspian Sea: New Challenges for Energy Policy and Diplomacy / I.A. Guliev, G. Zeynalova // Proceedings of the International Conference on Economics, Finance and Business. – 2019. – № 12. – Pp. 41-44.
9. Vinogradov, S. The Caspian Sea: quest for a new legal regime / S. Vinogradov, P. Wouters // Leiden Journal of International Law. – 1996. – № 9 (1). – Pp. 87-98.
10. Thévenin, P. The Caspian Sea Convention: New Status but Old Divisions? / P. Thévenin // Review of Central and East European Law. – 2019. – № 44 (4). – Pp. 437-459.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Мадина Қойшыбайқызы Жусупбекова – Қорқыт ата атындағы Қызылорда университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: zhmk6464@mail.ru.

Жусупбекова Мадина Койшибаевна – доцент Кызылординского университета имени Коркыт ата, кандидат юридических наук, доцент, e-mail: zhmk6464@mail.ru.

Zhusupbekova Madina Koishibaevna – Associate Professor of Korkyt ata Kyzylorda University, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: zhmk6464@mail.ru.

Мадина Қалдарбекқызы Джунусбаева – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің Халықаралық қатынастар кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, ORCID: 0009-0001-8727-3364, e-mail: mjunusbayeva@gmail.com.

Джунусбаева Мадина Калдарбековна – старший преподаватель кафедры международных отношений Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай Хана, магистр юридических наук, ORCID: 0009-0001-8727-3364, e-mail: mjunusbayeva@gmail.com.

Junusbayeva Madina Kaldarbekovna – Senior Lecturer at the Department of International Relations of the Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Master of Law, ORCID: 0009-0001-8727-3364, e-mail: mjunusbayeva@gmail.com.

ӘОЖ 349.6; 349.41
ХҒТАР 10.53.01; 10.55.01

Г.Қ. Рашева, Г.Т. Айгаринова
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЖЕР ТУРАЛЫ АҚПАРАТТЫ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл зерттеу цифрлық трансформация процестері контекстінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерге қатысты ақпаратты құқықтық реттеу мәселелерін талдауды ұсынады. Зерттеу жұмысы осы саладағы отандық және шет елдік зерттеушілердің ғылыми жұмыстарын зерттеуге, сондай-ақ ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер туралы ақпаратты цифрландыруды құқықтық реттеу саласында шет елдерде қолданылатын тәжірибелерді талдауға негізделген.

Нақты мақалада жер ресурстарын пайдалануды оңтайландырудың және заманауи цифрлық жүйелерді қолдана отырып, аграрлық өндірісті басқаруды жетілдірудің маңыздылығының артуы атап өтіледі. Авторлар ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерді ұтымды пайдалану процестерін оңтайландырудың тиімділігін арттыруға ықпал ететін интерактивті картаны әзірлеуді ұсынады.

Зерттеудің мақсаты – цифрлық трансформация жағдайында ауыл шаруашылығында пайдалануға арналған жер учаскелері туралы ақпаратты нормативтік құқықтық реттеуді жетілдірудің мүмкін жолдарын анықтау.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы; жер телімі; функционалды интерактивті карта; цифрлық платформа; жер туралы ақпарат; ауылшаруашылық алқаптары; топырақты қорғау.

Г.К. Рашева, Г.Т. Айгаринова
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИИ О ЗЕМЛЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Аннотация. В данном исследовании представлен анализ проблематики правового регулирования информации, касающейся земель сельскохозяйственного назначения, в контексте процессов цифровой трансформации. Исследование основано на изучении научных работ как отечественных, так и зарубежных исследователей в данной сфере, а также на анализе практик, применяемых в зарубежных странах в сфере цифровизации правового регулирования информации о земле сельскохозяйственного назначения.

В статье подчеркивается возрастание значимости оптимизации использования земельных ресурсов и совершенствования управления аграрным производством с применением современных цифровых систем. Авторы предлагают разработку интерактивной карты, предназначенной для оптимизации процессов использования земель сельскохозяйственного назначения, что будет способствовать повышению эффективности их рационального использования.

Цель исследования заключается в определении возможных путей усовершенствования нормативно-правового регулирования информации о земельных участках, предназначенных для сельскохозяйственного использования, в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: сельское хозяйство; земельный участок; функциональная интерактивная карта; цифровая платформа; информация о земле; сельскохозяйственные угодья; охрана почвы.

G.K. Rasheva, G.T. Aigarinova
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, the Republic of Kazakhstan

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF INFORMATION ON AGRICULTURAL LAND IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

Abstract. This study presents an analysis of the problems of legal regulation of information related to agricultural land in the context of digital transformation processes. The research is based on the study of scientific works of both domestic and foreign researchers in this area, as well as on the analysis of practices used in foreign countries in the field of digitalisation of legal regulation of information on agricultural land.

The article emphasises the increasing importance of optimising the use of land resources and improving the management of agrarian production with the use of modern digital systems. The authors propose the development of an interactive map designed to optimise the processes of agricultural land use, which will contribute to improving the efficiency of their rational use.

The purpose of the study is to identify possible ways to improve the regulatory and legal regulation of information on land plots intended for agricultural use in the conditions of digital transformation.

Keywords: agriculture; land plot; functional interactive map; digital platform; land information; agricultural land; soil protection.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_179

Кіріспе. Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылдың қыркүйек айындағы «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты жолдауына сәйкес, «Әрбір қаланың жер телімдері мен коммуналдық желілердің схемасы көрсетілген функционалды интерактивті картасын жасау керек. Жер кадастрында өнеркәсіптік мақсатқа арналған жер телімдерінің картасын қолданыстағы көлік және коммуникация инфрақұрылымының схемаларымен толықтырып отыру қажет. ...Қазір ауыл шаруашылығына арналған жер туралы толыққанды ақпарат жоқ. Жердің құнары, су ресурсы мен суару жүйесі және оның жолдары жайлы мәліметтер жан-жақта шашырап жатыр. Цифрлық платформа осының бәрін бір жерге жинақтайды»[1]. Бұл жерден ауылшаруашылығы мақсатындағы жер туралы ақпаратты цифрландырудың маңыздылығы заман талабы және қазіргі мемлекеттік саясат бағытының құрамдас бөлігі екенін көреміз.

Жер туралы ақпарат – кешенді ұғым. Жер қоршаған ортаның құрамдас бөлігі ретінде танылғанымен, жерге жеке меншік құқығының объектісі екеніне көңіл бөлуіміз қажет. Жер – тіркеуді, жекеше рәсімдеуді, әр түрлі қол сұғушылықтардан заңмен, сотпен қорғалуды талап ететін азаматтық айналымның объектісі, жылжымайтын мүліктің айрықша түрі. Сол себептен, жер туралы ақпарат өз құрамына жердің жай-күйі, жер топырағының құнары, жердің сумен қамтамасыз етілуі, суару жүйесі туралы ақпаратты ғана қамтып қоймайды. Сонымен қатар, ол жер меншік иелері, жер учаскесіндегі ауыртпалықтар, мемлекет меншігіне қайтарылып берілген жерлер, жер учаскелері мәжбүрлеп алып қойылған тұлғалардың тізілімі сияқты мәліметтерді қамтуы керек. Ауылшаруашылық жерлерінің жай-күйі туралы ақпарат әртүрлі аспектілерді қамтуы мүмкін, мысалы: 1) топырақ құнарлылығы: қоректік заттар (азот, фосфор, калий және т.б.), топырақ pH, органикалық заттардың деңгейі, құрылымы мен құрамы; 2) жердің экологиялық жай-күйі: эрозияның болуы, сынғыш металдармен ластануы, тұздану деңгейі, радиациялық ластану; 3) климаттық жағдайлар мен су ресурстары: ауа райы жағдайлары, сумен қамтамасыз етілуі, дренаж жүйелері және су тасқыны қаупі туралы ақпарат; 4) жерді пайдалану: белгілі бір аумақта қандай дақылдар өсірілетіні, ауыспалы егіс жиілігі,

[1] Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам. – Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_2 (жүгінген күні: 20.03.2025).

тыңайтқыштар мен пестицидтерді қолдану туралы ақпарат. Бұл деректер жиынтығы жердің ауыл шаруашылығына әсерін бағалау үшін, сондай-ақ оның сапасын сақтау және деградацияны болдырмау үшін шаралар қабылдау үшін маңызды.

Ауылшаруашылық жерлерінің жай-күйі туралы мәліметтер жер ресурстарын басқарудың маңызды бөлігі болып табылады, өйткені олар топырақтың қазіргі сипаттамалары мен сапасының өзгеруін, сондай-ақ жердің ауыл шаруашылығына жарамдылығын көрсетеді. Бұл ақпарат басқару шешімдерін қабылдау, жерді пайдалануды жоспарлау және тұрақты ауыл шаруашылығын қамтамасыз ету үшін қажет. Бұл тұрғыда маңызды аспектілер тиісті құқықтық нормалармен реттелетін жердің жай-күйі туралы деректерді бақылау, жинау, сақтау және талдау болып табылады. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер үшін топырақтың жай күйі мен сапасы өте маңызды болып табылады. А.А. Азизовтың пікірі бойынша, «топырақтың сапасы біздің еліміздің ғана емес, бүкіл әлемнің халқын азық-түлікпен қамтамасыз ететін ауылшаруашылық жерлері үшін өте маңызды. Соңғы уақытта топырақты қорғау мәселесі барған сайын өзекті бола бастады. Табиғи ортаның жай-күйі, оның компоненттері және адам денсаулығы үшін маңыздылығы мен көпфункционалдылығына байланысты топырақ бірегей объект, басқа құрылымдық-функционалдық компоненттерді біртұтас тұтастыққа біріктіретін экологиялық байланыстардың орталық буыны болып табылады» деп атап өткен болатын [1].

Бүгінгі күнде ауылшаруашылығы алқаптарының топырақ сапасының маңыздылығына қарамастан, өте көптеген мәселелер орын алған. Атап айтсақ: құқықтық реттеудің нақты тетігінің болмауы; жер заңнамасында топырақ кадастрын жүргізу бөлігінде олқылықтар немесе қайшылықтар болуы, топырақ ресурстарын есепке алуға нақты талаптарының болмауы, топырақ сипаттамаларының жеткіліксіздігі және т.б. Көбінесе кадастрлық деректер топырақтың сапасы туралы ақпаратты қамтымайды, топырақтың құнарлылық деңгейі, ластану және эрозия дәрежесі сияқты параметрлерді көрсетпейді, бұл оның ауылшаруашылық қажеттіліктері үшін пайдалылығын төмендетеді. Сонымен бірге, топырақ туралы деректерді үнемі жаңартып отыру қажеттілігі мәселесі де бар. Топырақ адамның іс-әрекетінің әсерінен немесе басқа да факторлардан өзгеруі мүмкін, бұл өзгерістер бойынша деректерді жүйелі түрде жаңартудың болмауы кадастрдағы бұл ақпараттың дәл болмауына әкеледі. Сонымен қатар, кадастрдағы ақпарат пайдаланушылардың кең ауқымына қол жетімді болмауы мүмкін немесе ақылы түрде берілуі мүмкін, бұл кадастрлық деректерді ғылыми, экологиялық және ауылшаруашылық мақсаттары үшін пайдалануды қиындатады.

Құқықтық реттеу көбінесе топырақты ресурс ретінде қорғау қажеттілігін ескермейді, бұл жерді қарқынды пайдалану салдарынан олардың деградациясына әкелуі мүмкін. Бұл әсіресе ауылшаруашылық жерлері үшін өте маңызды, мұнда топырақ сипаттамаларын дұрыс есепке алмау өнімділіктің төмендеуіне және қоршаған ортаның нашарлауына әкелуі мүмкін.

Бұл құқықтық мәселелер нормативтік базаны пысықтауды және өзгертуді, сондай-ақ топырақтың кадастрлық есебін жақсарту үшін жаңа технологияларды әзірлеуді талап етеді.

Материалдары мен әдістер. Қазақстандағы жер қатынастарын цифрландыруды талдау үшін қолданыстағы заңдар мен нормативтік актілер, ғылыми жарияланымдар, осы саладағы практикалық тәжірибе, статистикалық ақпарат пен есептер, сондай-ақ елдегі цифрлық технологиялардың қолжетімділігі туралы негізгі дерек көздері пайдаланылды. Бұл мақалада формальды-құқықтық талдау, құрылымдық-жүйелі талдау, нақты-тарихи әдіс, салыстырмалы-құқықтық әдіс, логикалық әдіс және статистикалық әдіс және т.б. әртүрлі ғылыми тәсілдер қолданылды.

Нәтижелер, талқылау. Технологиялардың дамуымен ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер туралы ақпаратты құқықтық реттеуге цифрлық жүйелер көбірек енгізілуде. Бұл процестің маңызды

аспектілері:

Цифрлық кадастрлық жүйелер – жер учаскелерін тіркеу және мониторингтеу процестерін автоматтандыру, бұл жерді пайдаланудағы және олардың жай-күйіндегі өзгерістерді дәлірек ескеруге мүмкіндік береді.

Геоақпараттық жүйелер (ГАЖ) және спутниктік бақылау-жерді пайдаланудағы өзгерістерді бақылауға, оның құнарлылық дәрежесін анықтауға, эрозияны және басқа да жағымсыз процестерді бақылауға мүмкіндік береді.

Жермен мәмілелерді тіркеуге арналған электрондық платформалар-электрондық қызметтердің арқасында жерді сатып алу-сату, жалға беру және беру рәсімдерін жеңілдету.

Жер процестерін цифрландыру әкімшілік кедергілерді азайтуға, деректерді жұртшылыққа қолжетімді етуге және жер учаскелерімен мәмілелердің ашықтығын арттыруға мүмкіндік береді.

Қазақстанда және басқа елдерде цифрландыру процестерін бақылайтын заңдар санының өсуі ортақ ақпараттық кеңістік құру жолындағы маңызды қадам болды. Бұл цифрландыру рәсімдерінің тиімділігі мен ашықтығын арттыруға ықпал етті. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев 2023 жылғы 5 сәуірде «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастары саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға қол қойды[2]. Бұл құжаттың негізінде жер ресурстары мен жылжымайтын мүлікті цифрлық трансформациялау жүйесін жаңғырту шеңберінде екі деректер базасының – жер және құқықтық кадастрдың бірігуін қамтитын жаңарту жүргізілді. Бұл өзгеріс Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 44-2-бабында бекітілген қажетті құжаттарды қарау және бекіту процестерін жеделдетуге мүмкіндік берді. Жаңа электрондық жүйе енді Республикалық маңызы бар қалалар, Астана шегінде, сондай-ақ облыстық және аудандық маңызы бар қалаларда жер учаскелеріне құқықтарды ресімдеудің неғұрлым жылдам әрі ыңғайлы процесін қамтамасыз етеді[3].

Дегенмен, цифрландырудың айқын артықшылықтарына қарамастан, жер қатынастарын цифрлық реттеуге көшу бірқатар проблемалармен байланысты. Ең маңыздыларының бірі – халықтың интернетке қол жеткізе алмаушылығы, 2024 жылғы мәлімет бойынша 1 424 ауыл тұрғындарына мобильдік интернет қолжетімсіз [2]. Азаматтардың цифрлық басқаруға қатысуын қамтамасыз ету үшін ең алдымен цифрлық сауаттылық пен интернеттің қолжетімділігін арттыру керек.

Ауылшаруашылығы мақсатындағы жерлер туралы ақпаратты, ауылшаруашылық алқаптары топырағының жай күйі туралы деректерді құқықтық реттеу мәселесі бойынша ғалымдар көптеген зерттеулер жүргізген.

Отандық зерттеушілер жер қатынастары саласындағы бюрократия мен сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайту мақсатында блокчейн және Big Data технологияларын қолдану қажеттілігін қарастырады. [3, 50 б.]. Сонымен қатар, қоршаған ортаны қорғау саласындағы ақпаратты цифрландырудың құқықтық реттеу мәселелері, авторлар ұжымымен дайындаған «Құқық жүйесіндегі экологиялық ақпаратты цифровизациялау» атты монография шеңберінде зерттелген болатын. Экологиялық ақпаратқа қол жеткізуді цифрландырудың құқықтық негіздері, осы саладағы мемлекеттік билік органдарының қызметін жетілдіруге байланысты ұсыныстар, сот тәжірибесі және басқа да өзекті мәселелер қарастырылған болатын [4].

Ресейде П.П. Орловтың «Еуроодақ мүшелері – мемлекеттердің жер қатынастарын құқықтық реттеу» еңбегінде жер туралы ақпарат көзі – жер кадастрын жүргізу жүйесінің шет мемлекеттердегі тәжірибесін қарастырған. Еуропада жерге

[2] Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастары саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2023 ж. 5 сәуірдегі № 221-VII ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000221 (жүгінген күні: 21.03.2025).

[3] Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442-II [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51040583 (жүгінген күні: 21.03.2025).

есепке алу тізілімдерінің екі негізгі түрі бар: нақты жер құқығын немесе жерге құжаттар тіркеледі» делінген [5, 56-58 б.]. Сонымен қатар, Я.В. Гайворонская өз мақаласында цифрландырудың жалпы мәліметтеріне тоқталған [6]. Топырақты құқықтық қорғау объектісі ретінде ресейлік ғалымдар В.Н. Харьков, А.А. Азизов [1] қарастырған. Шет елдік кейбір ғылыми ізденістерде Д. Пономарева жер ресурстарын басқаруды цифрландыру әлеуеті жақын болашақтағы жерді пайдаланудың ұтымды моделін қалыптастыру үшін қажеттілігіне назар аударады [7, 262 б.], Р. Кирин Еуропа елдері мен Украинаның тәжірибесін зерттей келе, жер қойнауын пайдаланудағы қатынастарын цифрландыру инвестициялық және инновациялық қызметті ынталандыратын құқықтық реттеуге негізделуі тиістігіне [8, 50 б.] тоқталған.

Дегенмен, ауылшаруашылығы алқаптарының топырақ сапасының жай-күйі туралы мәліметтерді жинау мен орталықтандыруға байланысты, топырақ бонитетінің жүргізілуін құқықтық реттеу мәселелеріне, оларға қол жетімділіктің құқықтық тетігін қарастыруға байланысты ғылыми бірізділік пен қисындық жоқтың қасы деуге болады.

Ауылшаруашылық жерлерінің жай-күйі туралы деректерді жинау және талдау жер ресурстарын тиімді басқаруды қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Шет мемлекеттерінің тәжірибесіне жүгінетін болсақ, АҚШ-та мемлекеттік деңгейде өткізілетін жер кадастрларының маңызы зор. Негізгі орган – Жерге орналастыру бюросы (BLM) [9, 13 б.]. Соңғы жылдары жер деректерін, соның ішінде ауылшаруашылық деректерін басқару үшін ГАЖ технологиялары мен цифрлық платформаларды пайдалану айтарлықтай өсті. Ұлттық интеграцияланған жер жүйесі (NLIS) сияқты сандық тізілімдер жер деректерін біріктіруге және мемлекеттік органдар мен пайдаланушылар үшін қол жетімділікті шектеуге мүмкіндік береді. Фермерлік қызметтер агенттігі мен табиғи ресурстарды қорғау қызметі маңызды рөл атқарады, олар ауылшаруашылық жерлері үшін цифрлық құралдарды пайдаланады, жердің жай-күйі, оны пайдалану және ауылшаруашылық жерлерінің тиімділігі туралы мәліметтерді енгізеді.

Австралияда жер деректерін құқықтық реттеудің негізгі құралдарының бірі – елдің барлық жерлері, соның ішінде ауылшаруашылық жерлері туралы ақпаратты жинақтайтын жерді пайдалану және басқару туралы ақпарат жүйесі[4]. Цифрлық трансформация жағдайында бұл жүйе ГАЖ технологияларына негізделген жер міндеттерін талдау мен басқарудың кең мүмкіндіктерін ұсынады. Қашықтықтан зондтау және спутниктік диптих технологиялары жердің жай-күйін бағалау және қоршаған ортаны қорғау және ауыл шаруашылығы заңнамасын сақтау үшін де кеңінен қолданылады.

Қытайда жер деректерін цифрландыру да жоғары деңгейде ілгерілеуде. Жер ресурстарын басқарудағы жетекші рөл Қытайдың ауылшаруашылық жерлерін пайдалану үшін цифрлық платформаларды әзірлейтін және енгізетін ресурстармен қамтамасыз ету министрлігіне тиесілі. Ұлттық ауылшаруашылық даму жоспарларына сәйкес жерді пайдалануды бақылау үшін ГАЖ жүйесі мен спутниктік деректер пайдалануды атап өту маңызды. Қытай ауылшаруашылық жерлерін талдау үшін үлкен деректер қажеттіліктерін белсенді түрде дамытып, өнімділік пен климаттың өзгеруіне төзімділікті болжауға көмектеседі. Фермерлерге егіншілікте жасанды интеллектті қолдануда техникалық қызмет пен онлайн кеңес беруді дамыту қолға алынуда [10, 10 б.].

Қазіргі уақытта «Жер карта» интерактивті картасы жұмыс істеуде. Сонымен қатар, Қазақстанда мемлекеттік меншікке қайтарылған ауыл шаруашылығы жерлерінің интерактивті картасы іске қосылды. Оны әзірлеушілер Ауыл шаруашылығы және Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрліктері.

[4] Land use and management [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.agriculture.gov.au/abares/aclump?utm_source= (жүгінген күні: 03.04.2025).

Интерактивті карта азаматтарға қайтарылған ауыл шаруашылығы жерлері бойынша мониторингті кез келген уақытта жүзеге асыруға мүмкіндік береді және осы учаскелерге құқық беру туралы Жергілікті атқарушы органдарға өтініш беру үшін бағдар болады. Бұл жылдар бойы пайдаланылмаған ауыл шаруашылығы алқаптарын айналымға тартуға, сондай-ақ тұрғындарды ауыл шаруашылығы үшін қажетті алаңдармен қамтамасыз етуге қызмет етеді. Сонымен қатар, ҚР Өнеркәсіп және құрылыс министрлігінің баспасөзі хабарлағандай, «Әрбір ірі қала бойынша жер учаскелерінің функционалдық интерактивті карталарын және коммуналдық желілердің схемаларын жасалуда»[5]. Аталған интерактивті карта инженерлік коммуникациялармен қамтамасыз етілуін ескере отырып, қала құрылысы регламенттеріне қатаң сәйкестікте ірі елді мекендердің аумағына құрылыс салуды неғұрлым ұтымды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл интерактивті картаны енгізуді бір облысқа енгізіліп байқау (пилоттық жоба) түрінде техникалық қадамдар жасауға болады. Мысалы, Жетісу облысының ауыл шаруашылық жер телімдерінің, ауылшаруашылық алқаптарының мен коммуналдық желілердің визуалды көрінісін жасау және басқару үшін деректерді өңдеу, пайдаланушы сұраныстарын өндеу, жүйенін жұмысын қамтамасыз ету; қолданушыға ыңғайлы интерфейс жасау және енгізу; деректердің қауіпсіздігін және қол жетімділікті басқаруды қамтамасыз ету; жер пайдалану, инфрақұрылым жүктемесі бойынша талдау жасау; басқа мемлекеттік жуйелермен интеграцияны қамтамасыз ету; пайдаланушыларға көмек көрсету, жүйенін үздіксіз жұмысын қамтамасыз ету функциялары қамтылуы қажет. Мұндай жоба осы саладағы заңнаманың талабына сай, атап айтсақ «Ақпараттандыру туралы» Заң және Жер кодексі сияқты актілердің талаптарына сай іске асырылуы тиіс. Интерактивті карта ақпараттық жүйесінде пайдаланушылардың дербес деректерін қорғау мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуді құқықтық тұрғыдан қолдау керек.

Қорытынды. Біздің ойымызша, ауыл шаруашылығы жерлерін басқарудың жаңа мүмкіндіктерін құқықтық реттеуді жетілдіру және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану саласында цифрлық трансформацияға қол жеткізу үшін жеке интерактивті карта әзірлеу қажеттілігі туындап отыр. Осыған дейін Қазақстан экономикасы жер қойнауын игеру арқылы пайдалы қазбалардан табыс табуға бағытталса, енді ауылшаруашылығына да жете назар аудару қажет. Жер қойнауын игеру және ауылшаруашылығы – бұл экономиканың екі бірдей қатар алып жүретін секторы, бір салаға басымдық беріп, келесісіне көңіл аудармай қоюға болмайды, жер қойнауын игеру, пайдалы қазбалар экономиканың және салық түсімдерінің бірден бір көзі болса, ауылшаруашылығы – азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуші экономиканың секторы. Сондықтан да, екі саланы қатар дамытып, үйлесімді жүргізу керек.

Ауылшаруашылық алқаптарды тиімді игеру үшін ауыл шаруашылығы жері туралы толық мәліметті қамтитын интерактивті карта жер ресурстарын тиімді басқару, өнімділік мониторингі, су және климаттық жағдайларды бақылау арқылы аграрлық сектордың дамуын оңтайландырады, жер меншік иелеріне, жер учаскесін алуға мүдделі тұлғаларға қажет ақпараттарды алу жұмысын жеңілдетіп қана қоймай, заң нормаларындағы талаптарға сәйкес жер ресурстарын пайдалану және бөлу, ресурстарды тиімді бөлу және экологиялық аспектілерді ескере отырып ауыл шаруашылығын жүргізу бойынша негізделген шешімдер қабылдауға ықпал етеді. Бұл заң талаптарына сай жерді ұтымды және мақсатты пайдалануды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұндай цифрлық құрал мемлекеттік органдар үшін бақылау-қадағалау функцияларын оңтайландырып, жер заңнамасын бұзудың алдын алуға, жер ресурстарын әділетті

[5] Создание функциональных интерактивных карт земельных участков и схем коммунальных сетей крупных городов [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.gov.kz/memleket/entities/mps/press/news/details/672108?lang=ru (жүгінген күні: 02.05.2025).

бөлуге және аграрлық саладағы цифрлық жасайды. трансформацияны жылдамдатуға жағдай

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылған «Цифрлық трансформация жағдайындағы қазақстандық қоғам: перспективалар мен тәуекелдер» (BR21882302) гранттық ғылыми жоба асыру аясында дайындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Азизов, А.А. Правовая охрана почв: актуальные проблемы и пути их решения / А.А. Азизов // Вопросы российской юстиции. – 2020. – № 10. – С. 262-269.
2. Л. Миронова. Сколько сел в Казахстане остаются без в интернете в 2024 году [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://bizmedia.kz/2024-06-18-skolko-sel-v-kazahstane-ostayutsya-bez-v-interneta-v-2024-godu/ (жүгінген күні: 22.03.2025).
3. Ибраев, А.С. Актуальные аспекты цифровизации земельных правоотношений / А.С. Ибраев // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право. – 2021. – № 4 (137). – С. 46-52.
4. Проблемы правового регулирования цифровизации экологической информации в Республике Казахстан: монография / Л.К. Еркинбаева, К.М. Баймырзаев, С.Д. Бекишева [и др.]. – Талдыкорган: [б. и.], 2021. – 95 с.
5. Орлов, П.П. Правовое регулирование земельных отношений в государствах-членах Европейского Союза / П.П. Орлов // Актуальные вопросы борьбы с преступлениями. – 2016. – № 2. – С. 54-58.
6. Гайворонская, Я.В. Правовые проблемы цифровизации: теоретико-правовой аспект / Я.В. Гайворонская, О.И. Мирошниченко // Legal Concept. Правовая парадигма. – 2019. – Т. 18. № 4. – С. 27-34.
7. Ponomareva, D. Digitalization in the field of land use: legal aspects. / D. Ponomareva, et al. // Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum. – 2021. – № 20. – Pp. 253-262.
8. Kirin, R. Legal aspects of mining in Ukraine: European integration vector/ R. Kirin, et al. // Mining of Mineral Deposits. – 2023. – Volume 17. – Pp. 44-52.
9. Brice, E.M. Impacts of climate change on multiple use management of bureau of land management land in the Intermountain West, USA / B.A. Miller, et al. // Ecosphere. – 2020. – № 11. – Pp. 1-29.
10. Wu, W. The rise of smart agriculture in China: current situation and suggestions for further development / W. Wu, X. Feng, C. Lu // Experimental Agriculture. – 2024. – Volume 60, e28. – Pp. 1-13.

References:

1. Azizov, A.A. Pravovaja ohrana pochv: aktual'nye problemy i puti ih reshenija / A.A. Azizov // Voprosy rossijskoj justicii. – 2020. – № 10. – S. 262-269.
2. L. Mironova. Skol'ko sel v Kazahstane ostajutsja bez v internete v 2024 godu [Jelektrondyқ resurs] – Ajnalys rezhimi: https://bizmedia.kz/2024-06-18-skolko-sel-v-kazahstane-ostayutsya-bez-v-interneta-v-2024-godu/ (zhygingen kyni: 22.03.2025).
3. Ibraev, A.S. Aktual'nye aspekty cifrovizacii zemel'nyh pravootnoshenij / A.S. Ibraev // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija Pravo. – 2021. – № 4 (137). – S. 46-52.
4. Problemy pravovogo regulirovanija cifrovizacii jekologicheskoj informacii v Respublike Kazahstan: monografija / L.K. Erkinbaeva, K.M. Bajmyrzaev, S.D. Bekisheva [i dr.]. – Taldykorgan: [b. i.], 2021. – 95 s.
5. Orlov, P.P. Pravovoe regulirovanie zemel'nyh otnoshenij v gosudarstvah-chlenah Evropejskogo Sojuza / P.P. Orlov // Aktual'nye voprosy bor'by s prestuplenijami. – 2016. – № 2. – S. 54-58.
6. Gajvoronskaja, Ja.V. Pravovye problemy cifrovizacii: teoretiko-pravovoj aspekt /

Ja.V. Gajvoronskaja, O.I. Miroshnichenko // Legal Concept. Pravovaja paradigma. – 2019. – T. 18. № 4. – S. 27-34.

7. Ponomareva, D. Digitalization in the field of land use: legal aspects. / D. Ponomareva, et al. // Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum. – 2021. – № 20. – Pp. 253-262.

8. Kirin, R. Legal aspects of mining in Ukraine: European integration vector/ R. Kirin, et al. // Mining of Mineral Deposits. – 2023. – Volume 17. – Pp. 44-52.

9. Brice, E.M. Impacts of climate change on multiple use management of bureau of land management land in the Intermountain West, USA / B.A. Miller, et al. // Ecosphere. – 2020. – № 11. – Pp. 1-29.

10. Wu, W. The rise of smart agriculture in China: current situation and suggestions for further development / W. Wu, X. Feng, C. Lu // Experimental Agriculture. – 2024. – Volume 60, e28. – Pp. 1-13.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Гүлнұр Қойшынқызы Рашева – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD), e-mail: gulnur1989@mail.ru.

Рашева Гульнур Койшыновна – старший преподаватель кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор философии (PhD), e-mail: gulnur1989@mail.ru.

Rasheva Gulnur Koishynovna – Senior Lecturer of the Department of Customs, Financial and Environmental Law of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, PhD, e-mail: gulnur1989@mail.ru.

Гүлнар Төлеухадирқызы Айгаринова – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: 87012178280g@gmail.com.

Айгаринова Гулнар Тулеухадировна – профессор кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби, кандидат юридических наук, e-mail: 87012178280g@gmail.com.

Aigarinova Gulnar Tuleukhadirovna – Professor of the Department of Customs, Financial and Environmental Law of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Law, e-mail: 87012178280g@gmail.com.

УДК 341.29(100)
МРНТИ 10.87.51

Г.М. Абубакирова[1], Г.Е. Жандыкеева[2]
[1]Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
г. Бишкек, Кыргызская Республика
[2]Q-university, г. Алматы, Республика Казахстан

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ КОНФИСКАЦИИ И ВОЗВРАТА АКТИВОВ В КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ: АНАЛИЗ ОПЫТА И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Статья посвящена исследованию правовой системы Китайской Народной Республики в области конфискации и механизма возврата незаконно приобретенных активов. Рассматриваются современные нормативно-правовые основы, включая положения Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов, а также практика их применения в борьбе с коррупцией и экономическими преступлениями. В рамках научного исследования особое внимание уделено методу «Цюаньфан», который представляет собой инновационную модель, стимулирующую добровольное сотрудничество правонарушителей с правоохранительными органами для ускорения процедур возврата активов. Метод «Цюаньфан» сочетает элементы уголовного судопроизводства и международного сотрудничества, демонстрируя высокую эффективность. В научной статье акцентируется внимание на преимуществах данного подхода, включая сокращение временных и финансовых затрат, упрощение доказательственных процедур и снижение нагрузки на судебную систему. Вместе с тем, в рамках статьи выявлены недостатки, такие как ограниченность применения гражданско-правовых механизмов и необходимость модернизации стандартов доказывания, что требует дальнейшего совершенствования правовой базы Китайской Народной Республики. Статья акцентирует внимание на возможности адаптации эффективных практик Китайской Народной Республики для совершенствования законодательства Республики Казахстан, что способствует укреплению национальной правовой системы и повышению доверия к государственным институтам.

Ключевые слова: конфискация; возврат; активы; правовая система; законодательство; международное сотрудничество; репатриация; цюаньфан.

Г.М. Әбубәкірова[1], Г.Е. Жандыкеева[2]
[1]Ж. Баласағын атындағы Қырғыз ұлттық университеті, Бішкек қ., Қырғыз Республикасы
[2]Q-university, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚЫТАЙ ХАЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АКТИВТЕРДІ ТӘРКІЛЕУ МЕН ҚАЙТАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ: ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДА ҚОЛДАНУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аннотация. Мақала ҚХР-дың тәркілеу саласындағы құқықтық жүйесін және заңсыз сатып алынған активтерді қайтару механизмін зерттеуге арналған. Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу кодекстерінің ережелерін қоса алғанда, қазіргі заманғы нормативтік-құқықтық негіздер, сондай-ақ оларды сыбайлас жемқорлыққа және экономикалық қылмыстарға қарсы күресте қолдану практикасы қаралады. Ғылыми зерттеу шеңберінде активтерді қайтару рәсімдерін жеделдету үшін құқық бұзушылардың құқық қорғау органдарымен ерікті ынтымақтастығын ынталандыратын инновациялық модель болып табылатын «Цюаньфан» әдісіне ерекше назар аударылды. «Цюаньфан» әдісі жоғары тиімділікті көрсете отырып, қылмыстық іс жүргізу мен халықаралық ынтымақтастық элементтерін біріктіреді. Ғылыми мақалада уақыт пен қаржылық шығындарды азайтуды, дәлелдеу процедураларын жеңілдетуді және сот жүйесіне жүктемені

азайтуды қоса алғанда, осы тәсілдің артықшылықтарына назар аударылады. Сонымен қатар, мақала аясында азаматтық-құқықтық тетіктерді қолданудың шектеулілігі және дәлелдеу стандарттарын жаңғырту қажеттілігі сияқты кемшіліктер анықталды, бұл ҚХР құқықтық базасын одан әрі жетілдіруді талап етеді. Мақала ұлттық құқықтық жүйені нығайтуға және мемлекеттік институттарға деген сенімді арттыруға ықпал ететін Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру үшін ҚХР-ның тиімді тәжірибелерін бейімдеу мүмкіндігіне назар аударады.

Түйінді сөздер: тәркілеу; қайтару; активтер; құқықтық жүйе; заңнама; халықаралық ынтымақтастық; репатриация; цюаньфан.

G.M. Abubakirova[1], G.E. Zhandykeyeva[2]
[1]Kyrgyz National University named after J. Balasagyn, Bishkek, the Kyrgyz Republic
[2]Q-university, Almaty, the Republic of Kazakhstan

LEGAL MECHANISMS OF ASSET FORFEITURE AND RECOVERY IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: ANALYSIS OF EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR APPLICATION IN KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to the study of the PRC legal system in the field of confiscation and mechanism of return of illegally acquired assets. The article examines the modern legal framework, including the provisions of the Criminal Code and Criminal Procedure Code, as well as the practice of their application in the fight against corruption and economic crimes. The research focuses on the Quanfang method, which is an innovative model that encourages offenders to cooperate voluntarily with law enforcement authorities to expedite asset recovery procedures. The Quanfang method combines elements of criminal procedure and international cooperation, demonstrating high efficiency. The research article emphasizes the benefits of this approach, including reduced time and cost, simplified evidentiary procedures, and reduced burden on the judicial system. However, the article identifies shortcomings such as the limited application of civil law mechanisms and the need to modernize evidentiary standards, which requires further improvement of the PRC legal framework. The article focuses on the possibility of adapting effective PRC practices to improve Kazakhstan's legislation, which contributes to strengthening the national legal system and increasing confidence in state institutions.

Keywords: confiscation; return; assets; legal system; legislation; international cooperation; repatriation; quanfang.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_187

Введение. Согласно ежегодной информации о противодействии незаконному приобретению и выведению активов, в 2023 году были реализованы системные меры[1], в т.ч. принят Закон Республики Казахстан «О возврате государству незаконно приобретенных активов»[2] (далее – ЗРК о возврате активов). Указанный нормативный акт позволил решить ряд концептуальных задач:

- идентифицированы субъекты правоотношений в сфере возврата незаконно выведенных активов;
- регламентированы механизмы выявления, подтверждения происхождения и возвращения таких активов;
- предусмотрены системные меры, направленные на устранение факторов и условий, способствующих незаконному выведению активов.

Принятие ЗРК о возврате активов стало значимым шагом в институционализации подходов к возврату незаконно приобретенных активов и профилактике соответствующих правонарушений. Однако механизмы ЗРК о возврате активов находятся на стадии начального применения, что подчеркивает необходимость системного

[1] Ежегодная информация по противодействию незаконному приобретению и выводу активов, а также принятым системным мерам (за 2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/kva/press/news/details/743616?lang=ru (дата обращения: 11.10.2024).

[2] О возврате государству незаконно приобретенных активов: закон Республики Казахстан от 12 июля 2023 г. № 21-VIII ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000021 (дата обращения: 11.10.2024).

анализа их эффективности и дальнейшего совершенствования.

Эффективный анализ и совершенствование процессов возврата незаконно приобретенных активов становятся все более актуальными. Усиление транснационального характера преступных активов требует не только глубокого международного сотрудничества, но и применения передового опыта для достижения оптимальных результатов. Так, например, как отмечено в Конвенции ООН против коррупции (далее – КПК ООН)[3], «коррупция больше не является локальной проблемой, а представляет собой транснациональное явление, затрагивающее все общества и экономики, что делает международное сотрудничество в целях ее предотвращения и борьбы с ней крайне необходимым». Эффективный контроль над коррупцией и привлечение виновных к ответственности требуют решения ключевых задач по выявлению правонарушителей и возврату похищенных активов из-за рубежа. Вышеуказанные проблемы актуальны для всех стран, сталкивающихся с различными формами коррупции.

Исследование правовой системы Китайской Народной Республики (далее – КНР) в области конфискации и механизма возврата активов на наш взгляд является актуальным, поскольку проблема поиска и возвращения похищенных активов остается одной из самых острых для КНР. Отмечается что, в период с середины 1990-х по 2008 год за границей скрылись от 16 до 18 тысяч коррупционеров, вывезя около 800 млрд юаней[4]. Данный кейс привлек внимание международного сообщества и стал причиной нескольких успешных случаев возврата подозреваемых и украденных средств через сотрудничество КНР с государственными органами зарубежных стран.

Низкая эффективность международных механизмов борьбы с коррупцией побудила властей КНР к активной координации и переговорам с государственными органами других стран, что позволило установить доверительные отношения и накопить значительный опыт в области возврата незаконно приобретенных активов.

Так, например, в 2012 году новое руководство Коммунистической партии КНР начало решительную борьбу с коррупцией, что ознаменовало новый этап в антикоррупционной практике страны. Основное внимание уделялось разработке эффективной стратегии для розыска коррупционеров, скрывшихся за границей, и возврата незаконно приобретенных активов [1].

Переломным моментом стал 2014 год, когда правительство внедрило специальные меры для борьбы с коррупцией, включая международный розыск и возврат имущества. Для координации действий был создан специальный офис при Координационной группе по борьбе с коррупцией (далее – Координационная группа). Координационная группа объединила усилия различных ведомств, наладив взаимодействие внутренних структур и организовала проведение целевых операций [1].

Тем самым к марту 2017 года благодаря инициативам «Охота на лис» и «Скайнет» КНР смогла добиться значительных результатов в борьбе с коррупцией. В рамках вышеуказанных проведенных специальных мероприятий из 90 стран было задержано 2 873 скрывшихся лиц, включая 476 государственных служащих, а также возвращено более 8,99 млрд юаней. Данные достижения наглядно демонстрируют эффективность антикоррупционной политики КНР на международном уровне[5].

На основании вышеизложенного, можно отметить, что поиск и возврат незаконно приобретенных активов в КНР достигли нового уровня эффективности благодаря разработке и внедрению правовых механизмов, соответствующих

[3] United Nations Convention against Corruption (UNCAC): General Assembly resolution 58/4 of 31 October 2003 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf (дата обращения: 01.11.2024).

[4] Более десяти тысяч китайских коррупционеров вывезли из страны около 100 миллиардов долларов [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.epochtimes.ru/content/view/48845/4/ (дата обращения: 01.11.2024).

[5] О создании в Китае правового механизма по преследованию беглецов и возвращению похищенных активов [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://clsjp.chinalaw.org.cn/portal/article/index/id/10749.html (дата обращения: 05.11.2024).

международным стандартам и опирающихся на национальный опыт борьбы с незаконным выводом активов.

Указанный положительный опыт демонстрирует важность научного анализа правовых механизмов КНР в области конфискации и возврата активов. Результаты такого исследования могут быть полезны для совершенствования национальной правовой системы РК, усиления мер по противодействию незаконному выводу активов и укрепления принципа верховенства закона.

Материалы и методы. В ходе исследования были использованы материалы нормативно-правовых актов КНР, включая Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы, а также международные правовые документы, регулирующие вопросы конфискации и возврата активов.

В рамках методологии особое внимание было сосредоточено на анализе применения метода «Цюаньфан» и изучении механизмов интеграции международного опыта в правовую систему КНР.

Обсуждение. На начальном этапе реализации эффективной политики возврата незаконно приобретенных активов в КНР важным фактором стали сложности, связанные с ограниченным опытом КНР в международном сотрудничестве по уголовным делам. Дополнительные препятствия создавали различия в правовых системах и практике других государств. Возврат незаконно приобретенных активов из иностранных юрисдикций представляет собой значительно более сложную задачу по сравнению с другими аспектами международного судебного сотрудничества. Для повышения эффективности данного процесса правительство КНР разработало ряд нестандартных подходов, выходящих за рамки традиционных методов, признанных международным сообществом.

В международной практике экстрадиция является наиболее распространенным инструментом для преследования преступников. Правительство КНР активно применяет данный механизм в сотрудничестве с развивающимися странами, с которыми заключены соответствующие договоры. Однако экстрадиция из западных развитых стран, таких как США, Канада и Австралия, происходит крайне редко. Тем самым, делая такие государства предпочтительным убежищем для правонарушителей. В результате большинство из них избегает стран, имеющих соглашения с КНР, что значительно усложняет процесс их привлечения к ответственности.

В данном аспекте в своих трудах Р.С. Балашов отметил, что страны по всему миру сталкиваются с юридическими ограничениями при работе с украденными активами – особенно развивающиеся страны, которым не хватает ресурсов, необходимых для соответствия навыкам и творчеству преступников [2].

Для преодоления ограничений, связанных с недостаточным числом экстрадиционных соглашений, КНР активно использует альтернативные методы: репатриацию, судебное преследование за рубежом и метод «Цюаньфан», основанный на убеждении преступников добровольно вернуться на родину. Данные подходы стали ключевыми инструментами международного преследования в КНР.

Репатриация – это процесс возвращения нарушителей закона в страну их происхождения или гражданства, инициируемый государством[6]. В КНР данный административный акт не ограничивается задачами международного судебного сотрудничества, а направлен главным образом на преследование правонарушителей и восстановление справедливости.

В отличие от экстрадиции, репатриация требует меньшее количество доказательств от органов власти, т.к. основана на внутренних иммиграционных законах. В международной практике она часто применяется как альтернатива экстрадиции.

Как отметил в своих трудах профессор Хуан Фэнг, «несмотря на различия в правовых основаниях, репатриация

[6] Репатриация // Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F (дата обращения: 11.11.2024).

по своим результатам фактически эквивалентна экстрадиции, что делает ее важным дополнением к экстрадиционным механизмам» [3].

Однако необходимо отметить, что репатриация представляет собой неофициальный механизм международной судебной помощи, чаще всего применяемый к беженцам или нелегальным иммигрантам. При отсутствии у лица законного статуса резидента государства, процесс его репатриации может быть инициирован в соответствии с положениями национального иммиграционного законодательства. При этом государство обязано учитывать возможные риски несправедливого обращения или нарушения прав возвращаемого лица.

В международной практике особое значение придается соблюдению гуманитарных стандартов, включая недопустимость применения смертной казни. Тогда как для КНР приоритетными задачами остаются проведение комплексных судебных реформ, совершенствование механизмов международного правового сотрудничества и формирование позитивного имиджа национальной правовой системы, соответствующего стандартам международного права.

В данном аспекте новый метод «Цюаньфан» представляет собой неформальный механизм, применяемый в правоприменительной практике КНР, направленный на добровольное возвращение лиц, подозреваемых или обвиняемых в совершении правонарушений, для участия в следственных действиях и судебных разбирательствах. Данный подход выступает в качестве альтернативного механизма, применяемого на стадии досудебного расследования уголовного дела, и направлен на содействие международному сотрудничеству в правоохранительной сфере. Метод «Цюаньфан» используется в случаях, когда экстрадиция или репатриация являются затруднительными, способствуя установлению взаимодействия между компетентными органами различных государств для достижения целей уголовного преследования [4].

Ключевым условием успешного применения метода «Цюаньфан» является готовность государства учитывать определенные условия возвращения правонарушителя. Данные условия могут предусматривать ограничение объема уголовного преследования или смягчение наказания. Их соблюдение регулируется положениями Верховной народной прокуратуры и Верховного народного суда. Обязательства, которые берут на себя органы общественной безопасности и прокуратуры, обладают юридической силой, т.к. оформляются в строгом соответствии с действующими правовыми нормами.

Тем самым отметим, что с одной стороны, метод «Цюаньфан» гарантирует защиту законных прав и интересов добровольно возвращающихся правонарушителей. С другой стороны, он выступает инструментом ограничения полномочий органов государственной безопасности и прокуратуры, что укрепляет правовую основу и способствует справедливому правоприменению.

В данном аспекте ученые-юристы КНР отмечают, что для обеспечения правовой регламентации и повышения эффективности применения метода «Цюаньфан» необходима регламентация нового нормативно-правового акта или инструкции о порядке добровольного возвращения правонарушителей, принимающих предложенные условия государства, посредством официального законодательного акта. Отмечается, что данная инструкция позволит установить четкие правовые рамки и гарантировать соблюдение принципов законности и справедливости [1]; [3]; [4]. Так как правонарушители зачастую не обладают полной информацией, и к моменту, когда они узнают о возможности добровольной сдачи, предусмотренный срок может истечь. В соответствии с установленным порядком, лица, не воспользовавшиеся возможностью процедурой метода «Цюаньфан» в установленный срок, подлежат уголовному ответственности. Однако такое требование может нарушать принципы справедливости в отношении тех лиц, кто не был своевременно уведомлен о существовании и условиях

данного механизма.

Следующим особенным моментом в правовой системе конвенции против коррупции является конфискация без вынесения обвинительного приговора. Отметим, что до принятия конвенции против коррупции ООН (далее – КПК ООН) во многих странах, особенно в государствах с правовой системой общего права, уже существовали механизмы конфискации имущества без необходимости вынесения обвинительного приговора [5].

В зависимости от юрисдикции сложились две основные модели конфискации без вынесения обвинительного приговора:

1. Уголовно-правовая модель: процедура конфискации закреплена в уголовном законодательстве, включая нормы о противодействии отмыванию денег или аналогичных правонарушениях.

2. Гражданско-правовая модель: конфискация осуществляется в соответствии с положениями специального законодательства и применяется в рамках гражданского судопроизводства. Данная модель используется, например, в отдельных юрисдикциях, где акцент сделан на процедуре возврата активов через гражданские суды.

Обе модели направлены на обеспечение возврата незаконно приобретенного имущества, даже в отсутствие уголовного преследования, и активно используются в международной практике [6].

Законодатели КНР внедрили механизм конфискации без вынесения обвинительного приговора, предусмотрев его в статьях 280-283 Уголовного кодекса КНР7. Данная процедура применяется при совершении тяжких преступлений, таких как хищение, взяточничество или террористическая деятельность, а также в случаях, когда подозреваемый скрывается и не может быть привлечен к суду в течение более года или, если он скончался. В таких ситуациях незаконно полученные доходы и иные активы, связанные с преступлением, подлежат конфискации в установленном законом порядке. Вместе с тем ученые-юристы КНР отмечают, что с момента вступления в силу нового Уголовно-процессуального кодекса КНР (далее – УПК КНР) в 2012 году судебная практика по делам о конфискации преступных активов, инициированным уполномоченными органами, остается ограниченной. Основным проблемным вопросом является отсутствие единого подхода к правовому толкованию требований к доказательствам. В результате суды применяют нормы статьи 53 УПК КНР, тем самым значительно усложняя процесс конфискации, т.к. принципы неопровержимости доказательств затрудняет проведение соответствующих процедур и ограничивает их эффективность [7]. В КНР механизмы конфискации незаконно приобретенных активов в рамках гражданского судопроизводства не находят применения. Это обусловлено тем, что такая мера возможна лишь при наличии ответчика, физического или юридического лица, ведущего деятельность за рубежом, либо если спорные активы находятся под юрисдикцией иностранного государства. Вместе с тем, правоохранительные органы КНР отдают предпочтение уголовному преследованию, что отражает их политику приоритета уголовного судопроизводства. На наш взгляд такой подход ограничивает возможности инициирования гражданских исков для возврата активов, создавая существенные препятствия для их успешной реализации [5].

Результаты. Результаты проведенного исследования подтверждают, что правовая система КНР достигла значительных успехов в разработке и реализации механизмов возврата государству незаконно приобретенных активов. Эффективный прогресс стал возможным благодаря комплексным политическим реформам и последовательному укреплению принципов верховенства закона, что позволило КНР выстроить эффективную модель, ориентированную на борьбу с коррупцией и возврату активов.

Анализ нормативно-правовой базы и практики ее применения показал, что одним из ключевых элементов успешной

[7] Уголовный кодекс КНР. Раздел II. Особенная часть. Глава 6 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ukknr.ucoz.ru/index/0-9?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 13.06.2025).

модели является гармоничное сочетание внутреннего законодательства и учета международных и иностранных правовых норм. КНР активно использует возможности международного сотрудничества, включая положения КПК ООН, механизмы взаимной правовой помощи и экстрадиции. Данные инструменты способствуют не только улучшению взаимодействия с иностранными юрисдикциями, но и формируют позитивный имидж КНР, как ответственного участника международного правового сообщества.

Особое внимание уделяется балансу между эффективной борьбой с коррупцией и соблюдением прав человека. Несмотря на политическую направленность модели, КНР делает акцент на соблюдении международных стандартов, таких как принципы справедливого судебного разбирательства, презумпция невиновности и право на защиту. Данная политика позволяет минимизировать возможные риски, и укрепляет доверие к правовым механизмам как внутри страны, так и на международной арене.

Вместе с тем, исследование выявило определенные недостатки в действующей системе. Преимущественное использование уголовного судопроизводства при возврате активов ограничивает возможности применения гражданско-правовых механизмов, которые могут быть более гибкими и эффективными в отдельных ситуациях. Также выявлено отсутствие четких стандартов доказывания, что усложняет процесс рассмотрения дел, особенно в трансграничных случаях. Кроме того, ограниченные возможности взаимодействия с иностранными юрисдикциями, обусловленные различиями в правовых системах и недостаточной унификацией норм, затрудняющий оперативность процедур возврата активов.

Заключение. В заключение следует отметить, что интеграция отдельных элементов опыта КНР в области конфискации и возврата активов в национальное законодательство РК представляется актуальной. Такой подход позволит усовершенствовать правовые механизмы возврата незаконно приобретенных активов в государственную собственность. Практика КНР демонстрирует, что эффективное сочетание правовых и политических инструментов способствует ускорению процесса репатриации активов и повышает результативность юридических процедур, обеспечивая при этом соблюдение принципов верховенства закона.

Особого внимания заслуживает метод «Цюаньфан», применяемый в КНР, который направлен на стимулирование добровольного сотрудничества правонарушителей с правоохранительными органами. Данный подход позволяет существенно снизить нагрузку на судебную систему, упростить процесс доказывания и минимизировать временные и материальные затраты, связанные с возвратом активов. Эффективность данной модели обеспечивается благодаря четко установленным стандартам доказывания, регламентированным процедурам и отлаженным механизмам международного сотрудничества, что делает ее перспективной для адаптации в других юрисдикциях.

Таким образом, анализ успешного международного опыта, включая практики КНР, представляется важным шагом для укрепления правовой системы РК и повышения доверия к государственным институтам как на национальном, так и на международном уровне. Интеграция таких подходов в национальное законодательство, на наш взгляд, позволит значительно повысить эффективность механизмов возврата незаконно приобретенных активов, обеспечить их прозрачность и укрепить репутацию Казахстана, как надежного партнера в сфере международного правового сотрудничества.

Список использованной литературы:

1. Wei, Zh. China's International Cooperation in the Fight Against Corruption / Zh. Wei // Journal of International Law. Beijing. – 2018. – Vol. 12, № 3. – Pp. 45-67.

2. Балашов, Р.С. Роль неофициальных сетей в работе по возврату похищенных активов из-за

рубежа / Р.С. Балашов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2021. – № 3 (21). – С. 93-100.
3. Feng, H. Rules and Practice of International Judicial Cooperation in Criminal Matters / H. Feng // Beijing: Peking University Press. – 2008. – № 6 (5). – Pp. 41-42.
4. Lei, Zh. Alternative Measures to Extradition and Their Application in International Prosecution / Zh. Lei // Legal Review. Beijing. – 2017. – № 2. – Pp. 159-161.
5. Brun, J.-P. Asset Recovery Handbook: A Guide for Practitioners / The World Bank, United Nations Office on Drugs and Crime / J.-P. Brun, et al. – Vienna, 2011. – 458 p.
6. Yanan, Sh. Interpretation of Provisions on Confiscation of Illicit Gains from the Perspective of Criminal Dogmatics / Sh. Yanan // Legal Science. Beijing. – 2015. – № 11. – Pp. 122-123.
7. Lei, Ch. On Some Issues Related to the Procedure of Confiscating Illicit Gains in China / Ch. Lei // Rule of Law Studies. Beijing. – 2015. – № 4. – Pp. 99-102.

References:

1. Wei, Zh. China's International Cooperation in the Fight Against Corruption / Zh. Wei // Journal of International Law. Beijing. – 2018. – Vol. 12, № 3. – Pp. 45-67.
2. Balashov, R.S. Rol' neoficial'nyh setej v rabote po vozvratu pohishhennyh aktivov iz-za rubezha / R.S. Balashov // Құқық қорғau organdary akademijasynyң Zharshysy. – 2021. – № 3 (21). – S. 93-100.
3. Feng, H. Rules and Practice of International Judicial Cooperation in Criminal Matters / H. Feng // Beijing: Peking University Press. – 2008. – № 6 (5). – Pp. 41-42.
4. Lei, Zh. Alternative Measures to Extradition and Their Application in International Prosecution / Zh. Lei // Legal Review. Beijing. – 2017. – № 2. – Pp. 159-161.
5. Brun, J.-P. Asset Recovery Handbook: A Guide for Practitioners / The World Bank, United Nations Office on Drugs and Crime / J.-P. Brun, et al. – Vienna, 2011. – 458 p.
6. Yanan, Sh. Interpretation of Provisions on Confiscation of Illicit Gains from the Perspective of Criminal Dogmatics / Sh. Yanan // Legal Science. Beijing. – 2015. – № 11. – Pp. 122-123.
7. Lei, Ch. On Some Issues Related to the Procedure of Confiscating Illicit Gains in China / Ch. Lei // Rule of Law Studies. Beijing. – 2015. – № 4. – Pp. 99-102.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Гүлнұр Мұратбекқызы Әбубәкірова – Ж. Баласағын атындағы Қырғыз ұлттық университеті Заң институтының қылмыстық құқық және криминология кафедрасының аспиранты, e-mail: gulnur.ıbo@mail.ru.

Абубакирова Гулнур Муратбековна – аспирант кафедры уголовного права и криминологии Юридического института Кыргызского Национального университета имени Ж. Баласагына, e-mail: gulnur.ıbo@mail.ru.

Abubakirova Gulnur Muratbekkizi – Graduate Student of the Department of Criminal Law and Criminology of the Law Institute of the Kyrgyz National University named after J. Balasagyn, e-mail: gulnur.ıbo@mail.ru.

Гүлнар Есенбекова Жандыкеева – Q-university заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD), e-mail: zhagulnar@gmail.com.

Жандыкеева Гульнар Есенбековна – старший преподаватель кафедры юридических дисциплин Q-university, доктор философии (PhD), e-mail: zhagulnar@gmail.com.

Zhandykeyeva Gulnar Esenbekovna – Senior Lecturer of the Department of Legal Disciplines, Q-university, PhD, e-mail: zhagulnar@gmail.com.

УДК 341.4
МРНТИ 10.87.79

С.Ж. Айдарбаев, С.Т. Турсунбеков
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВОЗВРАТА ГОСУДАРСТВУ НЕЗАКОННО ВЫВЕДЕННЫХ АКТИВОВ: ОПЫТ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И СОВЕТА ЕВРОПЫ

Аннотация. Авторы рассматривают правовые аспекты возврата государству незаконно выведенных активов в некоторых региональных международных организациях. Статья посвящена анализу международного опыта возврата незаконно выведенных активов с акцентом на его возможное заимствование в законодательство Республики Казахстан. Актуальность темы обусловлена необходимостью совершенствования антикоррупционной политики Казахстана, особенно после принятия Закона «О возврате государству незаконно приобретенных активов» от 12 июля 2023 года, а также глобальным вызовом транснациональной преступности. Авторы анализируют правовые и институциональные подходы, разработанные Европейским Союзом и Советом Европы, включая механизмы конфискации и международного сотрудничества. Новизна исследования заключается в детальном правовом анализе внутренних правовых актов Европейского Союза и международных договоров, принятых в рамках Совета Европы, регламентирующих деятельность по возврату активов. Результаты подчеркивают важность специализированных структур и гармонизации процедур для ускорения трансграничного сотрудничества. Основной вывод – внедрение механизмов Европейского Союза и Совета Европы позволит Казахстану минимизировать риски утраты активов, усилить правоприменение и соответствовать международным стандартам.

Ключевые слова: возврат активов; конфискация имущества; предупредительный арест; заочная конфискация; Совет Европы; Европейский Союз; финансовые преступления; международные стандарты; институциональные механизмы; правовое регулирование.

С.Ж. Айдарбаев, С.Т. Турсунбеков
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ЗАҢСЫЗ ШЫҒАРЫЛҒАН АКТИВТЕРДІ МЕМЛЕКЕТКЕ ҚАЙТАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ: ЕО ЖӘНЕ ЕУРОПА КЕҢЕСІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация. Авторлар кейбір аймақтық халықаралық ұйымдарда заңсыз шығарылған активтерді мемлекетке қайтарудың құқықтық аспектілерін қарастырады. Мақала заңсыз шығарылған активтерді қайтарудың халықаралық тәжірибесін талдауға арналған, оны Қазақстан Республикасының заңнамасына енгізу мүмкіндігіне ерекше назар аударады. Тақырыптың өзектілігі Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын жетілдіру қажеттілігімен, соның ішінде 2023 жылдың 12 шілдесінде қабылданған «Заңсыз алынған активтерді мемлекетке қайтару туралы» Заңымен, сондай-ақ трансұлттық қылмыстылықтың жаһандық қауіпімен байланысты. Авторлар Еуропалық Одақ мен Еуропа Кеңесі әзірлеген құқықтық және институционалдық тәсілдерді, соның ішінде тәркілеу және халықаралық ынтымақтастық тетіктерін талдайды. Зерттеудің жаңалығы ЕО-ның ішкі құқықтық актілері мен ЕК шеңберінде қабылданған халықаралық шарттардың активтерді қайтаруға байланысты қызметін реттейтін ережелерін егжей-тегжейлі құқықтық талдауында көрінеді. Нәтижелер арнайы құрылымдардың рөлін және шекаралық ынтымақтастықты жеделдету үшін процедураларды үйлестірудің маңыздылығын атап өтеді. Негізгі қорытынды – ЕО мен ЕК тетіктерін енгізу Қазақстанға активтерді жоғалту тәуекелін азайтуға, құқық қолдануды нығайтуға және халықаралық стандарттарға сәйкестікке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: активтерді қайтару; мүлікті тәркілеу; алдын ала қамауға алу; сырттай тәркілеу; Еуропа Кеңесі; Еуропалық Одақ; қаржылық қылмыстар; халықаралық стандарттар; институционалдық тетіктер; құқықтық реттеу.

S.Zh. Aidarbayev, S.T. Tursunbekov
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, the Republic of Kazakhstan

LEGAL BASIS FOR THE RETURN OF ILLEGALLY ISSUED ASSETS TO THE STATE: THE EXPERIENCE OF THE EU AND THE COUNCIL OF EUROPE

Abstract. The authors consider the legal aspects of the return of illegally withdrawn assets to the state in some regional international organizations. The article is devoted to the analysis of the international experience of the return of illegally withdrawn assets with an emphasis on its possible borrowing into the legislation of the Republic of Kazakhstan. The relevance of the topic is due to the need to improve Kazakhstan's anti-corruption policy, especially after the adoption of the Law "On the return of illegally acquired assets to the state" dated July 12, 2023, as well as the global challenge of transnational crime. The authors analyze the legal and institutional approaches developed by the European Union (EU) and the Council of Europe (CoE), including mechanisms for confiscation and international cooperation. The novelty of the study lies in a detailed legal analysis of the internal legal acts of the EU and international treaties adopted within the framework of the Council of Europe regulating asset recovery activities. The results highlight the importance of specialized structures and harmonization of procedures to accelerate cross-border cooperation. The main conclusion is that the introduction of EU and CoE mechanisms will allow Kazakhstan to minimize the risks of asset loss, strengthen law enforcement and comply with international standards.

Keywords: asset recovery; confiscation of property; preventive arrest; confiscation in absentia; Council of Europe; European Union; financial crimes; international standards; institutional mechanisms; legal regulation.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_195

Введение. В условиях глобализации и роста транснациональной преступности проблема возврата государству незаконно выведенных активов приобретает особую актуальность. Согласно статистике ООН, начиная с 2010 года заморожены, арестованы или конфискованы коррупционные доходы в размере 9,7 млрд долларов США[1]. Значительная часть таких активов оседает в странах с высокоразвитыми финансовыми системами, что создает вызовы для их возврата странам происхождения.

Казахстан, как одна из стран, где в последние годы активно проводится антикоррупционная политика, принимает комплексные меры по возврату незаконно выведенных активов. Важным шагом для государства в данном направлении стало принятие Закона «О возврате государству незаконно приобретенных активов» от 12 июля 2023 года. Однако, для эффективности данного закона в правоприменительной практике требуется интеграция лучших международных практик. Важнейшую роль в этой области играют региональные международные организации, которые внедряют правовые механизмы и институциональные инструменты, направленные на противодействие незаконному выведению активов и обеспечение их возвращения в страну происхождения.

Таким образом, целесообразно будет изучить опыт определенных международных организаций, которые демонстрируют успешные подходы своих внутренних механизмов в данной сфере, с целью выявления лучших практик, а также возможностей их адаптации Республикой Казахстан. Выбор для анализа правовых механизмов Европейского союза (далее – ЕС) и Совета Европы (далее – СЕ) обусловлен не только их высокой степенью институциональной проработки, но и релевантностью для правовой системы Казахстана. Эти модели базируются на континентальной традиции, близкой к казахстанской, и включают развитые подходы к конфискации активов. В условиях усиливающейся транснациональной

[1] Борьба с коррупцией и незаконными финансовыми потоками // Управления Верховного комиссара ООН по правам человека [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.ohchr.org/ru/statements/2022/02/combatting-corruption-and-illicit-financial-flows (дата обращения: 01.12.2024).\

преступности и стремления Казахстана к гармонизации законодательства с международными стандартами обращение к этим примерам позволяет не просто изучить успешные практики, но и оценить их возможное заимствование с учетом отечественных правовых реалий.

С учетом всего этого в статье будут рассмотрены основные аспекты правового регулирования возврата незаконно выведенных активов в отдельных региональных организациях. Для рассмотрения выбраны следующие организации: ЕС и СЕ.

Материалы и методы. В рамках настоящего исследования был использован комплексный подход, сочетающий догматический, сравнительно-правовой и аналитический методы. Это позволило провести всесторонний анализ правовых механизмов возврата активов в ЕС и СЕ, а также сформулировать предложения по улучшению стратегии возвращения активов в РК. Статья включает в себя обзор международных правовых документов, зарубежных исследований методических рекомендаций и интернет-ресурсов по данной проблематике.

Результаты, обсуждение. Особый интерес представляет опыт ЕС и СЕ, которые демонстрируют успешные подходы в данной сфере. Указанные организации создали эффективные механизмы, сочетающие в себе правовые, институциональные и технические инструменты. В отличие от зарубежных исследователей Ю.И. Немцова, И.М. Аржановой и Ю.Л. Беляевой, которые акцентировали внимание на общем анализе европейского опыта, данная работа предлагает конкретные механизмы европейского права с акцентом на его возможное заимствование в законодательство РК для развития национальной стратегии по возврату активов. Говоря о западных исследователях таких, как Г. Павлидис и С. Монталдо, то они анализируют текущую ситуацию по европейскому опыту и предлагают некоторые из возможных вариантов улучшения правоприменительной практики в данном регионе, что конечно мы также будем учитывать в этом исследовании. Дополнительно необходимо упомянуть и исследование Л. Борлини и Г. Несси, которое раскрывают текущие вызовы в области возврата активов, указывая на экономические масштабы проблемы.

В связи с этим, стоит начать анализ с опыта ЕС. Сам возврат активов, полученных преступным путем, представляет собой важнейшее направление антикоррупционной политики, проводимой в ЕС. Комплексная система возврата активов в ЕС базируется на сочетании правовых механизмов, институциональных структур и инструментов международного сотрудничества. Основы данной системы были заложены еще в 1980 году «Рекомендациями по противодействию переводу и сохранению преступных средств», утвержденными Комитетом министров СЕ [1, 56 стр.]. В дальнейшем данное направление было усовершенствовано ключевыми актами, такими как Директива 2014/42/ЕС и Регламент (ЕС) 2018/1805.

Директива 2014/42/ЕС играет здесь центральную роль, вводя единые стандарты конфискации на территории ЕС. В нее входят нормы, позволяющие проводить заочную конфискацию, изымать активы у третьих лиц, скрывающих их происхождение, применять расширенную конфискацию, если стоимость имущества превышает законные доходы владельца. Также в ней предусмотрены меры «предупредительного ареста» активов и продолжения их розыска даже после завершения уголовного процесса. Помимо этого для управления арестованным имуществом государства обязаны создавать специализированные структуры [1, С. 58-59]. Отдельное значение имеют меры «предупредительного ареста», которые подразумевают, что арест имущества в определенных случаях может осуществляться не только судом, но и прокурором, следователем или подразделением финансовой разведки. При продолжении розыска активов после завершения уголовного процесса государства должны обеспечить все правовые условия для продолжения розыска похищенного имущества, даже после

завершения расследования. В некоторых случаях оперативные и следственные органы вправе возобновить или начать заново поиск активов с целью их ареста и конфискации, например, если в ходе расследования не были выявлены все выведенные активы или в случае смерти обвиняемого [1, 58 стр.]. Эффективность возврата активов во многом зависит и от специализированных структур, т.к. управление активами является одним из самых сложных этапов процесса возврата капитала, поскольку на данном этапе государству необходимо решить проблему обеспечения сохранности арестованного или конфискованного имущества от утраты или снижения стоимости. В отличие от традиционных правоохранительных органов, эти подразделения обладают необходимыми компетенциями в сфере управления финансовыми активами, ценными бумагами, недвижимостью и коммерческими предприятиями [1, 59 стр.]. Заочная конфискация (in absentia), также является важным инструментом, использующимся в борьбе с финансовыми преступлениями в ЕС. Этот механизм позволяет государствам-членам изымать имущество, связанное с преступной деятельностью, даже в случаях отсутствия обвиняемого на судебном процессе. Применение заочной конфискации возможно в нескольких ситуациях, включая бегство обвиняемого за пределы юрисдикции, его смерть до вынесения судебного решения, а также физическую или психическую неспособность участвовать в разбирательстве. Одним из ключевых элементов рассматриваемой директивы является расширенная конфискация, применяемая в случаях, когда стоимость имущества осужденного существенно превышает его официальные законные доходы. Данный механизм позволяет изымать активы, не связанные напрямую с конкретным преступлением, что делает его особенно эффективным при борьбе с незаконным обогащением и коррупционными схемами [2, 102 стр.]. Другим немаловажным инструментом является конфискация активов у третьих лиц, если они знали или могли предполагать, что имущество передано с целью уклонения от этой конфискации. Этот подход позволяет изымать активы, даже если они формально не принадлежат преступнику [2, 102 стр.]. Стоит упомянуть и механизм конфискации без обвинительного приговора, позволяющий изымать активы даже при отсутствии окончательного судебного решения. В ЕС она чаще применяется в рамках гражданско-правовых процедур, а не уголовных. Однако ее применение ограничено особыми случаями, такими как тяжелая болезнь подозреваемого, его бегство или уклонение от правосудия. Анализы, проведенные Еврокомиссией в 2019 году, подтвердили, что конфискация без обвинительного приговора значительно увеличивает количество возвращенных активов, особенно в транснациональных делах. В то же время различие в национальных правовых режимах конфискации имущества препятствуют эффективному функционированию этой системы. Преступные группы часто инвестируют активы в государства-члены ЕС с менее строгими нормами, что подрывает экономическую стабильность. В докладе Еврокомиссии 2020 года подчеркивается, что необходимо пересмотреть положений Директивы 2014/42/ЕС для гармонизации подходов. Особое внимание уделено цифровизации процессов, что может значительно повысить прозрачность и сократить временные издержки [2, С. 103-104].

Другим немаловажным достижением ЕС стало создание Офисов по возврату активов (ARO) в рамках Решения Совета ЕС 2007/845/JHA. Эти структуры координируют действия стран ЕС при поиске преступных доходов. Благодаря Директиве (ЕС) 2019/1153, они получили доступ к банковской информации, что упростило отслеживание коррупционных активов [2, 103 стр.].

Важно отметить принцип взаимного признания решений о замораживании и конфискации активов, закрепленный Регламентом (ЕС) 2018/1805, он устраняет необходимость дублирования судебных процессов и ускоряет трансграничное исполнение решений. Это особенно важно

для случаев, связанных с транснациональной организованной преступностью. Сам регламент дополняет и расширяет ранее принятые меры в рамках Директивы 2014/42/ЕС, обеспечивая более эффективное и быстрое взаимодействие между странами ЕС в борьбе с финансовыми преступлениями [2, 103 стр.]. Кроме того, стоит упомянуть, что статья 11 Директивы 2014/42/ЕС обязывает государства-члены Европейского Союза регулярно собирать и предоставлять Европейской комиссии статистические данные о замораживании и конфискации имущества, например, туда включают количество исполненных постановлений о замораживании и конфискации, а также оценочную стоимость имущества, что способствует повышению прозрачности мер по возвращению активов[2].

Принцип взаимного признания решений, а также общая отчетность о возврате похищенных активов значительно повышают эффективность международного сотрудничества в борьбе с выводом капитала. Также одним из ключевых аспектов директивы является ее ориентация на создание культуры законности, как отмечает западный исследователь С. Монталдо. Социальное повторное использование активов, таких как недвижимость или финансовые средства, изъятые у преступных организаций, позволяет не только компенсировать ущерб, нанесенный обществу, но и помогает демонстрировать, что преступность не окупается. Например, в Италии конфискованная у мафиозных структур собственность передается муниципалитетам или некоммерческим организациям для создания социальных центров, школ или жилья для малоимущих. Подобные инициативы не только способствуют экономическому развитию, но и формируют положительное отношение граждан к борьбе с преступностью [3, 210 стр.].

Действие же Регламента распространяется на широкий спектр активов, включая движимое и недвижимое имущество, денежные средства, финансовые инструменты, а также иные активы, имеющие связь с преступной деятельностью. Среди ключевых инструментов, предусмотренных этим нормативным актом, выделяются замораживание активов – как временная мера для предотвращения их передачи, сокрытия или продажи в ходе расследования, и конфискация активов – окончательное изъятие имущества, если суд установил его преступное происхождение или же доказана его связь с незаконной деятельностью[3]. Статья 8 данного Регламента определяет сроки исполнения запросов о замораживании и конфискации. Государственные органы несут обязательство оперативно выполнять подобные решения, при этом в исключительных случаях предельный срок их исполнения не должен превышать 45 дней с момента поступления соответствующего запроса. Это позволяет минимизировать риски утраты активов. Важным аспектом является и защита прав человека, так например, в соответствии со статьей 14 государства-члены обязаны обеспечивать соблюдение основных прав и свобод, включая право на справедливое судебное разбирательство и право на апелляцию. Более того, предусмотрено обязательное уведомление владельца активов о замораживании и конфискации. Таким образом, Регламент (ЕС) 2018/1805 представляет собой важный инструмент, направленный на усиление координации между государствами-членами ЕС в борьбе с финансовыми преступлениями[4].

Однако, несмотря на эффективные внутренние акты по возврату похищенных активов; данное интеграционное объединение, также не лишено и определенных проблем, которые чаще всего становится видны в практической реализации возврата похищенных средств. Как отмечает западный исследователь Г. Павлидис

[2] Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.legislation.gov.uk/eudr/2014/42 (дата обращения: 01.12.2024).

[3] Regulation (EU) 2018/1805 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the mutual recognition of freezing orders and confiscation orders [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018R1805 (дата обращения: 01.12.2024).

[4] Regulation (EU) 2018/1805 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the mutual recognition of freezing orders and confiscation orders [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018R1805 (дата обращения: 01.12.2024).

ключевой проблемой ЕС остается крайне низкая эффективность конфискации – лишь 1,1% от €110 млрд ежегодных преступных доходов изымается правоохранительными органами [4, 110 стр.]. Также в ходе этого исследования подчеркивается, что эффективность Регламента (ЕС) 2018/1805 в вопросе взаимного признания решений зависит от уровня взаимного доверия между государствами-членами. Так автор приводит пример кейса, где Польша была обвинена в нарушении независимости судов, что поставило под сомнения признание ее решений. Также в данном исследовании было предложено создание централизованного AML-органа, который представляет собой системный ответ на фрагментацию регуляторных практик в ЕС [4, С. 111-112]. Такой орган, действующий по модели Европола, по мнению данного ученого, мог бы обеспечить единый надзорный фронт, включая прямые аудиты финансовых институтов и устранение пробелов в применении директив, таких как Директива 2018/843, направленная на предотвращение использования криптоактивов для легализации преступных доходов. Предлагается и улучшения механизма конфискация без обвинительного приговора, т.к. несмотря на минимальные стандарты, закрепленные в Директиве 2014/42/ЕС, ее применение в ЕС ограничено узкими рамками, как побег или болезнь обвиняемого и для преодоления этих ограничений автор предлагает внедрить приказы о необъясненном богатстве – инструмент, успешно применяемый в Великобритании [4, С. 114-115]. Особого внимания заслуживает роль платформы SIENA, которая применяется для межведомственного обмена данными под эгидой Европола. Автор акцентирует необходимость интеграции в SIENA алгоритмов искусственного интеллекта, способных выявлять аномалии в транзакциях, например, цикличные переводы через офшоры [4, 113 стр.].

Таким образом, ЕС также сталкивается с определенными системными проблемами, однако современные исследования направлены на уменьшение правовых пробелов, улучшению тех или иных институциональных структур и формированию других конструктивных идей в рамках данной международной организации, способствующие укреплению всех механизмов по репатриации незаконно выведенных активов. Однако, важно обозначить, что сегодня ЕС выступает не только в роли регулятора внутри союза, но и как экспортер правовых стандартов за пределами Европы. Через политику соседства, соглашения об ассоциации и техническую помощь ЕС продвигает свои модели в третьих странах, включая постсоветское пространство. Это особенно важно учитывая, что по данным Международного валютного фонда, ежегодный объем отмываемых средств составляет от 3 до 5 процентов мирового ВВП, что соответствует сумме от 600 млрд до 1,8 трлн долларов, при этом значительная часть этих средств связана с коррупционными преступлениями [5, 397 стр.].

СЕ же активно взаимодействует с ЕС, обеспечивая разработку правовых стандартов для стран-участниц и способствуя унификации процедур возврата активов на межгосударственном уровне. Одним из ключевых документов, регулирующих данную сферу является Конвенция СЕ по отмыванию, выявлению, изъятию и конфискации доходов от преступной деятельности 1990 года, которая устанавливает стандарты для идентификации и изъятия активов, полученных нелегальным путем. Этот международный договор формирует стандарты для выявления и изъятия активов, полученных преступным путем, и предоставляет странам-участницам рекомендации по унификации подходов к этим процессам. Одной из инновационных норм является возможность конфискации без обвинительного приговора, что делает данную конвенцию особенно эффективной для применения в сложных международных делах, где прямое уголовное преследование может быть затруднено, например, в случае бегства обвиняемого или его смерти[5].

[5] Конвенция Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности (Страсбург, 8 ноября 1990 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://base.garant.ru/2541079/ (дата обращения: 01.12.2024).

Дополняя усилия в этой области, Конвенция СЕ об уголовной ответственности за коррупцию 1999 года акцентирует внимание на необходимости гармонизации правовых систем и усилении взаимной правовой помощи. Конвенция устанавливает обязательства государств-участников по усилению противодействия отмыванию денег, борьбе с коррупцией и незаконным финансированием, что в свою очередь способствует более эффективному возврату активов. В рамках Конвенции закреплены нормы, направленные на обеспечение уголовной ответственности лиц, использующих свое служебное положение в целях личного обогащения, а также меры, направленные на предотвращение сокрытия похищенного имущества в офшорных юрисдикциях[6].

Другим немаловажным документом в рассматриваемой сфере является Конвенция об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности и о финансировании терроризм 2005 года, которая расширяет применение механизмов ареста и конфискации активов, связанных с террористической деятельностью, укрепляя юридические рамки для противодействия незаконным финансовым потокам. Кроме того, данный международный договор обязывает государства внедрять механизмы финансового мониторинга, направленные на выявление незаконных транзакций и предотвращение их использования для финансирования преступных группировок. Данная Конвенция направлена на создание эффективной системы международного сотрудничества в борьбе с отмыванием денег и финансированием терроризма, что соответствует целям и рекомендациям международных стандартов, разработанных Группой разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (FATF). Благодаря этому обеспечивается унификация методов финансового мониторинга, что создает глобальный правовой механизм для предотвращения финансирования преступных организаций и коррупционных структур[7].

Помимо правовых инструментов, СЕ играет значительную институциональную роль через такие организации, как Группа государств против коррупции (GRECO). Этот надзорный орган регулярно оценивает выполнение странами-участницами антикоррупционных мер и разрабатывает рекомендации для совершенствования законодательства и практики. GRECO обеспечивает мониторинг и аналитическую поддержку, помогая государствам улучшать свои национальные стратегии в области борьбы с коррупцией и возврата активов. Также GRECO регулярно проводит оценочные раунды, анализирует выполнение странами-участницами антикоррупционных мер и предоставляет детальные рекомендации для совершенствования национальных законодательств и правоприменительной практики[8]. Другим значимым инструментом СЕ является Камденская межведомственная группа по возврату активов (CARIN), которая объединяет экспертов и профессионалов из различных стран, обеспечивая оперативное взаимодействие. CARIN способствует обмену передовыми практиками, опытом и информацией между правоохранительными органами, что значительно ускоряет и упрощает процессы идентификации и изъятия активов в международных делах. Платформа позволяет участникам сотрудничать в реальном времени, упрощая трансграничные операции по возврату активов и существенно укрепляя международное взаимодействие9.

В ходе исследования мы выявили, что ЕС обладает более развитой системой возврата активов, основанной на гармонизированных правовых стандартах и эффективных институциональных механизмах, а СЕ дополняет

[6] Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию (Страсбург, 27 января 1999 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://legalacts.ru/doc/konventsija-ob-ugolovnoi-otvetstvennosti-za-korruptsiiu-zakliuchena/ (дата обращения: 01.12.2024).

[7] Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.europeansources.info/record/council-of-europe-convention-on-laundering-search-seizure-and-confiscation-of-the-proceeds-from-crime-and-on-the-financing-of-terrorism/ (дата обращения: 01.12.2024).

[8] Группа государств по борьбе с коррупцией (ГРЕКО) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://anticor.hse.ru/main/organization/GRECO (дата обращения: 01.12.2024).

[9] Camden Asset Recovery Inter-agency Network [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.carin.network/ (дата обращения: 01.12.2024).

его усилия в рамках унификации процедур возвращения активов на международном уровне. Особенно развиты в европейском континенте различные виды конфискации, которые признаны одним из наиболее эффективных инструментов против серьезных преступлений и коррупции10. Правовые механизмы возврата незаконно выведенных активов, разработанные в рамках данных международных организаций, обладают значительным потенциалом для адаптации в законодательстве РК. На основании вышеизложенного, мы предлагаем внедрить в законодательство РК прямое закрепление механизма «предупредительного ареста» и заочной конфискации активов, аналогичного тому, который применяется в ЕС и усилить реализацию инструмента конфискации без обвинительного приговора. Механизм «предупредительного ареста», как показывает опыт ЕС, позволяет оперативно замораживать активы до завершения расследования или судебного процесса, что значительно повышает эффективность борьбы с финансовыми преступлениями и предотвращает утрату активов, связанных с преступной деятельностью. Заочная конфискация же, предусмотренная в ЕС, дает возможность изымать активы даже в отсутствие обвиняемого, например, в случаях его уклонения от правосудия, нахождения за пределами юрисдикции Казахстана или смерти. В Казахстане для наложения ареста на активы требуется более строгая процедура, которая, как правило, включает обязательное судебное санкционирование. Это значительно снижает оперативность действий, особенно в случаях с международным элементом, где важно предотвратить утрату или сокрытие активов в кратчайшие сроки. Введение механизмов «предупредительного ареста» и заочной конфискации позволит упростить и ускорить процедуры возврата активов и гармонизировать казахстанское законодательство с передовыми международными стандартами, но потребуется детальная правовая экспертиза для глубокой адаптации к местным правовым и институциональным реалиям, также это необходимо для избежаний возможных коллизий. Что касается конфискации без обвинительного приговора в РК, то она уже предусмотрена в национальном законодательстве, но ее реализация ограничена и требует дальнейшего совершенствования. Для усиления эффективности данного механизма возможно внедрение отдельных положений Конвенции СЕ 1990 года. Это позволит расширить применение конфискации без приговора в международных делах, особенно в случаях, когда обвиняемый скрывается за границей, умер или уголовное преследование по тем или иным причинам невозможно. Однако существуют риски, связанные с неоднозначной интерпретацией норм о конфискации, потенциальными конфликтами с конституционными гарантиями защиты частной собственности и возможными отказами иностранных юрисдикций исполнять такие решения. По нашему мнению, для их минимизации необходимо закрепить в национальном законодательстве процедурные гарантии, включая судебный контроль и механизм апелляции для защиты прав законных владельцев. Укрепление таких гарантий одновременно создает предпосылки для постепенного расширения и более эффективного применения конфискации без обвинительного приговора, которая, в отличие от других предлагаемых для заимствования механизмов, уже имеет правовую основу в Казахстане и потому представляет собой наиболее реалистичный, сбалансированный и институционально осуществимый правовой инструмент для противодействия финансовым преступлениям.

В ходе обсуждения результатов мы хотим подчеркнуть, что в отличие от некоторых предыдущих исследований данная работа демонстрирует, что интеграция международных стандартов в национальное законодательство позволяет лучше преодолевать ограничения, связанные с различиями в правовых системах. Кроме того, анализ конфискация без обвинительного приговора подтвердил, что этот инструмент является критически важным в условиях, когда уголовное преследование невозможно. Однако, как отмечается в

[10] AIRE Centre, RAI. Handbook on Effective Asset Recovery in Compliance with European and International Standards. – London, 2021. – 156 p.

работах Ю.Л. Беляевой, применение данного механизма не сопряжено с нарушением уголовно-правового принципа презумпции невиновности, мы же считаем, что требуются четкие процессуальные гарантии для защиты прав собственников, что пока недостаточно развито в казахстанской практике. Это согласуется с выводами GRECO, подчеркивающими необходимость баланса между эффективностью антикоррупционных мер и соблюдением прав человека.

Заключение. Таким образом, нами были изучены ключевые аспекты правового регулирования возврата незаконно выведенных активов в ЕС и СЕ, проанализированы международные договоры и институциональные механизмы этих организаций. Были предложены рекомендации по улучшению правовой базы Казахстана по возврату активов.

Для совершенствования законо-дательства РК представляется целесообразным внедрение механизмов «предупредительного ареста», заочной конфискации активов, а также усовершенствование действующего порядка конфискации без вынесения обвинительного приговора. «Предупредительный арест» позволит оперативно замораживать активы на ранних этапах расследования, минимизируя риски их сокрытия или вывода за пределы юрисдикции. Механизм заочной конфискации обеспечит возможность изъятия имущества в отсутствие обвиняемого, например, в случае его бегства или нахождения за границей, что является особенно актуальным в транснациональных преступлениях. В то же время усовершенствование механизма конфискации без обвинительного приговора необходимо для случаев, когда уголовное преследование невозможно по объективным причинам, таким как смерть обвиняемого или истечение срока давности преступления. Реализация данных механизмов потребует детального правового регулирования, процессуальных гарантий защиты прав добросовестных владельцев и международного признания решений казахстанских судов. Международный опыт демонстрирует их высокую эффективность в борьбе с незаконным обогащением и транснациональной преступностью. В то же время международный опыт убедительно демонстрирует, что внедрение подобных механизмов не может быть одномоментным или фрагментарным, т.к. оно требует выверенной поэтапности и институциональной зрелости правовой системы. Наиболее устойчивые и воспроизводимые результаты достигаются там, где реформирование опирается прежде всего на укрепление базовых инструментов. В случае Казахстана это конфискация без обвинительного приговора, которая должна быть дополнена надежными процессуальными гарантиями, эффективным судебным контролем и механизмами защиты прав добросовестных владельцев. Лишь после формирования этой правовой основы становится возможным плавное и обоснованное расширение арсенала государственно-правового воздействия за счет более сложных конструкций, включая «предупредительный арест» и заочную конфискацию.

Подводя итог, все предложенные инструменты обеспечат соответствие казахстанского законодательства современным международным стандартам, увеличат вероятность успешного возврата активов и укрепят позиции государства в борьбе с коррупцией и финансовыми преступлениями. Таким образом, результаты этого исследования могут стать основой для совершенствования правовых механизмов в Казахстане по возврату незаконно приобретенных активов.

Список использованной литературы:

1. Немцов, Ю.И. Построение системы возврата активов в зарубежных государствах (на примере стран ЕС) / Ю.И. Немцов, И.М. Аржанова // Вестник Российской Академии естественных наук. – 2017. – № 1. – С. 56-63.

2. Беляева, Ю.Л. Правовые основы конфискации доходов, полученных в результате коррупционных преступлений в Европейском союзе / Ю.Л. Беляева // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2020. – № 10. – С. 102-105.

3. Montaldo, S. Directive 2014/42/EU and Social Reuse of Confiscated Assets in the EU: Advancing a Culture of Legality / S. Montaldo // New Journal of European Criminal Law. – 2015. – Vol. 6. Iss. 2. – Pp. 195-211.
4. Pavlidis, G. Asset recovery in the European Union: implementing a “no safe haven” strategy for illicit proceeds / G. Pavlidis // Journal of Money Laundering Control. – 2022. – Vol. 25. No. 1. – Pp. 109-117.
5. Borlini, L. International Asset Recovery: Origins, Evolution and Current Challenges / L. Borlini, G. Nessi // Diritto del Commercio Internazionale. – 2014. – Anno XXVII. – Fasc. 2. – Pp. 397-435.

References:

1. Nemcov, Ju.I. Postroenie sistemy vozvrata aktivov v zarubezhnyh gosudarstvah (na primere stran ES) / Ju.I. Nemcov, I.M. Arzhanova // Vestnik Rossijskoj Akademii estestvennyh nauk. – 2017. – № 1. – S. 56-63.
2. Beljaeva, Ju.L. Pravovye osnovy konfiskacii dohodov, poluchennyh v rezul'tate korrupcionnyh prestuplenij v Evropejskom sojuze / Ju.L. Beljaeva // Gumanitarnye, social'no-jekonomicheskie i obshhestvennye nauki. – 2020. – № 10. – S. 102-105.
3. Montaldo, S. Directive 2014/42/EU and Social Reuse of Confiscated Assets in the EU: Advancing a Culture of Legality / S. Montaldo // New Journal of European Criminal Law. – 2015. – Vol. 6. Iss. 2. – Pp. 195-211.
4. Pavlidis, G. Asset recovery in the European Union: implementing a “no safe haven” strategy for illicit proceeds / G. Pavlidis // Journal of Money Laundering Control. – 2022. – Vol. 25. No. 1. – Pp. 109-117.
5. Borlini, L. International Asset Recovery: Origins, Evolution and Current Challenges / L. Borlini, G. Nessi // Diritto del Commercio Internazionale. – 2014. – Anno XXVII. – Fasc. 2. – Pp. 397-435.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Сағынғали Жоламанұлы Айдарбаев – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Халықаралық құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, e-mail: aydarbaevs@gmail.com.

Айдарбаев Сагынгалий Жоламанович – профессор кафедры международного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор юридических наук, e-mail: aydarbaevs@gmail.com.

Aidarbayev Sagyngaliy Zholamanovich – Professor of the Department of International Law at Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Law, e-mail: aydarbaevs@gmail.com.

Санжар Талғатұлы Тұрсынбеков – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты, e-mail: s_tursunbekov720@mail.ru.

Турсунбеков Санжар Талгатович – магистрант Казахского национального университета имени аль-Фараби, e-mail: s_tursunbekov720@mail.ru.

Tursunbekov Sanzhar Talgatovich – Master's Student of Al-Farabi Kazakh National University, e-mail: s_tursunbekov720@mail.ru.

UDC 341:342(4/9); 343.14; 343.11
IRSTI 10.87.17; 10.79.35; 10.79.51

T.G. Makhanov[1], A.M. Jumabekov[2]
[1]The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, the Republic of Kazakhstan
[2]Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan

KAZAKHSTAN'S BILATERAL COOPERATION WITH FOREIGN COUNTRIES ON COLLECTING EVIDENCE AND RETURNING ILLEGALLY WITHDRAWN ASSETS AS A TARGET FACTOR IN COMBATING CORRUPTION

Abstract. The article discusses modern international mechanisms for the return of stolen assets, obtained through corruption, as well as Kazakhstan's participation in this process. The article analyzes bilateral agreements on mutual legal assistance in criminal matters, including measures such as collection of evidence, identification of criminal proceeds, their arrest and subsequent confiscation. A comparative analysis of Kazakhstan's treaties with the United States, Great Britain, South Korea and India has been carried out, and differences in the scope of legal assistance, the procedure for confiscation and protection of the rights of third parties have been identified. The article highlights the practice of successful asset recovery, including through cooperation with international organizations and the use of unofficial communication channels. It is concluded that interaction with foreign law enforcement agencies through unofficial channels (such as CARIN, Egmont, ARIN-AP, etc.) increases the responsiveness to asset recovery. The importance of improving national legislation and international cooperation to increase the effectiveness of combating corruption and financial crimes was noted.

Keywords: asset recovery; laundering; crime; corruption; cooperation; interaction; contract; legal assistance; criminal case; evidence; confiscation; information exchange.

Т.Ғ. Маханов[1], А.М. Жұмабеков[2]
[1]Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Қосшы қ., Қазақстан Республикасы
[2]Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы, Астана қ., Қазақстан Республикасы

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ НЫСАНАЛЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕР ЖИНАУ ЖӘНЕ ЗАҢСЫЗ ШЫҒАРЫЛҒАН АКТИВТЕРДІ ҚАЙТАРУ ЖӨНІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЕТ ЕЛДЕРМЕН ЕКІЖАҚТЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Аннотация. Мақалада сыбайлас жемқорлық арқылы алынған, ұрланған активтерді қайтарудың қазіргі заманғы халықаралық тетіктері, сондай-ақ Қазақстанның осы процеске қатысуы қарастырылады. Қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек туралы екіжақты шарттар талданады, олар дәлелдемелер жинау, қылмыстық кірістерді анықтау, оларды қамауға алу және кейіннен тәркілеу сияқты шараларды қамтиды. Қазақстанның АҚШ, Ұлыбритания, Оңтүстік Корея және Үндістанмен жасалған шарттарына салыстырмалы талдау жүргізілді, құқықтық көмек көлемінде, тәркілеу тәртібінде және үшінші тұлғалардың құқықтарын қорғауда айырмашылықтар анықталды. Активтерді табысты қайтару тәжірибесі, оның ішінде халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық және бейресми байланыс арналарын пайдалану арқылы қамтылған. Шетелдік құқық қорғау органдарымен бейресми арналар арқылы өзара іс-қимыл (CARIN, Egmont, ARIN-AP және т.б. сияқты) активтерді қайтару бойынша әрекет етудің жеделдігін арттырады деген қорытынды жасалады. Сыбайлас жемқорлық және қаржылық қылмыстарға қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін ұлттық заңнаманы және халықаралық өзара іс-қимылды жетілдірудің маңыздылығы атап өтілді.

Түйінді сөздер: активтерді қайтару; жылыстату; қылмыс; сыбайлас жемқорлық; ынтымақтастық; өзара әрекеттесу; келісім-шарт; құқықтық көмек; қылмыстық іс; дәлелдеу; тәркілеу; ақпарат алмасу.

Т.Г. Маханов[1], А.М. Джумабеков[2]
[1]Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Республика Казахстан
[2]Генеральная прокуратура Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан

ДВУХСТОРОННЕЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА С ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ ПО СБОРУ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ВОЗВРАТА НЕЗАКОННО ВЫВЕДЕННЫХ АКТИВОВ КАК ЦЕЛЕВОЙ ФАКТОР ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Аннотация. В статье рассматриваются современные международные механизмы возврата похищенных активов, полученных коррупционным путем, а также участие Казахстана в данном процессе. Анализируются двусторонние договоры о взаимной правовой помощи по уголовным делам, включающие такие меры, как сбор доказательств, идентификация преступных доходов, их арест и последующая конфискация. Проведен сравнительный анализ договоров Казахстана с США, Великобританией, Южной Кореей и Индией, выявлены различия в объемах правовой помощи, порядке конфискации и защите прав третьих лиц. Освещена практика успешного возврата активов, в т.ч. через сотрудничество с международными организациями и использование неофициальных каналов связи. Делается вывод о том, что взаимодействия с зарубежными правоохранительными органами через неофициальные каналы (как CARIN, Egmont, ARIN-AP и др.) повышает оперативность реагирования по возврату активов. Отмечена важность совершенствования национального законодательства и международного взаимодействия для повышения эффективности противодействия с коррупционными и финансовыми преступлениями.

Ключевые слова: возврат активов; отмывание; преступление; коррупция; сотрудничество; взаимодействие; договор; правовая помощь; уголовное дело; доказательство; конфискация; обмен информации.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_205

Introduction. The recovery of stolen assets is one of the priorities of modern States, especially in the context of the globalization of financial flows and the growth of transnational crime.

Illegal capital withdrawal, corruption, money laundering and other financial crimes cause significant damage to the national economy, undermine confidence in State institutions and hinder sustainable development.

Stolen assets transferred abroad deprive the state of significant financial resources that could be used for socio-economic development.

According to B.L. Sergio “the main goal of the initiative is to encourage and facilitate more systematic and timely return of assets stolen by politically exposed persons through acts of corruption” [1, 28 p.].

According to estimates by global financial experts, developing countries annually lose about 30 billion United States (US) dollars due to bribes and misappropriation of funds1. For Kazakhstan, as for many other countries, the return of assets stolen through corrupt schemes and shadow financial transactions is a key element of ensuring economic stability.

As noted in the Concept of the Anti-Corruption Policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026, the next step will be the implementation of the fundamental principle of the UN Convention against Corruption – ensuring the search and return of criminal assets in the investigation of criminal offenses, especially those associated with the risks of obtaining criminal income and its legalization.

To this end, according to the “follow the money” principle, it is necessary to provide for a mandatory financial investigation, ensuring the appropriate specialization of law enforcement officers and their active cooperation with authorized government agencies and

[1] 30 млрд долларов ежегодно теряют развивающиеся страны из-за коррупции – депутат [Electronic resource] – Access mode: https://www.inform.kz/ru/30-mlrd-dollarov-ezhegodno-teryayut-razvivayuschiesya-strany-iz-za-korrupcii-deputat_a4076109 (Access date: 20.03.2025).

organizations[2].

The scientists note that “knowledge of the actions for the return of stolen assets will require not only a study of the process of their withdrawal from the country in order to prevent and suppress it, but also the development of an algorithm for working with foreign countries and international organizations. But it will also make it possible in the future to increase the effectiveness of the fight carried out by state bodies against the facts of obtaining (acquiring) criminal proceeds and their legalization” [2, 6 p.].

In the context of globalization, issues of international cooperation in the field of criminal prosecution, collection of evidence and return of illegally exported assets are becoming increasingly relevant.

As noted by E.A. Omarov “one of the most common forms of international crime control is the cooperation of law enforcement agencies of foreign countries, which includes the implementation of procedural actions in criminal cases” [3, 77 p.].

According to R. Arifin “international collaboration has two different sorts of legal frameworks: treaty-based and non-treaty-based” [4, 335 p.].

In addition, as noted by K.Z. Tokubaev “a special place among the normative legal acts that guide law enforcement agencies in combating crime is occupied by bilateral agreements on mutual legal assistance in criminal matters concluded by the Republic of Kazakhstan with other States” [5, 116 p.].

The relevance of the topic is due to the globalization of financial flows, the growth of transnational crime and the increase in cases of illegal capital withdrawal. For Kazakhstan, effective international cooperation, unification of legal mechanisms and improvement of bilateral agreements are of key importance in the fight against financial and corruption crimes.

Materials and methods. The research materials include bilateral legislative acts on legal assistance in criminal matters, scientific papers by legal scholars dealing with issues of bilateral assistance in asset recovery cases, statistical data on sent assignments, as well as materials from online resources.

In addition, the article consists a comparative legal analysis of bilateral agreements on legal assistance in criminal matters, the work of legal scholars in the form of articles and publications. Various methods of research and knowledge of legal relations in the field of international cooperation were used.

In particular, system-logical, dialectical, problem-search, comparative-legal, statistical methods.

Results, discussion. Kazakhstan, actively participating in international initiatives, concludes bilateral agreements with foreign countries, including between the law enforcement agencies of these countries. They contribute to improving the effectiveness of the pre-trial investigation of corrupt financial crimes and the prosecution of persons who evade responsibility.

For example, Kazakhstan has concluded more than 30 agreements on legal assistance in criminal matters with foreign countries[3] (See Table 1.).

LIST OF COUNTRIES				
Bulgaria	Brazil	Great Britain	Hungary	Vietnam
Georgia	India	Jordan	Spain	Italy
Qatar	Cyprus	Korea	North Korea	China
Kyrgyzstan	Lithuania	Monaco	Mongolia	UAE
Pakistan	Romania	Serbia	North Macedonia	USA
Türkiye	Uzbekistan	Ukraine	Czech	France

Table 1. The current list of foreign countries that Kazakhstan has concluded an agreement on legal assistance in criminal matters

[2] Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан: указ Президента Республики Казахстан от 2 февр. 2022 г. № 802 [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802#z17 (Access date: 10.06.2025).

[3] Карта договоров на сайте Генеральной прокуратуры Республики Казахстан [Electronic resource] – Access mode: https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/documents/details/471614?lang=ru (Access date: 18.01.2025).

Thus, paragraph 3 of Article 1 of the Treaty between the Republic of Kazakhstan and the US sets out the limits of legal assistance between the two states. The help includes the following:

- obtaining testimony or statements from individuals;
- provision and attestation of authenticity of documents, materials and physical evidence;
- establishing the location or identification of persons and objects;
- delivery of documents;
- transfer of persons in custody for testimony or other assistance in accordance with the Agreement;
- conducting searches and seizures;
- identification, tracing, freezing, seizure and confiscation of assets and assistance in related proceedings;
- any other type of assistance that is not prohibited by the legislation of the Requested State[4].

Article 16 of the Treaty between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Korea (South Korea) regulates the provision of assistance in confiscation procedures.

It should be noted that the provisions of this article actually define the list of information that must be provided in order for one of the parties to provide legal assistance in asset confiscation.

Paragraph 1 of this article states that the requested Party, upon request, will seek to determine, in accordance with its jurisdiction, whether there are any proceeds of crime and will notify the Requesting Party of the results of such an investigation.

In case of detection of proceeds of criminal activity, the Requested Party shall take measures, in accordance with its legislation, to seize or confiscate such proceeds.

At the same time, the rights of bona fide third parties must be respected in accordance with the legislation of the Requested Party.

The requested Party must retain any proceeds of criminal activity that have been confiscated, unless otherwise agreed in individual cases[5].

This paragraph also contains the following clause: “detention, imposition of a fine and confiscation of proceeds and funds from criminal activities and other assistance related to the purpose of the Contract, which does not contradict the legislation of the Requested Party”.

In other words, when sending an international request to each other, the law enforcement agencies of Kazakhstan and the US, South Korea must provide sufficient evidence that confirms the connection with the crime, are the instrument of the crime, or the equivalent value of the criminal proceeds.

Thus, based on the meaning of this agreement, it can be assumed that it allows for the confiscation of property that is the same in value as criminal income and, as expected, it may not be directly criminal income.

Each bilateral agreement has its own terms and conditions, depending on the wishes of the parties to the agreements.

In the contract with the United Kingdom (UK), the Requesting Party must provide the following information:

- detailed information about the property in respect of which cooperation is requested;
- information about the location of the property and its relation to the subject of the request;
- a connection, if any, between property and crimes;
- information about any interests of third parties in this property;
- if available, a certified copy of the decision on restriction or confiscation issued by the court, and a statement indicating the grounds on the basis of which the court decision was made, if they are not specified in the decision itself[6].

Other bilateral agreements also provide for the confiscation of proceeds from criminal activity.

For example, paragraph 2 of article 1 of

[4] О ратификации Договора между Республикой Казахстан и Соединенными Штатами Америки о взаимной правовой помощи по уголовным делам: закон Республики Казахстан от 16 июля 2015 г. № 331-V ЗРК [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000331 (Access date: 20.06.2024).

[5] О ратификации Договора между Республикой Казахстан и Республикой Корея о взаимной правовой помощи по уголовным делам: закон Республики Казахстан от 8 июля 2011 г. № 453-IV ЗРК [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000453 (Access date: 20.03.2025).

[6] О ратификации Договора между Республикой Казахстан и Соединенным Королевством Великобритании и Северной Ирландии о взаимной правовой помощи по уголовным делам: закон Республики Казахстан от 24 февр. 2016 г. № 460-V ЗРК [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000453 https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000460 (Access date: 20.06.2024).

the Treaty between Kazakhstan and India "On Mutual Legal Assistance in Criminal Matters" states that mutual legal assistance includes:

1) measures for the detection, arrest and confiscation of criminally acquired valuables, as well as instruments of crime;

2) collecting evidence and accepting statements from individuals;

3) provision of information and documents, including protocols of investigative and judicial actions;

4) detection of persons and objects, including their identification;

5) discovery and seizure of materials and items related to the case;

6) transfer of property, including temporary provision of physical evidence;

7) ensuring the temporary transfer of persons in custody and the appearance of other persons to testify or assist in the investigation;

8) delivery of documents, including subpoenas;

9) other legal assistance consistent with the objectives of this Agreement, not contrary to the legislation of the requested Party[7].

A comparative analysis has shown that all the reviewed bilateral treaties between Kazakhstan and the US, South Korea, UK and India provide for mechanisms for mutual legal assistance in criminal matters, including evidence collection and asset recovery. However, there are differences in the scope of legal assistance, the request procedure, and the conditions of confiscation.

In the US and South Korea, treaties provide for the possibility of asset confiscation if there is evidence of their criminal origin. The South Korean treaty specifically emphasizes that confiscated assets are retained by the requested party, unless otherwise agreed.

In the UK, the approach is more formalized, i.e. a court decision on confiscation is required, as well as providing evidence linking property to a crime and possible rights of third parties.

And in India, a comprehensive approach is being applied, which includes the identification and seizure of property, as well as its subsequent confiscation in compliance with national legislation.

Only the treaty with South Korea explicitly mentions the need to protect the rights of bona fide third parties during confiscation. In agreements with the US, UK and India, this aspect is not highlighted, which may create legal risks in the recovery of property if claims from third parties appear in the future.

Thus, Kazakhstan's bilateral treaties demonstrate a high level of international law enforcement cooperation, but require further improvement in terms of protecting the rights of third parties and unifying confiscation procedures.

According to statistics, Kazakhstan has sent requests for mutual legal assistance in the following categories of crimes[8] (See fig.1.).

Among the countries to which requests were sent most often, there are: Russia – 961, Uzbekistan – 156, Turkey – 135, China – 99, UAE – 97, Germany – 77, Ukraine – 74, UK – 65, US – 57 (See fig.2.).

In addition, it should be noted that Kazakhstan has sent several successful requests to Switzerland, Belarus and Latvia regarding the confiscation of large amounts related to money laundering, legalization and theft of assets.

For example, during the investigation conducted in Kazakhstan, it was established that in the period 2007-2009, K. and others created a criminal community with the aim of illegally transporting goods across the customs border of Kazakhstan from China. The criminal proceeds were transferred to citizen A. for laundering and transferring assets abroad, namely Switzerland, by concluding imaginary contracts. Having established the location of the assets, the Prosecutor General's Office sent a request to Switzerland to seize the accounts and return the funds to Kazakhstan. As a result of close cooperation in the period 2017-2020. Swiss federal authorities have returned $1.3 million worth of criminal assets to Kazakhstan. By the verdict of the Almaty court, members

[7] О ратификации Договора между Республикой Казахстан и Республикой Индия о взаимной правовой помощи по уголовным делам: закон Республики Казахстан от 17 мая 2000 г. № 49 [Electronic resource] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000453 https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000049_ (Access date: 24.06.2024).

[8] Отчет взаимной оценки Республики Казахстан ЕАГ, 2023 г. – 423 с. [Electronic resource] – Access mode: https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/ME_(2023)_1_rus_rev1_2.pdf (Access date: 18.01.2025).

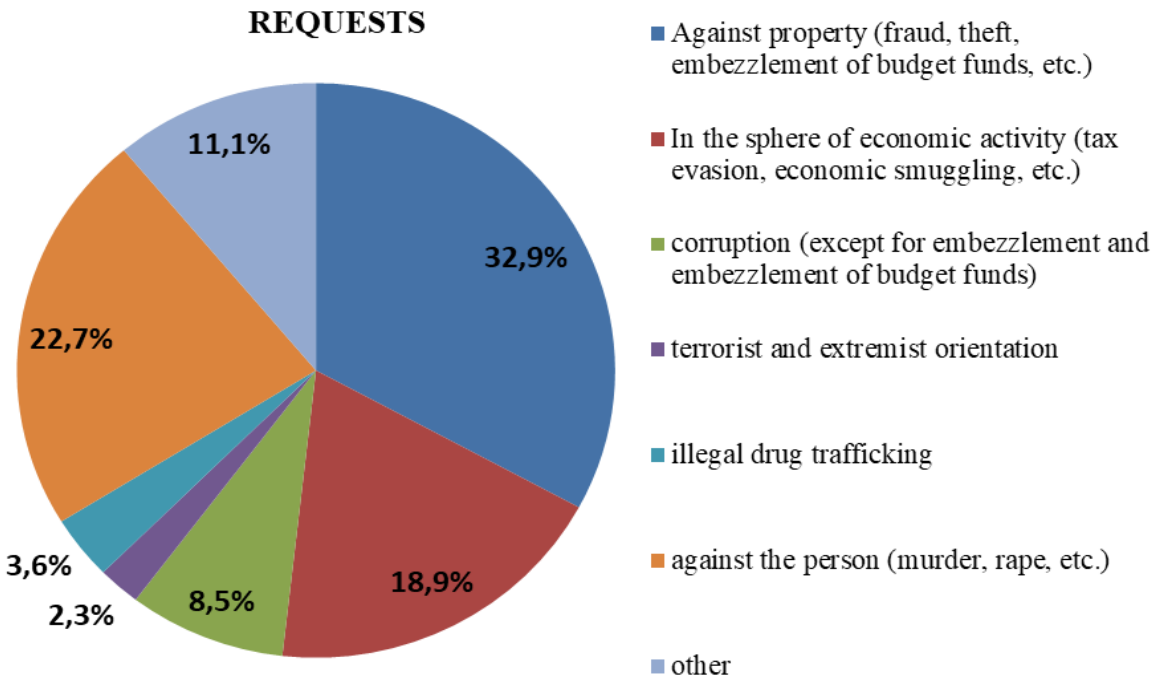

Figure 1. The proportion of the category of crimes for which Kazakhstan has sent requests for mutual legal assistance

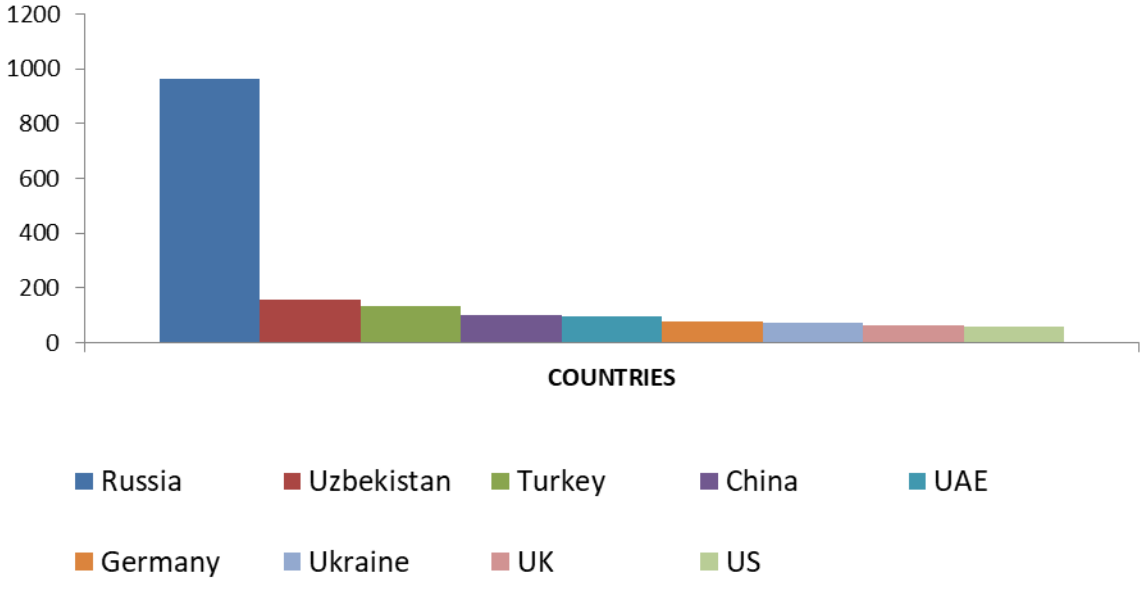

Figure 2. The list of countries to which Kazakhstan most often sent requests for mutual legal assistance

of the criminal community K. and others were sentenced to various types of punishment with confiscation of property[9].

As R. Balashov noted, "along with official international legal cooperation, law enforcement agencies can use unofficial communication channels, for example, CARIN, ARIN-AP, ARIN-WCA, EGMONT, I-SECOM, SIENNA" [6, 97 p.].

[9] Отчет взаимной оценки Республики Казахстан ЕАГ, 2023 г. – 423 с. [Electronic resource] – Access mode: https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports (Access date: 18.01.2025).

As E.K. Mynzhanov noted, “the most widespread communication channel is CARIN, established in 2004 as an informal interdepartmental regional network for cooperation in the field of tracking and confiscation of criminal assets. It allows investigators from different countries to effectively combat this type of crime” [7, 5 p.].

Such informal channels enable law enforcement agencies of countries to promptly exchange information and, if necessary, consult in order to properly process international requests in accordance with their legislation, which law enforcement agencies should take into account in their work.

For example, the Financial Monitoring Agency of the Republic of Kazakhstan has signed 41 cooperation agreements with the competent authorities of foreign countries.

In particular, with the Financial Intelligence Units of Moldova, the United Arab Emirates, the Russian Federation, the Republic of Belarus, the Kyrgyz Republic, the Republic of Tajikistan, the People's Republic of China, the Republic of Cyprus, Macedonia, Montenegro, the Turkish Republic, Romania, Lithuania, Japan, Croatia, Armenia, Poland, Panama, Bangladesh, Georgia, Mongolia, South Korea, Israel, UK, Serbia, Canada, the Republic of Latvia, Hungary, the Republic of Uzbekistan, Ukraine, Turkmenistan, Afghanistan, India, Albania, Pakistan, Macau, the Republic of Togo, Sint Maarten, as well as with the Committee of the Astana International Financial Center for Financial Services Regulation and BN KZ Technologies Limited[10].

In addition, a Memorandum of Partnership and Cooperation was signed between the Asset Recovery Committee of the Prosecutor General's Office and the Commission for the Seizure of Illegally Obtained Property of the Republic of Bulgaria. The purpose of the Memorandum is to define partnership mechanisms and forms of cooperation for effective search, detection, identification, and confiscation of illegal assets[11].

P. Sproat believes that “criminalization not only allows national authorities to detect, prosecute and deter offences but also provides the legal basis for international cooperation among LEAs and judicial and administrative authorities” [8].

According to B. Sagimbekov, the return of stolen assets from foreign jurisdictions should be one of the priorities of the criminal process [9, 93 p.].

According to Georgios Pavlidis “international cooperation is necessary to promote the harmonization of rules, avoid legal fragmentation and ensure that the new technologies for AML/CFT remain aligned with global sectoral standards” [10, 162 p.].

G. Huang believes that “without the coordination and cooperation between assets-inflow countries the existing current Chinese cross-border recovery system can not work successfully and smoothly” [11, 93 p.].

Through this interaction, law enforcement agencies can find out about the legal requirements of other countries for providing evidence in order to confiscate assets and return them later.

It should be noted that the scientific novelty of this study lies in an integrated approach to the study of mechanisms for the return of stolen assets as one of the targeted anti-corruption factors. For the first time, the paper provides a systematic analysis of international and bilateral legal instruments applicable in the Republic of Kazakhstan, with an emphasis on their practical effectiveness in the process of returning illegally exported assets. The study suggests new approaches to the unification of legal mechanisms and the development of an algorithm for interaction with foreign jurisdictions and international organizations.

In addition, special attention is paid to preventive measures, including the improvement of legislation, the introduction of standards of financial transparency and integrity in public service. Thus, the study contributes to the development of scientific and practical understanding of the problems of asset recovery and improving the effectiveness of anti-corruption policy.

Conclusion. Based on the conducted

[10] Отчет взаимной оценки Республики Казахстан ЕАГ, 2023 г. – 423 с. [Electronic resource] – Access mode: https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports (Access date: 18.01.2025).

[11] Казахстан и Болгария укрепляют сотрудничество в сфере возврата незаконно приобретенных активов [Electronic resource] – Access mode: https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-sofia/press/news/details/931905?lang=ru (Access date: 15.03.2025).

research, it should be concluded that the return of stolen assets is a complex and multi-stage process that requires an integrated approach and active international cooperation.

An analysis of Kazakhstan's bilateral agreements with various States shows that there are significant differences in the mechanisms for mutual legal assistance, the confiscation procedure and the protection of the rights of third parties. However, all agreements are aimed at achieving a single goal – the identification, seizure and subsequent confiscation of criminally acquired assets.

Comparative legal analysis has shown that a feature of Kazakhstan's treaties with the US and South Korea is the possibility of asset confiscation if there is sufficient evidence of their criminal origin. Moreover, the South Korean agreement separately provides for the preservation of confiscated funds by the requested party, unless otherwise agreed separately. The British treaty requires a formalized approach, including the mandatory availability of a court decision, a detailed justification for the connection of property with criminal activity, and consideration of the interests of third parties. The agreement with India applies a broad, integrated approach that covers all stages of the process, from the identification of assets to their subsequent confiscation.

In addition, special attention in the process of international cooperation is paid to the tools of law enforcement practice. As the analysis of Kazakhstan's international requests shows, the most frequent destinations for cooperation are the CIS countries, China, Turkey, the United Arab Emirates, Germany, the US and the UK. An important factor in the success of such requests is not only the legal validity, but also the existence of bilateral agreements that comply with international standards.

Moreover, the practice of interacting with foreign law enforcement agencies and financial intelligence agencies demonstrates the effectiveness of both official channels (for example, international treaties) and unofficial ones (such as CARIN, EGMONT, ARIN-AP, etc.), which increases the responsiveness to criminal financial schemes.

Thus, the improvement of international cooperation mechanisms, as well as the unification of asset confiscation and recovery procedures, taking into account the protection of the rights of bona fide third parties, are key areas for the further development of Kazakhstan's law enforcement practice. Strengthening legal instruments, expanding contractual obligations and the active use of international legal assistance networks will significantly increase the effectiveness of countering crimes related to money laundering and illegal asset withdrawal.

List of used literature:

1. Sergio, B.L. International Asset Recovery: Origins, Evolution and Current Challenges (February 6, 2014) / B.L. Sergio, N. Giulio. – Baffi Center Research Paper. – 44 p.
2. Возврат похищенных активов: учебное пособие; под общ. ред. У.С. Байжанова. – Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2023. – 86 с.
3. Омаров, Е.А. Вопросы совершенствования правовой базы оказания взаимной правовой помощи по уголовным делам / Е.А. Омаров, Б.О. Беремкулов // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2015. – № 4 (40). – С. 77-83.
4. Arifin, R. Collaborative efforts in ASEAN for global asset recovery frameworks to combat corruption in the digital era / R. Arifin, S. Riyanto, A. Putra, K. Legality // Jurnal Ilmiah Hukum. – 2023. – № 31 (2). – Pp. 329-343.
5. Токубаев, К.З. Анализ нормативной правовой базы по вопросам международного сотрудничества Республики Казахстан в борьбе с организованной преступностью / К.З. Токубаев // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2014. – № 4 (36). – С. 116-121.
6. Балашов, Р.С. Роль неофициальных сетей в работе по возврату похищенных активов из-за рубежа / Р.С. Балашов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2021. – № 3 (21).

– С. 83-100.
7. Мынжанов, Е.К. К проблеме первоначального этапа расследования преступлений в сфере легализации преступных доходов / Е.К. Мынжанов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2023. – № 4 (30). – С. 1-8.
8. Sproat, P. Non-Conviction Based Asset Recovery in Nigeria: An Additional Tool for Law Enforcement Agencies? / P. Sproat, et al. // Financial Crime, Law and Governance. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice. – 2024. – Vol. 116. – Pp. 21-44.
9. Сагымбеков, Б.Ж. О некоторых вопросах правового регулирования возврата похищенных активов в Республике Казахстан / Б.Ж. Сагымбеков // Мир Закона. – 2023. – № 1-2 (249-250). – С. 88-94.
10. Pavlidis, G. Deploying artificial intelligence for anti-money laundering and asset recovery: the dawn of a new era / G. Pavlidis // Journal of Money Laundering Control. – 2023. – Vol. 26. № 7. – Pp. 155-166.
11. Huang, G. Study on Chinese Criminal Assets Sharing System / G. Huang, X. Cao // Chinese Studies. – 2022. – № 11. – Pp. 228-238.

References:

1. Sergio, B.L. International Asset Recovery: Origins, Evolution and Current Challenges (February 6, 2014) / B.L. Sergio, N. Giulio. – Baffi Center Research Paper. – 44 p.
2. Vozvrat pohishhennyh aktivov: uchebnoe posobie; pod obshh. red. U.S. Bajzhanova. – Kosshy: Akademija pravoohranitel'nyh organov pri General'noj prokurature Respubliki Kazahstan, 2023. – 86 s.
3. Omarov, E.A. Voprosy sovershenstvovanija pravovoj bazy okazanija vzaimnoj pravovoj pomoshhi po ugolovnym delam / E.A. Omarov, B.O. Beremkulov // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. – 2015. – № 4 (40). – S. 77-83.
4. Arifin, R. Collaborative efforts in ASEAN for global asset recovery frameworks to combat corruption in the digital era / R. Arifin, S. Riyanto, A. Putra, K. Legality // Jurnal Ilmiah Hukum. – 2023. – № 31 (2). – Pp. 329-343.
5. Tokubaev, K.Z. Analiz normativnoj pravovoj bazy po voprosam mezhdunarodnogo sotrudnichestva Respubliki Kazahstan v bor'be s organizovannoj prestupnost'ju / K.Z. Tokubaev // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. – 2014. – № 4 (36). – S. 116-121.
6. Balashov, R.S. Rol' neoficial'nyh setej v rabote po vozvratu pohishhennyh aktivov iz-za rubezha / R.S. Balashov // Құқық қорғау organdary akademijasynyң Zharshysy. – 2021. – № 3 (21). – S. 83-100.
7. Mynzhanov, E.K. K probleme pervonachal'nogo jetapa rassledovanija prestuplenij v sfere legalizacii prestupnyh dohodov / E.K. Mynzhanov // Құқық қорғау organdary akademijasynyң Zharshysy. – 2023. – № 4 (30). – S. 1-8.
8. Sproat, P. Non-Conviction Based Asset Recovery in Nigeria: An Additional Tool for Law Enforcement Agencies? / P. Sproat, et al. // Financial Crime, Law and Governance. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice. – 2024. – Vol. 116. – Pp. 21-44.
9. Sagymbekov, B.Zh. O nekotoryh voprosah pravovogo regulirovanija vozvrata pohishhennyh aktivov v Respublike Kazahstan / B.Zh. Sagymbekov // Mir Zakona. – 2023. – № 1-2 (249-250). – S. 88-94.
10. Pavlidis, G. Deploying artificial intelligence for anti-money laundering and asset recovery: the dawn of a new era / G. Pavlidis // Journal of Money Laundering Control. – 2023. – Vol. 26. № 7. – Pp. 155-166.
11. Huang, G. Study on Chinese Criminal Assets Sharing System / G. Huang, X. Cao // Chinese Studies. – 2022. – № 11. – Pp. 228-238.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Талғат Ғабитұлы Маханов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы

Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институты Қылмыстық процесс проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: makhanov1986@mail.ru.

Маханов Талгат Габитович – старший научный сотрудник Центра исследования проблем уголовного процесса Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юридических наук, e-mail: makhanov1986@mail.ru.

Makhanov Talgat Gabitovich – Senior Researcher at the Center for the Study of Criminal Procedure Problems of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, e-mail: makhanov1986 @mail.ru.

Азамат Маратұлы Жұмабеков – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Халықаралық-құқықтық ынтымақтастық қызметінің Шетелде мемлекет мүдделерін қорғау тобының Бас Прокурордың көмекшісі, e-mail: jumabekov.azm@gmail.com.

Джумабеков Азамат Маратович – помощник Генерального Прокурора Группы по защите интересов государства за рубежом Службы международно-правового сотрудничества Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, e-mail: jumabekov.azm@gmail.com.

Jumabekov Azamat Maratovich – Assistant to the Prosecutor General of the Group for the Protection of State Interests Abroad of the Service for International Legal Cooperation of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: jumabekov.azm@gmail.com.